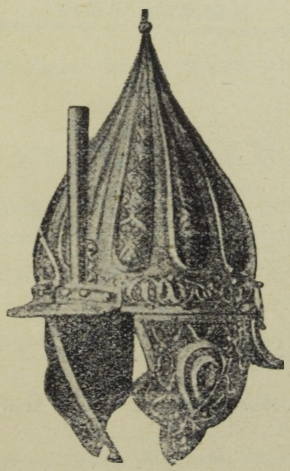
8/2119

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:
GYALÓKAY JENŐ

(1934. ÉVFOLYAM. XXXV. KÖTET.)

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1934.

M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.

TARTALOM.

Oldal

Dr. Borbély Andor: Zyndt Mátyás nagy haditérképe hazánkról 197
Cséffalvay István: A besztercevidéki harcok (1849 jún 20—29.) orosz forrás nyomán 82
Dr. Darkó Jenő: Turáni hatások a görög-római hadügy fejlődésében 3
Gyalókay Jenő: A mohácsi vész egy cseh krónikában 58
Báró Lütgendorff Kázmér: Gyergyó felszabadítása 1916 őszén 217
Dr. Miskolczy István: Nagy Lajos második nápolyi hadjárata (1350) 41
Dr. Rédvay István: Az 1849 április 28-i komáromi haditanács történelmi jelentősége 66
— — Az 1737 augusztus 4-i banjalukai ütközet 205
Dr. Tóth Zoltán: A huszárok eredetéről 129
Zsuffa Sándor: Magyarok a világháborúban és orosz hadifogságban 90

TÁRCA.

Gróf Zichy István: Gróf Zichy István huszárezredének kérdéséhez 270

HADTÖRTÉNELMI OKMANYTÁR.

XVII. századi magyarnyelvű hadbírósági ítélet (Közli: dr. Bittó Béla) 273
Ismeretlen Rákóczi-kiáltvány a bajor hadszintérről, 1705-ből (Közli: Markó Árpád) 103

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Aggházy Kamill és *Stepan Valér:* A világháború. 1914—1918. (Ism. v. Doromby József) 114
Atti dell' Istituto di Architettura Militare Italiana. Fasc. IV—VI. 1934. (Ism. Gyalókay Jenő) 296
Dr. Darkó Jenő: Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugateurópára (Ism. Dr. Tóth Zoltán) 286
Doromby József: A cs. és kir. 83. és 106. gyalogezred története és emlékkönyve (Ism. Markó Árpád) 307

Oldal

Dr. Glaser Lajos: A karlsruhei gyűjtemények magyarvonatkozású térképanyaga (Ism. —ő) 303
József kir. herceg: A világháború, amilyennek én láttam. VI. és VII. kötet (Ism. v. Kovács Aladár) 106, 281
V. Kárpáthy-Kravjánszky Mór dr.: Rudolf uralkodásának első tíz éve (Ism. —x.) 123
Lósy-Schmidt Ede: A Hold fényének, mint természetes fényforrásnak távírásra való felhasználása, Győr várának 1598-i visszavételekor (Ism. Lovag Fehrentheil-Gruppenberg László) 124
Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér (Ism. Gyalókay Jenő) 289
Dr. Pataki Vidor: Az egri vár élete (Ism. Gy. J.) 308
Pfannl Jenő: Gróf Wymes Ferenc (Ism. Sz—ő) 302
Polner Ödön: A Mária Terézia-rend közjogi jellege (Ism. Rédvay István) 304
Przeglad Historyczno-Wojskowy. Tom. I—VI. 1929—1933. (Ism. Dr. Bottló Béla) 311
Gróf Tisza István összes munkái. 4. sorozat, V. k. (Ism. —y.) 118
Török Pál: Az első lépés a világháború felé (Ism. Dr. Rédvay István) 120
A világháború, 1914—1918. III. k. (Ism. v. Tanító Béla) 293

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

Turáni hatások a görög-római hadügy fejlődésében.

Azon harcias nomádoknál, kik a Kr. e. VII. sz.-tól kezdve a középkor végéig a Dunától Keletszibériáig terjedő területen laktak, észrevehető a hadi szervezetnek és taktikának bizonyos hagyományos egysége. Az a hadi taktika, mellyel a skythák Dárius perzsa seregét úttalan pusztáik mélyére csalták, hogy aztán a fáradságtól és nélkülözésektől kimerült sereget könnyű szerrel visszavethessék, lényegében azonos azzal, amellyel a párthusok Crassus és Antonius légióit megsemmisítették s több, mint 100 éven át rettegésbe ejtették a világbíró Róma lakosait. Tovább menve, ugyanezen taktikájuknál fogva lettek a hunok Attila alatt Európa rémeivé; ezzel a taktikával igázzák le a türkök (ó-törökök) a Kr. u. VI. században az Indiától a Donig lakozó néptörzseket s ezt viszik magukkal a tőlük elszakadó s Pannoniában letelepülő avarok is.[1]

Ezek mellett a nagy hatalomra szert tett és jobban ismert népek mellett egész sorát ismerjük a kisebb népeknek, melyekre vonatkozó tudósításokból töredékes vonásokban ugyanezen taktika használata derül ki.[2] Annak a területnek határai, melyen ezek a népek laktak, keleten a kinai birodalom, nyugaton a Duna vonala, délen a Fekete-tenger, Kaukázus, Káspi-tenger, az iráni fensík és India északi széle, északon pedig kb. az 55. szélességi fok, ámbár errefelé a határvonal bizonytalanabb. Ez óriási terület földrajzi középpontja a turáni síkság, Elő-Ázsia e hatalmas kiterjedésű pusztája, melyet az Aral-tóba ömlő két nagy folyó, az Oxus és Jaxartes szelnek keresztül. Innen, a turáni síkról

[1] A skythákra nézve l. Herodotos IV, 46, 70, 128; a párthusokról Dio Cassius XL, 13—29; XXXVI, 3; XLIX, 28; a húnokról Ammianus Marcellinus XXXI, 2; a türkök és avarok taktikáját l. a Pseudo-Maurikios (Herakleios)-féle Taktikában, ed. Scheffer, p. 260—264.

[2] Az ugorok, utigurok, szabirok, kazárok, bolgárok stb. taktikájára nézve l. „Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból" (Budapest, Akadémia, 1915) c. értekezésem 61. és k. lk., 97. és k. lk. Az alánok is, akik még Arrianos (Taktika 4. 3—8 ed. Roos) idejében hajítódárdás lovasok, már Prokopios (B. G. IV, ed. Haury, p. 524) szerint a VI. sz.-ban íjjászok voltak.

az elismerése, hogy az íjjász lovasságnak, mint fegyvernemnek alkalmazása a skythéktól indult ki s tőlük terjedt el a többi népekhez.

A görög taktikus íróknak eme megfigyelését a történelem tanulságai egyébként is igazolják. Xenophon[6] szerint az idősebb Kyrost megelőzőleg a perzsáknak nem volt lovasságuk, íjjászaik gyalogosan harcoltak s Kyros ösztönzésére alakul meg — egyelőre csak az előkelők körében — az első perzsa lovasíjjász-csapat a Kr. e. VI. sz. vége felé. Persis hegyes vidéke nem is volt alkalmas terület a lovasságnak, lakói eredetileg nem voltak lovasok. A fejlődés a lovasság irányában csak lassan történhetett. Az V. sz. elején annak a seregnek túlnyomó nagy része, mellyel Xerxes a görögök leigázására indul, még gyalogos volt, 1,700.000 gyalogos mellett csak 80.000 lovast tudott felmutatni.[7] Igen tanulságos annak a megvizsgálása, hogy ezek a lovasok honnan valók voltak s hogy voltak felszerelve.

A perzsa, méd és indiai[8] lovasok nehéz fegyverzetű íjjászok páncélban és pajzzsal s nem tekinthetők egyebeknek lovasított nehéz gyalogságnál. A libyaiak nem is íjjászok, csak dárdások, az arabok íjjászok ugyan, de tevéken harcolnak. Könnyű fegyverzetű lovasíjjászcsapatot csupán a baktriaiak és kaspiaiak állítottak ki, tehát azok a népek, melyek földrajzilag már beleestek az előbb meghatározott turáni körbe, vagy legalább közvetlenül annak határain mozogtak.

Mily nehéz dolog volt az íjjnak lóhátról való kezelése, onnan is látható, hogy még a nomád perzsák, az u. n. sagarti-k (Σαγάρτιοι) is, kik életmódjuknál fogva lovasok voltak, csak tőrrel és pányvával voltak felfegyverezve, de lóhátról nyilazni nem tudtak.[9] Az asszírok íjjászai harciszekéren állva eregették nyilaikat, miközben a lovak gyeplőit egy másik ember, a kocsis fogta. Ez a szokás akkor is megmaradt, mikor későbbi időben az asszír íjjászokat lóra ültették. Az íjjásznak lovát nyilazás közben egy másik lovas fogta, úgyhogy tulajdonképen a kettő együttvéve tett ki egy harcost.[10] A régi egyptomiaknak nem is volt saját bennszülött lovasságuk, hanem ázsiai segédcsapatokból szervezték meg ezt.[11] A kinaiak a nagy falat éppen a velük szomszédos lovas íjjászok ellen húzták s nem lett volna szükségük erre, ha ezekkel a népekkel egyenlő erejű és értékű hadsereget tudtak volna szembe-

[6] Κύρου παιδεία l. IV. c. 3.
[7] Herodotos VII. 84.
[8] Az indiai lovasok Arrianos (Indike, 16, 10, ed. Roos) idejében dárdákkal és könnyű pajzzsal vannak felszerelve.
[9] Herodotos VII, 85.
[10] Jähns. Geschichte des Kriegswesens, Lipcse, 1880. 63. l.
[11] U. o. 59. l.

állítani. A germánok még a gyalogságukat is aránylag későn szerelték fel nyilakkal: Caesar és Tacitus még nem tudnak íjjász germánokról, a források csak a Kr. u. IV. század óta említenek ilyeneket.[12] Időszámításunk kezdetén lovasságuk csekély, általában háttérbe szorul a gyalogság mellett, pajzszsal, karddal és lándzsával (framea) van felszerelve s nem önállóan, hanem a gyalogsággal vegyítve harcol, amely birja a velük együtt való iramot.[13]

Mindezekkel szemben már Herodotos[14] úgy jellemzi a Fekete-tengertől északra lakó skythákat, hogy mindannyian lovas nyilazók s félnek a gyalogságtól, mert maguk nem tudnak gyalog harcolni. Ez arra mutat, hogy ők nem akkortájban tanulták a lóhátról való nyilazást, hanem ősidőktől fogva gyakorolják ezt s csakis ennek hódolnak, másfajta harcmódhoz nem is értenek. A történelemben ők az első képviselői az íjjász lovasságnak s az ezzel kapcsolatos sajátszerű taktikának. Minden más nép, melynél ennek a taktikának a használata kimutatható, közvetlenül vagy közvetve a skythéknak, illetve a velük azonos kultúrájú turániaknak a tanítványa.

Mi volt ennek a taktikának a lényege?

Alapfeltétele volt ennek a taktikának úgy a lovaglásban, mint a lóhátról való nyilazásban való mesteri tökéletesség. A száguldó paripa hátáról nem csupán előre, hanem oldalt és hátrafelé is biztosan kellett tudni célozni és lőni. Ez képesítette őket arra, hogy minden új helyzethez pillanatok alatt alkalmazkodjanak s ugyancsak pillanatok alatt teremtsenek új helyzeteket meglepetésszerűleg az ellenség számára. A sereg felállításában két fontos taktikai elv érvényesült. Az egyik az volt, hogy olyan arcvonalat kell az ellenségnek mutatni, mely a sereg alkotórészeinek rendjébe és a vezér szándékaiba semminemű bepillantást nem enged, sőt azt egyenesen kizárja. A másik elv volt, hogy a sereg minden része ott és úgy állíttatott fel, ahol és ami módon a csata várható folyamán alkalmazást fog nyerni, illetve ahonnan a leggyorsabban lehet az alkalmazás helyére vezényelni. Az első harcvonal a csata előtt egy tömör és egyenletes arcvonalat mutatott, mely az egyes taktikai egységek végződésénél csak igen kis, messziről fel sem tűnő hézagokkal volt megszakítva. A második és harmadik vonal felállítása már teljesen a terep minőségéhez alkalmazkodott s lehetőleg úgy volt felállítva, hogy az ellenség semmit se lásson belőlük. A csata megkezdése rendszerint az ellenség körüli manőverezéssel történt, melynek az volt a célja, hogy az ellenség sorait meg-

[12] U. o. 18, 423. lk.
[13] Tacitus, Germania c. 6.
[14] IV, 46 128.

bontsa, összeköttetéseit zavarja, málhájától és tartalékaitól elvágja. Az arcvonaltámadást rendesen színleges meghátrálás, ill. visszavonulás követte, melynél a hátrafelé nyilazással távol tudták maguktól tartani az ellenséget s maguk után csalták az előre felállított csapdáig, hol a lesvető csapatok oldal- és háttámadása, illetve a terep nehézségei az üldözők rohamát nemcsak megállították, hanem az üldözöttek egyidejű visszafordulása által őket a teljes bekerítésnek és megsemmisítésnek tették ki.

Ez a taktika tehát nem a nyers erőre volt alapítva, hanem az ügyes számításon felépülő haditervre. A saját erőnek lehető kímélésével minél nagyobb károkat okozni az ellenségnek, ez volt az alapelv. Ezért mindig az ellenség legérzékenyebb oldalát keresték, vagy az ellenségre nézve legkedvezőtlenebb körülmények közt igyekeztek felvenni a harcot. Döntő ütközetekbe csak akkor bocsátkoztak, ha a bevezető harcokban a győzelemhez szükséges előnyöket és feltételeket biztosították maguknak.

Ha ezt a taktikát a régi görögök és rómaiak harcmódjával hasonlítjuk össze, mint amilyen lehetett az Athén és Spárta hatalmának fénykorában, illetve a római köztársaság idejében, arra az eredményre jutunk, hogy az ókor e két vezető népének hadi taktikája szinte minden ponton szöges ellentétben állott a turáni taktikával. A görögöknek teljesen zárt hoplita phalanxa, mely gyalogosokból állott s egy vonalban, tartalék nélkül volt felállítva, amely mindent egyszerű nekirohanással és egy lökéssel akart elintézni a kézi tusa útján s melynél a lovasságnak igen alárendelt szerep jutott, úgy céljaiban, mint módszereiben és eszközeiben egészen másfajta harcnak a képét mutatta, mint a turániaké. A köztársasági Róma seregeinek taktikája csak annyiban tért el a görögökétől, hogy a rómaiak már korán bevezették az acies triplexet, a három vonalban való felállítást, melyben a tartalék elve is érvényesült, ámbár nem olyan mértékben és módon, mint a turániaknál. A lovasság a rómaiaknál is kevésszámú és gyengén felszerelt volt s egészen mellékes szerepet játszott a pilummal felfegyverzett nehéz gyalogság mellett, amely a sereg zömét alkotta.

A különbség a két taktika között tehát oly nagy, hogy első tekintetre szinte kizártnak látszik a kettő közötti kölcsönhatás, kereszteződés, illetve az egyiknek a másikhoz való hasonulása. És mégis a történelem azt mutatja, hogy a görögök és rómaiak hadviselési módja az ókor folyamán lassan, fokozatosan, lépésről-lépésre közeledett a turáni taktikához, míg végre az ó- és középkor határmesgyéjén csaknem teljesen átformálódott ennek a mintájára. Az alábbiakban igye-

kezni fogunk ennek a rendkívül érdekes és tanulságos folyamatnak minden fontosabb mozzanatát megvilágítani.

Az athéni seregben lovas íjjászok először a peloponnesosi háború alatt bukkannak fel. Már a háború kezdetén ott voltak a rendes, dárdás lovasság mellett, mint csekély számú elitecsapat, melyet nemcsak a város védelmére, hanem külső expeditiókra is alkalmaztak, így pl. 416-ban a melosiak elleni hadjáratokra 1200 hoplita és 300 gyalogos íjjász mellett 20 lovas íjjászt is küldöttek, 414-ben pedig a Siciliába küldött lovasok között 250 dárdás és 30 íjjász volt.[15] Kétségtelen, hogy ezek az íjjász lovasok nem voltak bennszülöttek, még csak nem is görögök, hanem a skythák vagy az ő hatásuk alatt álló geták közül toborozott idegen zsoldosok.[16] Ezt világosan bizonyítja egy orvietoi vázakép,[17] mely egy korongnak a peremén az athéni dárdás lovasokat ábrázolja körben futó sorban, középen pedig egymagában az íjjász lovast. A dárdások chlamysáról, széles karimájú nemez kalapjáról s bőr lábszárvédőjéről azonnal föl lehet ismerni a görög viseletet. A magános íjjász azonban egészen idegenszerű öltözetben van. Fejét hegyes, végével lefelé kunkorodó süveg, derekát szűk, testhezálló, fekete-fehér csíkos, majdnem térdig érő kabát, lábszárait ugyancsak szűk, bokáig érő, csíkos nadrág borítja. Ez határozottan skytha viselet, minden részletében teljesen hasonlatos ahhoz, amelyet a kulobai elektron-edény íjját felajzó skythán láthatunk.[17a]

Hogy meddig maradt fenn ez a szokás, idegen zsoldos lovas íjjászok alkalmazása az athéni seregben, nem tudjuk. Xenophon műveiben nem találjuk nyomát annak, hogy ilyenfajta segédcsapatok az ő idejében is lettek volna a görögöknél. Úgy látszik, idővel kiment ez a gyakorlatból. Fülöp és Nagy Sándor makedon hadseregében, amely egyébként a különféle fegyvernemek változatos combinatioját mutatta, eredetileg nem volt helyük a lovas íjjászoknak. Sándor a maga nagy győzelmeit a perzsákon egészen a gaugamelai és ekbatanai csatákig e fegyvernem felhasználása nélkül aratta

---

[15] V. ö. Thukydides II, 13, 20; V, 84, 1; VI, 94, 4.

[16] V. ö. Thukydides II, 96, 2; II, 97, 6. Ez utóbbi helyen van Thukydides híres nyilatkozata a skythákról, kik úgy harci erejüknél, mint gyakorlati életbölcseségüknél fogva messze felülmulják Európa és Ázsia összes népeit s ha egyetértenének egymás közt, semmiféle földi hatalom nem tudna nekik ellentállani. Hogy milyen szívósan tartotta magát ez a nézet, mutatja az, hogy Laonikos Chalkokandyles a XV. sz.-ban csaknem szószerint ugyanezeket mondja az ő korabeli skythákról, vagyis a tatárokról. V. ö. Laon. I, 126 ed. Darkó.

[17] Közölve Archäologische Zeitung Bd. 38. Berlin 1886. Kromeyer-Veith, Heerwesen u. Kriegführung d. Griechen und Römer. München, 1928. 24. kép.

[17a] Antiquités du Bosphore Cimmerien. Szt. Pétervár, 1854; Nagy Géza, Magyar viselet tört. I. tábla.

a híres makedon phalanx mellett főleg a nehéz lovasságra támaszkodva.

De amidőn hódításai során az iráni fensík keleti és északi részébe hatolt előre, mind jobban megismerkedik az itt lakó bennszülöttek hadakozási módjával s csakhamar feltünnek az ő seregében is a könnyű kópjás lovasok (ἱππακοντισταί) és az íjjász lovasok (ἱπποτοξόται).[18] Döntő volt e tekintetben Sándornak két évi baktriai tartózkodása, hol közvetlen közelről alaposan megfigyelhette a turáni taktikával harcoló bennszülötteket. Innen kiindulva vívta harcait a Jaxartes melléki skythák és a sogdiana-beliek ellen, akik mind ugyanezen taktikával harcoltak. Kétségtelen, hogy Sándor már ezen harcaiban és az indiaiakkal szemben is alkalmazott seregében íjjász lovasokat. Az indiai hadjáraton szerzett tapasztalatai arra ösztönözték, hogy ezt a fegyvernemet és az ennek megfelelő taktikát szervesen beleillessze seregébe. Gyökeres reformnak vetette alá tehát a maga lovasságát, még pedig oly módon, hogy a makedon nehéz lovasok közé baktriai, sogdianai, párthus s más törzsekből toborzott könnyű íjjász lovasságot kevert, kiválasztva ezek közül a legjobb kinézésűeket és legvitézebbeket. Az ilymódon szervezett négy lovasezred mellé csatolt még egy ötödiket, mely legnagyobb részben ilyen idegen zsoldosokból állott.[19] Sándor a két lovas fegyvernem teljes elegyítését s egyúttal a makedonok és a bennszülöttek összeszoktatását s teljes egyenrangúságuknak elismerését célozta ezzel, de a makedonokban ez a törekvése erős ellenszenvet és bizonyos elkeseredést váltott ki, mivel nem akarták ezeket a lenézett barbárokat magukkal egy sorban levőknek elismerni. Valamint megreformált gyalogságában, ahol egymás háta mögött voltak felállítva nehézfegyverzetű, sarisás makedonok, azután íjjászok és könnyű hajítódárdások,[20] bizonyára a lovassági reformjánál is e fegyvernemeknek legszorosabb együttműködése lebegett szemei előtt. Azt óhajtotta, hogy a gyors mozgáson és szétszórt hadirenden felépülő turáni taktika szelleme az ő egész seregét átjárja, mert tisztán látta, hogy a turáni modorban harcoló ázsiai ellenségeivel szemben a nehézkes makedon phalanxtaktika nem válik be s sok fáradságot fordított arra, hogy seregét a turániak guerilla-szerű harcmódjára betanítsa. E

[18] Arrianos Anab. Alex. II, 1; IV, 16, 3; IV, 26, 4. szerint a Hyrkania ellen vonuló Sándor Ázsiában szerzett kopjás lovasokat visz magával. U. o. IV, 17, 3. Sogdianában is ilyen csapatot hagy hátra. U. o. IV, 24, 1; V, 12, 2; V, 15, 1. az indiai hadjáratra már lovas íjjászokat is visz magával.

[19] Arrianos Anab. Alex. VII, 6, 1—3.

[20] Arrianos Anab. Alex. VII, 23, 3.

tekintetben Ázsiában három ízben[21] is reformálta seregét s e reformok hátterében észrevehető a Keleten megismert új taktika előnyeinek alkalmazására való törekvés. Egyfelől katonáinak ellenkezése, de másfelől és még inkább Sándor korai halála megakadályozták azt, hogy nagyszabású reformját megszilárdítsa és állandósítsa. Halála után sok veszendőbe ment abból, amit ő akart, de az íjjász lovasok mégsem tüntek el teljesen a diadochok hadseregeiből, a seleukidák meg éppen különös szeretettel alkalmazták őket.[22] A rómaiak a császárkorban, mikor a Keleten Nagy Sándorhoz hasonló helyzetbe és hasonló népek közé kerülnek, kénytelenek visszatérni az ő reformjára s majd látni fogjuk Hadrián császár hadügyi törekvéseivel kapcsolatban, hogy ő a római hadsereg újjászervezésénél Sándor sok tekintetben parlagon maradt reformgondolatait erősen szem előtt tartotta s néha egyenesen ezekből indult ki.[23]

Az ősi római nemzeti harcmód nem kevésbbé különbözött a turánitól, mint a görög. A lovaglás művészete a rómaiaknál az előkelők és gazdagok privilégiuma volt, nagyobb tömegekre sohasem terjedt ki s ezért inkább páros viadalokban és díszfelvonulásoknál érvényesült, semmint tömegeknek rendszeres harcában.[24] Minden jel arra vall, hogy ez a régi római lovasság sem volt egyéb lovasított gyalogságnál, azaz a lovaglás csak addig tartott, amíg az ellenfél közvetlen közelébe férkőzhettek, akkor rendszerint a lóról leszállva folytatták a kézitusát. Ez a szokás ugyanis megtalálható mindazon, a rómaiakkal egykorú és szomszédos népeknél, melyek kevésbbé gyakorlottak voltak a lovaglásban, ellenben főerejük a gyalogos harcban állott. Így nem csupán a germánoknál találjuk meg ezt a szokást Caesar idejétől kezdve a gótok és vandalok koráig, sőt még azon is túl,[25] hanem a Hannibal seregében harcoló keltibereknél is, akik Cannaenál a bevezető attaque után gyalogharcot kezdtek a lovaikról hasonlóképen leszálló rómaiakkal.[26] A keltiberek e célból kis pálcikákat vittek magukkal a lovak kantáraira erősítve s leszálláskor ezeket a földbe dugták, hogy lovaik arról a hely-

[21] V. ö. Droysen, Geschichte Alexanders des Grossen I, 2², 30, 252, 332. Wilcken, Alexander der Grosse, Leipzig, 1931, 145, 195, 217.

[22] V. ö. Droysen, Geschichte des Hellenismus III, 1, 83. l. Kromeyer-Veith, Heerwesen u. Kriegführung der Griechen u. Römer, München, 1926. 140. l.

[23] L. alább 15. l.

[24] L. az idevonatkozó bizonyítékokat Marquardt, Römische Staatsverwaltung II², 323.

[25] Caesar, B. G. 4, 2; Prokopios, Bell. Goth. IV, 35, 10. A gótok Teia vezérlete alatt 552-ben a Vezuv közelében vívott csatában a rómaiakat is leszállásra kényszerítik.

[26] Polybios, III, 115, 2.

ről el ne mozdulhassanak az ő visszatérésükig.[27] A lovaglásban való gyakorlatlanságra vall az is, hogy — amint egy élesszemű megfigyelő feljegyezte — a régi (pun háborúk előtti) lovasságnak azért adtak könnyű bőrpajzsot, egyszerű bőrövet és gyenge hajítódárdát, hogy így a lovas könnyebben fel tudjon ugorni a lóra. Csak a Kr. e. II. század óta kezdték a rómaiak makedon-görög mintára szilárdabb (fából és vasból készült) pajzzsal, páncéllal és erősebb dárdával fegyverezni fel lovasságukat.[28] De ez a reform egyúttal a régi római polgári lovasságnak is végét jelentette, mellyel a Kr. e. II. sz. második felében találkozunk utoljára.[29] Idegenek veszik át a lovasság szerepét a római seregben, miután a pun háború tanulságai megmutatták, hogy elegendő számú jól felszerelt és begyakorlott lovasság nélkül nem állhatnak meg a rómaiak erős ellenfeleikkel szemben. Hiszen — amint Polybios helyesen állapítja meg — éppen lovasságuk gyengesége miatt veszítették el Hanibállal szemben a trebiai, trasumennusi és cannaei csatákat s viszont a pun vezér fényes diadalait felettük elsősorban lovassági fölényének köszönhette.[30] Ezen a hiányon gyorsan kellett tehát segíteni s az idősebb Scipio nem habozott az itáliai lovasság mellett Massinissa 4000 főnyi numidiai lovasát is bekapcsolni a római seregbe, hogy Hannibállal szemben a lovassági túlsúlyt elérje s nem utolsó sorban ennek a túlsúlynak köszönhette a zamai döntő győzelmet.[31]

Lovasságbeli hátrányuk kiegyenlítésére még egy másik módszert is alkalmaztak a rómaiak. Ez abban állott, hogy gyorsmozgású és könnyűfegyverzetű gyalogosokat kevertek a lovasok közé, akik egészen sajátságos módon működtek össze a lovassággal. A lovasroham elején a lovak hátán a lovasok mögött ültek, de amidőn az ellenség közelébe értek, egyszerre leugráltak a lovakról s ők vezették be, illetve készítették elő a lovasság támadását azáltal, hogy hajítódárdáikkal igyekeztek az ellenséget zavarni, különösen annak lovait harcképtelenné tenni. A lovasság támadása csak ezen munka után következett. Livius szerint 211-ben Capua ostrománál alkalmazták először ezt a taktikát a rómaiak és pedig meglepő sikerrel.[32] Tény az, hogy Scipio a 207-ben vívott

[27] Ugyanott frgm. 163 (IV, 535 ed. Büttner-Wobst).

[28] U. o. VI, 25, 3.

[29] Dio Cassius frg. 78, p. 325, ed. Boissevain: Val. Max. II, 7, 9. V. ö. Kübler a Pauly-Wissowa R. E. s. v. equites Romani 281. l.

[30] Polybios, III, 117, 5. V. ö. Delbrück, Geschichte der Kriegskunst I, 327.

[31] U. o. XV, 9, 8.

[32] Livius, XXVI, 4. Qu. Navius centurio-t nevezi meg ez új módszer feltalálója gyanánt.

ilipai (Hispania) csatában Hasdrubal és Mago karthagói lovasaival szemben a római lovasságot a csata egész folyamán vegyesen alkalmazza a könnyűfegyverzetű gyalogosokkal s ez a módszer győzelmének egyik forrásává lesz.[33] Egész rendszeresen illeszti be sztratégiájába ezt az elegyített lovas-gyalogos fegyvernemet Caesar, aki rendszerint a germánok közül, de néha a saját antesignani-jai sorából is vezényli ki ezeket a lovas-segédgyalogosokat.[34] Szükség esetén a csatatéren állították össze ezt a legénységet a gyalogság fiatalabb és könnyebb fegyverzetű elemeiből. Így Caesar a pharsalusi csatában ezzel a módszerrel egyenlítette ki pár nappal a csata előtt Pompeius túlerejét a lovasságban s néhány napi begyakorlás elegendő volt arra, hogy kiválasztott gyalogosai a lovassággal közös harc módszereit megtanulják s sikerrel alkalmazzák.[35] Hogy ez a szokás sokáig fennmaradt a római seregben, még a császárkorban is, arra a bizonyság Vegetius,[36] aki a régi praxisnak megfelelően ajánlja ezt a módszert olyan esetekben, mikor az ellenség erős lovasságával szemben csak csekélyebb számú saját lovasság áll rendelkezésre. Ősrégi eredetű lehetett ez a szokás a germánoknál, akik pl. Ariovistus idejében minden lovas mellé egy-egy gyorsmozgású s amellett erős gyalogost állítottak. Ezek abban is gyakorlottak voltak, hogy tudtak a lovak sörényébe kapaszkodva együtt szaladni a lovasokkal s harc közben minden módon segítségükre állottak.[37] A germán szokás tehát nagyon hasonlít e ponton a rómaihoz, mégis nem valószínű, hogy egymástól kölcsönözték volna. Mindkét népet a szükség kényszerítette erre a találékonyságukra, amidőn erős lovas ellenfelekkel kerülvén szembe, valami módon gondoskodniok kellett a saját gyengébb lovasságuk erejének fokozásáról.

A római sereg lovassága még Caesar idejében is általában nem rómaiakból, hanem idegen nemzetiségekből tevődött össze. A pharsalusi csatát Pompeius oldalán kisázsiai, thrák, makedon, gall, germán és szíriai lovasok, Caesar seregében pedig gall és germán lovasság vívta.[38] Mindezek többnyire nehéz fegyverzetűek, vagy könnyebb fegyverzetű hajítódárdások voltak. Könnyű lovas íjjász mindössze 200 volt Pom-

[33] Polybios XI, 21—24. A 21, 4-ben levő mondat: „τῇ δὲ *παρὰ τῶν καταβαινόντων* ἐν τοῖς Ῥωμαϊκοῖς ἱππεῦσιν εὐχειρίᾳ δυσχρηστούμενοι καὶ πολλοὺς ἀπολλύντες οἱ Καρχηδόνιοι, βραχύ προσαντισχόντες ἐνέκλιναν" javítandó τῶν παρακαταβαινόντων-ra, mint Polyb. III, 115 3 παρακαταβαίνοντες ἀπὸ τῶν ἵππων, mely kifejezés a lóról leszálló s gyalog harcot kezdő lovasokat jelenti.

[34] B. G. 8, 13; 8, 17. B. C. 1, 83; 3, 84.

[35] B. C. 3, 84.

[36] Veget. de re militari III, 16.

[37] Caesar, B. G. I, 48.

[38] B. C. 3, 4.

peius seregében s ez is Syriából jött,[39] abból a tartományból, ahol a turániakkal való sűrű érintkezések folytán már a diadochok uralmának kezdete óta állandóan találkozunk ezzel a fegyvernemmel. Mily nagy súlyt helyezett Pompeius erre a fegyvernemre, azt onnan látjuk, hogy külön követ útján a párthusoktól is kért segítséget,[40] akik, ha adhattak volna, bizonyára lovas íjjászokat küldtek volna. Ez a segítség azonban nem érkezett meg. Pompeius lovassága számbeli fölényben volt Caesaréval szemben s alkatrészeiben bizonyára értékesebb és jobban felszerelt volt emezénél, aki — amint fentebb láttuk — római gyalogosokkal kevert idegen lovasságát a harctéren gyakorolta be. Hogy mégis Caesar győzött, az azért történt, mert ő az igazi lovas taktika szellemét jobban megértette s hasonlíthatatlanul ügyesebben alkalmazta ellenfelénél. Míg Pompeius tömegrohamban akarta legázolni ellenfele kisebb számú lovasságát, addig Caesar ez elől színleges hátrálással kitérve egészen addig a vonalig csalta hátrafelé az ellenséges lovasságot, amelyben a saját nehéz gyalogságának legutolsó tartalékai állottak, akik heves támadással oldalba kapták Pompeius előrerohanó lovasságát s nemcsak megállították, hanem újabb tartalékok latbavetésével vissza is vetették őket s ezzel eldöntötték az egész csata sorsát.[41] Caesar a lovasságát manőverezésre, cselvetésre és üldözésre használta, a csata eldöntésének szerepét a gyalogságnak tartotta fenn, mégis jól ismerte és igazi virtuózitással alkalmazta a lovas népek cseleit és átkaroló taktikáját s nagyszerű összeműködésben tudta erre a legkülönbözőbb fegyvernemeket egyesíteni.[42]

A római császárkorban a lovasság jelentősége egyre fokozódik. Keleten nemcsak a skythák és párthusok, valamint az ő befolyásuk alatt álló népek, hanem a perzsák is majdnem kizárólag lovas hadseregeket alkotnak ebben a korban s az ezekkel most már mindig sűrűbben érintkező rómaiak kénytelenek hozzájuk alkalmazkodni. Ezekkel az új ellenségekkel szemben a régi pilum, mely csak rövid távolságra (30 m) hatott s az intervallumos manipulus, illetve cohorstaktika, mely a légiót gyérebb alcsoportokra szedte szét, többé nem bizonyult eléggé hatásos eszköznek. Olyan felállításra volt szükség, amely egyfelől nagyobb ellenálló erőt mutat lovasrohamokkal szemben, másfelől pedig ezt a rohamot távolabbra

[39] L. u. o.: CC ex Syria a Commageno Antiocho, cui magna Pompeius praemia tribuerat, missi erant, in his plerique *hippotoxotae*.

[40] B. C. 3, 82.

[41] B. C. 3, 93.

[42] Crassus carrhaei nagy veresége 53-ban nem mult el nyom nélkül Caesar sztratégiájában sem. Pharsalusnál lényegileg azt a módszert követi, mellyel a párthusok Crassus seregét megsemmisítették.

ható fegyvereivel már messziről képes elhárítani, illetve gyöngíteni s viszont a defenzivából gyorsan át tud menni az offenzivába. Ezt a célt csak a gyalogság és lovasság kombinativ alkalmazásának oly módon való továbbfejlesztésével érhették el a rómaiak, hogy az megfeleljen az előbbi követelményeknek. Az eredmény végül is a régi makedon-görög phalanxtaktikához való visszatérés lett, melyben nehéz és könnyű gyalogság, úgyszintén nehéz és könnyű lovasság a legváltozatosabb felállításban és alkalmazásban vett részt. Amint egy a Kr. u. II. sz. közepéről származó leírásból tudjuk,[43] a császárkori római sereg magvát a zárt sorokban, intervallumok nélkül felállított, tömör phalanx alkotta, melynek első négy sora hosszú lándzsákkal, következő négy sora könnyű hajítódárdákkal s kilencedik sora íjjakkal volt felfegyverezve. A lovasság részben a szárnyakon, részben a phalanx megett volt felállítva,[44] még pedig fegyvernemek szerint. Közvetlen a phalanx megett állottak a lovas íjjászok, akik ebben az időben többé már nem mint idegen segédcsapatok (auxilia), hanem mint a római sereg szerves alkotórészei szerepelnek. A többi lovasok, (ú. m. lándzsások, hajítódárdások, késesek, fejszések) mindkét oldalt a szárnyakon voltak felállítva a phalanx elleni oldaltámadások felfogására. Első pillanatra megérzik ezen a felállításon, hogy olyan lovastámadások elhárítására eszelték ki, amelyek távolbaható fegyverekkel s oldalozó és megkerülő mozdulatokkal válhatnak ellenfeleikre nézve nagyon veszélyesekké, azaz — röviden kifejezve — a turáni taktika szerint harcoltak. Tényleg Arrianosnak ezen irata, melyre itt hivatkozunk, meg is nevezi az ellenséget, akik ellen ezt a felállítást ajánlja, az alánok személyében. Ezekről már fentebb kimutattuk, hogy kaukázusvidéki lakhelyükön már korán a turáni népek befolyása alá kerültek hadászati tekintetben.

A turáni harcmodorra való tekintet, mint a római taktika legfontosabb hajtóereje a császárkorban, már e példából is kitünik. De ezt megerősíti Arrianos egy másik megjegyzése is,[45] mely szerint Hadrián császár szervesen bekapcsolta a régi római lovastaktikába azt, amit az íjjász lovas párthusoktól és örményektől sajátítottak el, lovassága egy részét tehát — amint az előbbi példából is láttuk — rendszeresen kiképezte az íjjásztaktikában. A gyakorlatban azonban ezt a célt csak úgy érhette el, hogy nagyobb számmal vette fel a római hadsereg kötelékébe azokat az idegen csapatokat, melyek e taktika gyakorlatában nevelkedtek fel s ily módon kénytelen volt

[43] Arrianos ἔκταξις κατὰ Ἀλανῶν 16—19. §§ ed. Roos.
[44] U. o. 20—24. §§.
[45] τέχνη τακτική c. 44. Roos.

utat nyitni a római hadsereg kebelén belül az idegen szellem terjedésének. Elődei, különösen Augustus, még féltékenyen őrködtek a sereg római nemzeti jellegén, amit főleg a tiszti és altiszti állásoknak az italiai nemzetségek részére való fenntartása által gondoltak elérni. Hadrián már csak a gárdatiszti állásokat tudta az italiai elemek számára fenntartani s ezek útján gondolta az egységes disciplina Romana-t az egész seregben ébrentartani. Ő alatta azonban különösen a római altiszti karba nagy számmal hatoltak be idegen (nem italiai) elemek, akik nem a latin nyelvet beszélték s nem a római taktika szerint harcoltak. Domaszevski[46] e miatt nem csekély naivsággal meg is rójja Hadriánt, mintha a császár nem a kényszerűség súlya alatt, hanem a saját kedvtelése szerint cselekedett volna.

Egészen a Kr. u. III. század közepéig a lovasság a gyalogsággal egy kötelékben volt a legiók keretein belül. Egy legio lovasainak száma a Kr. u. I. században még 120,[47] de ez a szám később megsokszorozódott. Gallienus császár alatt azután megtörtént a legióktól független, önálló lovashadosztályok szervezése,[48] ami hatalmas lépést jelent e fegyvernem fejlődésében a rómaiaknál. E császárnak ugyanis kemény háborúkat kellett vívnia a perzsákkal, kik azon időben párthus mintára csaknem kizárólag lovas hadseregeket alkottak s ezekkel szemben Gallienus célszerűbbnek látta a nagy lovastömegekkel való fellépést. A legiókból tehát ekkor eltűnik a lovasság s ezek helyébe lép a legiókötelékén kívül álló, önálló lovas csapattest. A legio tisztán gyalogos csapattestté zsugorodik össze. Gallienus lovassága magvát a dalmátok alkották, de ezek mellett más elnevezések (Mauri, Scutarii, Promoti) használata arra mutat, hogy a lovashadserege fegyverzet és nemzetiség tekintetében is különböző alcsoportokra bomlott széjjel. A Sagittarii, mint külön lovas csapatnak a neve, csak később, a IV. sz.-ban bukkan fel a hagyományban, de kétségtelen, hogy Gallienusnak sok jó lovasíjjászra volt szüksége, hogy a perzsákkal szemben diadalt arathasson. A zömét az ő lovasságának mégis lándzsás, illetve hajítódárdás nehézfegyverzetűek alkották. A keleti elemek térfoglalása a római seregben már Septimius Severus idejében nagyot haladt előre, aki az addig féltékenyen őrzött praetorianus gárdát is megnyitja ez elemek előtt azon intézkedésé-

[46] Die Rangordnung des römischen Heeres, Bonner Jahrbücher 117 (1908), 195. l.

[47] Josephus Flavius Bell. Jud. III, 6, 2.

[48] Kedrenos I, 454; Zosimos I, 40, 2. V. ö. Ritterling, zum römischen Heerwesen des ausgeh. 3. Jh. Festschrift für O. Hirschfeld. 1903. pp. 345—9. Parker, The legions of Diocletian and Constantine, JRS XXIII (1933), 187. l.

vel, hogy a régi gárdát teljesen feloszlatta s helyébe újat szervezett a legvitézebb határszéli (főleg keleti) katonákból s számát 50.000 főre emelte fel. Septimius a párthusokkal vívott győzelmes harcai folyamán tanulta megbecsülni a turáni befolyás alatt álló Kelet katonai anyagát és taktikáját s nem habozott ezeket a római császári hadiszervezet egész vonalán a megfelelő helyre juttatni.

Meg lehet figyelni, mily rohamosan emelkedik a turáni taktikával harcoló népek tekintélye és befolyása a rómaiaknál a császárkor elejétől fogva. Már Plinius[49] kiemeli a skythák, sarmaták és párthusok nagy jelentőségét a lovaglásban. Commodus császár[50] egyenesen a párthusoktól vesz leckéket a nyilazásban. Gratianus[51] viszont oly nagy tisztelője volt az alánoknak, hogy példájukat követve a védőfegyverek kiküszöbölésével teljesen könnyűfegyverzetűvé teszi gyalogságát. A IV. századtól kezdve a lovasságnál is előtérbe lépnek a könnyebb fegyverzetű íjjászok (sagittarii), szemben a pajzsos (scutarii, cetrati), tetőtől-talpig vasba burkolt (cataphractarii) és lemezpáncélos (clibanarii) lándzsásokkal. Ammianus Marcellinus nem győzi eléggé dícsérni ezeket a lovas íjjászokat. Formidabile genus armorum-nak nevezi[52] s amidőn megemlékezik a Constantinus idejében Amida mellett a perzsákon aratott római győzelemről,[53] kiemeli, hogy a római seregben harcoló íjjász lovasok előkelő barbárok voltak, akik erőben, fegyverzetben egyaránt kitűntek az összes többiek felett. Nem kétséges, hogy e barbárokon elsősorban a húnok értendők, akik éppen Ammianus idejében férkőznek oly közel a római birodalomhoz s akikről ő személyes tapasztalaton alapuló, hű leírást is őrízett meg számunkra.[54] Vegetius[55] szerint is a római lovasság ideálja a hún, az alán és a gót mellett ebben a korban. Ez a hadtudományi író egyébként, aki annyira rajong a régi római legióért s szeretne ennek harcmódjából a saját korába átmenteni annyit, amennyit csak lehetséges, kénytelen elismerni annak szükségességét, hogy a római seregnek (gyalogosnak és lovasnak egyaránt) körülbelül ⅓ részét íjjásznak kell kiképezni s ennek a fegyvernek kezelésére nagy gond fordítandó.[56]

A Kr. u. 3. sz.-ban, amint a Notitia dignitatumból értesülünk, a római lovascsapatok közt nevezetes szerepet vit-

[49] Nat. hist. VIII, 54.
[50] Herodianos I, 15, 2.
[51] Vegetius I. 20.
[52] XVI, 12, 7.
[53] XVIII, 9, 4.
[54] XXXI, 2.
[55] I, 20.
[56] I, 15.

tek a cunei equitum, melyek rendszerint a határ mentén felállított, előkelő idegenekből szervezett, irregularis csapatok voltak.[57] A cuneus elnevezés minden bizonnyal egy ősrégi taktikai alakzatról vétetett, mely a görög taktikus írók (Asklepiodotos,[58] Ailianos,[59] Arrianos)[60] szerint a skythákról és thrákoktól vette eredetét s tőlük kiindulva hatolt be a makedon hadseregbe is Fülöp alatt. Ez írók kifejezetten mondják, hogy a lovasságnál volt használatos ez az alakzat, hol különösen azért volt nagyon előnyös, mert hegyes frontjával könnyen át tudott törni minden ellenséges állást s alkalmas volt arra, hogy húzódásokat és frontváltozásokat gyorsan végre lehessen hajtani általa. A rómaiak és germánok ezt az alakzatot átvitték a gyalogságra is. A Kr. u. 69-ben Otho és Vitellius közt folyt bedriacumi csatában a római seregben,[61] valamint ugyanez időtájt a germánoknál is említi Tacitus ezt az alakzatot.[62] Vegetius is úgy említi ezt, mint a római gyalogság egyik támadó formatióját, melynek azonban hamar megtalálták az ellenszerét a forfex (olló) alakzatban oly módon, hogy V alakú csatarenddel fogták körül s tették hatástalanná a betörni akaró éket.[63] Ezt az ékellenes alakzatot a görög taktikus írók[64] κοιλέμβολον (homorú ék) néven említik, a Herakleios-féle taktika pedig egyenesen Σκυθικὴ γυμνασία-nak nevezi a szárnyak egymással ellentétes irányú bekerítő mozdulatát, amely a homorú éket kiadja.[65] Ez az elnevezés pedig az ő terminologiája szerint azt jelenti, hogy olyan gyakorlatról van szó, melyet leginkább a skythákkal szemben szoktak alkalmazni, mivel a skytha népekre volt jellemző az ékalakú csatarendben való támadás. A görög írók szerint tehát az ékalakú csatarend skytha eredetű: erre mutat az is, hogy jellegét tekintve határozottan lovas formatio s lovas támadásoknál domborodtak ki nagy előnyei. Ezért nem helyeselhetjük, ha némelyek[66] a cuneust eredeti germán találmánynak hajlandók minősíteni, akiknél ez, már akár közvetve a rómaiak révén, akár közvetlenül a skythától vették át, kétségkívül másodlagos és átültetett je-

[57] Or. VII, 34; Oc. VI, 85; Or. XXXI; 23; 24; XXXIX, 12, XL, 11—17; XLI, 12—19; XLII, 13—21; Oc. XXXII, 22—27; XXXIII, 24—28.
[58] VII, 3. Köchly-Rüstow.
[59] XVIII. 4. Köchly-Rüstow.
[60] u. o.
[61] Tac. Hist. II, 42.
[62] Germ. 6.
[63] III. 19.
[64] Ailianos XXXVII. 7; Onesandros XXI, 3.
[65] p. 117. ed. Scheffer.
[66] Jähns. Gesch. der Kriegswissenschaften 438. l. Große. Röm. Militärgeschichte etc. 51. l. Ezekkel szemben l. az én Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból c. értekezésemet (l. o. XXIII, 4. Bpest 1915, 87. sk. lk.).

lenség, egy ősi lovas-alakzatnak gyalogosokra való átvitele. A Notitia dignitatumban említett cuneusok is mind lovasokra vonatkoznak, de egy sincsen köztük germán nevű, illetve összetételű.[67]

Az Arrianos-féle taktikai mű említi,[68] hogy az ő korában a római lovasságnál nemcsak a régi, megszokott, római hadi jelvényeket használták, hanem a skytha jelvényeket is, vagyis a dárdanyélen csüngő sárkányokat. Ezek a sárkányok színes posztóból voltak varrva, kígyókhoz hasonlítottak s nagyon félelemgerjesztő hatást tettek. De nemcsak a félelemkeltés volt a célja e jelvény használatának, hanem egyúttal ismertetőjelül s iránymutatóul is szolgált az egyes csapatrészek tagjai részére, akik a hadimozdulatoknál e jelvény után igazodtak. Említi e jelvényt Vegetius is[69] dracones néven (a jelvényhordozók: draconarii) s a Historia Augusta[70] szerint már a 3. századtól kezdve nagyon elterjedt lett a használata. Ha igaz az, amint némelyek állítják,[71] hogy ezt a szokást Traján idejében a dákoktól vették át a rómaiak, akkor ez csak azt jelenti, hogy a dákok is a skythéktól vették e jelvényt, mint oly néptől, melynek szomszédságában éltek s hatása alatt állottak. A skytha elnevezés hangsúlyozása azonban inkább arra vall, hogy az átvétel, ha mindjárt a makedon-görög hadseregen keresztül is, maguktól a skythéktól történt. A skytha művészet fennmaradt emlékeiben is gyakran találkozunk a sárkánymotívummal.[72]

A VI. században már teljes terjedelmükben bontakoznak ki azok az eredmények, melyek a turániakkal, illetve a turániak hatása alatt álló keleti népekkel való sűrű harci érintkezések következtében szűrődtek le a rómaiak hadi tapasztalataiban. Ez időtájt vált az íjjászat főfegyvernemmé a római, ill. bizánci hadseregnek nemcsak a lovasságánál, hanem a gyalogságánál is. Egy, e század közepén keletkezett taktikai mű,[73] melynek szerzőjét nem ismerjük név szerint, szükségesnek látja külön fejezetben hívni fel nyomatékosan a figyelmet a nyílazni tudás fontosságára. Kitűnik e munkából, hogy a bizánci hadvezetőség nemcsak arra helyezett súlyt, hogy katonái jól tudjanak célba lőni, hanem arra

[67] l. Große i. m. u. o.
[68] Takt. 35, 2.
[69] I, 23.
[70] Gall. 8, 6; Aurel. 31, 7.
[71] V. ö. Schwebel jegyzetét a Vegetius-kiadás 32. l. Große, Römische Militärgeschichte etc. 231. l.
[72] Rostowzew, Skythien u. der Bosporus 316, 337. lk. Fettich, Sárkányábrázolások a magyarországi népvándorláskori emlékeken. Arch. Ért. 40 (1923), 157 sk. lk.
[73] Anonymos Byzantios ed. Köchly—Rüstow, Lipcse, 1855, 198—209 (περὶ τοξείας).

is, hogy erőteljes és gyors legyen a nyíllövésük, akár a lovasság, akár a gyalogság soraiban harcolnak. A gyalogos phalanx minden sora is egyformán fel volt szerelve íjjakkal a dárda mellett. Ennek a fegyvernek a tekintélye oly nagy, hogy Prokopios, a század legismertebb történetírója egyenesen a korabeli hadvezetés legnagyobb vívmányának nyilvánítja, melynek köszönhetők a háborúk legnagyobb és legcsodálatraméltóbb eredményei.[74] Az ő részletes leírásából megtudjuk, hogyan volt felfegyverezve az íjjász lovasság a bizánci hadseregben. Bizony ez nehéz lovasság volt sisakkal, páncéllal, lábszárvédővel, sőt némelyek még egy kis kerek pajzsot is viseltek a vállra erősítve, mely az arcot és a nyakat takarta. Övükön jobb oldalt a tegez, baloldalt a kard lógott. A dárda a vállra volt függesztve. Az íjjat lovaglás közben is ügyesen használják, képesek eltalálni nyílaikkal a mozgásban levő ellenséget. Az íjjat bal kézzel fogják, a húrt jobb kézzel és olyan erővel feszítik, hogy a nagy lendülettel elpattanó nyílvesszőknek semmiféle pajzs, vagy páncél nem képes ellenállani.

Ugyanezen író ismételten kiemeli a bizánci íjjnak erejét és hatékonyságát, szembe állítva azt a perzsa íjjal, mely könnyebb, de egyúttal puhább és lazább is amannál. A perzsa íjjnak egyetlen előnye, hogy nagy gyorsasággal sok nyílat lehet kilőni általa, de mit ér, ha ezek a nyílak visszapattannak az ellenség páncélzatáról. Ezzel szemben a bizánciak nyílazása bár lassúbb, de sokkal eredményesebb, mert a vasat is átfúrja.[75]

Ebből a jellemzésből megállapíthatjuk, hogy a rómaiak, illetve bizánciak sokkal szorosabban tartották magukat a turáni íjjhoz, mint a perzsák. Mindaz, amit a turáni népek íjjáról tudunk, akár az irodalmi feljegyzésekből, akár az archaeologiai leletekből,[76] arra mutat, hogy ez rendkívül gondosan kidolgozott és erős hadiszerszám volt, melynek a felajzása volt különösen nehéz s nem közönséges erőt és ügyességet kivánt kezelőjétől. A perzsa katonák ezt az erőt és ügyességet nem tudták kifejteni s ezért kellett, mikor ezt a fegyvert párthus hatás alatt általában bevezették a perzsa hadseregbe, az igényeket lejjebb szállítva, az íjjnak egy könnyebben kezelhető, de kevésbbé hatásos formájával megelégedni. Feltűnő, hogy a bizánci hadsereg, melyben csak a perzsák után s főleg a velük való érintkezések hatása alatt válik általánossá az íjj használata, mindjárt kezdetben is tökéletesnek

[74] Bell. Pers. I. 1. 12 (I. 6. ed. Haury).
[75] Bell. Pers. I. 18. 32 (I. 96. ed. Haury).
[76] Cs. Sebestyén Károly, A magyarok íjja és nyila. Szeged, 1933. 24 sk. lk.

mutatkozik a nehéz turáni íjj kezelésében. Ezt a feltűnő jelenséget megmagyarázza az a körülmény, hogy az íjjászok zöme a bizánci hadseregben idegen népek, főleg a húnok soraiból került ki, kiknél ennek a fegyvernek használata ősi turáni hagyományokon nyugodott. Prokopios is szemmelláthatólag ezeket az idegen zsoldosokat tartja szem előtt, midőn büszkélkedve a perzsák fölé helyezi a bizánci hadsereg íjjászait. Hogy a keletrómai császárság bennszülött elemeinek körében az íjjászatban való kiképzés nem ment könnyen, sőt igen nagy nehézségekbe ütközött, azt a következőkben világosan látni fogjuk.

A bizánci hadsereg szervezetét tekintve e korban két főrészre oszlott: u. m. a regularis és irregularis hadseregre.[77] Ez utóbbi rész, melyhez tartoztak az élite-csapatok (limitanei, foederati) és a testőrség (hypaspistae, doryphori), csaknem kizárólag idegen elemekből (hún, alán, herul, gót) állott s részint íjjász, részint dárdás lovasságot alkotott. A regularis csapatok nagyobb része pedig leginkább Thrakia, Illyricum és Isauria lakóiból tevődött össze, mely tartományokban az íjjászat, vagy a lovaglás, vagy mindkettő régtől fogva ismert volt a turániakkal való érintkezések folytán.

A fegyvernemek eltolódása magával vonta a régebbi phalanx-taktika megfelelő módosítását is. A felállításnak az az alapelve, hogy gyalogság a középen, lovasság pedig a két szárnyon állíttassék fel, nagyjában megmarad a VI. sz.-ban is, de a lovasság már több önálló csoportra tagolódik s egyes részei közvetlenül a gyalogsági front elé kerülnek. A húnoknál megjegyzi Prokopios, hogy ők akkor is, ha a rómaiak szövetségében, illetve zsoldjában harcolnak, nem szeretnek velük vegyülni a csatasorban, hanem mindig egészen különálló csoportokban állanak fel.[78] Nyilván azért, hogy sajátos harcmodorukat, melyet szövetségeseik nem tudtak teljes mértékben elsajátítani, annál zavartalanabbul és tökéletesebben juttassák érvényre. Az ő taktikájuk tehát behatolt a római hadseregbe s hatásuk meg is érzik annak háborúiban. Megérzik a jobban tagolt hadirendben s a lovasságnak nemcsak védelmi, hanem támadó célzatú és csatadöntő alkalmazásában. A nyílharc azonban, amennyiben nem turáni zsoldosok vívták, még egészen primitív volt s a perzsák színvonalán állott, t. i. állóharc jellege volt, mely mellett a szembenálló felek tisztes távolból órák hosszat lövöldözték egymást, anélkül, hogy helyüket változtatták volna.[79] De a guerilla-harcot

[77] V. ö. Bury, History of the later Roman empire, London, 1923, v. II, 76. l.

[78] Bell. Vand. II, 3, 7 (I, 429 ed. Haury).

[79] Igy pl. a nap ⅔ része nyilazással telt el az 531-ben az Euphrates melletti callinicumi csatában perzsák és bizánciak között, v. ö. Prokopios, Bell. Pers. I, 18, 55 (I, 96 ed. Haury).

jól megtanulták a turániaktól. Kerülve az egy tömegben való támadást és a nagy döntőharcokat, kisebb csapatban nyugtalanították s igyekeztek megbontani az ellenséges csatarendet. A kifárasztási taktika, az ellenfélnek részletekben való felmorzsolása kiváló vonása volt Iusztinián császár kitűnő hadvezére, Belizár sztratégiájának, aki ezt különösen Róma falai alatt a gótokkal szemben alkalmazta nagy sikerrel 537-ben, természetesen első sorban hún zsoldosaira támaszkodva. Prokopios meg is jegyzi erről a csatáról, hogy a rómaiak a gótok felett való győzelmüket hún szövetségeseiknek s az ő lovas-íjjász taktikájuknak köszönhették.[80]

A VII. századi bizánci hadsereg szervezetét és taktikáját a legrészletesebben ismerjük egy tulajdonképen névtelenül közrebocsátott, de a kéziratokban később hamisan majd Urbikios VI. századi taktikai író, majd Maurikios császár (VI. sz. végén) neve alá foglalt taktikai műből. Annyi bizonyos, hogy e fontos mű Herakleios császár uralkodása azon éveinél, melyekben a császár a perzsákat megsemmisítőleg megverte s a császárságot a perzsa veszedelemtől egyszer s mindenkorra megszabadította, későbbi időre semmi szín alatt sem tehető.[81] Ezt az időpontot Herakleios perzsa hadjáratainak befejezésére, vagyis a 628. évre tehetjük. Azok a taktikai utasítások ugyanis, melyek e mű XI. fejezetében a bizánciakat fenyegető idegen népek (perzsák, avarok, frankok és longobárdok, szlávok) ellen elő vannak adva, tekintve a mű határozottan gyakorlatias jellegét, csak úgy kerülhettek bele ebbe a munkába, ha ez a fennt megjelölt időpont előtt keletkezett. A perzsák ugyanis Herakleios diadalmas hadjáratai után megszünnek mindenkorra a bizánciakra nézve veszedelmesekké lenni. Bizáncnak 626-ban megkísérlett, de meghiusult ostroma után többé már az avarok sem szerepelnek mint a birodalom számbavehető ellenségei, a frankok és longobárdok ellen való háborús föllépésre sem gondolhattak a bizánciak az arab veszedelem kezdete (629) óta, a szlávokkal ugyan későbbi időben is sokat bajlódtak a bizánciak, de a rájuk vonatkozó utasítások kétségkívül abban az időben keletkeztek, amikor még a szlávok a Dunától északra laktak, vagyis kerek számban beszélve, a 630. év előtt, amikor Herakleios alatt megkezdődik a szlávoknak nagyobb tömegekben való megtelepítése Thrakiában és Makedoniában. Ha a munka a jelzett időpontnál később keletkezett volna,

---

[80] Bell. Goth. I, 27, 26. (II. 134. ed. Haury). V. ö. Bury, History of the later Roman Empire. London 1923. II. 194. l.

[81] l. az én Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból (Budapest, Akadémia, 1915) c. értekezésem 14. sk. lk., hol az egész kérdést s annak irodalmát részletesen tárgyalom.

akkor megfoghatatlan lenne az, hogy miért hiányoznak belőle az arabokra és bolgárokra vonatkozó tudósítások, akik szorosan a perzsák és avarok nyomdokaiba lépnek s őket mintegy felváltva, századokon át a legveszélyesebb támadásokat intézik a bizánciak ellen. Megfoghatatlan lenne továbbá az is, hogy e mű nem említi a bizánci birodalomban oly nagy szerepet játszó thema-szervezetet, vagyis a birodalomnak a katonai és polgári hatalmat egy kézben egyesítő katonai kormányzóságokra való felosztását, ami éppen ez időpontban, azaz Herakleios diadalmas perzsa háborúinak befejezése után vette kezdetét a császár azon intézkedése által, hogy a perzsáktól visszahódított Armenia tartományban nem alkalmazott többé civil administratort, hanem ennek funktióját is a katonai parancsnok (στρατηγός) kezébe tette le.[82]

Viszont van ennek a műnek egy olyan adata, mely chronologiailag egészen biztosan meghatározható s biztos támpontul szolgál a terminus post quem tekintetében. Az éjjeli meglepetésekről szóló IX. fejezet 2. pontjában ugyanis hivatkozás történik az avaroknak egy hadicselére, melyet Herakleia mellett alkalmaztak a bizánci lovassággal szemben, kik nem tartottak ki abban, hogy a gyalogsággal együtt biztos helyen táborozzanak, hanem őrség nélkül a táboron kívül tartózkodtak s így áldozatul estek az avarok éjjeli rajtaütésének. Hogy milyen időbe kell helyeznünk az avarok említett hadicselét, arra nézve világos útmutatásul szolgál maga Bölcs Leó császár, aki Taktikájába szokásához híven, csaknem szószerint átveszi forrásából ezt a helyet is (XVII. f. 18. p.) s magyarázólag közbeszúrja, hogy az avaroknak ez az éjjeli rajtaütése Herakleios császár idejében történt. Semmi okunk sincsen Leó ezen közbeszúrásának helyességében kételkedni, annál kevésbé, mert Herakleios idejéből csakugyan ismerünk egy, a történeti kútfők által hitelesített avar hadicselt, melyre a Taktika leírása pontosan ráillik.

A 619. évben ugyanis, amint Nikephoros konstantinápolyi pátriárka történeti művében írja,[83] az avar khán béke-követséget küldött Herakleioshoz, aki ezt örömmel viszonozta s meg is állapodtak abban, hogy a béke ünnepélyes megkötésére Herakleia városánál találkozót adnak egymásnak. A császár nagy előkészületeket tett a khán fogadására; előre elküldötte a szertartáshoz szükséges eszközöket és fényes ruhákat s intézkedett, hogy a lovasság versenyjátékokat rendezzen a khán tiszteletére. Herakleios maga néhány kilométernyire a találka helyétől, Selymbria városánál ütött tábort

[82] V. ö. Kulakovsky, Istoriia Vizantii, vol. III. 387 sk. lk. Bréhier, Journal des Savants nouv. ser. XV. (1917), 412, Bury, History of the later Roman empire, v. II. (1923), 75.

[83] ed. de Boor, p. 125.

a kíséretével. Három nap mulva megjelent a khán nagy sereggel Herakleiánál, de titokban hátrahagyta a tartalékcsapatot a Bizánc mögötti dombokon lesben felállítva azzal a számítással, hogy ily módon két tűz közé szorítja és elfogja a gyanútlan császárt egész kíséretével együtt. De Herakleios neszét vette a dolognak s odahagyva a seregét, álruhába öltözve menekült vissza a fővárosba. Az avarok pedig végrehajtották a kétoldali támadást s mindazt a népséget, mely az ünnepségek hírére összecsődült, foglyul ejtették a császár egész kíséretével együtt s töméntelen zsákmánynak lettek az urai.

Nyilvánvaló, hogy a Taktikában említett éjjeli rajtaütés azt a bizánci lovascsapatot érte, melynek az volt feladata, hogy a khán fogadása alkalmával lovagi tornát és versenyfuttatást végezzen. Természetes, hogy egy ilyen ünnepélyes célból kiküldött lovasság nem gondolt azzal, hogy magát előőrsökkel biztosítsa és védett táborba vonuljon vissza. A ravasz avar khán pedig egy-két napig nyugodtan szemlélte a bizánci lovasság mutatványait s ezáltal még jobban megerősítette őket abban a hitükben, hogy neki nincsenek támadó szándékai. És aztán, mint a sas, lecsapott egy éjjelen a kész prédára, a játék és mulatozás örömeitől teljesen elkábított bizánci lovasságra. Semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy erre a 619-ben annyira balul kiütött békekötési kísérletre vonatkozik a Taktika említett példája az éjjeli meglepetésről. Nincs az egész munkában több történeti adat, mely ennél a dátumnál későbbi időre volna tehető, éppen azért ezt az évet tekinthetjük a mű keletkezésének legközelebbi terminus pont quemje gyanánt.

A Taktika tehát, a mint a benne előforduló történeti adatok mutatják, a 619. és 628. év közé eső időben keletkezett. Ez az időszak egyike a legfontosabbaknak az egész bizánci történetben. Ez az a kor, melyben Herakleios császár az elődjének, Phokasnak rémuralma alatt teljesen szétzüllött bizánci hadsereget újjászervezi s ezzel az általa újjáteremtett és begyakorolt hadsereggel felveszi a harcot a perzsák ellen, akik a bizánci császárság keleti provinciáinak meghódításával a császárságot végveszedelemmel fenyegették s hódító seregükkel egészen a Bizánccal átellenben fekvő Chalkedon városáig nyomultak előre.[84] A hadsereg reformjának mélyrehatónak és nagyszabásúnak kellett lennie, mert még egyetlen bizánci császár sem aratott a perzsákon oly teljes győzelmet, mint Herakleios, aki hat évig tartó háborújában az ütközeteknek egész sorozatában egymás után verte meg

[84] v. ö. Bury, Hist. of the later roman Empire (1889), vol. II. 207 sk. lk. Vasiliev, History of the byzantine Empire, v. I., 238.

a perzsa seregeket s birodalmát egyszer s mindenkorra megszabadította a perzsa támadástól. Ennek a nagysikerű katonai reformnak a vezérkönyvét birjuk a Taktikában, melynek bevezetésében el van mondva, hogy a katonai szervezet hosszú idő óta el van hanyagolva, úgyannyira, hogy a vezérek még a közönséges dolgokat sem értik s szerző éppen a vezérek részére akar egy praktikus kézikönyvet írni, melyből megtanulhatják mindazt, ami a hadvezetéshez szükséges.

Egy szavahihető kor- és szemtanú bizonyítja, hogy ezt a Taktikát maga Herakleios császár írta. Georgios Pisides, az Aja Szofia templom szertárosa, ki saját bevallása szerint Herakleiost első perzsa hadjáratára elkísérte s minden bizonnyal az ő legbizalmasabb környezetéhez tartozott,[85] a császár perzsa hadjáratairól írt költeményében és Herakliasában több ízben is említi, hogy Herakleios taktikai utasításokat írt hadvezérei számára s ebbeli érdemeiért őt a haditudományok paedagogusának nevezi. Hogy ez a tudósítás az eddigi kutatásoknak nem tűnt fel, annak okát Pisides bombasztikus és rhetorikai sallangokkal túlon-túl felcicomázott dictiójában látom, mely igen alkalmas arra, hogy az előadásának magvát képező száraz tényeket eltakarja és elhomályosítsa.

Pisides e költeményében nem csupán azt adja tudtul, hogy Herakleios közvetlenül a perzsa hadjáratra való indulása előtt taktikai utasításokat írt hadvezérei számára, hanem egyúttal jellemzi is nagy vonásokban ezt a munkát. E jellemzés[86] szerint a császár stilusa egyszerű és praktikus volt; szövegében ábrák is voltak a különféle harci alakzatok és mozdulatok jellemzésére; műve megírásához régebbi taktikai munkák adatai alapján széleskörű forrástanulmányokat végzett; munkájából a fővezér, az alvezérek és a katonák részére adott útmutatásokon kívül azt is meg lehetett tanulni, hogy miképen harcolnak az idegen népek, illetve hogyan kell velük szemben harcolni. Mindezek a jellemző vonások teljes mértékben ráillenek a szóbanforgó Taktikára s nincs még egy olyan taktikai mű az egész bizánci irodalomban, amelyre oly mértékben ráillenének, mint éppen erre.

Pisides azt is megmondja, hogy mely időben és milyen körülmények között írta taktikai munkáját Herakleios. Előadása szerint a császár közvetlenül a perzsa háborúk megindítása előtt, a 621. év telén visszavonult a városon kívül fekvő magányába[87] s ott teljesen a hadtudományi irodalomnak szentelte magát. Quercius a Pisides költeményeihez írt

[85] l. de exp. Persica, acr. II. v. 122; III, 131; III, 345; III, 353 ed. Bonn.

[86] v. ö. de exp. pers. acr. II. v. 38—48; v. 52—65; v. 177—181; Heracl. acr. II. v. 108—140.

[87] Heracl. acr. II. 108—140.

jegyzeteiben[88] e magányt a Bizánccal átellenben, az ázsiai parton fekvő Chalkedon városa környékén keresi, hol a bizánci császároknak villaszerű tartózkodási hely állott rendelkezésükre. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a főváros közelében ugyan, de valahol az európai parton keresett magának erre a célra alkalmas tartózkodási helyet. E magányában szigorúan elzárkózva a világ elől a 622. év húsvétjáig tartózkodott, vagyis addig az időpontig, melyben elindult hajóival a perzsák elleni hadjáratra.

A Taktika tehát nem egyéb, mint egyik legfontosabb eszköze a perzsa háborúk előkészítésének.[89] Amint a mű készen volt, seregével egyenesen Kilikiába hajózott s itt több hónapot töltött csapatainak begyakorlásával. A gyakorlatokat maga a császár személyesen vezette s ez alkalommal vitte át az életbe azt, amit ő a pergamenten magányában megalkotott. Azután bizonyára közrebocsátotta Taktikáját tisztjei körében, hogy jobban előkészülhessenek a küszöbön álló komoly háborúra.

A császár titkolódzásának, mellyel munkáját megírta, a költő behatóbb magyarázatát adja. Egyfelől teljesen el akart merülni munkájában s nem akarta, hogy ebben bármi is megzavarja. Másfelől elejét akarta venni annak, hogy az ellenség neszét vegye s még csírájában megsemmisíthesse az ő tervét.

Így megértjük, hogy miért adta ki Herakleios nevének említése nélkül Taktikáját. De volt még egy másik szempont is, mely miatt Herakleios nem fektetett súlyt arra, hogy nevét a Taktika fölé iktassa s amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy később oly gyorsan feledésbe ment az ő szerzősége. Ez pedig a munka stílusa. Olyan nyelven van írva, melyet az archaismusra és purismusra hajló bizánci ízlés sohasem ismert el igazi irodalmi formának. Herakleios maga is érezte, amint a mű előszavából kitűnik, hogy ő műve külső formájával tulajdonkép merényletet követ el a korabeli „magas" stílus ellen s ez egy okkal több volt neki, hogy császári nevét ne illessze oly munka élére, melynek nyelve a közfelfogás szerint nagyon is alantjáró volt. Így következett be az, hogy az irodalmi újjászületés hajnalán Bölcs Leó császár, bár nagyon jól ismeri és alaposan kiaknázza a Taktikát, semmit sem tud arról, hogy Herakleios volt a szerzője, legalább is egy szóval sem árulja el azt, hogy tudná. Talán, ha tudta volna, még akkor is elhallgatta volna a nyelve miatt,

[88] ed. Bonn. p. 159.

[89] Az ez ellen Czebe Gyula által (Egy. Phil. Közl. 44 (1917) 125. és k. lk.-on felhozott észrevételek csupán formális természetűek, melyek Georgios Pisides idézett helyeinek másfajta magyarázatát kísérlik meg. Egyébként ő is a VII. sz. elejéről származottnak tekinti e művet.

melyet ő is ép annyira elvetendőnek tartott, mint az a kor, melyben a Taktika keletkezett s igyekszik is tőle telhetőleg új és az irodalom követelményeinek megfelelőbb formába önteni a belőle átvett gondolatokat.

Egy pillantás a mű szerkezetére és tartalmára meggyőzhet bennünket arról, hogy igazi gyakorlati s a mellett gyökeres hadseregreform szellemében készült kézikönyvvel állunk szemben.

Az egész mű tizenkét részből áll.[90] Az első részben a hadseregszervezetre vonatkozó elemi tudnivalók vannak közölve. Ezek közt is első helyen *a legfontosabb fegyvernem, a lovasság fegyverzete*, valamint a *legfontosabb fegyver, a nyíl használata* és a *nyílazásban való képzés* követelményei vannak kiemelve.

A második rész egészben *a lovasság hadirendjével* foglalkozik s aprólékosan tárgyalja a lovas csatarend felállításának módját, alkotó részeit, hadi mozdulatait, biztosítását és segédszemélyzetét.

A harmadik rész *a lovas zászlóalj harci* kiképzését és begyakorlását tárgyalja.

A negyedik rész *a lesvetés* különféle módjait ismerteti.

Az ötödik rész *a trainnel* foglalkozik.

A hatodik rész *a lovasdandár felállításának* és *begyakorlásának* különféle módjaival foglalkozik.

A hetedik részben *a hadvezér* teendőiről beszél az ütközet megkezdése előtt.

A nyolcadik rész általános utasításokat foglal magában *a hadvezér* magatartására nézve, főkép a saját katonái irányában.

A kilencedik rész tárgya a *váratlan támadások, éjjeli meglepetések, az ellenséges területre való becsapások, a zsákmányolás, a szűk és nehezen járható helyeken való átkelés, az ellenség kikémlelése, az ellenséges kémek elfogása és a velük szemben követendő eljárás.*

A tizedik részben a *várostromról* és a *várvédelemről* szól.

A tizenegyedik részben vannak ismertetve az *idegen* népek hadi szokásai s a velük szemben követendő harcmód. Első helyen foglalkozik a *perzsákkal*, majd az *avarokkal* és *türkökkel*, azután a *frankokkal* és *longobárdokkal*, végül pedig a *szlávokkal* és *antákkal*.

A tizenkettedik és utolsó részben van szó a vegyes hadirendről, melyben *lovasság és gyalogság együtt* van alkal-

[90] E mű egyetlen teljes kiadása Scheffer Jánostól származik (Upsala, 1664.) Egyes részeit új kézirati anyag felhasználásával közölte Vári Rezső „Leonis imperatoris Tactica" (Budapest, 1917—22, v. I: II, 1.) kritikai kiadásában.

mazva. Azután következik *a gyalogság* fölszerelésének, begyakorlásának és egész taktikájának az összefoglalása.

Már e tartalmi áttekintésből is szembetűnik, hogy mennyivel fontosabbnak tartotta e Taktika szerzője a harcban a lovasságot a gyalogságnál s mennyivel nagyobb súlyt helyezett az előbbinek helyes kiképzésére és megfelelő magatartására, mint az utóbbiéra. Hiszen a mű legnagyobb része kizárólag a lovassággal foglalkozik és annyira beható részletességgel, mely mellett a gyalogságról tett néhány megjegyzés a mű legvégén egészen eltörpül. Hát biz ez nemcsak reform, hanem egyenesen forradalmi lépésnek mutatkozik, ha az alig száz évvel előbb, a VI. sz. közepén keletkezett Anónymos Byzantios[91] művével összehasonlítjuk. Ez utóbbi mű középpontjában még mindig a római császárkor általános hagyományaként a gyalogos phalanx elrendezése, mozdulatai és felfegyverzése áll, mely mellett a lovasság tárgyalása egészen háttérbe szorul, bár az íjjászattal — amint említettük — kénytelen az ügy fontosságához képest külön fejezetben foglalkozni. Meglátszik ezen a munkán, hogy a bizánciak, kiknek számára ez a taktikai mű készült, legnagyobbrészt gyalogosok voltak a harcban s a lovasság zöme idegenekből került ki, kiknek kiképzése nem a bizánci hadsereg keretein belül történt.

Ha a Herakleios-féle taktikai műnek a lovasság felfegyverzésére vonatkozó utasításait vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy szerzője előtt az avar lovasság felszerelése lebegett ideálként s néhány kevésbé lényeges eltérés leszámításával a bizánci lovasságot teljesen olyan hadi felszereléssel óhajtja ellátni, mint amilyen a korabeli avar lovasságé volt. Az általa előírt fölszerelés a következő részekből állott:[92] íjj, íjjtartó és nyíltartó tegez (30—40 nyíllal), hajítódárdák szíjjfogantyúval a közepükön s zászlócskákkal a végükön, kard, láncpáncélszerű nyakvédő puha tapintatú vászonba burkolva, vasból készített kézvédők, érc-sisak, vért a lekapcsolható csuklyával, a lovakon homlokvédők és szügyvédők vasból, vagy nemezből. Ezek a fegyverek a sisak és a kézvédők kivételével az avaroknál is előfordulnak, amint ez a Taktika idevonatkozó leírásából kitünik. Egyébként a bizánci lovasság részére készült előírások során igen gyakran (hajító dárdák, nyakvédők, lovak vértezete, ruházat és sátor) kifejezetten ajánlja az avar minta (κατὰ τὸ τῶν Ἀβάρων σχῆμα) követését. Meg lehet figyelni, hogy ettől a mintától való lényegesebb eltéréseit mindig az a szempont sugallja, hogy katonái nem lesznek elég ügyesek az íjj kezelésében. A nehezen felajzható

[91] ed. Koechly—Rüstow, Griechische Kriegsschriftsteller, II. 42 sk. lk.
[92] V. ö. Vári, Leonis imp. Tactica I. 98. ets.

s nagy gyakorlottságot kívánó nehéz avar íjjat nem minden bizánci lovas tudta feszíteni s erre való tekintettel a császár ismételten hangsúlyozza, hogy kinek-kinek egyéni erejéhez kell mérni az íjjat s a fiatalabb és gyakorlatlanabb katonákat könnyebben kezelhető és természetesen kisebb horderejű íjjakkal kell ellátni. Itt eszünkbe jut az, amit az előbb Prokopiosnál[93] olvastunk a perzsák könnyebb és a bizánciak nehezebb íjjainak szembeállításáról s újból igazolva láthatjuk, amire már fentebb rámutattunk, hogy a nehezebb íjj a bizánci seregben is többnyire idegenek kezében volt. Herakleios Taktikájából kitűnik, hogy a bizánci lovasság körében sokan voltak olyanok, akik nem tudtak bánni az íjjal. Ezek részére a császár nem is ír elő íjjat, csak hajítódárdákat, de egyúttal a pajzs viselését is, ami különben íjjász-lovasságnál az ő előírása szerint sem szerepel a bizánci hadseregben. De negyven éves korig minden bizánci lovast kényszeríteni kell arra, hogy íjjal fel legyen szerelve, még akkor is, ha kevésbbé gyakorlott annak kezelésében. Az ilyenek részére azonban nem szabad erőszakolni a nehéz turáni íjjat, hanem meg kell elégedni a könnyebb (perzsa) íjj használatával.

Érdekes nézni, hogy alakul e mellett az egészen turáni mintára szervezett íjjász lovasság mellett a gyalogság fegyverzete.[94] Herakleios seregéből teljesen eltűnt a régi nehéz, tetőtől talpig vasba burkolt, lándzsás gyalogság. Az ő gyalogsága két részből áll: az egyik hajítódárdát, a másik íjjat visel. Az előbbi nagyobb, az utóbbi kisebb pajzsokkal van felszerelve. Vért és lábszárvédő csupán az első kategória részére van előírva, de ezek között is főleg az első és utolsó sorokban állók számára, azaz nem föltétlenül. Mindkét kategória fel van azonban szerelve az előbb említetteken kívül még másfajta távolba ható fegyverekkel is, így a nyílhoz hasonló rövid és könnyű gerelyekkel, melyeket szabad kézből messzire lehetett hajítani, sőt néha parittyákkal is. Itt is gondoskodás történik azokról a gyalogosokról, akik az íjjat semmiképen sem tudják kezelni s e helyett rövid hajítódárdákat kapnak, melyek pányvára vannak erősítve, úgy hogy ennélfogva a dobás után mindjárt visszahúzhatók.

Amint látjuk, a gyalogságnál is uralkodik a távolba ható fegyverek használata, a védőfegyverek fokozatosan háttérbe szorulnak s a minimumra csökkennek. Ez nem más, mint a könnyű íjjász lovasság szellemének behatolása a gyalogságba is, oly módon való átalakítása ennek a régi római fegyvernemnek, hogy az pontos megfelelője és kiegészítője legyen az új szellemű könnyű lovasságnak. Ez elmaradhatatlan követ-

[93] L. fentebb, 20. l.
[94] Vári: Leonis imp. Tactica I, 115.

kezménye volt a turáni taktika nagymértékű receptiójának, mely, mint törekvés, a Herakleios-féle hadseregreformban megnyilvánult és amelynek további bizonyságait láthatjuk akkor, ha megvizsgáljuk a császár azon utasításait, melyeket Taktikájában a bizánci hadsereg szervezetére, felállítására és hadmozdulataira nézve adott.

A lovas csatarend felállításánál a legnyomatékosabban hangsúlyozza a több vonalban való felállítás szükségességét, újból hivatkozva az avarokra és türkökre, kik legfőképen csapataik helyes tagolásának köszönhetik győzelmeiket, illetve hadihelyzetük jobbrafordítását.[95] A turáni minta itt élesen szembe van állítva a rómaiak (bizánciak) és perzsák azon korbeli gyakorlatával, akik lovasaikat szeretik egy tömegben felállítani s egy lökéssel érvényesíteni a harcban. Ezt a szokást a császár tapasztalatlanságnak és vakmerőségnek bélyegzi. Hivatkozik a régi taktikus írókra (Asklepiodotos, Ailianos, Arrianos), mint akik tisztában voltak a többvonalú felállítás előnyeivel, de tanításaikat később elfeledték és nem követték eléggé a gyakorlatban. Ezeknél az íróknál[96] tényleg találunk utasításokat arra, hogy legelől kell felállítani a nehéz gyalogságot, utána külön csoportban a könnyű gyalogságot, végül leghátul egészen elkülönítve a lovasságot, sőt Arrianos még arról is tud, hogy a könnyű gyalogságot és a lovasságot nem is a nehéz gyalogosok mögé kell felállítani, hanem máshová, a szárnyakra, vagy egy alkalmas helyen, honnan a legcélszerűbben lehet a csata folyamán harcba vetni. Értékes haditapasztalatokból leszűrődő tanulságok voltak ezek, melyeket többé-kevésbé alkalmaztak még a császárkori phalanx-taktika gyakorlatában is ott, ahol különböző fegyvernemek (gyalogság és lovasság) harcoltak együtt. Ott azonban, ahol csak lovasságot alkalmaztak, ezt rendesen nem tagolva, hanem egy tömegben vetették harcba, (kivéve természetesen az idegen segédcsapatokat) egyetlen, de minél nagyobb erejű lökéssel akarva elérni gyors sikert. Ez ellen kel ki Herakleios s ezzel szemben rendeli a turáni példákra hivatkozva a lovasságnak is többvonalú tagolását, még pedig három csatarendbe való állítását.

Az első csatarendben három dandár állítandó fel, még pedig úgy, hogy a dandárok üres közökkel legyenek egymástól elválasztva.[97] Minden dandár három ezredből áll, amennyiben a sereg létszáma megengedi. Az íjjászok a dandárok két oldalán, a hajítódárdások a középen állítandók fel. Előb-

[95] Vári. Leonis Imp. Tactica. II, 1, 3.
[96] Asklepiodotos VI, 3: p. 152 Koechly Rüstow. Ailianos VII, 4—5: p. 282 K. R. Arrianos u. o.
[97] Vári i. m. II, 1, 18. és k. lk.

biek inkább a támadásnál (cursorok), utóbbiak inkább a védekezésnél (defensorok) lépnek előtérbe. Az első csatasortól jobbra bizonyos távolságban, de vele egy vonalban, a megkerülők csoportja állítandó fel, mely 1—2 század íjjász lovasból áll. Ezeknek feladata az ellenség balszárnya ellen átkaroló oldaltámadást intézni. Ugyanilyen helyzetben állnak baloldalt az oldalvédők, akik az ellenség részéről jövő átkaroló támadást vannak hívatva felfogni. Számuk kb. 2—3 század.

A második csatarend négy egyenlő részre oszlik, melyeket egy-egy nyíllövésnyi távolság választ el egymástól. Minden résznek az első és utolsó soraiban állanak a legerősebb és legjobban felfegyverzett íjjászok. A köztük levő három üresen hagyott közben egy-egy századnyi összekötő csapat állítandó fel, melynek igen bonyolult rendeltetése van. Egyfelől fenntartják az összeköttetést a második csatarend négy dandára között, másfelől az első csatarend visszavonulása esetén helyet csinálnak annak s nem engedik a második vonalon túl haladni visszafelé, végül pedig az ellenség hátulról való támadása esetén a hátvédőkhöz csatlakozva, azt visszaverik.

A harmadik csatasort a hátvédők alkotják, akik úgy vannak felállítva, hogy a második vonal dandárai mögött jobbról és balról egy-egy nyíllövésnyi távolságra hátrafelé áll egy-egy század.

A csatarenden kívül vannak felállítva a lescsapatok, még pedig egy jobbról, egy balról, kb. 3—4 század erősségben. Ezeknek feladata egyfelől az ellenség részéről jövő lestámadást elhárítani, másfelől viszont lesből támadni váratlanul az ellenségre. Ezeket a lescsapatokat, valamint a cursorokat legcélszerűbb idegenekből (értsd: turániakból) alkotni, akik e mozdulatokban gyakorlottabbak.

Nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy a lovas hadsereg ilyetén felállítása egészen elüt mindattól, amit idevonatkozólag a régebbi taktikusokból és csataleírásokból tudunk a római, illetve bizánci hadsereg kebelében.

A tömeges fellépés helyébe a csapatrészek szerinti operáció lép. A tömör phalanx eltűnik s felcserélődik a hármas csatarenddel, mely első tekintetre úgy tűnik fel, mintha a régi római legio acies triplexének újjászületése lenne. De más a fegyvernem és más az az egész taktikai szellem, amely Herakleios hármas csatavonalát átjárja. Főcélja ennek a felállításnak a hatásos védekezés olyan ellenséges lovassággal szemben, mely nemcsak a frontban, hanem oldalban és hátban is szeret támadni és érti a cselt és meglepéseket, másfelől a hasonló módszerekkel véghez vitt ellentámadás. Röviden összefoglalva: *a veszedelmes turáni taktika elhárítása*

és ellensúlyozása annak szellemében alkotja a magvát és alapgondolatát a császár egész taktikai reformjának. E gondolatnak a gyakorlatban való keresztülvitele kétségkívül jobban sikerült a védekezésnél, mint a támadásnál. A megkerülő és lesbe kiküldött csapatok csekélyebb száma s schematikus felállítása inkább csak jelzi a császár jószándékát a turániak támadó módszereinek utánzására, de a valóságban messze mögötte marad annak a koncepciónak, mely az átkaroló és lescsapatok számát, erejét és alkalmazási helyét sohasem schematizálta, hanem mindig a pillanatnyi hadi helyzet és a terepviszonyok szerint esetről-esetre szabta meg s néha éppen a sereg zömével hajtotta végre a meglepő oldal- és háttámadásokat.

A császár minden jóakarata ellenére, hogy a turáni taktikát teljesen bevezesse lovashadseregébe, kénytelen volt megalkudni a helyzettel s számot vetni azzal, hogy lovasai nem mind íjjászok s akik íjjászok, azok sem mind egyformán értenek e fegyver kezeléséhez. Seregének csak a kisebbik része birta a nagy ügyességet és gyakorlottságot föltételező turáni taktikát, a nagyobbik rész csak törekedett erre, vagy megrekedt a félúton. A legnehezebb taktikai feladatot teljesítők (cursorok, lesvetők) többnyire az idegenek köréből kerülnek ki.[98]

A különböző fegyvernemek együttes alkalmazásánál, vagyis az u. n. vegyes csatarendnél is megérzik, hogy menynyire a legfontosabb szempontnak tartotta a császár az oldal- és háttámadások elhárítását.[99] Ezért rendeli a lovasságnak a gyalogság két oldalában, a szárnyakon való felállítását, természetesen kellően tagolva úgy, hogy a legvitézebb és legjobban felszerelt lovas csapatok a csatarend legszélére kerüljenek. Egyik és pedig nem csekély részét a lovasságnak, mint hátvédet, a csatavonal mögött a train fedezésére s a hátbatámadások elhárítására kell alkalmazni. Hasonlóképpen a könnyű fegyverzetű gyalogságot is vagy közvetlenül a nehéz gyalogság mögött, vagy annak oldalaiban kell felállítani, még pedig néha, ha bőven van belőlük, egy részüket lehet a lovasságon kívül, annak külső szárnya védelmére is vezényelni. Ez utóbbi intézkedésből az látszik, hogy a császár nem bízott föltétlenül lovassága önmagát biztosító képességeiben.

Világosan látjuk tehát, hogy mindazok a reformok, melyekkel Herakleios a bizánci hadsereg taktikáját át akarta alakítani, mint amilyenek az íjjász lovasságnak főfegyvernemmé tétele s a gyalogságnak is az egész vonalon távolba

[98] Vári I. m. II, 1. 33.
[99] Vári I. 169 sk. lk.

ható fegyverekkel való felszerelése, a jobban tagolt és mozgékony hadirend, a terület kihasználása, a lesvetés és meglepés, alapjukban véve a turáni (türk-avar) taktika szem előtt tartásával készültek. Ezeknek a reformoknak a keresztülvitelével igyekezett csinálni Herakleios a régi merev, nehézkes és egyoldalú taktikával harcoló lovasságból egy változatosabban és gyorsabban operáló, a körülményekhez jobban alkalmazkodó sereget. Reformja a perzsákkal szemben teljes sikerrel járt. Hat évig tartó háborúban (622—28) teljesen megtörte a perzsák hatalmát, még pedig úgy, hogy ezek végleg megszünnek számbavehető tényezők lenni a bizánci császárság szomszédságában. Tudjuk, hogy a perzsák is csak félig-meddig haladtak előre a turáni taktika receptiójában. Íjjász lovasaik csak a könnyebb és kevésbbé hatásos, u. n. perzsa íjjakat tudták feszíteni s a nyílazásban is ragaszkodtak a régi állóharcszerű taktikához s az egyvonalú felállításhoz. Herakleios fentebb ismertetett reformjai ezen a színvonalon mindenesetre fennebb emelték a bizánci hadsereget, ha nem is érték utól a maga teljességében a turáni mintát. Sokat megmagyaráz a perzsákon aratott győzelmeiből az is, hogy a kazárok, akik ekkor már a Kaukázus felett laktak, igen gyakran segítették őt ezen háborúiban.[100] Pár évvel később azonban Herakleios seregei sorozatos vereségeket szenvedtek az araboktól Syriában, Palestinában, Mesopotamiában és Perzsiában. Ezek a győzelmek bizonyítják, hogy az arabok, akik szintén a lovasíjjász taktika szerint harcoltak, e taktika alkalmazásában erősebbek voltak a perzsáknál, de másfelől azt is, hogy a kazár segítség a bizánciak részére az arabokkal szemben elmaradt, kiknek mindezeken fölül nagy előnyük volt még az is, hogy az ezen időtájt keletkezett mohamedánizmus által frissen fanatizált tömegeket tudtak harcba vetni a bizánciak ellen.

Az arabok néhány évtized alatt elfoglalták a bizánciak összes keleti és déli tartományait. Bizánc azonban a VIII. és IX. sz.-ban vívott nehéz küzdelmeiben határt tudott szabni az arab támadás pusztító előnyomulásának s meg tudta védelmezni létét ezzel szemben. A leghalálosabb csapás, t. i. Bizánc ostroma elhárításában (717-ben) kétségkívül igen jelentékeny szerepet játszott az, hogy ez alkalommal egy másik turáni eredetű nép, a bolgárok jöttek a bizánciak segítségére s hátbatámadva a Bizáncot körülzáró ostromgyűrűt, kényszerítették az arabokat az ostrom abbahagyására.[101]

Hogy milyen volt a bizánci hadsereg fegyverzete és taktikája ezen századok alatt, arra egykorú taktikai munkák

[100] V. ö. Bury, History of the later Roman Empire (1889) II, 232 sk. lk.

[101] V. ö. Bury, History of the later Roman Empire (1889) II, 404.

hiányában csak Bölcs Leó császárnak a IX. század végén keletkezett Taktikájából vonhatunk visszamenőleg következtetéseket. Ezek a visszakövetkeztetések egészen jogosak, mert a Leó-féle Taktika nem egy gyökeres hadseregreform jegyében született meg, hanem a korabeli hadviselés tényleges állapotának rajzát kívánja adni, illetve ezen csak annyi módosítást akar végrehajtani, amennyi szükséges a gyakorlatban már kipróbált taktikai elvek sikeres végrehajtására, illetve az e tekintetben a praxisban mutatkozó hiányoknak a pótlására. S ha ilyen alapfelfogás mellett Leó megteheti azt, hogy a Herakleios-féle Taktika utasításait csekély változtatással csaknem szószerint átveszi a maga munkájába úgy, hogy műve alapját és gerincét véges-végig ez a Taktika alkotja, akkor ebből bátran következtethetünk arra, hogy a bizánci hadseregben a VII. sz. elején Herakleios császár által végrehajtott hadseregreform lényegében változatlanul élt tovább a VIII. és IX. századokban is, a bizánci taktika tehát ezen idő alatt mélyrehatóbb változásokon nem ment keresztül.

Az alapelvek érintetlen fenntartása mellett mégis a részletekben van némi különbség közte és Herakleios között, ami igen érdekes és jellemző. Az az ingadozás, mely a turáni mintához való erős ragaszkodás ellenére is megfigyelhető Herakleiosnál a régi (császárkori) római nehéz lovasság példájának imitt-amott kényszerű követésében. Leónál még erősebben jelentkezik s az ő elhajlása a római hagyomány felé még nagyobb. Ez egyformán megfigyelhető a közelharc fegyvereinek és a védőfegyvereknek a szaporításánál.

Leó ugyanis a kard mellett ajánlja lovasságának az övön csüngő, egyélű nagy kés viselését, valamint a szekerce használatát, amely kétségkívül meg volt a régi római nehéz lovasságnál is.[102] A közelharcra alkalmas fegyverek eme bősége arra enged következtetni, hogy Leó nem fordított kisebb gondot a kézi tusakodásra, mint a nyílazásra és kopjavetésre. Innen van az, hogy nagyobb fontosságot tulajdonít a lovas és ló védőfegyverekkel való ellátásának is, mint Herakleios. Ő már megengedhetőnek tartja és ajánlja a nehéz páncél és a lábszárvédők viselését, a lovaknál pedig javasolja, hogy ne csupán mellső, azaz az ellenséggel szembeeső részüket, hanem oldalukat és hasukat is lássák el takaróval. Mindezek a nehéz fegyverzetű és kézi tusára berendezett lovasság kellékei.

Ebből azonban korántsem szabad azt a következtetést levonnunk, hogy ő talán elődjénél kevesebb súlyt vet a távolba ható fegyverekre. Ellenkezőleg, elődjéhez hasonló nyo-

[102] Vári, i. m. I. 99 sk. lk. v. ö. Arrianos II. 14. K. R: I: Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból c. értekezésem (Bp. Akadémia 1915) 85. l.

matékkal emeli ki a nyíl nagy fontosságát s erősen fájlalja, hogy ezt a fegyvert a bizánci hadseregben annyira elhanyagolták.[103] A legtöbb csatavesztést egyenesen ennek a körülménynek tulajdonítja. Éppen ezért ő is — ép úgy, mint Herakleios — 40 éves korig a lovasság minden katonájára nézve kötelezővé teszi a nyílazás elsajátítását. De nyilván, mert ő sem bízott abban, hogy katonái sokra fogják vinni a lóhátról való nyílazásban, ajánlja a kopják mellett a rövid gerelyek (ῥιπτάρια) használatát, amelyeket távolabbról is lehetett hajítani s ezért némileg pótolhatták a nyílakat.[104]

Amint látjuk, azok a reformok, melyekkel Herakleios a bizánci lovasságot teljesen át akarta alakítani a kitűnő idegen minta szerint, nem tudtak teljes mértékben gyökeret verni a gyakorlatban. A régi hagyományok és a megszokás sokkal erősebben tartották békóikban a bizánciakat, semhogy ilyen, az ő életmódjuktól és szokásaiktól elütő harcmodorhoz teljesen hozzá tudtak volna simulni. Ezzel a körülménynyel vet számot Leó s innen magyarázható, hogy ő elődjénél még több engedményeket tett és kénytelen tenni katonái hajlamának, mely őket a régi nehéz lovasság felé vonzotta. A sereg felállításánál és taktikai mozdulatainál azonban változatlanul fenntartja elődjének a turáni taktika szelleméből fakadó, már ismertetett utasításait, melyek oly jellegzetes különbséget tesznek a bizánci hadsereg és a régi római császárkori phalanx egész taktikája között.

Ha most egy összefoglaló pillantást vetünk a görög és római hadügynek az előzőkben kifejtett evolutiójára, akkor valóban igazolva látjuk a bevezetőleg előrebocsátott tételt. Az a mozgékonyságra és meglepésre alapított hadi taktika, mely a nyílazásnak a lovaglással való egyesítésén nyugodott s melynek megalapítói és felülmulhatatlan mesterei a turáni kultúrkörhöz tartozó népek voltak, lassú és szívós küzdelem után teljesen háttérbe szorította a perzsák, görögök és rómaiak közelre ható fegyverekkel folytatott, nehézkes és állóharcszerű harcmodorát s az ókor végéig terjedő idő alatt teljesen átalakította eme vezető kultúrnépek egész hadviselési rendszerét. A skythák, párthusok, húnok és avarok ellenállhatatlan fegyverein keresztül a turáni hadi művészet győzelmesen vonult be Európába és Elő-Ázsiába s ott mély és tartós hatású tényezőjévé vált a népek életének. Az így keletkezett új hadirend és taktika megmaradt irányadó tényezőnek a középkor folyamán is. Amint láttuk, Európa keletén a bizánci császárság tűzte ki ideáljául ennek a taktikának a követését s valósított meg belőle a gyakorlatban annyit, amennyire körülményeinél fogva csak képes volt.

[103] Vári i. m. l. 105.
[104] Vári i. m. l. 104.

Egy tekintet a nyugatrómai császárság, illetve az ennek örökébe lépő kelta és germán népek hadügyi viszonyaira, meggyőzhet bennünket arról, hogy a fejlődés ott is analog módon történt. A romanizált kelták és germánok a középkor első felében, bár kissé lassúbb tempóban, de ép oly fokozatos előhaladással, mint a bizánciak, alkalmazkodnak hozzá a turáni hadrendszerhez, melyet részben római közvetítéssel, részben a húnokkal, avarokkal és magyarokkal való közvetlen érintkezésből ismertek meg.

Láttuk a megelőzőkben, hogy milyen alárendelt szerepe volt a régi germánoknál a lovasságnak. Erősebb, önálló taktikai értékű lovasság azon germán törzseknél jelenik meg először, melyek húzamosabb ideig éltek a turániak szomszédságában s állottak azok hatása alatt. Így a gótok és vandalok, kiket a hún áradat vetett Európa keletéről nyugatra, már lovas csatákat vívnak a rómaiakkal s nem egyszer legyőzik őket.[105] A gót nehéz lovasság (páncélosan és dárdákkal) a K. u. IV. században mintaszerűnek tünt fel a rómaiak előtt.[106] Könnyű íjjászlovasságuk azonban nem volt; íjjászaik gyalogosan és páncélosan harcolnak. Nyilván nem volt annyi idejük a hún példa teljes elsajátítására, mint pl. az alánoknak, akik időszámításunk kezdetén még csak hajítódárdás lovasok, de századokig éltek beékelődve a turániak közé s a VI. sz.-ban már pompás íjjász-lovasságuk van.[107] A frankok, bár egyik törzsükről, a batávokról az ókori írók úgy emlékeznek meg, mint kitünő lovasokról,[108] átlag mégis inkább gyalogcsapatokat alkotnak. A bizánciaknak a VI. sz.-ban Itáliában a gótokkal vívott háborújába olyan sereggel avatkoznak be, mely legnagyobb részben gyalogosokból áll, lovasságuk kicsiny s csak a közelharcra van felfegyverezve.[109]

Nagyobb számú lovasságot a frankoknál csak a VII. sz.-tól kezdve találunk, amikor kiváló erejű lovasnépekkel, avarokkal és arabokkal kerülnek szembe. Martell Károlynak az arabokkal s Nagy Károlynak az avarokkal vívott győzelmes csatái már nem sikerülhettek volna jelentékeny számú lovasság nélkül, ámbár minden jel arra vall, hogy a frank sereg zöme ekkor is gyalogosokból állott.[110] A frankok mégis abban megelőzték az összes germán törzseket, hogy tudtak íjjász lovasságot is alkotni, nem ugyan a könnyű fegyverzetű turáni formájában, hanem erősen vértezve és sisakkal.

[105] Prokopios de bello Gothico I. 27, 27 et passim.
[106] Vegetius I. 20.
[107] Prokopios de bell. Goth. IV, 8, 34.
[108] Tacit. Hist. 4, 17.
[109] Prokopios de bell. Goth. II, 25, 2.
[110] Erben, Zur Gesch. d. karoling. Heerwesens, Hist. Zeitschrift 101, 324.

mint a bizánciak. Lovasságuk más része nehéz fegyverzetű, lándzsás lovasság volt. Gyalogosaik egy részét is íjjakkal szerelték fel.[111] A frankok tehát, ha kissé később is, de eljutottak körülbelül arra a fokra a lovashadsereg fejlesztésében, melyen a bizánciak állottak. Kaphattak ösztönzést ehhez maguktól a bizánciaktól is, hiszen az itáliai harctereken nem egyszer találkoztak velük, de kétségtelen, hogy az avarokkal vívott harcaik sem suhantak el nyom nélkül fölöttük.

Az előbbiekben rá mutattunk arra, hogy a bizánci hadügy a VII. században egyenesen avar hatás alatt fejlődik. Nem kevésbé kellett éreznie ezt a hatást a frank hadügynek is, akár közvetlenül az avarok részéről, akár közvetve a bizánciakon keresztül érvényesült.

A longobárd hadsereg taktikáját a bizánci írók azonosnak tüntetik fel a frankokéval; hadseregük főleg nehéz fegyverzetű lovasságból állott.[112] A frankok már a magyaroknak mai hazájukban való megtelepedése előtt teljesen áttértek a lovas hadseregre. Kopasz Károly 864. évben kelt dekrétuma minden katonáját lovon szólítja harcba a normannok ellen.[113] Itt csábítólag kínálkozik az a föltevés, amit némely hadtörténeti írók hajlandók is tényként elfogadni, hogy a magyar mellett főleg normann hatásra történt volna a frankoknak teljes áttérése a lovas hadseregre.[114] Ez csak annyiban állhat meg, hogy a normann veszély valóban ösztönözhette őket hadseregük harci értékének emelésére. A mintát a reformhoz azonban kétségkívül nem a normannoktól vették, mert a normann hadsereg csak részben volt lovas, más része gyalogos maradt s lovasaik sem tudták soha az íjjat feszíteni, ezt a munkát a gyalogosoknak engedték át. Lovas taktikájukban is mereven ragaszkodtak a régi phalanxszerű, egyvonalú felállításhoz, bár abban a korban Európában már sokfelé ismert volt a turáni eredetű, mélység szerint való tagolása a harcvonalnak.[115]

Ha meggondoljuk azt, hogy a magyarok egy portyázó különítménye már 862-ben megfordult Reims körül,[116] akkor Kopasz Károly említett rendelkezésének főrugójául sokkal inkább kell ennek a tisztán lovasokból álló magyar csapatnak a támadását elfogadnunk, mint a lovasságot gyalogsággal elegyítő s lovasságában is inkább gyalogos szellemben

[111] Jähns, Geschichte des Kriegswesens 526 sk. lk.
[112] V. ö. a Herakleios-féle Taktika XI. fejezetét.
[113] Kar. II. edict. Pist. a. 864. MGH. L. 494. „Ut pagenses Franci qui caballos habent vel habere possent, cum suis comitibus in hostem pergant".
[114] Köhler, die Entwicklung des Kriegswesens III, 1, 25.
[115] Köhler i. m. III, 2, 278 sk. lk.
[116] Annales Bertiniani. Magy. Honf. Kútfői 288. l.

harcoló normannokét. Különben Kopasz Károly hadsereg-reformja csak szükségszerű betetőzése volt annak a meroving és karoling korszakon át szakadatlanul előretörő folyamatnak, mely a lovasságnak a frank hadsereg kötelékében egyre nagyobb teret engedett, hogy a tisztán lovas seregekkel támadó avaroknak, araboknak és magyaroknak annál sikeresebben tudjon ellenállni.

Legkésőbben történt a gyalogságról lovasságra való áttérés a németeknél, azaz a bajoroknál, sváboknál és szászoknál. Gyermek Lajosnak az a serege, melyet a magyarok a 907.-i pozsony-ennsburgi csatákban tönkrevertek, még legnagyobb részben gyalogosokból állott, akik a tábori sáncok, hajók és erdőségek védelme alatt kerestek menedéket a magyarok támadásai ellen s bár ők voltak a támadók, mégis teljesen védekező szellemben viselkedtek velük szemben.[117] De nehány évtized mulva, a merseburgi és augsburgi ütközetekben, már tisztán lovasokból álló seregekkel lépnek fel, ők támadnak és győznek a rettegett ellenséggel szemben.[118]

Rövid idő alatt igen nagy átalakuláson kellett átmenni a német hadseregnek s ha valakinek meg kétségei volnának az iránt, hogy ehhez a gyökeres hadseregreformhoz a lökést és a mintát a magyarok szolgáltatták, ezeket a kétségeket teljesen eloszlathatja a szász Widukind félre nem érthető nyilatkozata[119] arról, hogy Henrik király a merseburgi csata előtt kilenc évig készítette elő seregét alkalmas reformokkal a magyarok elleni harcra. Erről a Henrikről egyébként is[120] tudjuk, hogy ő volt az, aki a gyalogságot a német törzsek hadseregében teljesen megszüntette s Merseburgnál tisztán lovas sereggel állt ki a magyarokkal szemben. Ez a sereg páncélos és lándzsás nehéz lovasság volt íjjak nélkül, ez utóbbi fegyvert a németek még a gyalogságnál is ritkán használták. A németek tehát sohasem jutottak el odáig, hogy a turáni taktikát a maga teljességében átültessék, mégis azt kell mondanunk, hogy Henrik hatalmas lépéssel vitte előbbre a német hadügyet a turáni taktika irányában. Nagy dolog volt már magában véve az összes harcosoknak lóra ültetése is olyan hadseregben, melyben a nehéz gyalogság volt a főfegyvernem.

Henrik a thüringiaikból egy könnyebb fegyverzetű lovascsapatot is szervezett, melyet egészen a turáni taktika szelle-

[117] Dümmler GOR III[2] 548. Breit, A magyar nemzet hadtörténelme. II. r. 28. l.

[118] Widukind, Res gestae Saxonicae I, 38; III, 44. rec. Kehr (MGH. SS. III, 434, 458), v. ö. Köhler i. m. III, 2, 279.

[119] L. i. m. I, 35 Kehr, (MGH. SS. III, 432), v. ö. Szabó Károly, A magyar vezérek kora 191. l.

[120] V. ö. Waitz, Heinrich I., 391. Köhler, i. m. III. 2. 279.

mében gyakorolt be a gyors támadást követő színleges visszavonulásra s az üldöző magyaroknak kelepcébe csalására. Megtalálta ezenkívül a lándzsás lovasság legcélszerűbb védekezési formáját az íjjász lovassággal szemben, midőn a távolból jövő nyílakat lassan és zárt sorokban nyomulva előre katonái pajzsaival hárította el, de közel érkezve az ellenséghez, rögtön rohamtámadásba ment át s kézitusára terelte át a harcot, melyben ő fölényben volt és győzött.[121]

Fia, Ottó még tovább fejlesztette ezt a taktikát, a végletekig vitte az erős támadó szellemet a szívós üldözéssel és az ellenfél megsemmisítésének végső hadicélul való kitűzésével, amint ezt a 955.-i augsburgi ütközet alkalmával bebizonyította. Amidőn ezt tette, csak a turáni taktika legjellemzőbb elemeit ültette át a német talajra minden előfeltételeikkel együtt, mint amilyenek a sereg célszerű tagolása, a terepakadályok kihasználása és a meglepő hadmozdulatok alkalmazása. Ezek a nagyjelentőségű reformok a német hadseregben magyar hatás alatt mentek végbe. Az a félszázados küzdelem, melyet a németek a pozsonyitól az augsburgi csatáig folytattak a magyarokkal, adta nekik az ösztönzést, a tanulságokat s egyúttal a próbát is az említett újítások keresztülviteléhez.

A VII—X. századig terjedő időszakban tehát a nyugateurópai hadügy is mélyreható átalakuláson megy át a turáni taktika szellemében. Avar, arab és bizánci hatások együttesen formálják a frank és longobárd hadügyet, melynek végső kifejlődéséhez a lökést a magyarok adják meg. Közvetlen magyar hatás alatt megy végbe a német törzsek hadseregreformja. A magyar befolyás alól még a normannok sem vonhatták ki magukat, akik még Lebediában és Etelközben érintkeztek a magyarokkal. A normann fegyverek díszítésén gyakran ugyanazokat a művészi motivumokat szemlélhetjük, mint az ősmagyarokén[122] s ha a normannok a szászokkal együtt az összes germánok közül a legszívósabban kitartottak az ősgermán hagyomány mellett annyiban, hogy seregük egy részét végig gyalogosan állították ki, viszont félelmetes támadó szellemű lovasságuk kifejlesztésében nem kevesebb részük van a levediai magyaroknak, mint amennyi volt a hunoknak a gót és vandal lovasság tökéletesbítésében.

A Kr. u. X. században tehát egy nagyjelentőségű, majdnem két évezredre terjedő kultúrális folyamat nyert teljes betetőzést, melynek egyik végpontjában a skythák, másikban a honfoglaló magyarok állanak. Ezen idő alatt azok a

[121] Liudprand. Antap. II. 31. rec. Becker.

[122] Paulsen, Magyarországi viking leletek (Archaeol. Hungarica XII. k.) Bp. 1933. Fettich, A levediai magyarság a régészet megvilágításában. Századok 57 (1933), 250 sk. lk.

nomád lovas-íjjász népek, kiket mi egységes kultúrájukról turániaknak szeretünk nevezni, fokozatosan átadták a maguk sajátlagos hadászati kultúrájának értékesebb elemeit Előázsia és Európa összes, más kulturkörökhöz tartozó népeinek s ezzel gyökeresen átalakították az ó- és középkori hadviselést. Azok után a kulturális átáramlások után, melyekkel az egyptomi és előázsiai kultúrák megtermékenyítették az ókori görög-római művelődést s azután a korszakalkotó újjáteremtés után, mellyel a Kelet Európa és az európai eredetű kultúrák számára a kereszténységben egy új világvallást adott, a turáni hadi művészet átültetése volt az utolsó nagy adomány, amellyel a Kelet az európai civilizációt megajándékozta.

Dr. Darkó Jenő.

Nagy Lajos második nápolyi hadjárata (1350)

A vajda távozása után a zsoldosok folytatták kalandozásaikat, feldúlták Canosát és Schultz hű városát. Andriát is, s az utóbbi város messze földön hires szépségű nőit meggyalázták. Palo, S. Nicandro felprédálása után az athéni herceg birtokához tartozó Casamassimát foglalták el és lakosait kényszerítették, hogy a magyar királynak hűséget esküdjenek.

Amíg Nápolyban állandó csetepaték közt telt el az 1349. esztendő, azalatt a pápa és a magyar király közt folytak a tárgyalások. Az 1349. év elején ugyanis VI. Kelemen Magyarországba küldte Guido S. Cecilia kardinálist, apostoli legatust azzal a feladattal, hogy Nagy Lajossal iparkodjék megállapodásra jutni.[1] A tárgyalások hosszúra nyúltak s Nagy Lajos az 1349-ik év őszén készült Nápolyba, hogy magyarjait meglátogassa. Erre nézve több bizonyítékunk van. Így a király a mantuai hercegnek köszönetet mondva az előző évi szíves fogadtatásért, jelzi, hogy szeptemberben Nápolyba szándékozik menni hívei meglátogatására és a Johanna ellen irányuló pápai igazságszolgáltatás bevárására. Kitűnik ez a firenzei köztársaság leveléből is, amelyben a firenzeiek kijelentik, hogy követeit szívesen fogadták és hasonló szívességgel fogadják majd a királyt is, ki a következő hónapban készül Nápolyba hívei vigasztalására.[2] Nagy Lajos nápolyi útja — ismeretlen okból — elmaradt, ellenben a bíborossal való tárgyalások némi eredményre vezettek, amennyiben a király megígérte, hogy 1350 végéig hajlandó fegyverszünetet kötni és a támadástól tartózkodik, ha a pápa Johanna felett ítéletet mond. Az ítélet azonban most is késett. Nápolyból a magyarság helyzetéről rossz hirek érkeztek, majd megjelent maga a vajda és beszámolt a nápolyi viszonyokról. „Uram király! — fejezi be a vajda beszámolóját — siess elfoglalni Apuliát, melynek Isten segítségével kezedbe kell

[1] *Anjoukori Dipl. Eml.* II. 331. l. (227). 1349. jan. 21.

[2] *Óváry L.:* A Magy. Tud. Akadémia Tört. Bizottságának Oklevélmásolatai. I. f. 46. l. (52. sz.). — A firenzei levél: Lettere missive. Reg. 10. P. 5. (Firenzei áll. levéltár). 1349. szept. 27-ről.

jutnia."[1] A király hajlott a felszólításra, s az ország lakosságához kiáltványt intézett, amelyben bejelentette sziciliai expedícióját. Mivel azonban a nagy távolság miatt igen sok a kiadás, anyjával, a prelatusokkal és bárókkal sok töprengés után azt határozták, hogy a királyi, királynői városok, szabad helységek stb. tehetségük szerint subsidiumért megtaksálandók. Budára, mivel első a királyi városok közt és a király kegyét élvezi, kivet 400 márkát jó garasokban vagy aranyforintokban a vele menő sereg zsoldja számára, s aki nem fizeti be a kivetett összeget, azzal érezteti megbotránkozását.[2]

A király titkos tanácsában mégegyszer meghányva-vetve a dolgot, lovasságot küldött Szlavóniába, hogy onnan keljen át Apuliába. Most ugyanis a tengeri utat választotta, mert Velencével 8 évi békét kötött, s a köztársaság nem hajtva Tarantói Lajosék kérésére, nem gördített nehézséget a vállalat útjába.[3]

Amint az első csapat átkeléséről értesült, a király is megindult bárói kicsiny társaságával husvét hétfőjének nyolcadán (ápr. 3.) a tengerpart felé. Kíséretében találjuk Giletfia Miklós nádort fiaival, Jánossal és Domokossal és testvérével Jánossal, valamint Kont Miklóst Lőkös és Bertalan testvéreivel, Bebek fiait, Istvánt és Györgyöt, Széchy Miklóst, Széchenyi Tamás vajda fiát, Kónyát, Laczkfi Andrást fivéreivel, Miklóssal, Pállal és Mihállyal. A főpapok közül elkísérték a királyt Fraknói Miklós zágrábi püspök, kit Aversaban szenteltek püspökké, István óbudai prépost fivérével, a derék, vitéz Kanizsay Jánossal, Lőrinc fiával.

A király április 18-án hajóra szállt Zengben, 8 nap múlva ért Ortonába, május 1-én Manfredoniába.[4] VI. Kelemen pápa megbotránkozással értesült Nagy Lajos újabb hadjáratáról, melyet a Guidóval kötött megállapodás megszegésének tekintett. Visszaemlékezve az első hadjárat alatt tör-

[1] *János minorita*. I. h. 166. c.

[2] *Fejér* IX. 1, 766—68. l. — Fejér igen helyesen jegyzi meg, egyébként a szövegből is megállapítható, hogy az I. hadjárat előtt bocsájtotta ki a király a jelzett parancsot, de bizonyos, hogy a II. hadjárat előtt hasonló parancs kibocsájtására került a sor.

[3] Tarantói Lajosék még 1349. februárjában jelezték Velencének, hogy gályákat küldenek Nagy Lajos ellen, s kérték, hogy fogadják szívesen s élelemmel és más szükségesekkel lássák el. Anjoukori Dipl. Eml. II. k. 336—37. l. (279). Egy másik levélben kérik, hogy Nagy Lajosnak semmi segélyt se nyujtsanak és lehetőleg akadályozzák vállalkozását.

[4] *János minorita* i. h. 166. c. — Küküllei János i. h. 185. c. A krónikák szerint Nagy Lajos Szent György napján szállt hajóra, de ennek ellene mond a király levele. Ebben tudatja Velencével, hogy április 18-án Zengben hajóra szállt s kifejezi reményét, hogy a velenceiek megtartják a fegyverszünetet és utána sietö vagy visszatérő népének nem esik bántódása. Anjoukori Dipl. Eml. II. 380 (308).

téntekre, felszólította a grófokat és bárókat, hogy a királyi párt hathatósan támogassák s Guidó legatust utasította, hogy Nagy Lajost bírja visszatérésre. Annibaldo legatusnak szívére kötötte, hogy a nápolyi királyi pár és Nagy Lajos közt közvetítsen, Johanna pedig gondoskodjék az ország védelméről.[1] Nagy Lajost azonban semmi sem térítette el feltett szándékától. Manfredóniából átment Barlettába (máj. 3.), onnan pedig mint zarándok ellátogatott Bariba Szent Miklós sírjához. A vajda nem bízott a barii polgárságban, s míg a király ájtatosságát végezte, több mint 100 emberrel a városkapuban foglalt állást. A király példáját a magyar vitézek közül is sokan követték, és miként a király, ők is ajándékokat adtak. Bari várát átadta várnagya Lajosnak, s a király visszatérve Barlettába, készült a hadjáratra. Összegyűjtötte csapatait s Villani szerint 10.000 lovast talált Apuliában, míg Gravinai Domokos adata szerint a király egész serege 15.000 magyar, körülbelül 8000 német lovast és mintegy 4000 lombard gyalogost számlált. Domokos adata azonban valamivel későbbről datálódhat, mikor megérkeztek az összes magyarországi csapatszállítmányok is. Nagy Lajos — úgy látszik — eredetileg egyszerre akarta velencei hajókon átszállítani seregét, Velence azonban nem volt hajlandó flottáját rendelkezésre bocsájtani, sőt az Adriai tenger biztonságáról is szükségesnek tartotta gondoskodni.[2] Így kénytelen volt a király apró csapatokra osztva kis dalmát hajókon átszállítani seregét. Villani Máté szerint a magyar király után sok magyar vitéz kelt át felfegyverzett kis hajókon olyan rendetlenségben, hogyha Tarentói Lajosnak két fegyveres gályája lett volna az Adrián, szétverhette volna a kis flottát, ő azonban a sok fogadkozás ellenére csak az átkelés után küldött ki három fegyveres gályát.[3]

Nagy Lajost csakhamar követte udvarmestere, Rátóti Lóránt fia, Lesták is számos lovaggal, sok ezer font ezüst márkával, rengeteg arany és ezüst edénnyel és igen sok egyéb kinccsel. A király nagyon várta már és rögtön bőkezűen megadta Wolfhardt Konrád 4000 zsoldosának elmaradt zsoldját.

---

[1] *Cerasoli:* Lettere inedite di Clemente VI. à Giovanna I. Archivio stor. Nap. vol. XXI. 700. l. 182. sz.

[2] *Gravinai Domokos,* 147. l. — *M. Villani* I, 85. c. — Tarantói Lajos hálát ad a dogenak, hogy megtagadta Nagy Lajosnak a kért hajókat, bár élelmet adott, de ezt nem tagadhatta meg. Jelzi, hogy 7 gályát küld Nagy Lajos ellen az öbölbe. Anjoukori Dipl. Eml. II. 378 (306). L. még Anjoukori Dipl. Eml. II. 382 (310).

[3] *M. Villani* I, 85. — Lucius szerint is megakadályozhatta volna Johanna hajóhada az átkelést. Nagy Lajosra nagy csapás volt, hogy nem volt birtokában a dalmát part, nem voltak kikötői, hajói. *I. Lucii* De regno Dalmatiae et Croatiae. L. IV. C. XVI

A zsoldosok féltékenysége azonban nemsokára kellemetlen összeütközésre vezetett. Szent Antal napján (jún. 13) történt, hogy a király a barlettai várban nyugágyán pihent, mikor a polgárok félreverték a harangokat és kiáltozták: fegyverre! fegyverre! éljen Magyarország királya, éljen! (ad arma, ad arma, viva rex de Hungaria, viva!). A király és magyarjai nem tudták mire vélni a kiáltozást, míg végre Laczkfi István értesült, hogy az összes zsoldosok fegyvert fogtak a király ellen és a város kirablására. Az okot biztosan nem tudjuk, mert két jól értesült forrás kétféleképen adja elő. János minorita, ki még a kiabálást is olaszosan (viva — evviva) adja vissza, úgy beszéli el a dolgot, hogy a kikötőbe 3 gálya evezett be 400—400 magyar fegyveressel. A zsoldosokat izgatta a sok magyar szállítmány, féltek, hogy ők lassanként feleslegessé válnak, s ezért tört ki a lázadás. Gravinai Domokos szerint pedig korcsmai verekedés támadt polgárok és zsoldosok közt s ebből kerekedett a csetepaté. A magyar előadást tarthatjuk valószínűbbnek, mert az utóbbi esetben nem lett volna megokolt a zsoldosoknak a király ellen való fordulása.

A krónika több ízben hangsúlyozza, hogy a királyt, aki magyarjai közt olyan szigorú fegyelmet tartott, rendkívül bántotta a zsoldosok féktelensége. Most is a hír hallatára fegyvert ragadott és emberei alig tudták visszatartani a küzdelemben való részvételtől. Így a rendcsinálás feladatát a vajda vállalta magára. Miklós fiával, Moróczokkal és Soós Lászlóval fegyvert ragadott, vitézei az utcaelzáró láncokkal összeterelték a tereken és utcákon a zsoldosokat, holmijukat (ló, fegyver) elszedték, többet meg is öltek közülök, a megmaradtakat pedig kiverték a városból. Szerencséjükre a város egyik kapuja kezükben volt, s azon keresztül menekülhettek. Wolfhardt Ulrikot a király kiragadta vitézei kezei közül, míg Konrádnak, ki ismételten hűtlen lett, kiadta az utat. A kivert zsoldosok a mezőn megállapodtak, s onnan kegyelemkérő követséget küldtek a királyhoz. Lajos megengesztelődött, de a zsoldosoknak írásban kellett adniok, hogy az országból kitakarodnak és soha nem harcolnak a király ellen. Lajos csak az ártatlanokat tartotta meg szolgálatában.[1]

Nagy Lajos, miután az adományokért hozzáfordulók kérését teljesítette, újjászervezett seregét két részre akarta osztani. Terve szerint az egyik sereg Otranto vidékén működött volna, a másik Basilicata tartományban, majd az Abruzzokban. Az említett tartományok meghódítása után a két sereg egyesül és Nápoly alá vonul. Ezt a tervet, mely ellen-

[1] *János minorita*, 166. c. — Küküllei János i. h. 186. c. — Gravinai Domokos 150—54. l.

séget nem hagyott volna a hódító sereg mögött, valami okból feladta, s a barlettai várat Pálfia Tamásra és Lőkösfia Miklósra bízva, hirtelen egész seregével Nápoly városa ellen indult. Carafa érseket előreküldte, hogy az útjába eső városokkal tárgyaljon, két fivérét pedig kezesül tartotta vissza a várban.[1]

Mivel értesült Pipino árulásáról, őt akarta először megbüntetni. Pipino Traniba zárkózott, melyet a király körülvett, s a gróf — nem lévén módja a menekülésre — nyakában kötőfékkel és egy ingben a király elé járult és térden állva kért kegyelmet. A jószívű király megbocsájtott neki s folytatta útját Canosa felé. A Raymondo del Balzo birtokában levő vár nem volt hajlandó meghódolni, mire a király elrendelte az ostromot. Maga is az elsők közt harcolt, s pajzsát fejére téve megközelítette az első kaput, melyre tüzet (kén, fa, pelyva és olaj) vetett. A falakról folyton hullottak a kövek s a várnagy udvariasan felkérte Lajost, vonuljon hátra, mert nem illik királynak elől harcolni. A hős király azonban nem volt hajlandó a háttérbe vonulni: „Sőt illik — felelte — hogy a király első legyen az ütközetben és ezzel fegyvertársait lelkesítse." Ezután felszólította a várnagyot, adja fel a várat. A várnagy, mivel Balzotól segítséget nem kapott, meg is nyitotta a király előtt a kaput. Canosa ostromával kapcsolatban Küküllei egy érdekes epizódot beszél el. Előadása szerint a merész király a létrán a falra akart feljutni, de kődobás érte és sebesülten lezuhant az árokba. Mikor Lajos magához tért, az urak szemrehányást tettek neki, hogy ilyen királyhoz nem illő dolgokra vállalkozik.[2] A király a várat Tamásra bízva, kinek az olaszok Nicolosi melléknevet adtak, fogadta Venosa, Spinazzola, Forenza, Corneto, Candela, Melfi, Rapolla, Atella, Ascoli, Minervino városok küldötteinek hódolatát. Ugyanakkor teljesítette Pipino kérését, ki Minervinonak Balzo kezében levő várát akarta elfoglalni s erre a célra 3 hajítógépet kért Lajostól. A király azonban már nem bízott a hirhedt főúrban és kezesül visszatartotta öccsét, Lajost. A vár elfoglalása sikerült. Ascoliba érve a király szívesen teljesítette a lakosság kérését és átadta a várost régi urának, Apice grófnak hűbéri szabályok szerint „per cultellum, quem gerebat ad latus."[3]

Ascoliban értesült a király, hogy Aversa parancsnoka, Jacopo Pignattaro Tarantói Lajos parancsára elrendelte, hogy

[1] A király a káborúban kárt szenvedettek kérését teljesítve adománylleveleket állít ki számukra. Így Angelo gravinai polgár adománylevelét a zágrábi püspök és Ursillo Minutulo állítja ki. Gravinai Domokos is kap adományt. Gravinai Domokos. 150. l.

[2] *Küküllei János* i. h. 187. c.

[3] *Gravinai Domokos* 157—58. l.

a környék népe 6 nap alatt élelmiszereivel költözzék be a városba. Nagy Lajos tervbe vette a város elfoglalását, s így nagy csapást jelentett rá, ha az élelmet serege elől eltakarítják. Hogy ezt megakadályozza, Miklós acerrai grófot és Wolfhardt Konrádot, kit újra visszavett szolgálatába, 10.000 lovassal küldte Aversa vidékére. Ugyanekkor — legalább részben — visszatérve eredeti tervéhez, Miklóst, Lőkös fiát és Pálfia Tamást 200 magyar és 300 német vitézzel Baribа, s onnan otrantoi területre küldte, míg Schultznak és a gravinai Angelonak Otranto szomszédságában kellett működniök, úgyhogy szükség esetén egymást segíthessék. Feladatuk a keleti terület biztosítása volt. Melfiben nagy örömmel fogadták a királyt, akit itt két meglepetés ért. Laczkfi András, a vajda testvére ugyanis bemutatott a királynak (jún. 13.) 34 elfogott német és olasz lovast, köztük 3 lovagot, kiket a király szabadonbocsájtott. A másik meglepetés Tarantoi Lajos levele, melyben párbajra hívja ki ellenfelét. „Tudjuk ugyanis — írja többek közt — hogy a kunokkal és más pogányokkal, kiket a csatára magatokkal hoztatok, mint a kutyákkal, nem törődtök." Ezzel szemben ő egyet is sajnál feláldozni övéi közül, s azért párviadalra teszi fel az ország sorsát, aki győz, az legyen Nápoly ura. A viadal helyéül Párizst, Peruggiát, Avignont vagy Nápolyt ajánlja. Párizsban a francia király jelenlétében vívhatnak meg.[1] A kihívásra a magyar király kijelentette, hogy hajlandó Tarantoi Lajossal megvívni, de nem Párizsban, mert a francia király neki távoli, Tarantoi Lajosnak közeli rokona. Avignon Tarantoi Lajosék birtokának fővárosa, Peruggia gyanus, Nápolyról pedig felesleges is beszélni. Ellenben kész küzdeni a császár, az angol király, vagy az aquilejai patriarcha előtt. Peruggiában is hajlandó elfogadni a küzdelmet a francia és angol királyok jelenlétében a következő év vízkeresztjének nyolcadán. Az események azonban olyan rohamosan peregtek le, hogy a párbajból semmi sem lett.

Az említett esemény napján elterjedt a hire, hogy Tarantoi Lajosék 300 zsoldosa fogadalmat tett Nagy Lajos elfogatására és megkötözve Johanna elé vitelére. A hír hallatára Laczkfi Miklós a király tudtán kívül éjnek idején vitézeivel Beneventbe lovagolt s másnap (Szent Pál napján, jún. 30.) a város előtt elterülő mezőn megvívtak a zsoldosokkal 150-et elfogtak, a többit levágták vagy megsebesítették. Laczkfinak csak 100 lovasa és 30 íjásza volt. Bessenyő János allovászmester maga két zsoldost vágott le, a harmadik hősiesen védekezett, sőt János lovát meg is ölte. Bessenyő leugrott

[1] Közli *Gravinai Domokos* is és megtalálható a firenzei Bibl. Nazionale egyik kodexében is, Ms. II. VI. 1. 298, l. A dátum 1350. jún. 2.

az összeeső lóról. karddal támadt a németre, s bár fején súlyosan megsebesült, ellenfelét levágta, s annak fejét Beneventbe vitte. Laczkfi a 150 foglyot Melfiben bemutatta a királynak, aztán fegyverüktől megfosztva szétkergette. János minorita elbeszélésével szemben Küküllei Lucera közelében egy erős várat jelöl meg a viadal színhelyéül, ahol Laczkfi 50 katonája harcolt 120 zsoldossal, kiket fogva vittek a király elé. Nagy Lajos a foglyokat megvendégelte, elszállásoltatta, s másnap lovaik, fegyvereik nélkül szélnek eresztette.[1] Nehéz eldöntenünk, a két elbeszélés közül melyik fedi a valót. Annál nehezebb, mert Domokos nem említi az epizódot. Ha igaz Küküllei előadása, hogy Laczkfiék egy éj alatt tették meg az utat, inkább Lucerát kell felvennünk, mint Beneventet. A Melfi—Benevent közt levő távolságot teljes lehetetlenség egy éjjel megtenni, míg a melfi—lucerai — bár szintén hatalmas teljesítmény — még inkább elfogadható. Különösen érthető lesz a dolog, ha János minorita adatát fogadjuk el, hogy Laczkfiék Ascoliból indultak ki, mert az Ascoli—Lucera-távolság légvonalban körülbelül 40 km. Melfi után János minorita Ricardoch (talán Rochetta) nevű helységet említ, melyhez az általa különösen kiemelt Laczkfiaknak hőstettét fűzi. Laczkfi István és András a nélkül, hogy valaki tudott volna róla, megtámadták a helységet és Soós László Moróczokkal követte a vajdáékat, a város bástyatornyába is felhágott s kitűzve István vajda zászlaját (fehér sárkány-címerrel), kiabálni kezdték: éljen a magyar király! Embereik — egyik a másik vállára kapaszkodva — megmászták a falat, felgyújtották a várkaput, mire a magyarok benyomultak és elfoglalták a várost. Ez eddig az egyetlen eset, hol a magyarokra kegyetlenséget süt ki éppen magyar író, mert János minorita szerint a lakosokat, még a gyermekeket is kardélre hányták, s a minoriták klastromát felgyújtva a szerzetesek közül szintén többet leöltek. (jún. 23.)[2]

A király Melfiből Conza felé indult, s a vidék népe mindenütt bemutatta hódolatát és a sereget ellátta élelemmel. Azután két napig Olivetonál időzött, majd Contursi,[3] Sanseverino Róbert birtoka alá szállt. A helység ellenállását már az előcsapat leverte és a győzelmet zsákmányolás követte. A zsákmányon azonban a magyarok összevesztek a zsoldosokkal, az ügy a király elé került, kinek döntése szerint

[1] *Küküllei János* i. h. 188. c. — *János minorita* i. h. 166. c. — János minoritánál látszik, hogy az eseményt főleg azért mondja el, hogy a Laczkfiakon kívül a másutt is dicsőített Bessenyő Jánost is kiemelhesse.

[2] *János minorita* i. h. 166. c.

[3] *Pór* helytelenül Contarzot sejt a latin Contursiumon, s János minorita Ricardoch-ját is ezzel azonosítja. Nagy Lajos. 228. l. jegyzet.

a zsákmányolás joga azt illeti meg, aki elsőnek betör a helységbe.

Contursiból Serre felé menet történt a közismert epizód, mikor a király felszólítására az ifjú beleugratott a Sele folyóba, mely lesodorta lováról. Lajos azonban saját élete kockáztatásával megmentette a fuldoklót. Mikor Serrehez közeledtek, a király előreküldte a vajdát, foglaljon ott állást, míg a sereg zöme elvonul, így akarta elkerülni, hogy a Contursinál előfordult rendzavarások itt megismétlődjenek. A vajda annál nagyobb örömmel tett eleget a felszólításnak, mert ezt a földet urától adományul kapta. A nép, félve a bántalmaktól, a szabad helységből elmenekült, s visszatérve legnagyobb csodálkozására mindent úgy talált, amint elhagyta, mert a vajda senkit sem engedett be a városba. A következő állomás Eboli volt. A város lakói éppen harcban álltak Sanseverino embereivel, s mikor a király segítséget nyújtott nekik, lelkesen kiáltoztak: „éljen a magyar király, királyunk és természetes urunk!"

Míg Nagy Lajos Eboliban pihent, megjelent előtte Salerno két követe Guglielmo di Ruggero és hívei segélykérő levelével. A városi polgárság ugyanis két pártra oszlott: az egyik Ruggero vezetése alatt a magyar királyhoz, a másik Tarantoi Lajoshoz fordult segítségért. Nagy Lajos, mivel a magyar Anjouk a salernoi hercegséget mindig a magukénak tekintették, sietett a város, illetőleg pártja segítségére. Ő maga elhagyta seregét és 100 lovassal vágtatott Salerno felé, hogy megelőzze Tarantoi Lajos gályáit, ami sikerült is neki. A gályák a fegyveres erő láttára a várostól távol álltak meg, mire az ellenpárt is meghódolt a magyar királynak. A két párt békecsókot váltott, a klérus és a nép a király elé járult. Nagy Lajos előbb térden állva tisztelte a hozott relikviákat és a szent kereszt jelvényét, azután fényes menetben vonult be a Szent Máté egyházba, hol VII. Gergely porai nyugszanak. A nép nagy lelkesedéssel fogadta a király ígéretét, hogy egy katona sem fog fegyveresen a városba lépni. A vár azonban még Sanseverino birtokában volt, s a király, aki valószínűleg sietett, ajánlatot tett a vár megvételére. A kapitány 1000 aranyforint fejében át is adta a várat, hova a király várnagyot, a városba helytartót rendelt. A király négy napi pihenőt tartott Salernoban, s ezalatt Amalfi, Rovella, Scala, Castellamare és úgyszólván az egész Principato bemutatta hódolatát.[1]

A minorita szerint a következő állomás Castrum Abbatis

[1] A minorita előadása szerint a vajda Szent László napján ostrommal foglalta el Salernot. A király be akart vonulni a városba, Laczkfi azonban merénylettől félve nem engedte be.

(Castell dell' Abbate) volt, melyet némelyek Agropolival azonosítanak. Ezt azonban kizártnak kell tartanunk, mert semmi okot nem látunk arra, miért tért volna ki a király útjából messze délre. Valószínűbb, hogy a többi forrásban említett Scafatit (Pompejitől 3 km-re) kell azonosítanunk Castrum Abbatis-szal. A nép a helységből elmenekült, s a király őrséget rendelt a rablás megakadályozására. Ugyanekkor Sanseverino grófságot, melyen keresztülvonult. Laczkfi István vajdának ajándékozta. A várat egy apát védelmezte, ki leromboltatta az odavezető hidat, mire a király olaszok útján felszólította, hogy állítsa helyre a hidat és adja fel a várat. A barátok azt üzenték, hogy az apát Nápolyban van és nélküle nem tehetnek eleget a király kérésének. A király nem sokat habozott, parasztokkal hidat veretett, a türelmetlen magyarok azonban ezt sem várták be, hanem átúsztattak a folyón. Ekkor kitűnt, hogy az apát mégis otthon volt, mert rémületében bejelentette a királynak készségét a hódolásra.[1] A király be is vonult az erődbe és annak őrizetét vajdafia Dénesre ruházta. Dénes azonban kizsarolt vagy 10.000 forintot az apáttól s másra bízva az erőd őrizetét, maga a király után sietett.

Nagy Lajos Castellamare felé folytatta útját, s a közbeeső helységek Sorrento kivételével meghódoltak. A király parancsot adott Castellamare, Vico (Equense) és más helységek lakóinak, hogy a tenger felől pusztítsák a város javait. Itt érték a királyt Miklós gróf és Wolfhardt Konrád követei, kik sürgősen hívták őt Aversához. Lajos engedett a kérésnek, a sereg vezetését a vajdára bízta, maga pedig 200 lovassal sietett Aversához. A vajda Salerno őrizetére Magyar Miklóst, Oliveto grófját rendelte, Castellamare, Nocera (dei Cristiani), Amalfi, San Severino élére szintén magyar nemeseket állított. Sorrento ellen kegyetlenebb küzdelmet parancsolt, maga azonban megindult a király után Aversához. A hegyes sommai vidéken át érkezett a Vezúv lábánál fekvő Ottaianoba, innen Sommához, ahol csak nagy nehezen és óvatosan tudott átvergődni, mert az ellenség járhatatlanná tette az utat. Laczkfi kénytelen volt előőrsöket állítani, hogy meglepetésektől védje magát. Somma igen meg volt erősítve, sok védővel ellátva, azért a sereg egy része vajdafia Dénes vezetésével lovait szolgáira bízta és a sáncokat megtámadta. Dénes fején sisakkal, vaskeztyűs kezében karddal ugrott a sáncra, mögötte volt Hebinger és két magyar. A falakról kövekkel dobálták őket. Dénes azonban nem riadt vissza, hanem Hebinger hátára lépve, elkapta a palánk egyik gerendáját s úgy iparkodott feljutni a védőkhöz. Több mint százan

[1] *Gravinai Domokos* i. h. 162—66. l.

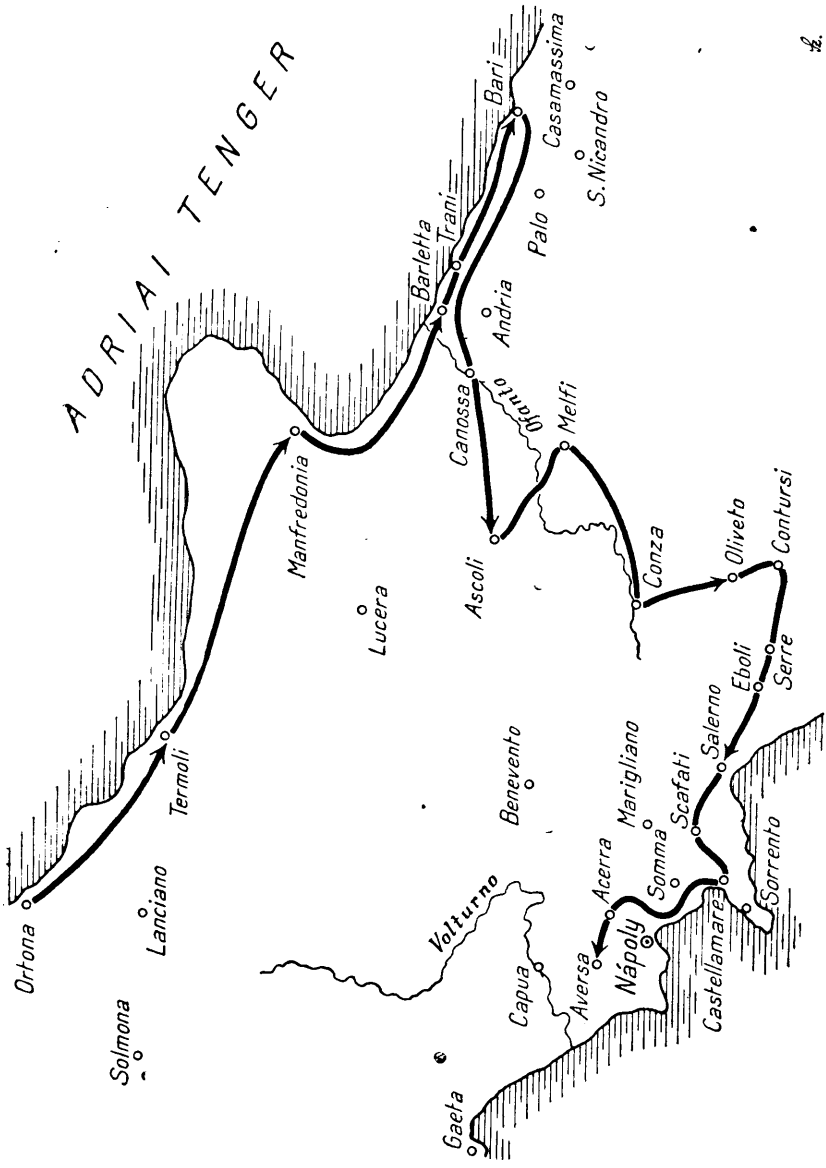
rohantak hozzá a falról minden eszközzel, de kezét nem tudták a gerendáról letépni. A vajda látva fia nehéz helyzetét, támogatására küldte embereit. Közben Dénes feljutott a falra, de a védők mindenfelől rátámadtak. Szerencsére ekkor már több társa sietett segítségére, majd egy erős csapat lépett a nyomukba, minek láttára a polgárok megfutottak s a bevehetetlen erődben kerestek menedéket. A magyarok nagy pusztítást vittek véghez, vagy 700 polgár elpusztult, míg — Gravinai Domokos szokott kedvező hadijelentése szerint — a magyarok közül senki sem sebesült meg.[1] Ezután a Nola közelében levő Mariglianoig haladtak, honnan Piano di Viridariora Acerra közelébe érkeztek. Itt két napig maradtak s közben elkalandoztak Nola és Nápoly felé, sok foglyot ejtettek, kiket megkínoztak, fogaikat kitörték, orrukat, kezüket pedig pénzen kellett megváltaniok. A foglyokat oly erősen összekötözték, hogy ordításuktól éjjel nem lehetett aludni. Bár a kegyetlenkedésről szólva, Gravinai Domokos nem említ kifejezetten magyarokat, úgy látszik, a zsoldosok hatása alatt ők is kezdtek kegyetlenkedni, főleg ha a király nem volt jelen.

A király felszólítására a vajda serege is sietett Aversához. Gravinai Domokos — szokásához híven — itt is hatalmas számról beszél. Szerinte Aversa előtt 30.000 magyar, 15.000 német lovas, körülbelül 20.000 lombard és toskán gyalogos és 6000 olasz fegyveres polgár állt. Ezzel szemben Villani csak 10.000 lovast emleget, ami bizonyára közelebb áll a valósághoz, mint Domokos adata. A király környezetében volt a két Celano gróf, Apice grófja, Trivento gróf, San Valentino grófja, Gentile di San Giorgio, Giacomo di Laconissa és testvérei zászlóikkal, s rajtuk kívül még számos úr, kik a királynak tetszeni akartak.

Aversa elfoglalása nem volt könnyű feladat. Mikor a vajda távozása után a város Tarantoi Lajos birtokába került, ez egy részét leromboltatta s az így megkisebbedett várost 6 rőfös kőfallal vette körül. A város őrizetét a gaetai Jacopo Pignattarora bízta, kinek 300 lovasa és 600 gyalogos vitéze volt.[2]

Aversa ostroma közben váratlan esemény történt. Nagy Lajos Laczkfi Istvánt, kinek működését eddig oly nagyra értékelte, váratlanul felmentette a hadvezetéstől és azt „a tanácsban bölcs" Kont Miklósra bízta. Küküllei, ki az eseményt feljegyezte, az okot nem említi, csak azt emeli ki, hogy a dolog nagy visszatetszést szült a vajda híveinél, a nádort is elkeserítette és zavarólag hatott a hadjárat menetére.[3] Két-

[1] *Gravinai Domokos* i. h. 167—68. l.
[2] *Villani M.* I. 88. c.
[3] *Küküllei János* i. h. 190. c.

Nagy Lajos útja Ortonától Nápolyig.

ségtelenül arra kell gondolnunk, hogy cselszövények folytak az ifjú király körül és a vajda távollétében ellenségeinek sikerült befeketíteni. Hogy Laczkfi előző működésének kudarcát használták-e fel erre, vagy Aversa sokáig folyó sikertelen ostromát, azt eldönteni nem tudjuk.

Nagy Lajos — szokás szerint — felszólította Pignattarot, hogy adja át a várat, s ez esetben semmi sérelem nem éri. A várnagy azonban kijelentette, hogy hűségét nem szegheti meg és nem teljesítheti a király kérését. A válasz vétele után a király óriási előkészületeket tett az ostromra, azonban megtiltotta az Aversa közelében levő javak pusztítását. Lajos rosszul ítélte meg a helyzetet. Az alacsony falak láttára azt hitte, hogy hamarosan a vár birtokába jut, de a falak bőven el voltak látva mellvédekkel és egyéb védelmi eszközökkel s meg voltak rakva vitéz lovas- és gyalogos csapatokkal. Így az ostrom nagyon hosszúra nyúlt és sok veszteséget hozott a magyaroknak. A védők — bár az élelmiszer fogyóban volt — nem csüggedtek, ki-kitörtek a várból, s Nekcsei Denket, Demeter tárnokmester unokaöccsét, mindjárt az ostrom elején annyira összeverték, hogy Magyarországba való visszatérése után rövidesen meghalt. Újlaki Ugrin tárnokmester fiát, Miklóst is kődobás érte, mikor a város egyik bástyájára akart felkapaszkodni és félholtan vitték szállására, hol sokáig betegeskedett. A nádor fiát, Jánost, nyíllövés érte és majdnem belepusztult. Maga a király többször lándzsát ragadott és személyesen is résztvett az ostromban. Az ostrom elhúzódása igen bántotta őt, azért egy alkalommal összehívta a sereg magyar és német parancsnokait. Nagy szégyennek minősítette, hogy a gyenge várost és várat nem tudják elfoglalni, azért kijelentette, hogy általános rohamot fog elrendelni, melyben ő maga is résztvesz. A királyi parancsra a magyarok és németek a falostromnál szükséges védőkészletek nélkül, csupán „ijjaikban és nyílaikban bízva", rohanták meg a falakat s maga a király is a küzdők sorában harcolt. A roham azonban most is összeomlott, mert a falakról köveket szórtak, meszet öntöttek rájuk s a feltörekvőket lándzsával, karóval verték vissza. Nagyon sok volt a sebesült és a halott is. Maga a király is súlyosan megbetegedett. Ennek az eseménynek többféle leírása maradt fenn. János minorita előadása szerint nem ostrom közben történt a sebesülés. Szent Anna napján (júl. 26.) a király a város falai körül járt közel a helyhez, honnan öccse holttestét a gyilkosok ledobták. Bizonyára a gyászos eseményt idézte fel lelkében s gondolataiban elmerülve, nem vette észre, hogy egy ember a falról célbaveszi. A nyíl ballábába fúródott, a nyílvas beletört a sebbe s a király egész éjjel nem aludt a fájdalomtól. Reggel megjelentek nála Laczkfi István, ki — úgy

látszik — a király megsebesülésének hírére feledte sérelmét és Wolfhard Konrád. Látva a király szenvedését, megkísérelték eltávolítani a nyílvasat, ami csak a 12-ik rántásra sikerült. El lehet képzelni, milyen szörnyű fájdalmat okozott a dagadt lábban minden rántás. A király iszonyúan jajgatott s könyörgött Laczkfinak: Könyörülj rajtam! Közben végrendelkezett és kérte azt, aki fejét fogta, hogyha meghal, fejét és szívét vigye el anyjának s azután temesse el Esztergomban a minoriták Boldogságos Szűz-templomában Béla király sírja mellett. A fájdalmas operáció azonban sikerült, sőt István vajda a vas kihúzása után lóra ültette a bekötött lábú királyt és a város körül vezette, a bőrsisakosoknak (zsoldosoknak) pedig kiáltozniok kellett: Ime Magyarország, Jeruzsálem és Szicilia királya! Ennek hallatára a magyarok újjongtak, az ellenség pedig elkeseredett.

János minorita minden alkalmat felhasznált, hogy a Laczkfiak dicsőségét öregbítse s talán Laczkfi István kedvéért kissé felfújta ezt az esetet is. Erre vall, hogy Küküllei János csak röviden említi a dolgot s Istenen kívül az orvosok gondosságának tulajdonítja a király megmenekülését.[1]

Az ostrom ideje alatt a magyarok állandóan portyáztak Nápoly alatt s elfogták az élelmet, úgy hogy a város csak a bornak volt bővében. Egy nap Péter alvajda a Giuscardo-hídnál mintegy 60 élelemmel, liszttel, borral terhelt állatot zsákmányolt. A lakosság zúgolódott, hogy nehány magyar ennyi élelmet elvon a szükségben levő polgárságtól, s azért meghúzták a harangokat. Az alvajdának tetszett a kaland. Előreküldte a zsákmányt Aversa felé, maga pedig a hídnál leszállt lováról pihenni, míg oda nem ért a nép. Elől lovas zsoldosok vágtattak, nyomukban loholt gyalog a tömeg, mely szüntelenül kiáltozott: ma meghaltok! Amikor a nép már közel járt, magyarjaink lóra kaptak s a tömeg csakhamar kifulladt a nagy hőségben. Már-már a lovaszsoldosok megközelítették a magyarokat, mire az óriási erejű alvajda társaival megfordult és kegyetlenül nyilazni kezdték ellenfeleik lovait. A váratlan támadás megzavarta a zsoldosokat, kik hátat fordítva, egymást lökdösték le a lóról. Most már a magyarok voltak üldözők, kardot rántottak és sok zsoldost megsebesítettek. A hátramaradt gyalogos tömeg látva a futó lovasokat, elvetette fegyvereit és szintén futásnak eredt. A magyarok sok fogollyal tértek vissza a királyhoz.[2]

---

[1] *János minorita* i. h. 167. c. — *Küküllei* i. h. 190. c. — *Buccio di Ranallo* (847. s köv. sorok) szerint a király kezében fegyverrel, karján pajzzsal mászott fel a létrán, s ekkor érte a nyíllövés. János minorita azonban jobban lehetett informálva mint Buccio.

[2] *Gravinai Domokos.* 173—75. l.

Ha a királynak hajói lettek volna, Nápolyt hamarabb kezébe keríthette volna, mint Aversat. Így a főváros tengeren Rómából és Gaetából kapott némi élelmiszert. Genova, mely már régóta perben volt Johannával Ventimiglia birtoka miatt, felhasználta Nápoly szorongatott helyzetét és 12 gályát küldött a város falai alá. A kapitány a doge nevében választást engedett a királynőnek: vagy átadja Ventimigliát s ez esetben segítséget nyújtanak a magyar király ellen, vagy visszautasítja kérésüket, s akkor magyar szolgálatba állnak. Johanna belátta, hogy ha a genovai flotta a magyar ügy mellé szegődik, Nápoly elvesz számukra, azért kénytelenségből lemondott Ventimigliáról. A pápa örömmel üdvözölte Valentei János doget a megegyezés alkalmából s kérte, hogy Johannáékat segítse gályákkal és balistariusokkal Nagy Lajos ellen, továbbá engedje meg a magánosoknak is, hogy Johanna zsoldjában maradhassanak. Az öröm azonban korai volt, mert a genovai gályák, amint értesültek Ventimiglia birtokbavételéről, eltávoztak a nélkül, hogy a magyar király ellen segítséget nyújtottak volna.[1]

Aversa hosszúra nyúlt ostroma alatt játszódott le egy epizód, melyet Arany János Toldi szerelmében[2] olyan csodálatosan kiszínezett. Johanna ugyanis nehéz időkben is viszálykodott férjével s részben Nagy Lajos, részben férje ellen akarta igénybe venni egyik hatalmas provencei bárójának, Hugo de Bauxnak segítségét. A báró 10 gályát szerelt fel s flottájával megindult Nápoly, a főváros felé. A ravasz báró azonban ki akarta a maga részére aknázni a helyzetet s gályáival nem ment be a nápolyi kikötőbe, hanem a nyílt tengeren foglalt állást. Fegyveres gályáival megállította a nápolyi kikötőbe menő s onnan távozó hajókat, s megvámolta őket, amivel még növelte a fővárosban a nyomort ahelyett, hogy segített volna a sokat szenvedett városon. Majd a Castel dell'Uovo alá szállt s hatalmába kerítette az ott majdnem fogolyként őrzött Mária durazzoi hercegnőt, Nagy Lajos egykori jegyesét. Ezután alkudozásokba bocsájtkozott Nagy Lajossal, többször tárgyalt a vajdával politikai kérdésekről és Mária hercegnőt felajánlotta nőül a királynak. A tárgyalások nem jártak eredménnyel — valószínűleg a báró kétszínűségén szenvedett hajótörést az alkudozás — de annak mégis fontos következményei lettek. Aversaban ugyanis az a hír terjedt el, hogy Hugo de Baux a pápa megbízásból tárgyalt a magyar királlyal a Máriával kötendő házasságról és a hercegnő már követ útján is kérte Nagy La-

[1] *M. Villani* I, 90. Chron. Estense i. h. 459. l.

[2] XII. ének. A nápolyi hadjárat leírása részleteiben pontos, de Arany a két hadjáratot ügyesen összevonja.

jost, hogy Róbert király rendelkezése értelmében vegye őt nőül.[1] Ez a hír és a növekvő inség arra kényszerítette Pignattarot, hogy a királlyal alkudozásokba bocsátkozzék. A tárgyalások eredménnyel jártak, mert Pignattaro zsold fejében kapott pénzért és szabad elvonulás feltétele mellett 1350 augusztus 3-án megnyitotta a magyarok előtt Aversa kapuit.

A város megadása éppen idejében jött. A hosszú ideig tartó ostrom nagy rést ütött a magyarok tekintélyén, a nép felszabadult a lidércnyomás alól és fenyegetésre sem volt hajlandó élelmiszereit a magyar táborba szállítani.

Aversa meghódolásának nem tudott a magyar király szívből örülni. Érezte a kudarcot, mely a város falai alatt érte, s elvesztette bizalmát a további küzdelemhez. Zsoldosait sem tudta már fizetni, s be kellett látnia, hogy Nápolyt a pápa ellenére és tengeri haderő nélkül meg nem tarthatja. Ezek az elgondolások megpuhították és hajlandóvá tették a béketárgyalásokra. A nápolyi királyi pár Aversa elestének hírére Gaetába menekült és a sok szenvedés, nélkülözés hatása alatt szintén kész volt a békére.

Nagy Lajos a béketárgyalások vitelét a Szent-Székre bízta, maga pedig megindult seregével hazafelé (1350. szept. 17.). Távozása előtt Laczkfi Andrást nevezte ki sziciliai (nápolyi) helytartójának. Druget Miklósra bízta Salerno birtokát, Fra Morialera pedig a Terra di Lavorot Aversa és Capua városokkal együtt. Lajos seregével Rómának tartott, ahol a legnagyobb elmélyedéssel vett részt a jubileumi ünnepségeken. Rómából Firenzének vette útját. A toskán köztársaság mint mindenkivel, Lajossal szemben is bizalmatlan volt és kikémleltette a helyzetet. Kémei jelentése alapján megnyugodva tudatta Sienával, hogy nem is olyan félelmetes sereggel ért a magyar király Rómába, mint a sienaiak írták. Egyelőre többet nem tudnak, de mindenről értesíteni fogják őket és a sienaiak kívánságára fegyveres erejüket készen tartják.[2]

A fegyveres erőre azonban nem volt szükség. Nagy Lajos serege teljes rendben vonult át Ferrarán, hol Obizzo őrgróf nagy tisztelettel fogadta, Verona felé. Veronában elbocsátotta 4000 német zsoldosát, zsoldjukat azonban csak részben fizette ki, míg a fennmaradt összeget Magyarországból küldte meg.

Velence értesülve a király közeledéséről, rendelkezett fogadásáról. Mivel a magyar sereg valószínűleg trevisoi terü-

[1] Hír szerint Mária egy lovagot küldött a királyhoz, ki Trentolában — közvetlen Aversa mellett — tárgyalt vele. Gravinai Domokos nem tudja, miért nem ment végbe a házasság, bár mindkét fél akarta. I. h. 172—73. l.

[2] Anjoukori Dipl. Eml. II. 395. l. 322. sz.

leten vonul át, a signoria hat követet küldött ki a király üdvözlésére (1350. okt. 10.). A következő napon határozatba ment, hogy miként az I. hadjárat alkalmával, a követek most is bebocsájthatták a királyt a városokba, várakba, de csak akkora kísérettel, mely nem lehet veszélyes az illető helységre.[1] Lajos most már csak 1000 lovas kíséretében ment át Cittadellan, Sacilen — tehát az I. hadjárat alkalmával használt útvonalon — és október 25-én érkezett meg hazájába.[2]

Bár a legátus közvetítésével létrejött a fegyverszünet, Tarantoi Lajos mindent elkövetett, hogy a magyarokat minél előbb eltávolítsa és az országot birtokába vegye. Először a kalandor zsoldosvezért, Fra Morialet vesztegette meg, hogy tőle Aversat, Capuat megszerezze, majd seregének újjászervezéséhez látott. Főmarsallját a Marcaba küldte zsoldosok gyűjtésére, s a sereget az Abruzzokban egyesítették. Lajos 1350. októberében 11.000 lovas és nagyszámú gyalogos felett tartott szemlét. Az abruzzoi magyar csapatok parancsnoka Wolfhardt Konrád volt, ki — nem lévén elég ereje a nyílt ütközethez — az Abruzzok városait a védelemre előkészítette és az őrséget megerősítette, maga pedig 300 válogatott német vitézzel Lancianoba vette magát. Tarantoi Lajos ostrom alá vette a várost, Konrád azonban kitört és nagy kárt tett Galeotto da Rimini zsoldos csapataiban. Ez a kitörés elvette a nápolyiak kedvét a további küzdelemtől s mivel Tarantoi Lajos úgyis pénzszűkében volt, a sereg zilált állapotban visszahúzódott Sulmonába (1350. dec. közepén).[3] Tarantoi Lajos helyzete kétségbeejtő volt. Csapatai felmondták az engedelmességet, pénze elfogyott, az országból mindenfelől rossz hírek érkeztek, mert Laczkfi András győzelmet győzelemre halmozott és Tarantoi Lajos hívei csak a várakban tartották magukat. Már számolt az ország elvesztésével, mikor segítségére sietett a pápa és hivatalosan is királyi címmel tüntette ki. A pápai kegy megerősítette helyzetét, a bárók köréje gyülekeztek, s győzelem nélkül, de mégis diadalmasan tért vissza Nápolyba.

---

[1] Chron. Estense i. h. 462. — Anjoukori Dipl. Eml. II. 396—97. l. 325. sz.

[2] Historia... Cortusiorum etc. Muratori Ss. t. XII. 926.

[3] Tarantoi Lajos Firenzéhez intézett levelében egyoldalúan vázolja a helyzetet. Szerinte a fegyverszünet megkötése után bizonyos *rablók*, kik az ellenség betörése idején hozzászoktak a rabláshoz, nem akarnak kivonulni az országból, hanem hol itt, hol ott rabolnak, sőt kívülről is hívnak be csapatokat. Legnagyobb a veszély az Abruzzokban, ide maga akar menni, főudvarmestere már előre ment és készíti számára az utat „mint munkás méh és tisztességünknek gyermekségünktől előmozdítója és állandó buzgó hívünk". Kéri a firenzeieket, küldjenek minél gyorsabb és minél nagyobb segítséget. *(Documenti degli Archivi Toscani.* II. k. 370. l. — XVI. 298.).

1352-ben hosszú tárgyalás után létrejött a béke is. A pápa Johannát felmentette a férjgyilkosság vádja alól s Nápolyt neki ítélte. A küzdelembe belefáradt magyar király az ítéletben megnyugodott, csapatait kivonta Nápolyból s követei lemondtak a hadi költség fejében megítélt 300.000 forintról is, mert „uruk nem kapzsiságból, hanem öccse megbosszúlásáért" vezetett hadjáratot.

Így ért véget a Nápoly birtokáért folytatott hosszú fegyveres küzdelem, mely végeredményben a magyar királynak csak erkölcsi sikert eredményezett.

Miskolczy István.

A mohácsi vész egy cseh krónikában.

1926-ban, a négyszázadik évforduló alkalmával, a Magyar Történelmi Társulat megbízása folytán megírtam a mohácsi csata történetét.[1] Igyekeztem ugyan minden valamirevaló forrást felkutatni és felhasználni, de mindamellett ezt a dolgozatot is utólérte a határidőhöz kötött munkák közös sorsa; az tudniillik, hogy egyik vagy másik kútfő áttanulmányozása és feldolgozása, időhiányában elmarad.

Igy történt, hogy kimaradt a forrásművek hosszú sorából a cseh *Bartos író* „Prága krónikája, 1524—1530." című könyve, amelyre az elmult évben figyelmeztetett Dr. Gombos Albin, átadván egyúttal a krónika minket közelebbről érdeklő (mert a mohácsi vészt tárgyaló) részének magyar fordítását. Ugyancsak ő állította össze a krónikás személyére vonatkozó, valamint a bibliografiai adatokat is. Mivel pedig ugyanakkor felhatalmazott arra, hogy mindezt a Hadtörténelmi Közlemények számára feldolgozhassam: felhasználtam Bartos nálunk eddigelé nem közölt adatait, 8 évvel ezelőtt megjelent tanulmányom némi kiegészítéséül.

*

Bartos krónikáját két kéziratból adta ki K. I. Erben, Prágában, 1851-ben. 360 oldalból áll és 37 fejezetre oszlik. Prága történetének keretében, mindenik fejezetben találunk Magyarország történetére vonatkozó részleteket is.

A krónika szerzőjének nevét sokáig nem tudták maguk a cseh történetírók se. Balbin szerint Burjan lett volna,[2] de ugyanő más helyen Bartost nevezi meg szerzőül.[3] Balbinnak Burjanra vonatkozó fejtegetéseit megcáfolta Palacky[4] és bár Bartos szerzői mivoltában eleinte kételkedett, később, mert a krónika 196. lapján „Én Bartos író" olvasható, az utóbbinak tulajdonította a munkát.[5]

Balbin azt állította, hogy Bartos a cseh huszita testvérek

[1] *Mohácsi Emlékkönyv:* 193—276. l.
[2] Bohemia docta: II. 353. l.
[3] U. o. 254. l.
[4] Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreibung: 264. l.
[5] U. o. 265., 266. l.

között élt, de ez nem helytálló. Annyi azonban bizonyos, hogy nagy tisztelője volt Erasmusnak és Luthernek.

A szerző 1530-ban kezdte írni a krónikát, de 1534-ben még nem fejezhette be, ami abból tűnik ki, hogy megemlékszik Hlavsa Jánosnak ebben az évben történt haláláról.

Legelőször a „Scriptores rerum Bohemicarum" című kiadványban[6] van szó erről a munkáról: „Lásd erről a prágai krónikát ártatlan emberek megkínzásáról." Azóta idézte: Lodorecker Péter,[7] Pontan György,[8] Wegiersky Ádám,[9] Komensky Ámos,[10] Buchholz,[11] Jungmann József és Thomka Vencel.[12]

A két eredeti kézirat a prágai császári nyilvános könyvtárban van: a korábbi a XVI. század második feléből való, a későbbi 1601-ben készült. Minthogy a kéziratok egyes helyein törlések és hiányok mutatkoznak, a kiadó mindkét kéziratot felhasználta a teljes szöveg összeállításánál.

Lássuk már most a VII. fejezetnek[13] a mohácsi vészről szóló részét:

„Abban az időben a török ellenség nagyon megkárosította a magyar földet és erővel bevette Belgrád várát, mely annak szomszédságában van. Midőn pedig ezzel nem elégedett meg, elhatározta, hogy Budára tart. Lajos király felismervén a nagy veszedelmet, követeket küldött Csehországba; írt, kérte és egyszer követelte is az összes rendektől, sőt (mi lehet ennél siralmasabb?) az Istenre kérte őket, hogy küldjenek neki segítőcsapatokat."

„Azonban a csehek és főképen Leo úr, valamint más országos bírák, a körükbeliekkel és a prágaiakkal, nyilvános gyülésükre hivatkoztak, hogy majd ott vitatják meg először a dolgot. Mások, mint Boleszláv vidékének összes urai és lovagjai, nem várván be a gyűlést, bár személyesen nem vonultak hadba, jelentékeny pénzsegélyt adtak és felhatalmazták a kancellár urat, hogy zsoldosokat gyűjtsön és velük, valamint a maguk embereivel, alig két hét mulva a prágaiak után mentek az Óvárhoz. Meghallván itt a királyról szóló gyászos hírt — melyről alább írunk — visszafordultak. Indrich személyesen szintén nem vonult ki Rozsmberkből, hanem néhány száz fegyveresť küldött maga helyett. Azonban Jakoubek úr, az alkamarás, a király akaratából kivonult a következő városokkal: Zsateccel, Lounssal, Kadannal.

[6] III. 445. l.
[7] Historia Pragensis: IV. 21. l.
[8] Bohemia Pia. Frankfurt, 1608.
[9] Systema histor. chronol. eccles. 1652.
[10] Oprotivenstvi cirkve.
[11] Geschichte Ferdinands IV.
[12] Časopis Mus. 1844.
[13] 222—326. l.

Mosttal, Taborral és még néhánnyal, nem messze Budától — sokak híradása szerint 25 mérföldnyire — a Mohács városához közel levő török hadak elé!"

„Bár a prágaiak gúnyolták ezeket, akik útrakeltek, mégis bizonyos ürüggyel utánuk mentek s velük a pilseniek, berounstiak, slaustiak, litomericiek, melniciek, ustiak és még néhányan eljutottak Budától tíz mérföldnyire; ott megállapodtak és tovább nem mentek, lévén hozzá elég idejük: nem azért, mintha tovább nem vonulhattak volna, de úgy vonultak, hogy oda ne érkezzenek. Mert hát elindultak Prágából Sz. Jakab után való negyedik napon,[14] szombaton, amint azt mindenki tudja. Azonban a király iránt érzett lelketlenség és nembánomság sugallta nekik,[15] tudniillik azoknak, akik a főhatalmat kezükben tartották, de nem azoknak, akiknek kötelességük volt a kapitányok parancsait teljesíteni."

„Ebben bizonyos Pasztucha Jánosnak (aki fiatal korában marhát őrzött s így méltán kapta a nevét) és Blazseknek, prágai szomszédoknak, nagy részük van, mert ők lettek a prágaiaknak, valamint más városok zsoldosainak és főképen ezen hadjáratnak kapitányai és parancsnokai. Amint a fennebb említett városkához értek,[15a] a kapitányok a király katonái közé mentek. Pasztucha ezekkel a szavakkal tett jelentést a királynak: hogy ő prágai úr és segítségére jött ő felségének, amaz emberekkel, bár elég dolga van más ügyekkel. Azután azt kérdezte a királytól, hogy hova vonuljon. Meghallván ezt a király, csodálkozott a gúnyos és valóban bolondos kérdésen, azután azt felelte, hogy csak a hadsereghez vonulhatnak. Pasztucha meghallgatta a királyt, de nem teljesítette parancsát, hanem visszatért övéihez, de meg se mozdult velük."

„Ezalatt a király mellett levő csehek azt hitték, hogy a prágaiak másokkal együtt a király segítségére érkeznek, azt tanácsolták, hogy addig ne bocsátkozzék harcba, amíg azok meg nem érkeztek. Meghallván ezt a király, eleget akart tenni a tanácsnak. Azonban a magyar urak és más magyar csapatok rászóltak a csehekre, hogy kezdjék meg a csatát s ha ezt nem teszik, akkor ők (a magyarok) velük (a csehekkel) kelnek harcra. Úgy is történt, hogy nemsokára megkezdődött a törökkel való harc és küzdelem. Azonban a magyarok szintén nagy vereséget szenvedtek ebben a csatában: megkínoztattak és néhány püspökkel fogságba kerültek, úgy mint az az esztergomi püspök, magyar kancellár, bár még a csata előtt otthagyták a sereget. Sok ember híradása szerint a török seregben kétszer százezer harcos volt s így a törökök nagyon

[14] Július 28.
[15] hogy késedelmeskedjenek.
[15a] Ez nem lehet Mohács, mert ha odáig jutottak, akkor nem késtek el.

felülmulták a királyi harcosok kisebb számát. Ez az ütközet történt 1526-ban, szerdán, Sz. János lefejezésének napján;[16] történt pedig az Isten végtelen rendeléséből, a törökök nagy gyorsaságával és a király embereinek vigyázatlanságából s midőn a királyi hadakban levő sok kiváló cseh és mások, szegények és gazdagok, legyilkoltattak és fogságba kerültek."

„Az az esztergomi érsek, aki azelőtt váci püspök volt, ebben a csatában a vele ismeretségben levő török császár akaratából, áruló létére, csúfosan lefejeztetett s így a török császárnak tett szolgálatai fejében utólérte őt a kellő bosszú."

„Mielőtt a csata megkezdődött volna, észrevette a király, hogy emberei között a törökkel szemben nincs egyetértés s így reménye se volt a győzelemhez, azért néhány katonájával sértetlenül elmenekült. Csehországban mindenféle hírek keringtek róla. Egyesek azt mondották, hogy elpusztult, mások erősítették, hogy életben maradt a menekülő huszárok között. Ez tartott néhány hétig; csak aztán döntötte meg a híreszteléseket bizonyos *Certye*[17] nevű úrnak és a király kedvelt emberének híradása: hogy midőn a király vele együtt egy mocsáron keresztül menekült, akkor véletlen szerencsétlenség következtében a király, nem tudván kijutni a mocsárból, lováról, amelyen ült, a mocsárba esett és megfúlt. Valamennyien, akik vele menekültek, jobban remegtek mint a király és csak azon voltak, hogy az ellenség elől menekülhessenek, mert már beállott az éj. Ennélfogva kevés cseh tért vissza hazájába ebből a csatából. A királynak ilyetén való elpusztulását megerősítette Mária királyné a cseh urak gyűléséhez intézett levelében és György brandenburgi őrgróf és az a követség, mely Sz. Havel táján a királyné érdekében jelent meg a prágai várban; utoljára pedig Ferdinánd osztrák herceg, Lajos király barátja és sógora (aki trónkövetelőként lépett fel, mert Csehország királya akart lenni)."

„A csata után egyesek megtalálták a helyet, kihúzták az iszapból a király testét és egy domb tövében eltemették. Néhány hét mulva azonban kiásták[18] és Székesfehérvárra vitték a királyi sírboltba. Nemsokára mindszentek napján összejöttek a magyarok és eltemették őt;[19] alig telt el 24 óra, máris királyukká választották és koronázták János István erdélyi vajdát. Azonban Buda polgárai nagyon féltek a töröktől; sokan elhagyták a várost, otthagyván a zsidókat. Néhány nap mulva a törökök bevonultak Budára,[20] elfoglalták

[16] Augusztus 29.
[17] Ebben kétségtelenül a *Cetritz* név elferdített alakját kell látnunk.
[18] Október 15. körül.
[19] November 9-én.
[20] Ez szeptember 12-én történt.

és felgyújtották a várost s majdnem valamennyi zsidót felkoncolták; Pest városát is felperzselték és más gazságokat is vittek véghez."

„Rosszul gondoskodtak a csehek a királyról. Mert, amint mondottuk, egyesek segítségére voltak ugyan, de mások nem; jóllehet a prágaiak mások után útrakeltek és más városok is csatlakoztak hozzájuk, eljutottak Budától a fentemlített helyig, de ott megállottak, tovább nem mentek, míg a szerencsétlen csatának vége nem lett. Ebből az a komoly tanulság szűrhető le, hogy Lajos király szerencsétlenségének, a török megerősödésének és Magyarországba való befészkelésének nem volt más oka, mint a prágaiak egyenetlenkedése. Mielőtt ez kitört volna, a prágaiak s részben a főurak is békésen egyesültek, különösen Leo úr s vele együtt más bírák azon voltak, hogy útközben segítsék egymást. Midőn azonban az erő már a kezükben volt, nemcsak Prágában, hanem az urak és a lovagok rendjében is, egymás ellen fordultak s ebből nagy egyenetlenség és hallatlan gyűlölet keletkezett."

*

Eddig tart Bartos krónikájának a mohácsi vészről szóló része.

Maga az író nem volt jelen a csatában; a katasztrófáról tehát csak a menekültek elbeszéléséből értesülhetett. De nem örökítette meg a tőlük hallott részleteket, mert ez már nagyon messzire térítette volna Prága történetétől. Leírása ennélfogva csak a Csehországból útrakelt segítőhadakról, továbbá Lajos király haláláról szól.

Vizsgáljuk már most meg, hogy mennyivel járul eddigi ismereteink kibővítéséhez.

Kétségtelen, hogy az 1526-i háború merőben készületlenül találta Magyarországot, noha legalább is félesztendeje lett volna a felkészülésre. A szerencsétlen király fűtől-fától kért segítséget, de hiába volt minden erőlködése, mert az elszalasztott drága időt sehogyan se lehetett visszahozni, az utolsó napokban, sőt órákban, megnyilvánult ideges ide-oda kapkodással.

Csehország királya is lévén, nagyon természetes, hogy onnan is támogatást sürgetett. Kapott is, de nem annyit, amennyi a török és a magyar haderő közötti aránytalanságot eltűntethette volna.

Meglehetős valószínűséggel állíthatjuk, hogy a Mohács alatt összegyűlt s a csata napjáig 24—25 ezer főre szaporodott királyi sereg egyharmada, horvát, lengyel, német, cseh, morva, olasz és spanyol zsoldosokból, nagyobbára gyalogságból állott.

Cseh nem sok volt benne, mert a több kisebb-nagyobb csoportban elindult cseh és morva segítőcsapatok javarésze még útban volt s a csata napján Győr és Székesfehérvár,[21] némelyek szerint Székesfehérvár és Veszprém tájáig[22] jutott, vagyis elkésett a sorsdöntő viadaltól.

Bartos leírásából az tűnik ki, hogy Csehországban korántsem volt egyetértés a királynak nyujtandó támogatás dolgában. Akartak is segíteni rajta, meg nem is. Gyors cselekvés helyett ott is — akárcsak minálunk Magyarországon — csupán tanácskoztak és vitatkoztak az urak. Végül mégis csak útrakelt több jókora csapat s kisebb részük — mint már említettük — még a csata előtt eljutott a király táborába.

A többi csapat, vagy legalább is egy része, a krónikás állítása szerint, szántszándékkal késett el. Bartos a csatában résztvettek híradásaiból kölcsönözte ezt a vádat, amely — úgy látszik — közkézen forgott s alkalmasint lehetett is valami alapja. Mindamellett, az igazság érdekében, vizsgáljuk meg, vajjon eljuthattak volna-e még idején Mohácsra a szóban forgó segítőhadak?

Nem ismerjük a közbenső állomásokat, tehát az út pontos irányát se, mert erről nem szól a krónikás. Azonban az elgondolható legrövidebb irányban haladva is, Prága és Mohács között *legalább* 700 kilométer a távolság. Ha már most — augusztus 29-ét kihagyva a számitásból — némi valószínűséggel 27 menet- és 5 pihenőnapot veszünk alapul, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a Prágából elindult csapatoknak naponta átlag 26 kilométernyi utat kellett volna megjárniok. Mivel ezek a városi csapatok legnagyobbrészt gyalogosok voltak s aligha lehettek ilyen hosszú úthoz szokva: ez a teljesítmény nagyon nagynak látszik.

Úgy látszik tehát, hogy kettős hiba történt: megkéstek az indulással és nagyon lassan is cammogtak a csapatok.

Bartos azzal is igyekszik hihetőbbé tenni a szándékos késés vádját, hogy a lemaradás főokozóit is megnevezi, egy bizonyos Pasztucha nevű ex-csordás és Blazsek nevű barátja személyében. Ezek ugyanis, csapataikat megelőzve, elmentek Lajos király táborába, hogy útasítást kérjenek tőle; ámde a kapott parancsot nem teljesítették, hanem övéikhez visszatérve, tétlenül vesztegeltek. Kár, hogy a szűkszavú krónikás itt se mondja meg, hogy honnan és mikor mentek előre a királyhoz, pedig ezt is érdekes volna tudni.

Nagyon valószínű, Bartosnak az az állítása, hogy a magyar sereghez már korábban megérkezett csehek,

[21] *Acta Tomiciana:* VIII. 252. l.

[22] *Ortvay:* A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei. 38. l.

a többi segítőcsapat bevárására akarták rávenni a királyt. Ez kétségtelenül nagyon okos tanács volt, amelyet mindazok a magyarok is állandóan hangoztattak, akik józanul bírálták meg a helyzetet s a Zápolyai János és Frangepán Kristóf hadainak megérkezése előtt vívandó harcból nagy veszedelmet jósoltak. Tudjuk, hogy milyen áldatlan, éppen csak hogy tettlegességgé nem fajult veszekedés folyt a király táborában a csata előtti napokban s mint torkolta le a lármás és erőszakos ellenzék, magát a helyesen gondolkodó, de akaratát végrehajtani nem tudó Tomoryt is. Elhihetjük tehát, hogy ez a zajos és kiméletlen többség felkoncolással fenyegette a cseheket is, ha megütközés ellen mernek nyilatkozni.

Határozottan téves azonban a krónikásnak az az állítása, hogy az esztergomi érsek (Szalkay László) s a kancellár (Brodarics István) török fogságba jutott, bárha még a megütközés előtt otthagyta a sereget mindakettő. Tudjuk, hogy mindkettő résztvett a csatában, de Szalkay elesett, Brodarics pedig megmenekült. Az a főpap, aki még a végzetes nap előtt visszatért Budára, Várday Pál egri püspök volt, de ő se esett foglyul. Még kevésbbé igaz a Szalkay árulásáról költött hír.

A király haláláról szóló leírás megerősíti azt, amit annakidején részletesen kifejtettem, hogy tudniillik II. Lajos nem a Csele-patakba, hanem annak torkolata alatt, a Duna elöntött árterébe fulladt.[23] Mint az idézett helyen felsoroltam, forrásainkban csak mocsárról, ingoványról, Dunaágról (sőt tóról is) van szó, de patak (rivus, rivulus) egyetlen egykorú leírásban se fordul elő.

A Duna sodra idők folyamán többször változtatta a helyét; most a jobb part közelében van s erősen mossa és bomlasztja is azt, éppen a Csele-patak torkolata táján, úgy hogy az a hely, ahol a király szerencsétlenül járt, manapság már a Duna medrében van. A folyamnak itt említett kanyarulata még a XVIII. század első felében se volt meg, mert a Duna és a *mai* meredek part között ártér volt. Így kellett lennie 1526-ban is, mivel a folyam sodrában ingoványnem keletkezhetik. Hogy Lajos király miért nem menekült az országúton s miért próbált a süppedékes ártéren átvergődni, azt idézett tanulmányomban szintén megmagyaráztam.[24]

Nagy hitelre talált nálunk az az állítás, hogy Cetritz (Bartos szerint: Certye) Ulrik, a király „gyáva cseh" kamarása, cserbenhagyta urát a veszedelem pillanatában. Le kell tehát szögeznünk, hogy a ma is élő Cetritz von Kynsburg család nem cseh, hanem sziléziai német, Cetritz Ulrik pedig nem volt gyáva. Sehogyse támogatja ezt a reákent csúnya rágalmat

[23] *Mohácsi Emlékkönyv:* 246—254. l.
[24] U. o. 250. l.

az a körülmény, hogy Aczél Istvánnal együtt, az utolsó pillanatig a király mellett maradt, holott a kíséret többi része — csupán a maga bőrével törődve — valóban szétrebbent. Cetritz a *halott* királyon már nem segíthetett, se magával nem hurcolhatta.

Fontos Bartos leírásában az, hogy ő is tud II. Lajos ideiglenes eltemetéséről. Ismeretes ugyanis, hogy a király hulláját nem az ártér iszapjában, hanem a szárazon, rendesen felhantolt sírban találták meg. A sárból csak fegyverei és lovának hullája kerültek elő. Ez az első temetés azonban nem történhetett mindjárt a csata után, amint azt Bartos szavaiból talán gyanítani lehetne, hanem csak akkor, amikor a Duna árvize már lehúzódott s az iszapba fulladt emberek és lovak hullái napvilágra kerültek.

De már abban nagyon téved Bartos, amidőn azt állítja, hogy II. Lajos még az összecsapás előtt kereket oldott volna. Ezzel szemben a valóság az, hogy a király résztvett a második magyar harcrend támadásában s környezete csak akkor ragadta ki a veszedelmes forgatagból, amikor már nagyon is válságosra fordult a helyzet.

Mindent összefoglalva, kétségtelennek kell mondanunk, hogy a cseheket sok mulasztás terhelte a király megkésett megsegítése körül, de azt mégse állíthatjuk, hogy *csupán* ők voltak a szerencsétlenség okai. Sőt tudva mindazt, ami Magyarországon a mohácsi vész előtti félévben történt, inkább arra a siralmas eredményre jutunk, hogy az 1526-i háborút elvesztettük, még mielőtt megkezdődött volna. Alkalmasint Báró Burgio Antal pápai követ találta fején a szöget, amikor azt írta, hogy csak az ellenségtől függ, mennyi marad meg ebből a szerencsétlen országból.[25]

Gyalókay Jenő.

[25] *Theiner:* Monumenta Vaticana. II. 787. és k. l.

Az 1849 április 28-i komáromi haditanács történelmi jelentősége.

A világháború utáni Magyarország történetének — a nagy európai háborúvesztésen kívül — közvetlenül az 1848-49-es évek eseményei adtak irányt. Ma már világos, áttetsző igazsággá szűrődött át az a gondolat, hogyha 1848/49-es szabadságharcunk akár teljes állami függetlenségünk, akár a 67-es kiegyezésnél jóval nagyobb önállóságunk kivívásával jár, a világháborúba még a központi hatalmak oldalán belesodródott Magyarország is elkerülhette volna darabokraszaggatását. Egyszerüen azért, mert a közbeeső hat évtized leforgása alatt mindkét esetben alkalma lehetett volna arra, hogy önálló nemzetiségi politikájával állami létének alapépitményét lerakhassa.

A szabadságharc sikeres vége természetesen csak előfeltétele volt előrelátó nemzetiségi politikánk kialakításának. Csupán lehetségessé tette volna azt. Hogy valójában hozzányultunk volna-e ehhez az egyedül helyes politikai eszközhöz, az más kérdés.

* * *

A szabadságharc céljául két politikai irányt jelölhetünk meg: Magyarország teljes függetlenségét, vagy a 67-es kiegyezésnél jóval nagyobb önállóságot. Csak ez a kettő tehette volna lehetővé öncélú nemzetiségi politikánk beteljesülését.

Ez a két politikai irány egymástól függetlenül, a szabadságharc két vezéregyéniségénél jutott jelentőséghez. Az elsőt, Magyarország teljes függetlenségét, Kossuth képviselte, a másodikat pedig — az Ausztriával létesítendő békekötés lehetőségét — Görgey melengette lelkében.

Ma már többé-kevésbbé elbírálhatjuk mindkét külpolitikai felfogás életrevalóságát s minden elfogultság nélkül állapithatjuk meg azt, hogy teljes függetlenségünk kivívására a XIX. század derekának nemzetközi politikai világában nem igen találunk kézzelfogható lehetőséget. Minden csupa ígérkezés, csalóka fény volt, reális értékű tartalom nélkül. Bár ez a kor a sorozatos nemzeti megmozdulások idejét

hozta, az elszigetelten feltörő vulkanikus erők nem voltak elégségesek ahhoz, hogy a napoleoni időket követő abszolutizmust maguk alá gyűrjék. A lengyel szabadságharc, Prága, Bécs forradalmi tüzei egymásután lobbantak ki. Metternich szelleme még elég hatalmasnak mutatkozott, hogy eredménynyel vehette fel a küzdelmet. Oroszország az első hívó szóra segítségre nyujtotta ki kezét, mellyel szemben a nyugati hatalmak Magyarország mellett megnyilvánuló rokonszenve jelentőségnélküli tétlenséggé olvadt. Ebben a politikai légkörben teljes függetlenségünk kivívása, a szabadságharc minden lendülete ellenére is vesztett ügy volt s az 1849. április 14-i detronizáló törvényt, mely az utolsó biztató valóság, az olasz szabadságharc letörése után született meg, semmiképp sem tudjuk Magyarország súlyos külpolitikai helyzetével egybehangolni.

Annál több realitást látunk abban a másik külpolitikai irányban, mely a magyar hadsereg fővezérében testesült meg. Görgey, akinek forradalmi hadserege élén jelentős politikai súlya is volt, külpolitikailag járhatóbb ösvényt keresett s Ausztriával, a győzelem kierőszakolása után, a békés megegyezést akarta. Külpolitikai célját a megvalósulás felé egyengette az a váratlan katonai siker, mely 1849 tavaszán kisérte seregét.

Görgey a tavaszi hadjárat kezdő csatái után, április elején az osztrák főseregtet Pestig szorította vissza s erejének egyrészét itthagyva, hadserege zömével a Duna balpartján Komárom felmentésére sietett. Ezzel a meglepetésszerűen végrehajtott hadmozdulatával egyszeriben az osztrák fősereg háta mögött bukkant fel s egyrészt ennek pótlási vonalát, másrészt a császárvárost fenyegette. A Pesten maradt osztrák hadtestek igyekvő gyorsasággal hagyták el a fővárost s siettek Bécs felé.

A magyar hadsereget ez a villámgyorsan végrehajtott mozdulata olyan fölényes hadműveleti helyzethez segítette, mely gondolkodóba ejt. Április végén, vagyis Komárom felszabadítása után, a magyar sereg a Pest alól sebtiben visszavonult, sorozatos csatákban kimerült s félig-meddig lelkét vesztett osztrák sereggel állt szemben, mely Győr és Pozsony környékén igyekezett lábát megvetni.

A magyar nemzet az uralkodóházzal vívott kétségbeesett harcában, ezekben a napokban olyan jelentős fölénybe került, hogy minden súlyos külpolitikai helyzete ellenére, talán csak egy hajszál választotta el a győzelemtől.

Ennek a föltevésnek ma már reális súlyt kölcsönöz az, hogy Paskievits nehézkes orosz hadtestei csak május elején kezdtek gyülekezni a galiciai határ mentén s Bécs védelmére előretolt különítménye, a „Paniutine hadosztály" csak

június elején egyesült a Pozsony közelébe visszavonult osztrák sereggel. Ha ezt az időszakot meglehetős lojális mértékkel felére csökkentjük, az orosz segítőhadak még abban az esetben is csak május második felében nyújthatták volna segítőkezüket. Radetzky sem teremhetett seregével márólholnapra Bécs falai alatt.

Április végének felforgatott, majdnem a valószínűtlenségig eltolódott erőviszonyai között, semmi más nem reprezentált olyan hatalmas, élő valóságot, mint a fiatal, győztes honvédsereg.

Mindezek tudatában ma már szinte kényszerítő erővel bukkan fel előttünk ez a kérdés:

Magyarország mostani nézőszögéből ítélve, volt-e 1849 április végén reális lehetőség arra, hogy Ausztria térdrekényszerítésével olyan békét erőszakoljunk ki tőle, mely a 67-es kiegyezésnél jóval nagyobb önállóságot biztosítva, csökkenthette volna a világháborúnak hat évtized után reánkszakadt tragédiáját?

Erre adandó válaszunk két egymással összefüggő, de külön-külön feleletre váró részre hull szét: Az egyik Ausztria térdrekényszerítése, vagyis az osztrák sereg fölötti döntő győzelem, a másik a békekötés kérdése.

Az első, „Bécs vagy Buda" problémája cím alatt, egész irodalmat gyüjtött maga köré 1848 49-es hadtörténelmünkben. Íróink javarésze megegyezik abban, hogy a magyar szabadságharc katonailag április végén ért pályájának tetőpontjához. Abban a kérdésben azonban, hogy helyes volt-e Görgeynek az a hadműveleti elhatározása, amellyel seregét Komáromtól Buda alá vezette vissza, megoszlanak a vélemények. Egyrészük Görgeynek ad igazat, többen szembeszállnak véle. Ez utóbbiak szerint az egyedül helyes megoldás a visszavonult osztrákok üldözése s döntő ütközetre kényszerítése lett volna. Görgey a felelősséggel megrakott hadvezér óvatos és bölcs érveivel védekezik emlékiratában. Ezek között legfigyelemreméltóbbak a honvédsereg lövőszerhiányára és a pótlás nehézségére való hivatkozása.

Magába a kérdéskomplexumba nem akarunk mindent átfogó részletességgel bekapcsolódni. Ez a magyar szabadságharc történetének egyik legtöbb oldalról fölásott, fölforgatott területe. Csak egy-két olyan körülményt említünk föl, melyek esetleg ellenkező irányban befolyásolták volna a magyar fővezért. Mindenekelőtt azonban az eseményekhez kell visszatérnünk.

Görgey, Komárom várának április 26-án befejezett fölmentése után, életének egyik sorsdöntő állomásához érkezett. Kettő között kellett választania: Kossuth kívánságának megfelelően Budavár felé irányítsa-e seregét — ahol az osztrá-

kok, visszavonulásuk fedezésére kb. 3000 főre tehető megszálló csapatot hagytak vissza — avagy a császári fősereg nyomában maradjon. Április 28-ika volt a sorsdöntő dátum. A Komárom várában megtartott haditanács alkalmával két ellentétes vélemény csapott össze. Klapka Budavár ostroma mellett kardoskodott, Bayer, Görgey vezérkari főnöke pedig az osztrák sereg üldözését javasolta. Görgey Buda mellett döntött s április 29-én visszafordította seregét.[1]

Képtelenek vagyunk a magyar fővezér lelkébe tekinteni. Még csak nem is sejthetjük, mik voltak azok a rejtett gondolatok, amelyek elhatározását befolyásolhatták. Mert valószínűleg ilyenek is voltak azokon kívül, melyeket emlékiratában megjelölt.

Annyi azonban bizonyos, hogy ez a töprengő, lelkiismeretével állandó kontaktusban lévő hadvezér, lelkének legelrejtettebb szögét is bevilágította a döntő elhatározás előtt s mindazt, amiről tudott, a mérleg serpenyőjére tette. Mulasztás tehát semmiesetre sem terhelheti. Ellenben nem tudta azt, hogy az előtte álló osztrák fősereg április végén katonailag nem igen képviselt olyan erőt, amely a honvéd hadsereg szívós támadásának ellenállhatott volna. Nem túlozunk akkor, ha azt állítjuk, hogy ez az osztrák hadsereg már meg volt verve, szétszórása csak az ellenség akaratától és kitartásától függött. Hadászati helyzete problematikus, szelleme pedig meglehetősen aláásott volt. Vegyük sorra ezt a kettőt:

Báró Welden táborszernagy, a Magyarországon működő osztrák hadsereg főparancsnoka, Pestről Bécs felé történt visszavonulása közben Pozsonyt igyekezett elérni, hogy e fontos hadászati pont birtokában, a Duna bármelyik partján elébe állhasson a Bécs felé vonuló honvédseregnek. A magyar felkelés elfojtására hívatott, s alig pár nappal ezelőtt még Magyarország fővárosát megszállva tartó, hódító hadseregnek egyszeriben a saját fővárosát kellett védenie. Támadó feladata védő jellegűvé alakult s ezzel együtt a hadműveleti kezdés előnye kisiklott kezei közül. Mozdulatait most már a magyar hadsereg diktálta.

Az osztrák hadsereg hadászati helyzetének inferioritását Welden, Győr alatt, a következő megállapítással ismerte el:..... „helyzetem, mivel mozdulataim az ellenség tevékenységétől függnek, a legszerencsétlenebb azok közül, melyekbe egy vezénylő tábornok egyáltalán kerülhet."[2]

Pozsony táján — bár Welden itt már összehasonlíthatatlanúl kedvezőbb állást foglalt — még mindig fenyegetőleg éreztette hatását a győztes magyar hadsereg katonai fölénye.

[1] Görgey április 29-én adta ki Komárom alatt menetintézkedését. A honvéd hadtestek másnap, 30-án reggel, kezdték meg menetüket.

[2] *Kriegsarchiv*, Wien; 1849—4—485.

Május első napjaiban maga a császár akarta megszemlélni az osztrák sereget. Welden, aki még ekkor is Komárom táján sejtette a magyar főerőt, ijedten igyekezett Ferencz Józsefet erről a tervéről lebeszélni. Majdnem bizonyosra vette a magyarok Bécs felé történő előnyomulását s csapatait aggódva tologatta a Dunán keresztül: „..... Fájdalom — írta a császárhoz intézett jelentésében — nekem ebben az állásban kell megvárnom, hogy mit tesz az ellenség, hogy szembeszállhassak véle s megakadályozzam abban, hogy az egyik, vagy másik Dunaparton Bécs ellen nyomuljon. Én csak állandó mozgással, amely abból áll, hogy csapataimat szükség szerint, hol a Duna egyik, hol a másik partjára vetem, tudok az ellenség támadókisérleteivel szembeszállni, ami mindenesetre nagyon fárasztó és a csapatokat megszakítás nélkül igénybe veszi."[3]

Hadserege hadászati tehetetlenségét Pozsonyból, május 18-án írt jelentésében a következő szavakkal jellemezte: „..... Egy muszka zászlóalj, vagy egy szotnya kozák, amelyet az ellenségnek ágyútűzön kívül tudnék mutatni, most több eredménnyel járna, mint az én összes hadműveleteim."[4]

A császári hadsereg aggasztó helyzetét Radetzky, az osztrák vezérek legtekintélyesebbike, sem ítélte meg bizakodóbban. Május végén, Welden hozzáküldött tájékoztató jelentésére ezt válaszolta: „.... Fájdalom, Ön ebben a helyzetben kénytelen volt visszavonulásba fogni és én csak szerencsét kívánhatok hozzá, hogy sikerült Pozsonyt, ezt a fontos hadászati kulcspontot még az ellenség előtt elérnie s ezzel legalább az egész hadsereg állását az oroszok megérkezéséig biztosítania."[5]

A magyar és osztrák hadsereg áprilisvégi helyzetének ismertetését még csak a következőkkel egészítjük ki:

Az osztrák hadsereg főparancsnokának ezidőből származó valamennyi jelentésén az a határozott meggyőződés vonult végig, hogy a magyar hadsereg föltétlenül Bécs irányában fogja folytatni hadműveleteit.

Ez a tudat valami egyszerű és természetes alkotóeleme lehetett gondolatvilágának, mert későbbi leveleiben a legtöbb helyen nem is említette külön, hanem csupán védelmi terveit közölte a bécsi kormánnyal.

Az osztrák hadsereg szelleme, a válságos katonai helyzet kialakulásával párhuzamosan, de annál jóval nagyobb lépésekkel sietett a megsemmisülés felé.

Welden táborszernagynak Buda kiürítése után a bécsi kormányhoz küldött jelentései megdöbbentő közvetlenség-

[3] *Staatsarchiv*, Wien; 280., V. „Nachlaß Schwarzenbergs".
[4] *Kriegsarchiv*, Wien; 1849—5—463.
[5] *Kriegsarchiv*, Wien; 1849—5—596.

gel tárják elénk az osztrák hadsereg szellemi leromlásának egyes állomásait. Közülök csak a legbeszédesebbeket közvetítjük:

Welden április 21-én, Budáról, többek közt ezt írta Báró Cordon tábornoknak, az osztrák hadügyminiszternek: „.... a csapatok legnagyobb részét láttam: ha bátrak és elszántak is, de külsejükről ítélve, nagyon elhanyagoltak..... a féléves téli hadjáratban javarészt megőrlődtek, már csak harcban a régi osztrákok, különben megjelenés dolgában messze járnak a honvédek mögött. ... Ezek időnkint még pihenhetnek, a mi csapataink ellenben lezüllenek az örökös táborozásban ..."

Ugyanebben a levelében az osztrák hadsereg állományának ismertetéséhez a következő megjegyzést fűzte: „.... a fegyverfogható legénység, 10.268 beteg és 10.186 hiányzó levonása után, nem kevesebb, mint 74.192 fő, amelyből alig 45.000 harcol az ellenség előtt, a többiek mint tisztiszolgák, a kórházakban és szétszórva, hiányos felszereléssel bolyonganak, szolgálnak, fizetést kapnak és mitsem tesznek."[6]

A császári hadseregnek már Pesten erősen kikezdett szellemét a visszavonulás annyira megviselte, hogy az osztrák főparancsnok Győrt elérve, már valószínűleg lelkiismereti kötelességének vélte azt, hogy a császárnak is beszámoljon erről a fontos körülményről.

Ferencz Józsefhez április 27-én intézett jelentésének erre vonatkozó része ez: „... Egy hosszú téli hadjárat állandó menetei, a nem mindig kielégítő élelmezés és a hiányzó ruházat, a legénységet kimerítették és fájdalmas érzés, ha látja őket az ember, hogy bár akarnának, semmire sem képesek. A fegyelem meglazult és nagy megerőltetésbe fog kerülni, hogy a magyarországi hadsereg megmaradt részét újra döntő csapásra képessé tegyük."

Ezután következő mondatában a felelőssége súlyát átérző vezető őszintesége nyilatkozik meg: „.... Az alámrendelt csapatok legnagyobb részét láttam és kötelességem, hogy igaz és hű képet terjesszek Felséged elé. *A csapatok ebben a pillanatban harcra egyáltalán nem képesek, erkölcsi erejük megrendült ...*"[7]

Az osztrák főparancsnok helyzetismertető levelei közül talán a legértékesebb az, melyet Buda kiürítése után, a déli hadszíntér felé irányított seregrész szerencsés megérkezésének hírére intézett Jellachichhoz. E levél töredékes részei:

.....Örömmel olvastam a mai ujságokban azt a hírt, melyet Excellenciád legutolsó levele is megerősített, hogy a

[6] *Kriegsarchiv*, Wien; 1849—4—352.
[7] *Kriegsarchiv*, Wien; 1849—4—318.

déli hadszíntérre kijelölt hadtest anyagszállító dunai hajóhada szerencsésen megérkezett Eszékre.

A bennünket ért nagy sorscsapások között olyan örömöt okozott nékem ez a hír, mint egy váratlanul kivívott győzelem.....

A mi visszavonulásunk is — a Komárom alatt szenvedett mintegy 600 fő veszteségen kívül — szerencsésen zajlott le. De fájdalom, annyira jutottunk, hogy már ahhoz is szerencsét kívánhatunk egymásnak, hogy még sikerült Magyarország elfoglalt részét ezért az árért elhagynunk. Ez nem a mi bűnünk, nemes barátom!..."[8]

A belső összeroppanás nyomait a visszavonult osztrák hadsereg külsőleg is magán viselte. Felszerelése hiányos volt. Lövőszeréből is kifogyott. Pozsony elérése után Welden mindenekelőtt a hiányok kiegészítésén, hadserege újjászervezésén fáradozott s a pótlást sürgette. Az osztrák adminisztráció kerekei azonban nehezen forogtak és a főparancsnokot kellemetlen meglepetésként érte az a hír, hogy Berg tábornok, az orosz katonai megbízott, az ő hadseregéhez igyekszik, hogy véle a fegyveres beavatkozás katonai részét megvitassa. Az orosz tábornok természetesen szárazföldön tette volna meg az utat Pozsonyba, a találkozás kitűzött helyére. Welden ezt mindenáron meg akarta akadályozni s ezért Herceg Schwarzenberget, az osztrák miniszterelnököt, gyorsfutárral küldött levelében arra kérte, hogy az idegen hatalom katonai megbízottját hajón hozza magával a tanácskozáshoz: „...Én tudatosan ajánlom Pozsonyig a víziútat, mert semmiesetre sem akarom, hogy Berg tábornok meglássa az én, fáradalmaktól fizikailag aláásott és kevésbbé előnyös állapotban lévő csapataimat"....[9]

Általában megállapíthatjuk, hogy az osztrák hadsereg vezető tábornokai tárgyilagos szemmel ítélték meg a helyzetet és a válság önálló megoldását reménytelennek látták. Minden bizakodásukat az orosz hadsereg gyors beavatkozásába vetették.

A legkomorabb aggodalom felhői a főparancsnok lelkén szántottak végig. Bécsbe intézett leveleiben csak ott villant fel a remény egy-egy halvány fénye, ahol az orosz beavatkozást sürgette. Itt is türelmetlen volt a hangja. Idegei sokszor mintha tökéletesen felmondták volna a szolgálatot a reánehezedő felelősség súlya alatt.

A visszavonulás megkezdése előtt, április 22-én, Budáról ezt írta az osztrák hadügyminiszternek: „.... könnyebb és hálásabb a legvéresebb csatát megvívni, mint a káosz ilyen

[8] *Kriegsarchiv*, Wien: 1849—4—630.
[9] *Kriegsarchiv*, Wien: 1849—4—628.

csomóját kibogózni, amelyet csak az érthet meg, aki ezt személyesen látja"...[10]

Hadászati helyzetének súlyosbodása természetesen növeli aggodalmát s április 25-én, Komárom környékén — a magyar hadsereg közvetlen közelében — a császárhoz intézett levelén már a drámai hangulat feszültsége üt át: „...rettenetes még csak gondolnom is arra, hogy én is csalódást fogok okozni s ezért a legalázatosabban kérem Felségedet, hogy remények táplálásával ne vezettesse félre magát..... Nékem úgy sem marad már más hátra, mint a romok alá temetkeznem."[11]

Pár nappal később, április 28-án, Magyaróváron Schwarzenberghez írt levelében szenvedélyes kifakadásokba rándul tolla: „..... Én lemondok Ausztria szerencséjéről, mivel ez maga akar kapitulálni."[12]

Welden, aki egy pár héttel ezelőtt még a leghevesebb ellenzője volt az orosz segítség felkérésének, most már maga is egyedül ebbe vetette reményét. Élt benne az a kényszerű elhatározás, hogy a magyar erőket megpróbálja föltartóztatni Pozsony táján, de elhatározását nem hevítette a sikerbe vetett remény ereje s a közeli napok eseményei elé valami lemondásszerű megadással nézett. A bizonyosra vett magyar támadásra célozva Schwarzenbergnek ezt írta: „..... Főméltóságodnak nem szabad abban a csalódásban ringatnia magát, hogy az itt végrehajtott utolsó fegyveres ellenállás egycsapásra megoldhatja a helyzetet. Én meg fogom kísérelni. de az eredményért egyedül csak az orosz császári csapatok kezeskedhetnek."[13]

Az osztrák hadsereg többi tábornokain ugyanez az erőtlen hangulat hatalmasodott el. Pest kiürítésének napjaiban Mengswein ezt írja Hess tábornoknak: „...Csak gyorsan békét. mert különben Mongoliában egy második Rákóczi-háború fog kifejlődni. Már repdesnek a hollók s a legjobb akarattal sem lehet a Trevisóra és Bolognára való visszaemlékezést elnyomni....."[14]

Az osztrák hadsereg valóságos harcértékét és Bécs szándékait eláruló levelek, Görgey tudtán kívül keresztezték egymást. A magyar fővezér nem ismerte a közvetlen közelében álló osztrák haderő válságos belső állapotát.

S nem tudott még egyről. Arról, hogy április végén, vagyis amikor seregével Komárom mellett állott, az orosz segítség dolgában már létrejött a két szövetséges nagyhata-

[10] *Kriegsarchiv*, Wien: 1849—4—366.
[11] *Kriegsarchiv*, Wien: 1849—4—483.
[12] *Kriegsarchiv*, Wien: 1849—4—361.
[13] *Kriegsarchiv*, Wien: 1849—4—361.
[14] *Kriegsarchiv*, Wien: 1849—4—301½.

lom között a megállapodás. Innen is, onnan is megütötte már fülét az orosz beavatkozás híre. Ezt a nagysarlói és komáromi csatákban fogságba került osztrák katonák vallomásai is megerősítették. Görgey valószínűleg nem is kételkedett benne. Bem birkózott már egy Erdélybe betört orosz haderővel s szerencsés kézzel ki is verte. De Görgey mit sem tudott arról, hogy Galicia határa mentén egy olyan hatalmas orosz sereg készül kinyújtózni a Kárpátok felé, mely számban jóval felülmulja az ő seregét.

Ma már szinte lehetetlennek kell vélnünk azt, hogy ennek a két adatnak: az osztrák hadsereg erkölcsi inferioritásának, valamint az orosz fegyveres támogatás körülményeinek és nagyságának tudatában, a magyar fővezér a közvélemény és Kossuth óhajának engedve, Komárom alól Budavár ostromára irányította volna csapatait.

Meg lehetünk róla győződve, hogyha a szerencsés véletlen Welden levelei közül csak egyetlen-egyet juttat kezei közé, habozás nélkül vetette volna rá magát az osztrák hadseregre.

Nem is lehetett volna más megoldása. Meg kellett vernie az osztrák hadsereget az oroszok beérkezése előtt. A fenyegető veszély ereje fogta volna le kezeit s akadályozta volna meg abban, hogy április végének sorsdöntő napjaiban ide-oda tologassa a magyar hadsereg sakkfiguráit.

Találgatásokba nem bocsátkozhatunk. Ellenben azt az egyet nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy a szerencsétlen véletlenen kívül, ma már alig találunk olyan körülményt, mely április végén a magyar hadsereg további győzelmét megakadályozhatta, avagy kétségessé tehette volna. A számbeli erőviszonyok körülbelül egyenlőek voltak. Lövőszerhiánnyal mindkét fél egyformán küzdött. Komárom alatt győzelmes csaták tüzében edzett, bízakodó honvédsereg vetette meg a lábát; véle szemben pedig csatákban megtépett, a visszavonulás fáradalmaiban kimerült, szellemében alázott osztrák hadtestek várták a magyarok támadását.

A császári csapatok oldalán gyors segítségre nem volt remény. Az orosz hadtestek még messze voltak. Az olaszországi hadseregre egyelőre nem lehetett számítani. Welden legfeljebb egy pár megbízhatóbb osztrák helyőrséget vehetett volna magához. Ezek megérkezése is napok kérdése volt.

Igaz, hogy a döntő győzelem főfeltétele az olyan ellenség, mely valóban helyt áll. Ez is adva volt azzal, hogy az osztrák főparancsnok még magyar földön akarta feltartóztatni a honvéd haderőt. A sikerben maga sem bízott, de a szándék megvolt benne. Seregét tehát valószínűleg nem vitte volna vissza kardcsapás nélkül az osztrák határ mögé. Az

osztrák fővezérnek a császárvárosért való aggódása, még vezéri presztizsféltésénél is erősebb lehetett.

A lehetőségek nyomonkövetésénél tehát valószínűbbnek látszik az, hogy felelősséggel járó feladatának tudatában a helyzet minden reménytelensége ellenére, a végsőkig is kitartott volna.

Ha viszont az ezzel ellentétes s kevésbbé valószínű lehetőség szála mentén haladunk s azt tételezzük fel, hogy az osztrák hadsereg az oroszok megérkezéséig minden komolyabb ellenállástól tartózkodva, még Bécs feladása árán is visszavonult volna, a magyar hadsereg esetleges üldöző, illetőleg támadó hadműveletével megnyujtott szállító vonalát április végén egyáltalán nem, sőt még májusban sem fenyegette az elvágás veszélye.

De mindezekre nem került sor. Görgey, az április 28-i haditanács határozata értelmében, Pöltenberg hadtestét Győr felé tolva, ereje zömével 30-án Buda felé indult.

Ki tudhatja. Talán ez az egy cselekvés volt az, amelyik a szabadságharc balsorsát a hátára vette. Ha nem is az egészet, de jórészét.

E tudatos tett kialakításában azonban a sors keze is közrejátszott. Nem valami fölöttünk álló hatalom ereje. hanem az, amelyik az emberi lélekben él.

Görgey lelkét egész életén át valami keserű kétkedés szövevénye hálózta keresztül. Nem tudott hinni s hiányzott belőle a távolbanéző ember bízakodó merészsége. Csak adott tényekkel, a valósággal számolt és mindig odanézett, ahová lépni akart. Nem volt „va banque" játékos. Minden kártyáját hosszú töprengés után játszotta ki. Valami különösebb szerencse sem kísérte útján, de ha valamelyik világos, kristálytiszta logikával fölépített játszmáját megnyerte, szerencséjével hitegette magát. Komárom alatt is ez az öntudatlan lelki adottság befolyásolhatta elhatározásában. Egyszerűen nem hitt. Semmiképp sem akarta elhinni azt, hogy a győzelmét kizárólag az ő hadvezéri tehetsége s forradalmi seregének vitézsége hozta létre. Ő, aki mindig olyan éles szemmel tudta megkülönböztetni az élő valóságot a képzelet üres igéreteitől, győzelmét nem értékelte reális eredménynek s a bizalmatlan játékos óvatosságával megállt. Nem merte kiadni a következő kártyát.

Még Budavár bevétele után is — mely haditett minden erkölcsi jelentősége mellett sem hasonlítható össze a komáromi fölmentés hadászati értékével — ezt írta Damjanichnak: „..... Buda a miénk! mégpedig olyan kevés veszteséggel — alig 300 fő — amely csak ilyen szamár szerencse esetén képzelhető el, mint a miénk."

Ezeken kívül volt még Görgey lelkének egy rejtett vonása. A forradalom acélos hite az idők folyamán lassan szétporladt benne. Felszívta azt az emberfeletti nehézségekkel, a pozitiv valóságokkal való bírkózás s ahogy emelkedett a dicsőség létrafokán, helyébe a felelősség súlyától roskadozó bölcselkedő szelleme lépett.

Magyarsága s szabadságszeretete mellett, lelke mélyéből időnként a régi császári tiszt arca bukkant fel, hogy lefogja cselekvő kezét. Azé a fiatal katonáé, aki hosszú éveken át nevelkedett az osztrák katonai szabályok szellemében s aki talán túlértékelte Ausztria hatalmát, erőforrásait s a véle szemben álló hadsereg felkészültségét.

Görgey egyéniségére ez a kettős lelki berendezkedés nyomta bélyegét. E két egymással szemben álló erőhatás: a szabadság harcosának nagy tettek felé hajtó heve és a régi császári szellemben felnőtt tiszt kétkedése, elfogultsága, tették sokszor habozóvá, ingadozóvá nagy elhatározások előtt.

Lelkének ez a sajátságos kettéhasadása teszi talán legjobban érthetővé az életében előforduló látszólagos ellentéteket. Innen az a keserű vonás szájaszegletén s az a néha bántó hang, mely baráti leveleiből kiütközik: a szabadságharccal szemben táplált aggodalma, komor pesszimizmusa: az erőtlenség érzése, mely időnként rabul ejtette; végül az éles ellenszenv s mégis ingadozó harc Kossuth és környezetének politikája ellen.

Komárom alatt is ilyen hosszú tusakodás, önmagával való bírkózás előzhette meg elhatározását.

Lelkének a szabadságért rajongó fele talán magával ragadta volna a császárváros falai alá, de a másik fele megállította útjában. Az osztrák stratégia szabályaiban jártas katona nem talált maga előtt kézzelfogható hadműveleti tényt. Merre, meddig? Ezek a gondolatok tódulhattak elé. Az előtte lévő hadsereg csak egy elenyésző része a hatalmas osztrák császárság erőtartalékának! Nem volna-e a Bécs felé vonulás légüres térben való hadakozás? Nevetséges erőfeszítés! Van-e értelme a további vérontásnak? Talán az orosz beavatkozásra is gondolt s helyesebbnek látta, hogy ereje visszavonásával egy központi állásban várja be az eseményeket.

Pedig a valóságban az előtte álló, alaposan megtépett osztrák sereg Ausztria utolsó kijátszható kártyalapja volt. Pillanatnyilag nem tudott máshoz nyúlni.

A másik lehetőség, vagyis az Ausztriával való békekötés, a fegyveres győzelem reményénél kevesebb valószínűséget rejtegetett. De itt is meg kell állapítanunk azt, hogy az a felfogás, mely Görgey esetleges békekötési reményét az egyoldalú óhaj értéktelenségéig szállította le, nem állhatja meg a helyét.

Való az, hogy Ausztria államférfiai a végletekig el voltak szánva. Tudni sem akartak egy Magyarországgal való kétes értékű megegyezésről. Ennek a felfogásnak legerőszakosabb képviselője az osztrák miniszterelnök, Schwarzenberg volt.

Amikor Welden, Pest katonai kiürítésével kapcsolatban, a magyar kormánnyal való kölcsönös megegyezést javasolta, Schwarzenberg, minisztertanácsi határozatra támaszkodva, kereken elvetette a javaslatot: „... A minisztertanács útasítása értelmében — válaszolta április 22-én Weldennek — a lázadók kormányával semmiesetre sem bocsátkozzék tárgyalásba. Pest város előljáróságával vagy más helybeli hívatallal azonban köthet ilyen értelmű megállapodást, mely esetben a megegyezés pontos betartásáért azokat terheli a felelősség."[15]

Bécs tehát, az osztrák hadsereg katonai helyzetének első válságos napjaiban, még az öntudatos fölény hangján beszélt. Az orosz támogatás biztos tudatában semmiféle tárgyalásra se volt kapható. Nagyon kérdéses azonban, hogy ugyanilyen tartózkodással fogadta volna-e az eseményeket pár nappal később is, amikor a magyar hadsereg az osztrák határ veszedelmes közelségébe ért, s maga az osztrák sereg főparancsnoka is lemondott arról a reményéről, hogy győzelmes előnyomulásában föltartóztathatja.

Az április 26-ika után beköszöntött napok válságos voltát növelte az a körülmény, hogy Bécsnek mégcsak reménye sem lehetett a gyors segítségre. A helyzeten viszont, a magyar csapatok előretörése esetén, kizárólag a rögtöni fegyveres támogatás javíthatott volna.

Nem is számolunk azzal a lehetőséggel, mely akkor köszöntött volna be, ha Görgey az osztrák seregre Pozsony környékén döntő csapást mér, avagy azt Bécs alá szorítja vissza. Az események a sors ilyen fordulása esetén ezerfelé vezethettek volna. Ezeket a távoleső lehetőségeket meg sem próbáljuk követni. De önkéntelenül is fölvetődik az a gondolat, hogy lehetett-e az osztrák politikának helyesebb és bölcsebb útja, mint az, hogy ebben a súlyos helyzetben a magyar hadsereggel tárgyalásokba bocsátkozzék?

Az osztrák politikusok az uralkodóház tekintélyére különös gonddal vigyáztak. Ez a politikai jellemvonás minden tettükből kiütközött. Pest kiürítése előtt ezt írta Schwarzenberg Weldennek: „Úgy véljük, hogy a két főváros (t. i. Buda és Pest) kiürítése bel és külföldön különösen kedvezőtlen hatást szülne, mivel a lázadók oda tennék át székhelyüket."[16]

[15] *Kriegsarchiv*, Wien; 1849—4—385½.
[16] *Kriegsarchiv*, Wien; 1849—4—385½.

Ugyanebből a tekintélyféltésből vetették el április közepén a magyar kormánnyal való tárgyalás javaslatát és fordítottak eleinte hátat az orosz fegyveres beavatkozás gondolatának is.

Ha az uralkodóház tekintélyének féltése csakugyan olyan döntő szerepet játszott az osztrák vezetőkörök elhatározásában — amiben semmi okunk sincs kételkedni — akkor a valóságban mi lett volna nagyobb kockázat? Az, hogy a császárvárost kiürítve, Ausztria népét sorsára s területét a forradalom fészkéül hagyva, magukat az oroszok beavatkozásáig biztos helyen vonják meg, avagy, hogy mindezeket elkerülve, ha kelletlenül is, felveszik a tárgyalások fonalát a magyar hadak vezérével?

Ausztria külpolitikai helyzete nem volt olyan előnyös, hogy az esetleges békejobbnyújtás elől való merev elzárkózása megokolt lehetett volna. Amint már említettük, Franciaés Németország közhangulata — ha ez komolyabb tette nem is érett — inkább a magyar szabadság ügye mellett nyilatkozott meg. Anglia rokonszenve annyira fejlődött, hogy Palmerston később Bécsben közvetíteni is kezdett. Támogatására Porosz- és Franciaországot is felszólította.[17]

A szentszövetséget összetartó szálakat az idő s a megváltozott politikai helyzet, különösen nyugaton, érezhetően elkoptatta. Poroszország hatalmi törekvése a két szövetséges közé mind mélyebb árkot ásott. Egyedül az orosz-osztrák szövetséget tartotta össze a pillanatnyi érdek s a két uralkodóház személyes vonzalmának ereje. Amint azonban látni fogjuk, ez a kapcsolat sem szilárdult a kétoldali föltétlen bizalom tartósnak igérkező barátságává.

Mindezek után gondolatszövésünk egyik legfontosabb fejezetéhez értünk. Az orosz-osztrák szövetséges kapcsolat, illetőleg az orosz fegyveres támogatás kérdéséhez. Anélkül, hogy fölösleges ismétlésekbe bocsátkoznánk, csak hozzávetve említjük meg, hogy — amint már azt az előbb is hangsúlyoztuk — Ausztria 1849 április végi válságos helyzetében meg kellett lennie annak a lehetőségnek — amit bár sokan tagadnak — hogy az osztrák vezető politikusok a kényszer parancsszavára békekezet nyújtanak. Annál is inkább, mert lelke mélyén egyik sem nézte jó szemmel az orosz segítséget.

Beszédes bizonyítékai ennek azok a levelek, melyeket Schwarzenberg 1849 január havában intézett részint Herceg Windischgrätzhez, részint a Bem által szorongatott erdélyi osztrák hadtest parancsnokához, Báró Puchner altábornagyhoz, aki válságos helyzetében a dunai fejedelemség területén

[17] Lásd Jánossy: Die russische Intervention in Ungarn im Jahre 1849. (Bécsi magyar Történelmi Intézet évkönyve. 1931.)

lévő orosz haderő segítségéhez akart folyamodni. Az osztrák miniszterelnök ezekben az írásbeli utasításokban, Ausztria hatalmi tekintélyére hivatkozva, kereken visszautasította az orosz segítség gondolatát s Puchnernek a leghatározottabban megtiltotta, hogy a Moldvában lévő orosz haderők parancsnokához forduljon segítségért.[18]

Az április elején, vagyis Görgey sikeres tavaszi hadműveleteinek napjaiban összeült osztrák minisztertanács még mindig az idegen beavatkozás *ellen* nyilatkozott s az osztrák hadak akkori főparancsnokának, Windischgrätz hercegnek elmozdításával igyekezett a válság továterjedését megakadályozni. Ugyanekkor a magyarországi osztrák seregek parancsnokságát Welden táborszernagyra ruházta át.

Csak amikor már az események a felső Duna mentén álló fősereg ellen fordultak, döntött az április 21-én összeült osztrák minisztertanács véglegesen az orosz támogatás felkérése mellett.

Ugyanaznap azonban — valószínűleg a minisztertanácsi ülés előtt — Schwarzenberg még egy utolsó lépésre szánta el magát. Az új főparancsnokot, Welden táborszernagyot április 21-én kelt levelében haladéktalan nyilatkozattételre szólította fel s az osztrák fővezér katonai helyzetbírálatától tette függővé a határozat érvénybelépését: „..... Az oroszoknak osztrák területre való bevonulásáról van szó. Ez a lépés olyan életbevágó jelentőségű, nemcsak belső viszonyainkra, hanem Európában elfoglalt hatalmi állásunkra is olyan döntő következményekkel járhat, hogy a' minisztertanács Őfelsége nevében csak abban az esetben határozhat, ha előzőleg meggyőződik arról, hogy azt a Monarchia léte föltétlen megköveteli. Az orosz segítség igénybevételéhez szükséges kezdő intézkedések már megtörténtek, a minisztertanács azonban Nagyméltóságod véleményére vár, hogy véglegesen dönthessen."[19]

Az orosz segítségtől való idegenkedés különböző motivumokból fakadt. Szerepet játszott benne elsősorban Ausztria tekintélyféltése s nemkevésbbé az a még csak erjedő, de annál határozottabb körvonalak között jelentkező kényszerűség, mely Poroszország megizmosodásával s hatalmi törekvéseivel, Ausztria külpolitikai iránytűjét nyugatról mindjobban kelet felé szorította el. Ez a külpolitikai arcvonalváltoztatás nem is váratott sokáig magára. Pár év mulva, a krimi hadjárat idején, már fölismerhető áttetszőséggel jelentkezett. Oroszország feketetengeri expanziós, illetőleg balkáni

[18] *Kriegsarchiv*, Wien: 1849—1—106; 1849—1—ad 105; 1849—1—106a.

[19] *Kriegsarchiv*, Wien: 1849—4—350.

politikája lépésről-lépésre fordította egymással szembe a két császárság külpolitikai frontját.

Végül volt még egy jelenség, mely talán ha tudat alatt is, de meglehetősen hozzájárult az orosz segítségtől való tartózkodáshoz. Bécs vezető körei titokban tartottak attól is, hogy a cári csapatok bevonulása az osztrák birodalom szláv nemzetiségei között esetleg súlyosabb következményekkel járhat.

Bár Oroszországot — amint ezt a 48/49-es eseményekkel alaposabban foglalkozó egyes újabbi tanulmányok kiemelik — ez alkalommal pánszláv politika nem vezette. Ausztria oldalán mindamellett megvolt a rejtett aggodalom. Az orosz szövetséggel szemben táplált bizalmatlanság szálai a messze múltba nyúltak vissza s politikai hagyományként maradhattak fenn a bécsi „Burg" falai között.

Ez alkalommal csupán az 1736 és 1739-es évek közötti török hadjáratokra utalunk. Érdekes, hogy Ausztria már ekkor mily kétes értékűnek vélte az orosz szövetséget. A cári keleti politikát fokozott aggodalommal kísérte s Bécs gyanakvását már ezidőben ébrentartotta a Péter orosz cár eljárására való visszaemlékezés, aki az osztrák délszlávokat ajándékokkal, nyomtatványok terjesztésével és az agitáció eszközeivel igyekezett a maga számára megnyerni.[20]

Ezek a körülmények voltak azok, melyek az orosz segítségkérés tempóját lefékezték, késleltették és előidézték azt, hogy április végének hirtelen beköszöntött eseményei teljesen élére állították a helyzetet.

Összefoglalásunk két főgondolat köré fog csoportosulni. A Kossuth és Görgey által képviselt külpolitikai felfogás köré.

Kossuthé nem volt egybehangzó a XIX. század derekának általános külpolitikai adottságával. Tragikus lényege talán abban az időbeni eltolódásban kereshető, mely végeredményében minden politikai gondolat életrevalóságát időhözkötött mértékkel méri.

Talán tökéletesen beillett volna a napoleoni idők, vagy négy évtizeddel később, a II. francia császárság politikai világába. De az 1848/49-es évek európai légköréből hiányzott az az alkotóelem, mely diadalrajutását lehetővé tehette volna. A neki kedvezőbb környezetet jelentő nyugateurópai közvélemény sem küldött felé üres illusziónál egyebet.

A kontinens eme részének egyrészt Ausztria, másrészt Magyarországgal szemben tanúsított ingadozó magatartása a következőkkel magyarázható: A német, francia és angol közvélemény többé-kevésbbé a magyarok oldalán nyilatkozott

[20] *Kriegsarchiv*, Wien: K. A. 1737, 3—1—16.

meg, de e hatalmak diplomáciájának hivatalos álláspontja az osztrák Monarchiát még az európai egyensúlyhelyzet számottevő és szükséges tényezőjének minősítette. A magyar szabadságharc győzelme s ezzel együtt a dunai nagyhatalom szertehullása egyik nyugati birodalomnak sem volt érdeke.

A közvélemény s a hivatalos álláspont eme kölcsönhatása magyarázhatja meg azt a tényt, hogy amikor fegyveresen egyik félt sem támogatták, ugyanakkor az orosz beavatkozás bejelentését is hallgatag tudomással fogadták.

Görgey politikai felfogásának beteljesüléséhez ellenben kéznél voltak a lehetőségek. Ha április első felében még nem is, Komárom felmentésének válságos napjai után igen. Megteremtette azokat a honvédsereg abszolut értékű katonai fölénye. Az az erőtényező, mely a XIX. század hadviselésénél még javarészt egymaga határozta meg a politika útját.

Dr. Rédvay István

A besztercevidéki harcok (1849 jun. 20—29) orosz forrás nyomán

Multévi utolsó füzetünkben J. Oreus orosz ezredes „Opisanie Vengerskoi Voinii 1849. goda" című művének, az 1849 augusztus 5-i és 6-i nagyszebeni harcokról szóló fejezetét közöltem. Ezúttal a Grotenhelm-különítménynek első hadműveleteiről lesz szó, ugyanennek a szerzőnek könyve nyomán.

Mindenkinek feltűnhetik a két közlemény közötti nagy különbség, részletesség dolgában. Oreus igen röviden, csak úgy futtában, tárgyalja a besztercevidéki harcokat. Ennek részben az lehet az oka, hogy ezek az események az V. hadtest hadműveleteihez viszonyítva kisszerűeknek látszanak, annál is inkább, mert magyar részről teljesen csődöt mondott a vezetés. Ennek tulajdonítható, hogy a beszterci honvédhadosztály június 22-én, alig számottevő ellenállás után megszaladt s — bárha az ellenség nem üldözte — Désig meg se állott, teljesen nyitva hagyva ezzel a Beszterce—marosvásárhelyi útat az oroszok előtt. Az oktalan futás annyira bomlasztóan hatott a csapatokra, hogy az időközben megjött Bem erős kezében is felmondták a szolgálatot, a június 27—28-i olaszfalusi ütközetben.

Halljuk tehát, mit mond Oreus a besztercei hadosztállyal vívott első harcokról.

* * *

Grotenhelm altábornagy, a Kamenec—Podolszk környékén egyesített csoport parancsnoka, még május elején azt a parancsot kapta, hogy csapatait Novosielic községnél összevonva, Bukovinába vonuljon és Csernovicot szállja meg. A különítmény állományába tartozó 4. hadtestbeli tartalék hadosztály a birodalom határain belül maradt s így Grotenhelm parancsnoksága alatt csak a következők állottak: A 10. gyaloghadosztály 2-ik dandára (tomski és kolivani vadász ezred), a 10. tüzérdandár 1. és 2. számú könnyű ütege,[1] az elisavetgradi ulánusezred és egy század kozák. Ezekhez a Bukovinában Dorna-Vatránál álló osztrák csapatoknak (kb. 2800 fő-

[1] Ezek az ütegek, *kivételképen* 12 ágyúból állottak.

nek) kellett csatlakozniok, amelyek ott a Besztercére vivő útvonalon a hegyi átjárókat tartották megszállva.

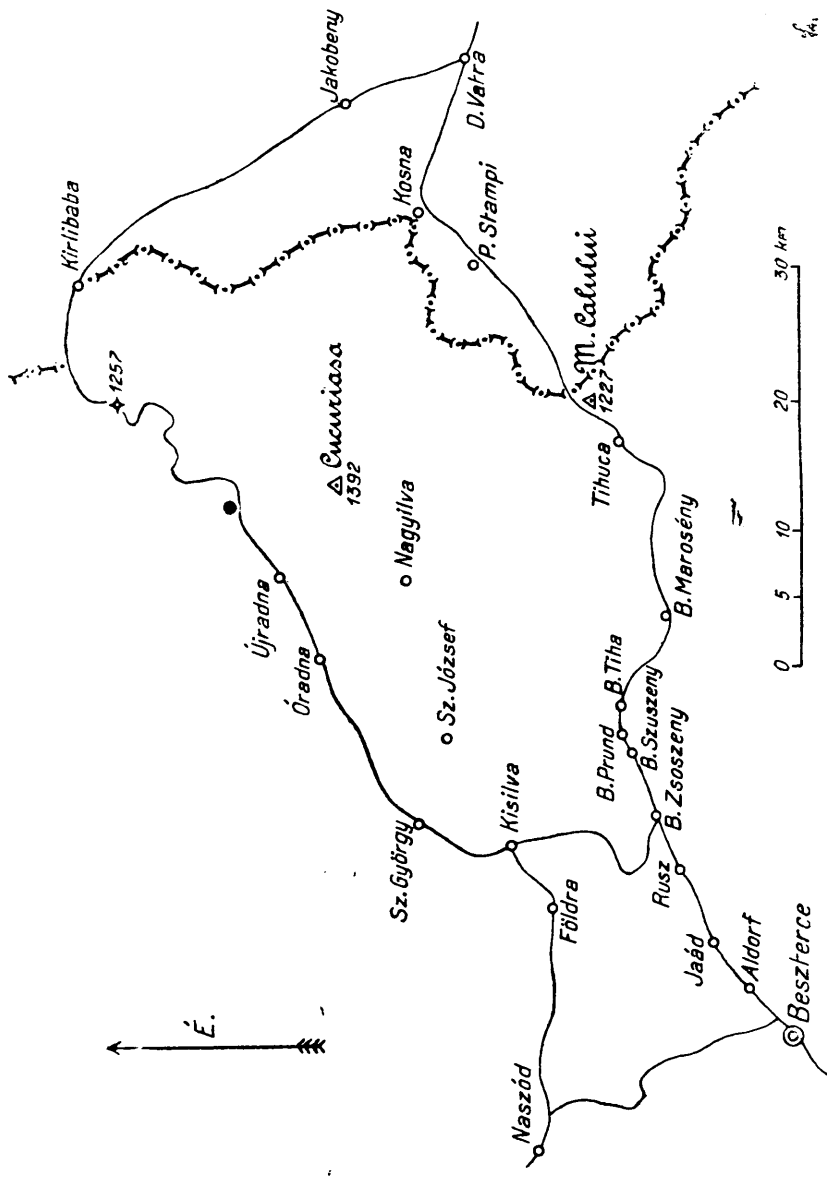
Grotenhelm különítménye június 9-én hagyta el Csernovicot és június 17-én érkezett Dorna-Vatrára, ahonnan egynapi pihenő után két oszlopban vonult be Erdélybe. A főoszlop (8 lovasszázad, 3 zászlóalj, az 30. kozákezred 65 kozákja és 20 ágyú) Pojana-Stampi irányába nyomult, a hozzájuk csatlakozó osztrák csapatok pedig a különítmény elővédjét alkották. A főerő jobb szárnyának biztosítására Kosznán és a Kukuriászán át a tomski-ezred 3 zászlóalja, 40 kozákkal és az 1-ső könnyű üteg 4 lövegével nyomult előre: az osztrák csapatokból pedig 1½ zászlóalj[2] és egy lovasszázad[3] 4 darab 3-fontos ágyúval. Ezt az oszlopot Pavlov tábornok vezette.

Június 20-án Pavlov előnyomulása közben megtudta, hogy a tőle balra levő Nagyilva községet a magyarok megszállták. Golov alezredes parancsnoksága alatt a tomski ezredbeli zászlóaljat, a bukovinai határőr-csapatot 10 kozákkal odairányította. Grotenhelm főoszlopa pedig Tihuca felé nyomult. Nagyilvára szemrevétel végett 30 kozákot küldött előre. Ezek Golov osztagával csaknem egyidejűleg jelentek meg a nevezett község előtt.

Az ott tartózkodó magyarok megijedtek két oldalról megjelent csapatainktól és 10 halott és 20 fogoly visszahagyásával futásnak eredtek, elszéledtek az erdőkben; a szemrevételre küldött kozákok pedig azonnal visszatértek a főoszlophoz.

Grotenhelm június 21-én Marosényig nyomult. A község és Tihuca közötti útat teljesen tönkretette az ellenség és igen sok időbe telt, míg ismét járható állapotba jutott. A magyarok nem zavartak meg minket, csak akkor támadták meg elővédünket, amikor már elhagyta Marosényt és a Turka patakhoz közeledett. Erősítések megérkezése[4] az ellenséget Tiháig való visszavonulásra kényszerítette. Itt erős állást foglalt és előnyomuló oszlopainkat heves ágyútűzzel fogadta. Ezzel egyidejűleg csapatainak egy részét balszárnyunk átkarolása végett a szomszédos magaslatokra irányította. Grotenhelm észrevette ezt a mozdulatot s a megkerülő oszlop ellen a tomski ezred három századát rendelte, melyek a magyar ágyuk erős tüzében a meredeken gyorsan felkapaszkodtak és rohamra indultak. A magyarok nem állották a nyomást és rendetlenül elszéledtek a bozótokban: innen folytatták a lövöldözést, majd pedig futásnak eredtek. Csapataink Tihánál háltak.

[2] 31. gyalogezred 4 százada és a bukovinai határőrök 2 százada.
[3] Az 5. dragonyos ezredből.
[4] A tomszki vadászezred 4. zászlóalja és 2 ágyú.

A beszterceviđéki események színhelye.

Június 22-én Grotenhelm Borgo-Brund és Zsoszény felé nyomult, ahol az ellenséges főcsapatok egy része Dobay[5] parancsnoksága alatt gyülekezett.

Grotenhelm a Borgo-Brundnál levő, 2—3 ezer emberrel és 12 ágyúval megszállott megerődített állásokhoz közeledve, két üteget állított fel, melyek az ellenség tüzérségét elhallgattatták. Azután az elővéd osztrák csapatait, két orosz zászlóaljjal támogatva, előre tolta. Rövid ellenállás után az ellenség kénytelen volt állásait elhagyni és Beszterce felé kezdett visszavonulni. Üldözésére mindössze 70 kozákot és egy szakasznyi osztrák lovasságot küldöttek. Ez a jelentéktelen erő már a helyi viszonyok miatt sem bírt valami nyomatékosabb üldözést végrehajtani, mert a magyar tüzérség által pásztázott műúton kellett mozogniok. Ebben a harcban az ellenség 24 halottat vesztett és több mint 100 emberét elfogtuk.

Ezen a napon és a korábbi harcokban egy főtisztünk,[6] továbbá két közemberünk elesett; sebesültekben pedig két közembert vesztettünk. Az osztrákok vesztesége 9 halott közember, 1 sebesült főtiszt és 19 sebesült ember volt.

Grotenhelm a borgo-brundi előnyomulás megkezdése előtt, azzal a lehetőséggel számolva, hogy oldal oszlopa az ellenség visszavonulását elvághatja. Pavlov tábornoknak azt parancsolta, hogy Kisilváról a magyar csapatok hátában levő Zsoszény község felé nyomuljon. Pavlov a jelzett irány felé vonult, azonban Földra közelében Naszódról előnyomuló ellenség rohanta meg. Ez a bár sikeresen visszavert támadás a megkerülő oszlop mozgását annyira lassította, hogy a különítmény csak a Borgo-Brundtól visszavonuló magyar csapatok utóvédjének kivonulása után érkezett meg Zsoszényhez. Ennek következtében Pavlov különítménye Kisilvára irányíttatott vissza.

A jobb oszlop Borgo-Brund elfoglalása után ugyanezen napon Borgo-Ruszig hatolt, ahol előcsapatait Jaádig előretolva megállott. Magát Beszterce városát — ámbár azt az ellenség már elhagyta — Grotenhelm nem akarta elfoglalni, mert a város környéke nem kecsegtetett olyan előnyökkel, mint a Borgo-Rusz körüli állás, azután meg a szükséges taktikai követelményeknek is megfelelt és a Kisilvánál álló csapattól nem volt elszakítva.

Grotenhelm a kapott hírekből megállapíthatta, hogy az ellenség főereje Désnél egyesült, egyes különítmények pedig a Székelyföldön és Máramarosban gyülekeztek. Itt meg kell

[5] Dobay József alezredes, a besztercei hadosztály parancsnoka.

[6] A bátorságáról és gyors parancsadásairól híres Rogalev vezérkari százados, kit egy ágyúgolyó épp abban a pillanatban talált el, midőn a Borgó-Brundnál levő állások ellen az ágyút személyesen irányította.

jegyezni, hogy a mi különítményünkhöz beosztott kevés kozák miatt, a sikeres hírszerzés részben meg volt nehezítve.

A hírek ez alkalommal különben teljesen igazaknak bizonyultak. Dobay csapatai tényleg Désnél gyülekeztek, ahová nemsokára maga Bem is megérkezett Kolozsvárról. Tudomást szerezve az orosz csapatoknak Erdélybe vonulásáról, Dobayt megerősítve, előbb leggyengébb osztagainkon akart egyet ütni s őket Bukovinába visszaszorítva, Lüders ellen szándékozott fordulni. Számítása alapos volt; azonban eszközei nem feleltek meg a szándékolt célnak.

Június 26-án Grotenhelm kiküldött kémjei jelentették, hogy Bem 12 ezer gyalogossal, három század lovassággal és 12 ágyúval Besztercére vonul. Ez a hír szemmel láthatólag túlzott volt. Észak-Erdélyben az összes magyar csapatok létszáma körülbelül 6000 főre rugott. Ha Bem magához is vett valamelyes erősítést, ez nem lehetett sok, mert Dés közelében sehol sem volt olyan csapat, amellyel szabadon rendelkezhetett volna. Az ellenség közeledtéről érkezett híreket előőrseink hamarosan megerősítették, minek következtében Jád és Olaszfalu közt álló elővédünk visszavonult. Pavlov tábornok pedig parancsot kapott, hogy Kisilvánál és Radnánál 1½ osztrák zászlóaljat és 4 ágyút hagyva, a főerőhöz csatlakozzék.

Június 27-én délelőtt 11 órakor Bem csapatai, három oszlopban támadva, állásainkhoz közeledtek. A lovasság fedezete alatt előretolt ütegei csapatainkra, különösen pedig az elisavetgradi ulánusezredre, erős tüzet zúdítottak s elég veszteséget is okoztak. De csapataink keményen állták a tüzet. A mi részünkről az 1. és 2. könnyü üteg és az osztrákok három ágyúja — melyek a magyar tüzérségnél előnyösebb állásban voltak — Bem három ágyúját és két lővőszereskocsiját szétlőtték.

Az ellenség főtörekvése a mi állásunk jobb szárnyán levő s a Beszterce folyó egész völgyén uralkodó magaslat elfoglalására irányult. Ezzel egyidejűleg azonban bal szárnyunk ellen is támadást indított. Már alkonyodni kezdett s az ütközetben még nem állott be a döntő fordulat. Végül Bem, utolsó erőfeszítésként legjobb székely csapataiból álló tartalékát jobb szárnyunk ellen vetette. Bár makacs volt a támadásuk, megtört az ott levő bukovinai határőrök és a tomski ezred 4. zászlóaljának ellenállásán. Ezt még az 1. zászlóalj is megerősítette. A székelyek meghátráltak és Grotenhelm parancsára az elisavetgradi ulánusezred az ellenség közepe ellen rohamot intézett. Az erős tűz dacára az ulánusok elsöpörték az ellenséget és a Jaád mellett folyó patakig üldözték. De a patak magas és meredek partja fényes rohamunkat megszakította. Az elisavetgradiak gyors rajtaütését követőleg, gyalogságunk

az egész vonalon támadott és az ellenséget szuronyrohammal a többi pontokon is felgöngyölítette és Jaád mögé vetette vissza, melyet a magyarok visszavonulásuk közben felgyújtottak. A beállott sötétség a további üldözést megakadályozta. Grotenhelm a jelzett község közelében előőrs vonalat helyezett el s csapatait a Borgo-Rusnál levő előbbi állásokba vezette vissza.

Érdekes, hogy az ütközet elején elől levő magyar lovasság később ismeretlen helyre eltűnt. A helyi lakosság és a foglyok azt állították, hogy Bem huszárait, mint megbízható csapatait arra használta fel, hogy a gyalogságot a futástól visszatartsa és kardlappal is támadásra kényszerítse. Lehet, hogy ez az elbeszélés kissé túlzott, azonban nagyjában megerősítik azok a parancsok, melyeket Bem a leírott események után adott ki, s melyekben tanusított kislelkűségükért kemény szemrehányásokkal illeti a székelyeket.[7]

A június 27-i harcokban halottakban 20 közembert, sebesültekben 7 tisztet és 79 közembert vesztettünk; az osztrákok 7 halottat és 26 sebesültet vesztettek. Az ellenségnek több mint 400 halottja volt, 70 ember fogságba került.[8]

A 27-ről 28-ra virradó éjjelen kémek jelentették Grotenhelmnek, hogy összekötő vonalunk felé 2000 székelyből álló csapat indult, amelynek, bal szárnyunkat hegyi utakon megkerülve, a különítményünk mögött levő Borgo-Beszterce,[9] Zsoszény és Marosény községekhez kell jutniok és hogy maga Bem a Marosvásárhelyről érkezett jelentékeny segítőcsapatokkal megerősödve, ismét meg szándékozik minket támadni. Grotenhelm erre a székelyek mozdulatának ellensúlyozása végett, három századot Borgo-Besztercéhez és Zsoszényhez irányított, s elhatározta, hogy főerejével másnap maga támadja meg Bemet, s ezzel támadó terveit tönkre teszi.

Június 28-án a borgo-ruszi állásokból különítményét kivezette s délután 2 órakor az Olaszfalunál[10] elhelyezkedett magyarok ellen indult. A bal szárnyon a két orosz zászlóaljjal megerősített osztrák csapatok haladtak, a jobb szárnyon az elsivetgradi ulánusok; a többi csapatok a közepet alkották.

Az ellenség néhányat lőtt ágyúival s aztán a megszállott állást elhagyva, oly gyors visszavonulásba kezdett, hogy csak lovasságunknak és tüzérségünknek sikerült őt követnie, a rendkívüli nehéz, részben hegyes, részben pedig mocsaras és

[7] Itt Bem július 5-i jólismert napiparancsára gondol a szerző.

[8] A halottak számát sokszorosan túlozza Oreus. Az egész vesztesége se volt 400 fő s ennek javarésze is az elszéledtekből telt ki.

[9] Borgo-Prund délkeleti tőszomszédja.

[10] A vázlaton: Aldorf. Leggyakrabban használt német neve azonban Wallendorf.

számtalan patakocskával és még szakadékokkal is átszeldelt terepen. Bem tüzérsége gyorsaság dolgában előnyben volt a mienk felett; minden ágyújához 10 lova volt, a legjobb erdélyi lótelepekből; 6 ló az ágyúba volt fogva, 4 pedig az elfáradtak pótlására tartalékul szolgált.

Beszterce mögött néhány magyar ágyú megkísérelte előcsapataink feltartóztatását; ezalatt pedig Bem Sófalvánál[11] egész tüzérségét rejtve állította fel s az üldöző csapatok közeledésekor erős tűzzel fogadta azokat és ebben az állásban mindaddig kitartott; míg gyalogságunk meg nem érkezett; ekkor az ellenséges utóvéd folytatta a visszavonulást. Szeretfalvánál átkelt a Beszterce folyón s az ott levő híd egy részét elrombolta maga után.

Grotenhelm esti 9 órakor beszüntette az üldözést és Szeretfalva környékén táborba szállott.

Váratlan és gyors támadásunk az ellenségre pusztító következményekkel járt; az újoncok jelentékeny része az erdőkben szétzüllött, vagy lakóhelyére távozott. A bal szárnyunk megkerülésére kirendelt és fentebb említett székely osztag, midőn a főerő kudarcát megtudta, felerészben szintén szétszaladt.

Általában a június 28-i események, a rendelkezésre álló összes értesítések szerint, annyira megfélemlítették a magyar felkelőket, hogy azok az osztagok, melyeknek Máramarosból Bemhez kellett volna csatlakozniok, letettek erről a szándékukról és csak a saját vidékük biztosítására gondoltak.[12]

Azt a pánikot, mely visszavonulás közben az ellenséget elfogta, a mi csekély veszteségünk is mutatja: 1 közemberünk esett el.

Mivel Grotenhelm az V. hadtestről megbízható jelentést nem kapott és mivel Lüders parancsa szellemében is Bukovinát kellett fedeznie, további üldözésbe nem bocsátkozott és június 29-én Teke irányába végzett felderítések után, Borgo-Ruszra, előbbi állásába vonult vissza.

Bem Tekére vonult vissza és az oroszok elvonulása után Szeretfalvához egy megfigyelő osztagot rendelt ki. Ebben a helyzetben addig akart maradni, amíg csapatait rendbe nem szedi és új erősítéseket nem vesz magához, azután pedig ismét támadni szándékozott. Mivel 29-én a mi részünkről üldözés nem volt, arra következtetett, hogy Grotenhelm Dés irányában akar támadni. Bem ebben az esetben Szeretfalva közelében maradva, igen előnyös oldalállást foglalt el, melyből az orosz különítménynek Dés felé való előnyomulása

[11] Besztercétől délre. A vázlaton már nem látható.

[12] Itt Kazinczy ezredesnek az északkeleti felvidéken ide-oda ödöngő hadosztályáról van szó, amelynek főhadiszállása egyideig a máramaros-megyei Huszton volt.

esetén a különítmény bukovinai összekötő vonalát fenyegette volna.

Bemnek ezek az elgondolásai, amint látjuk, teljesen tévesek voltak és csak addig állhattak meg, míg Borgo-Ruszra való visszavonulásunkról megbízható híreket nem szerzett. Bem azonban nem mondott le arról a szándékáról, hogy az oroszokat Bukovinába szorítsa vissza, sőt fokozottabban kezdette előkészíteni támadását.

Az Erdélybe irányított csapatok tehát nagyobb áldozatok nélkül megoldották egyik legfontosabbik feladatukat. A vöröstoronyi-szoroson kívül valamennyi fontosabb hegyi átjáró kezükben volt. Lüders hadteste Brassóban jó támaszpontot szerzett, ahonnan a Tömösi-szoroson keresztül Oláhországgal is biztosítva volt az összeköttetése. Az ország északi részein is erősen megvetettük a lábunkat és különítményeink leggyöngébbjének is sikerült Bem kísérleteit meghiusítania.

Ezek után július első felében részünkről semmiféle döntő hadművelet nem volt és nem is volt kezdhető. Előbb körül kellett tekinteni, új hadműveleti alapot kellett kiválasztani és biztosítani; az ellenségről pontos híreket kellett szerezni és a lehetőséghez képest mindkét csoport[13] működését közös cél felé irányítva egybe kellett hangolni. Az előrelátással párosult hősiességet és a törhetetlen akarattal párosult óvatosságot önmagában oly szerencsésen egyesítő Lüders tábornok összes rendelkezései ezt célozták.

Ami az Erdélyben működő magyar hadsereg főparancsnokát illeti, úgy működése, mint mindig, gyorsasággal és határozottsággal tűnt ki és mindent elkövetett, ami rosszul felszerelt és kevésbbé fegyelmezett hadseregétől csak tellett. De először is új ellenségei már nem hasonlítottak Puchnerhez és másodszor pedig maga a helyzet is megváltozott egy kissé a mult év óta. A székely lakosság belefáradt a háborúba, a harci láng kialudt a feldult országban, az orosz csapatok ellen való kárbaveszett kísérletek után. Bemnek csak rendkívüli energiájával, tevékenységével és katonai képességével sikerült még néhány hétig elhúznia a háborút.

Cséffalvay István.

[13] Lüders és Grotenhelm.

Magyarok a világháborúban és orosz hadifogságban.

Dr. Margarethe Klante írónő a mult évben „Von der Volga zum Amur" című könyvet adott ki, melyben a csehek jólismert önkéntes hadifogságba jutását szépíteni igyekszik, s azt írja többek között, hogy: „a magyarok is megadták magukat, sőt orosz hadifogságban több magyar volt, mint cseh".

Hogy a világháború tartama alatt hány osztrák-magyar katona esett orosz hadifogságba, azt pontosan megállapítani nem lehet.

A Militärwissenschaftliche Mitteilungen 1933 januáriusi számában levő táblázat szerint, az Osztrák-Magyar Monarchia háborús embervesztesége az 1916. év végén a következő volt: halottakban 511.000 (11.6%), sebesültekben 1, 832.400 (31.2%), betegekben 1,524.950 (34.4%), hadifoglyokban 1,009.050 (22.8 %). Tehát a harcterekre felvonult hadseregek állományából összesen: 4, 427.400 fő vált harcra képtelenné.

1917-ben és 1918-ban az olaszharctéri nehéz harcok alatt a háborús emberveszteség lényegesen megnövekedett, de 1917 januárjától kezdve orsz hadifogságba már aránylag csak nagyon kevés osztrák-magyar katona jutott. Hogy az orosz hadifogságbaesettek közül hány volt a cseh nemzetiségű, illetőleg osztrák vagy magyar állampolgár, azt szinte lehetetlenség pontosan megállapítani.

A Magyar Katonai Szemle 1932 decemberi és a Pesti Hírlap 1933 január 8-i számában cikk jelent meg, mely a cseh részről ferdén beállított tényekkel foglalkozik.

Lukács Béla tábornok, a m. kir. Hadilevéltár főigazgatója, hiteles adatok alapján bebizonyította, hogy a csehek önkéntes hadifogságba menése miatt, sok magyar jutott orosz hadifogságba, továbbá hogy a cseh propaganda nem hatott a magyar csapatokra, mert a magyar csapatok szándékosan nem adták meg magukat és végül, hogy a Monarchia összes veszteségén belül a foglyok százaléka a magyaroknál kisebb volt, mint az osztrákoknál.

Én hat évet töltöttem Kelet-Szibériában (a tengerparti Skotowon, Chabarovszkban, a mellette fekvő Krasznajarjecs-

kán, végül Wladivosztok külvárosában, Pervajarjecskán) mint hadifogoly s láttam a Wladivosztokban hajóra szállott cseh légió néhány egységét.

Nem azért fogtam tollat, hogy az Oroszországból visszatértek nevében tiltakozzam a valóság elferdítése és a cseh propaganda érdekeinek megfelelő beállítása ellen, hanem azért, hogy elégtételt szerezhessek annak a sokezer derék, becsületes magyar katonának, akik hősies harcok közepette önhibájukon kívül jutottak orosz hadifogságba, de onnan nem tértek vissza. Nem tértek vissza, mert az orosz bánásmód, elhelyezés, élelmezés, éghajlati viszonyok, járványok s nem utolsó sorban a cseh legionisták garázdálkodásai, gyilkosságai miatt, ott pusztultak el s messze Keleten alusszák örök álmukat.

Nincs okunk szégyenkezni azért, hogy aránylag sok magyar jutott orosz hadifogságba, hiszen ez nem csupán a csehek szándékos és tervszerű megadására vezethető vissza, hanem egyéb okokra is, amelyeket a cseh írónő elhallgat.

Ezek az okok a következők:

I. A hajdani Osztrák-Magyar Monarchia legnagyobb létszámú nemzete a magyar volt.

II. Magyarország aránylag több harcoló csapatot állított ki, mint Ausztria.

III. A csehek általánosan ismert önkéntes hadifogságba menése miatt nem volt tanácsos cseh csapatokat alkalmazni az orosz harctéren, helyettük — különösen a fontos pontokon — magyar csapatokat kellett harcba vetni. Ezért, valamint a hadvezetőség hibája folytán (a világháború kezdetén, Przemysl várának elestekor és a Brussilow-támadás alkalmával) sok magyar került orosz hadifogságba anélkül, hogy az önkéntes hadifogságbamenés vádját reájuk lehetne fogni.

IV. Az orosz hadifogságbajutás alkalmával sokan olyanok is magyarnak nevezték magukat, akik az 1910. évi népszámlálás alkalmával, mint más nemzetiségűek lettek nyilvántartva.

I.

A hajdani Osztrák-Magyar Monarchia területe 676.322 km², lakossága pedig 49.714.396 lélek volt, melyből Magyarországra — Horvátországgal együtt — 325.223 km² terület és 20,680,357 lélek jutott.

Ausztriának tehát — az 1908-ban bekebelezett Bosznia-Hercegovina 1,183.433 lakosával együtt — 29,034,039 lakosa volt, tehát 8,353,682 lélekkel több, mint Magyarországnak.

Ausztria lakosságából azonban csak kb. 9 millió volt német, a többi szláv; ebből kb. 4.7 millió cseh volt. Magyar-

országon — bár hatféle nemzetiség élt és a lakosságnak a fele sem volt fajmagyar, az 1910-i népszámlálás alkalmával mégis több mint 12 millió vallotta magát magyarnak.

Ennélfogva a monarchia lakosságának számszerinti uralkodó eleme a magyar volt.

Ha a csehek létszámuknak megfelelő mennyiségű harcoló csapatot kiállítva, oly hűségesen és becsületesen harcoltak volna, mint a magyarok; úgy nemcsak a hadifogságbajutás eshetősége, hanem az orosz hadifogságbajutottak száma is arányos lett volna.

Igy Oroszországban a cseh és magyar hadifoglyoknak — létszámuknak megfelelően — 5:12 arányban kellett volna lenniök.

A hadifogságbajutás egyenlő eshetőségéről és a csehmagyar hadifoglyok helyes arányszámáról nem lehet beszélni, mert Magyarország nem a magyar és osztrák állampolgárok létszámának, tehát 29:20.5 millió aránynak megfelelő, hanem annál sokkal több harcoló csapatot küldött a harcterekre.

Sőt Przemysl várőrségének is több mint a fele magyar volt. A vár őrsége (tűzér- és műszaki csapatok nélkül) ez volt: 1 k. k. Landwehr-gyalogdandár és 7 népfelkelő gyalogezred továbbá 1 m. kir. honvéd gyaloghadosztály és 7 különböző gyalogezred. Vagyis a várőrség zöme: 9 osztrák és 11 magyar ezredből állott.[1] Igy az a helyzet állott be, hogy a harcoló csapatoknál, ahol a sebesülés és fogságbajutás lehetősége nagy volt, aránytalanul több magyar állampolgár szolgált, mint osztrák. Viszont a műszaki, stb. csapatoknál, ahol a sebesülés és fogságbajutás lehetősége kisebb volt, kevesebb volt a magyar állampolgár, mint amennyinek lennie kellett volna.

A Lukács tábornok cikkében foglaltak szerint: A cs. és kir. közös hadsereg anyakönyvilap állományában 246 magyar katonára 128 cseh esett, ami a két nemzet arányának meg is felelt. Ebből az következnék, hogy ez az arányszám az összes fegyvernemeknél hasonló volt. A valóságban ez nem volt meg, mert a vártűzérségnél a 136:68 helyett 114; a tűzérintézeteknél 128:62 helyett 148; a ruhatári intézeteknél a 187:96 helyett 219 és az élelmező intézeteknél a 195:98 helyett 129 cseh szolgált.

Az alábbi csapatoknál, ahol a német nyelv tudása és a különleges kiképzés volt a fontos, igen kevés magyar, de aránytalanul sok cseh szolgált (nehéz tűzérség, árkász-, utász-, hidász-, távíró-, távbeszélő-, rádió-, fényszóró-,

[1] 2., 5., 7., 8. honvéd gyalogezred (2 szd. honv. huszár); 3., 4., 16. honvéd menetezred; 9., 10., 1., 16. honvéd népfelkelőezred (3 szd. honv. népfelkelő huszár).

villanyfúró-, páncélvonat-, páncélgépkocsi-, táborivasút-, sodronykötélpálya-, gáz-, lángszóró-, repülő, léggömb- és gépkocsi csapat. Ez utóbbi kezdetben csak önkéntesekből állott). Hasonló volt a helyzet a tengerészetnél is.

Különösen kevés volt a magyar, de helyette rengeteg volt a cseh a bécsi cs. és kir. hadügyminisztérium, valamint a főbb parancsnokságok és egyéb katonai hatóságok irodáiban. Köztudomású az is, hogy az összes katonai zenekarok zenészeinek kb. 80%-a cseh volt.

Magyarország a világháborúban minden tekintetben nagyobb áldozatot hozott, mint Ausztria, különösen ami az emberanyagot illeti. A háború kezdetétől minden gyalogezred, a beállott veszteségek pótlására, jóformán minden hónapban 1—1 menetzászlóaljat kapott. Ausztria a menetzászlóaljak útbaindítását később kezdte meg, mint Magyarország. Ausztriából a legelső menetzászlóaljak akkor indultak el, midőn Magyarországról a 2. pótlásra szolgáló menetzászlóaljak már a harcterekre érkeztek. Tehát a magyarországi gyalogezredek 1—1 pótlással többet kaptak, mint az Ausztriából kiegészített ezredek.

Miután a kb. 9 millió lakosságú Galicia nagy része orosz kézre jutott, a Galiciából származó ezredek veszteségeit a többi osztrák ezred pótkereténél levő emberanyagból kellett kiegészíteni. Ezért Ausztria, az oroszok kiűzéséig nem tudott újabb cs. és kir. ezredet felállítani. Sőt a csehek árulása miatt 1915 tavaszán a cs. és kir. 28. és 36. gyalogezredet is fel kellett oszlatni. Hasonló okok miatt újabb Landwehr-ezredeket sem lehetett felállítani. A 19. és 35. Landwehr-gyalogezredet is csak nagy bajjal sikerült újra felállítani 1915 április végén, mivel a két ezred Przemysl várőrségéhez tartozott és 1915 márciusában orosz fogságba jutott.

A Magyarországról kiegészített cs. és kir. ezredeknél (különösen a 23., 29., 33., 44., 69., 83. ezrednél) a nagyszámú emberanyagból fölösszámú menetzászlóaljak is alakultak. Ezeket, mint tartalék zászlóaljakat harcba vetették. Az erdélyi ezredeknél volt fölösszámú menetzászlóaljakból pedig új ezredek keletkeztek. Igy alakult meg a cs. és kir. 103. és 104. számú gyalogezred.

Magyarország 1915 végéig a minden hónapban útbaindított menetzászlóaljakon kívül, 27 tartalékzászlóaljat és két új ezredet állított fel. A honvéd gyalogezredek pótkereteinél is fölösszámú menetzászlóaljak alakultak meg. A Przemysl elestével hadifogságba jutott 23. (szegedi) honvéd gyaloghadosztályt és ezredeit (2., 5., 7., 8.) nem állították fel újra a régi számozással. De az újonnan felállított 300., 301., 302. és 303. ezredből már 1914 őszén az 51.; 1915 májusában a 307., 308., 309. és 310. ezredből az 55. és 1915 augusztusában

a 312., 313., 314. és 315. ezredből a 70. honvéd gyaloghadosztály alakult meg. A 311. honvéd gyalogezred trahomás betegekből állott. Az 55. honvéd hadosztály 1916 elején pótlás hiányában feloszlott.

A m. kir. honvédség, a világháború kezdetétől az összeomlásig, állandóan erősebb volt, mint a Landwehr. Az osztrák-magyar szárazföldi haderő 1918 végén 66 gyalog- és 12 lovashadosztályra tagozódott. Ebből a 13., 21., 22., 25., 42., 43., 44., 46., 54. és 56. (összesen 10) k. k. Landwehr, a 20., 36., 37., 38., 39., 40., 41., 51., 64., 70., 74. és 155. (összesen 12) gyaloghadosztály pedig honvéd volt. A lovashadosztályok közül a 12. Landwehr, az 5. és 11. pedig honvéd volt.

Minthogy Ausztriának kb. 8.5 millióval volt több lakossága mint Magyarországnak, a helyes arány szerint kb. 15 Landwehr-gyalog- és 3 lovashadosztálynak kellett volna léteznie. A hiányzó emberanyag a műszaki stb. csapatoknál teljesített szolgálatot. 1918-ban 384 ausztriai és 449 magyarországi zászlóalj állott fenn. Ezek szerint kb. 20 zászlóalj lett felállítva Ausztria 1—1 millió lakosságából. Hasonló arány szerint Magyarország 20.5 millió lakosságából kb. csak 415 zászlóaljat kellett volna kiállítani. De a valóságban 34-el több volt és harcolt a különböző harctereken.

Még feltűnőbb az arány a lovasságnál: 1918-ban Ausztria 173. Magyarország pedig 152 lovasszázadot állított fel. A 41. számú Einteilungsliste az osztrák népfölkelő lovasságot nem említi. Kevés volt ekkor már a ló nemcsak Ausztriában, de Magyarországon is, sőt sok lovasezred már gyalogosan harcolt.

A fent vázolt aránytalanság a világháború egész tartama alatt fennállott s az ellen gr. Tisza István is tiltakozott.[2]

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a 10 honvéd huszárezreddel szemben csak 6 Landwehr-ulánusezred létezett. De ez a világháború elején lovashadosztályt nem állított fel, nem hajtott végre lovasrohamokat, csak közeli felderítő és összekötő szolgálatot teljesített. Igy azok a csehek, akik a Landwehr-lovasságnál szolgáltak, kezdetben nem tudták magukat megadni. A Landwehr-lovasság pedig nem is szenvedhetett olyan óriási veszteséget, mint az 5. honvéd lovashadosztály, mely Szatanovnál jóformán megsemmisült. Sajnos, itt van a magyarázata annak, hogy a cs. és kir. hadügyminisztérium által hivatalosan közzétett adatok szerint,

[2] Lásd a Militärwissenschaftliche Mitteilungen 1933. évi január havi füzetének 16. lapoldalán levő részt: „Im Herbst 1915. glaubte der k. ung. Ministerpräsident darauf bestehen zu sollen, das das Menschenaufgebot Österreichs und Ungarns dem Verhältniss der Bevölkerungszahlen der beiden Reichshäften entsprechen müsse".

Magyarország aránylag miért vesztett több halottat, mint Ausztria.

Ausztria halottakban a világháború alatt 819,816 (kb. 2.78%), Magyarország pedig 660.821 (kb. 3.30%) főt vesztett. Itt a veszteség az összes lakossághoz van viszonyítva. Ez az adat a Honvédelmi Minisztérium 4. osztályának veszteségi alcsoportjától való, s a cs. és kir. hadügyminisztériumtól származik. Ebben nem foglaltatnak benne azok az eltűntek, akiket a háború befejezése után holttá nyilvánítottak.

Az az állam, mely aránylag többet vesztett halottakban. természetesen, többet vesztett hadifoglyokban is. Ha az osztrák, vagy csak a cseh hősi halottak számához arányítjuk az ő veszteségüket hadifoglyokban, úgy a mérleg nagyon is a magyarok javára billen.

Dr. Klante tévedése ott van, hogy ő csak az orosz hadifogoly táborparancsnokságok nyilvántartási adatait hasonlította össze és azt állítja, hogy Oroszországban több volt a magyar hadifogoly, mint a cseh. De arról hallgat, hogy a hadvezetőség mindent megtett, hogy a cseheknek az önkéntes hadifogságba jutását megakadályozza és a cseh-magyar hadifoglyok aránytalanságát megszüntesse.

III.

Mint ismeretes, 1915 nyarán a legnagyobbrészt csehekből álló csapattesteket már fel kellett oszlatni.

A cseheket megbízható csapatok kötelékébe osztották be és felügyelet alá helyezték. Vagy pedig messze a harcvonal mögött működő olyan műszaki, stb csapatok kötelékébe osztották be, ahol az önkéntes fogságbajutás lehetősége ki volt zárva.

A magyar csapatok becsületes és hősies küzdelmét, igazi katonai értékét, beleértve a magyarországi nemzetiségeket is, nemcsak szövetségeseink, hanem az oroszok és az olaszok is elismerték.

Hogy a hadvezetőség által foganatosított rendszabályok ellenére a kb. 3 millió cseh nemzetből mégis tekintélyes erejű cseh hadsereg alakult meg Szibériában, az olyan szép eredmény, melyre a csehek méltán büszkék lehetnek. Különben a sors iróniája, hogy azok, akik becsületes körülmények között jutottak fogságba, mint nem kívánatos elem, lopva; azok pedig, akik nem becsületes úton jutottak oda, mint ünnepelt nemzeti hősök (cseh legionisták) tértek vissza.

Az oroszországi cseh-szlovák légió 1914 őszén csak két zászlóaljból, 1920 nyarán pedig, Sirovy cseh tábornok parancsnoksága alatt, már három gyaloghadosztályból állott.[3]

[3] Vozelnik ezredes, Krejcsi ezredes és Prehala alezredes.

A légió 12 gyalog- és 2 lovasezredre, kellő tűzérségre, műszaki csapatokra és az összeharácsolt értékekből létesített raktárakra tagozódott. Odatartozott még a politikai, műszaki, kereskedelmi, propaganda, sajtó, stb. csoport, valamint a csehek által üzemben tartott 17 orosz bánya és kb. 70 kisebb gyár és üzem stb.

A légió, illetőleg a hadsereg, (kb. 90% cseh és 10% tót), melyet a francia kormány 1918-ban a francia haderő alkotórészéül ismert el és Janin francia tábornok felügyelete alá helyezett; Gajda tábornok főparancsnoksága idejében a vörösök ellen harcolt és veszteséget is szenvedett. Később csak Kolcsak admirális fehér csapatai harcoltak a vörösök ellen, a légió pedig a szibériai vasútvonalakat őrízte.

A vörösök a fehéreket az Uraltól a Bajkálig visszaszorították s a fehérhadsereg felbomlott. A vereség részben annak tulajdonítható, hogy a légió kb. 300 vasúti szerelvényt foglalt le (hogy rabolt értékeivel együtt idejekorán menekülhessen) s ezzel a fehérhadseregnek Wladiwosztokból való ellátását lehetetlenné tette.

A légió 1920 nyarán a hajóraszállás alkalmával, kb. 57,000 felfegyverzett és kb. 11,000 fegyvernélküli, valamint néhány ezer hadiszolgálatra alkalmatlan esküszegőből állott.

A légiót a harácsolt értékekkel együtt 40 hajó szállította el Wladiwosztokból Triesztbe.[4]

Hogy a csehek milyen szívesen mentek orosz hadifogságba, mutatja az, hogy 1914 október elején Kiewben (az ottani Kreposznak nevezett várban, a hadifogoly gyüjtő- és elosztó állomáson) egy cseh propaganda szerv már működött. Ez a szerv később az oroszok támogatásával a Kiew melletti dranicai hadifogoly gyüjtő- és elosztó állomáson tovább működött, illetőleg az odaérkezett hadifoglyok közül kiválogatta a cseheket. Ezeket a későbbi legionistákat, Oroszország európai városaiban helyezték el, ahol a csehek kényelmet, teljes szabadságot és szervezkedési jogot élveztek. Azokat a csehek, akik a cseh propaganda felhívásának nem engedelmeskedtek, büntető táborokba (Szibériában Krasznajarjecska, Turkesztánban, Petrozavod) internálták. A nem szláv eredetű hadifoglyokat az oroszok Szibériába és Turkesztánba szállították. A büntető táborokat 1917-ben feloszlatták. Tárgyilagosság kedvéért meg kell említenem, hogy a becsületes körülmények között fogságba jutott csehek között elég sok volt az olyan, aki inkább az internálást választotta, semhogy, mint esküszegő, a szervezkedő cseheknek nyujtotta szabadságot élvezze.

A cseh-szlovák légió vezérkara a breszt-litovszki béke-

[4] *Rátz Kálmán:* Az oroszországi cseh-szlovák légió története.

kötés után úgy döntött, hogy a németek ellen fog a francia hadszintéren harcolni: de az odajutásra a hosszabbik útat választotta. Hogy pedig Wladivosztokba eljuthasson, hol a fehérekkel, hol a vörösökkel paktált, végre mindkettőt becsapta: Kolcsak tengernagyot, a szibériai ellenforradalom vezérét, a vörösöknek kiszolgáltatta és az egész Szibériát kirabolta, továbbá a szibériai hadifogolytáborokban volt magyarokat ok nélkül gyilkolta.

Ha a cseh-szlovák légió a francia harctéren tényleg harcolni akart volna, úgy a légiót az amerikai flotta Archangelszkből, vagy Murmanszk európai kikötőből korábban is elszállíthatta volna. A cseh-szlovák légió azonban csak 1920. nyarán szállott hajóra Wladivosztokban.

Sirowy cseh tábornok, a cseh légió főparancsnoka, elhitette a csehekkel, hogy a légió az Uraltól—Wladivosztokig való visszavonulásakor ugyanazt teszi, amit Xenophon írt meg „Anabazis" c. művében.

A történelmi hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a Nagy Sándor halála után felbomlott macedón hadseregből kivált 10.000 görög harcost Trapezunton át Xenophon vezette vissza Görögországba. A hazamenetel történetét pedig Anabazis című könyvében írta meg. Xenophon katonái nem adták meg magukat, nem fegyverezte fel őket a volt ellenség és így nem is csaphatták be és nem is rabolhatták ki azt, aki őket másodszor is felfegyverezte.

IV.

Akiket a sors szibériai hadifogolytáborokba juttatott és ismerték az ottani hadifoglyokat, azok tudják, hogy a szibériai hadifogoly táborparancsnokságok nyilvántartásában a nem magyarok közül is sokan, mint magyarok szerepeltek. Gyakori eset volt, hogy a fogságbajutás utáni összeíráskor sok magyarországi nemzetiségbeli katona is magyarnak vallotta magát, különösen a tótok és a szászok, olyanok is, akik alig tudtak magyarul.

Midőn a cseh-szlovák légió Szibériába érkezett, illetőleg ott a szerb, oláh, lengyel, stb. légió megalakult, a nem magyar nevű, de magukat magyarnak valló hadifoglyokat a csehek, szerbek és oláhok megfenyegették és kényszerítették, hogy lépjenek be az általuk felállított légiók kötelékébe. Ezeket nem fegyverezték fel, csak munkára alkalmazták és hazaszállították. A csehek azonban sokat haditörvényszék elé állítottak, mert ezek az új cseh állampolgárok idejekorán nem tehettek eleget jelentkezési kötelezettségüknek. Arról is tudok, hogy néhány osztrák állampolgárságú tiszt is magyarnak mondotta be magát: olyanok, akik magyarországi cs. és kir.

ezredeknél szolgáltak. Például Franz egészségügyi százados, aki a cs. és kir. 15. gyaloghadosztálynak Pukarzsovkánál való tönkremenetele alkalmával, az egészségügyi intézet valamennyi magyar orvosával együtt hadifogságba került és Görner cs. és kir. 67. gyalogezredbeli tényleges hadnagy. Ezek jóllehet osztrák állampolgárok voltak és egy szót sem tudtak magyarul, mégis mint magyarok szerepeltek a skotowoi hadifogoly táborparancsnokság nyilvántartásában.

Ezek az esetek, bár a magyar faj beolvasztó képességét és a magyar génius felsőbbségét bizonyítják, az orosz hadifogságba jutott magyarok számát lényegesen emelték. Ezért az orosz vöröskereszt által kiszolgáltatott hadifogoly névjegyzékek adatai csak látszólag vetettek szomorú fényt a magyar fajra. Sajnos az adatokból leszűrt következtetéseket sokan tudatlanul, sokan pedig rosszakaratúlag félremagyarázták.

Lehet, hogy azért törődött a magyar kormány oly keveset a szibériai magyar hadifoglyokkal, mert számukat talán túl nagynak vélte.

V.

Hogy a szibériai és turkesztáni hadifogolytáborokban sinylődött magyar hadifoglyok közül hányan alusszák örök álmukat a szibériai és turkesztáni pusztákon, azt pontosan megállapítani nem lehet.

Dr. Fejes István: „Orosz hadifogság képekben" című műve szerint, 1915-ben a novonikolajewszki hadifogolytábor kb. 15.000 hadifoglya közül mintegy 8.000; az omszki tábor kb. 20.000 hadifoglya közül mintegy 16.000, a tockoji (haláltábornak nevezett) hadifogolytábor kb. 17.000 hadifoglya közül pedig jóformán valamennyi, járványok miatt pusztult el.

Olyan ezeknek a szibériai és turkesztáni fogolytáboroknak környéke, az ott létesített hadifogolytemetők miatt, mint a legvéresebb csatatér.

A skotowoi hadifogolytáborban, ahova én kerültem, 1915 tavaszán kb. 4.000 főnyi legénység és kb. 90 tiszt volt. Itt is fellépett a kiütéses tífusz. E rettenetes járvány miatt, a tengerpart mentén létesített temetőben kb. 1.100, legnagyobbrészt magyar, továbbá német, osztrák és török hadifogoly teteme porladozik. Az oroszok engedélyével, 1916-ban, ott eltemetett bajtársainknak a képen látható emlékművet emeltük, amelyen magyar, német, török és orosz felirat van. A magyar felirat szövege: *„Álmodjatok a szép Magyar Hazáról, amelyért meghaltatok"*. A skotowoi és a wladivosztoki emlékművet a japánok azzal vették át, hogy azt gondozni fogják.

Az emlékművet *Kiss Lajos* cs. és kir. 25. gyalogezredbeli tényleges hadnagy tervezte és *Eigner Béla* cs. és kir. 32. gyalogezredbeli tartalékos zászlós, budapesti építész építette meg.

A világ legelhagyatottabb hadifoglya az Oroszországba került magyar volt. 1917-ig magyarul levelezni sem volt szabad, magyar könyvet is csak 1917 után kaptunk. A derék magyar paraszt hiába írt levelet németül vagy oroszul az ő falujába; mert azt ott senki sem értette meg; az otthonról magyarul írt levelet pedig nem kapta meg. Csodálatos, hogy 1917 májusig mindenféle szláv, germán és román nyelven

Síremlék a skotowoi hadifogolytemetőben.

lehetett irni levelet, csak magyarul nem. Állítólag azért, mert az orosz kormány magyarul írni és olvasni tudó oroszt találni nem tudott, pedig magyarul beszélő kémmel bőven rendelkezett.

Midőn már Kelet-Szibéria is tele volt hazatért hadifoglyokkal, az oroszok a keletszibériai foglyokat Chabarovszkban egyesítették, hogy vasúton visszaszállítsák őket. Midőn a németek megtudták, hogy a japánok Kelet-Szibériát meg fogják szállni, az orosz kormánynál kivívták, hogy Szi-

bériából a hadifoglyokat szállítsák Európába. Az oroszok utasították is a cseh-szlovák légió vezetőségét, hogy a légiót ne Wladivosztokban, hanem Arhangelszkben szállítsa hajóra. De mert a légió a lefegyverezés veszélve miatt visszafordulni nem akart, az oroszok a Moszkvában volt cseh politikusokat letartóztatták. Chabarovszkból 4 fogoly szállítmány el is indult. A további elszállítást azonban beszüntették, mert 1918 őszén a szibériai vasút mentén harcok kezdődtek meg.

Az elindított szállítmányokat a vörösök feltartóztatták, az útasokat a nyilt pályán kirakták és a szerelvényeket elvették. Ezek és azok, kik a hadműveletek területén volt hadifogolytáborokban éltek, vagy magánosoknál dolgoztak, a világ legszerencsétlenebb emberei voltak. A vörösök fehéreknek, a fehérek pedig vörösöknek nevezték őket. Ezért a hadifoglyokat nemcsak az oroszok, hanem még a csehek is irtották. A szerencsétlen menekülő magyarok irtására bőven volt alkalom, mert az orosz parancsnokságok a hadifogolytáborokat nem őrizték és a hadifoglyok élelmezéséről sem gondoskodtak. Ki-ki arra menekült, amerre tudott. A menekülőket, akik okmányokkal nem rendelkeztek, mindennel lehetett vádolni, aszerint, hogy kinek a keze közé kerültek.

Hogy ezek a szerencsétlen magyar és német hadifoglyok, látva, hogy a cseheknek, szerbeknek, lengyeleknek, oláhoknak fegyverük van és védekeznek, szintén fegyverhez nyúltak, amelyet vagy felkináltak nekik, vagy amelynek viselésére kényszerítették őket. Csodálkozni nem szabad rajta s legkevésbbé szabad őket elítélni. Természetesen nem számítanak ide azok, akik meggyőződésből, önként léptek a vörös hadseregbe. Tévedés lenne azt hinni, hogy az Oroszországban volt valamennyi hadifogoly már a brest-litovszki békekötés idején a magyar hazára veszedelmes elemmé változott. Olyan hatalmas birodalomban, mint Oroszország, nem terjednek a politikai eszmék olyan gyorsan, mint az európai kicsi, de sűrűn lakott országokban.

Moszkva és Wladivosztok között kb. 9300 km a távolság. Ezt a két várost csak egy vasút és egy távíróvonal köti össze. A moszkvai ujság két hétig utazott, míg Wladivosztokba érkezett. A forradalom első szakában csak Moszkva és környéke volt bolsevista érzelmű. Ekkor még a legtöbb orosz sem tudta, hogy mi a vörös katona és a bolsevizmus. Hiszen az ellenforradalmi vezérek, Kolcsak Szibériában, Denikin a Balti-országokban, Wrangel pedig Dél-oroszországban, óriási területekkel rendelkeztek, ahol híre sem volt a bolsevizmusnak. Sajnos valamennyi hadifoglyot mégis veszedelmes elemnek minősítették, bár Oroszországban a szabadulás pillanatát alig várták. Hazaszállításukról idejekorán gondoskodás se történt.

Az orosz-japán háborút befejező simonoseki békeokmány első pontja a hadifoglyok kicserélése volt. A brestlitovszki békekötésnél ez talán az utolsó pont lehetett. De végrehajtani sem akarták, mert ellenszolgáltatás nélkül engedték haza az összes orosz foglyokat.

A Magyarországból és Németországból visszatért orosz hadifoglyok azzal dicsekedtek, hogy nagyon jó dolguk volt: nem fáztak, nem éheztek. Sőt Németországban hivatalból fogport, toilettepapirt, stb. kaptak.

Szörnyűség volt ezt hallani és tudni azt, hogy az orosz hadifogolytáborokban a mieink ezrével pusztultak. Hogy mindez mennyire elkeserítette a különben lelkileg és testileg is meggyötört hadifoglyokat, azt csak az érti meg, aki Szibériában volt. Kelet-Szibériába hamarosan eljutott az a hír, hogy a Cseljabinszkiban, az orosz hadifogolytáborban (Ural hegység vidékén) internált magyar hadifoglyokat a csehek ok nélkül gyilkolják.

A Kelet-Szibériában, Chabarowszkban szervezkedő vörösök ezt a hírt és a hadifoglyok elkeseredését, a saját előnyükre használták fel. Ugyanis felszólították a hadifoglyokat a csehek elleni bosszúállásra. Chabarowszkban 1919 nyarán kb. 12.000 főből álló vörös hadsereg alakult meg, melynek talán a fele magyar és német volt. Ez a vörös sereg állítólag Lázár Béla cs. és kir. 37. gyalogezredbeli tartalékos hadnagy vezetése alatt állott: az Usszuri folyó völgyében, Imán és Spaszkoje városoknál, az egyik cseh hadosztályt alaposan elverte és Wladivosztokig kergette vissza. Ezekkel a harcokkal egyszerre Wladivosztokban egy japán hadosztály és a Fülöpszigetekről egy amerikai gyalogezred szállt partra s megtisztította Kelet-Szibériát a vörös csapatoktól.

Sajnos, a visszatérő hadifoglyoktól való megokolatlan félelem is hozzájárult ahhoz, hogy a hadvezetőség által is soknak tartott hadifogolyból igen kevés tért vissza; mert a viszontagságos menekülés közben is rengeteg magyar pusztult el.

A Magyar Katonai Szemle 1933 februári számában a Dell-Adami-Kovács-féle magyar vöröskereszt kiküldötteknek hadifogoly hazaszállítása van leírva. Ők Kelet-Szibériából 1920—21-ben a legszorgosabb munka után is, csak 8000 magyart tudtak visszaszállítani. Kelet-Szibériában kevés volt már ekkor a hadifogoly, mert aki csak pénzt tudott szerezni, az valamilyen úton maga próbálkozott hazajutni.

Valljuk be őszintén, hogy valóban sok magyar esett orosz hadifogságba, de ismerjük el, hogy aránylag igen kevés tért vissza, mert rengetegen pusztultak el Szibériában és Turkesztánban. Azt hiszem, hogy nem csak nekem, de mindannyiunk-

nak tiltakoznia kell minden olyan támadás ellen, amely az orosz földön porladozó magyar katonák becsületét sérti. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy Magyarország a világháború alatt szövetségeseivel szemben vállalt kötelezettségének becsületesen eleget tett. Sőt nagyobb áldozatot hozott, mint amilyet Ausztria és Magyarország lakosságának arányszáma szerint várni lehetett tőle.

Zsuffa Sándor.

Függelék

A világháborúban részt vett osztrák és magyar gyalog- és lovasegységek.*

	Megnevezés	1914. VIII. 10. ezred	1914. VIII. 10. z.-alj	1916. V. 10. ezred	1916. V. 10. z.-alj	1918. IX. 15. ezred	1918. IX. 15. z.-alj	Megjegyzés
gyalogság	cs. és kir. gyalogezred 1)	102	408	104	464	142	426	
	„ „ tiroli vadászezred	4	13	4	18	4	12	
	„ „ bosznia-hercegovinai gyalogezred	4	15	4	18	8	24	
	„ „ tábori vadászzászlóalj 2)		29		33		32	
	„ „ boszniai vadászzászlóalj		1		8		8	
	„ „ boszniai tartalék vadászzászlóalj		1					
	„ „ menetzászlóalj 3)		64					
	„ „ kerékpároszászlóalj 4)		1½		2		5	
	„ „ határőrvadászzászlóalj 5)		1½		2		6	
	„ „ tábori csendőrzászlóalj 6)				6		8	
	„ „ hegyi vadászzászlóalj						6	
	„ „ magashegyi „						7	
	„ „ „ vadászszázad (20)						5	
	„ „ „ vezetőszázad (12)						3	
	„ „ várőrségzászlóalj 7)				5		11	
	„ „ partvédőzászlóalj 8)						7	
	Összesen:	110	534	110	556	154	558	
	K. K. Landwehr gyalogezred	37	113	37	128	37	111	
	„ Kaiserschütz „	3	16	3	13	3	9	
	„ „ menetzászlóalj	**)						
	„ „ népfelkelő	40	136		109	15	109	
	„ „ hadtápnépfelkelő		130					
	Összesen	80	395	40	250	55	229	
	m. kir. honvéd gyalogezred	32	97	42	134	47	131	
	„ „ menet	16	42					
	„ „ népfelkelő	32	97		92	14	92	
	„ „ hadtápnépfelkelő		97					
	„ „ partvédő népfelkelő						8	
	Összesen	80	333	42	234	61	231	
	lengyel légió		3	6	18			
	ukrán „			1	2		7	
	albán „				9		8	
	olasz „						3	
	Összesen		3	7	29		18	
	bukovinai szabadcsapat			1	2			
	karinthiai „			1	2			
	felsőausztriai „			1	2			
	fiatalok „ -a			1	1		1	
	tiroli lövészosztag (1918-ban 48)				8		14	
				4	15		15	
	Összesen	270	1262	196	1055	270	1035	Légiók nélkül
			711		620		584	Ausztriából
			551		435		449	Magyarországból
lovasság		ezred	század	ezred	század	ezred	század	
	cs. és kir. dragonyosezred	15	90	15	70	15	65	
	„ „ huszárezred 1)	16	96	16	81	16	82	
	„ „ ulánusezred 2)	11	66	12	48	13	68	
	K. K. Landwehr-ulánusezred	6	36	6	38	6	38	
	„ „ tiroli és dalmát lövész		5		6		6	
	„ „ népfelkelő		18		31			
	lengyel légió		2		8			
	m. kir. honvéd huszárezred	10	60	10	47	10	40	
	„ „ népfelkelő (ezred)	10	30	10	18	5	20	
	„ „ népfelkelő (osztály)				8		4	
	Összesen	68	403	69	355	65	325	
			211		196		173	Ausztriából
			192		159		152	Magyarországból

Magyarországból

	1914. e.	1914. zlj.	1916. e.	1916. zlj.	1918. e.	1918. zlj.
1)	43	180	46	184	64	192
2)		11		11		11
3)		2[illegible]				
4)		½		1		1
5)		½		1		1
6)				2		3
7)				2		5
8)						3
közös		218		201		218
honvéd		333		234		231
		551		435		449

Magyarországból

	1914. e.	1914. szd.	1916 e.	1916 szd.	1918. e.	1918. szd
1)	16	96	16	81	16	82
2)	1	6	1	5	1	4
közös	17	102	17	86	17	86
honvéd	20	90	20	73	15	66
		192		159		152

*) Források: A militärwissenschaftliche Mitteilungen 1933. évi január és február havi számában lévő táblázat és az Armecobekommondó által 1918. IX. 15-én kiadott 41. sz. „Einteilungsliste" adatai.

**) Csak szeptember 10-után érkeztek a hadszintérre.

Ismeretlen Rákóczi-kiáltvány a bajor hadszíntérről, 1705-ből.

A spanyol örökösödési háború bajor hadszínterén, mint ismeretes, 1704—1705 fordulóján az Isar folyó mellett folyt a harc a XIV. Lajossal szövetséges bajor választófejedelem és a Habsburg-ház és szövetségeseinek csapatai között. II. Rákóczi Ferenc felkelése abban az időben már teljesen kibontakozott s a fejedelem serege a több mint másfélév óta tartó háborúban a magyar hadszíntéren kötötte le Lipót császár haderejének egyrészét. A kuruc hadsereg a felkelés kitörése óta folyton gyarapodott, de gyarapodása nem volt arányban harckészségével és harcértékével. Rákóczi és környezete állandóan azon fáradozott, hogy ezredeik létszámát minél több reguláris katonával, harctereket megjárt magyar huszárokkal és hajdúkkal növeljék. Ezért nem elégedtek meg azzal, hogy toborzó parancsnokaik csupán Magyarország határán belül szedjék össze a föld népét és a különböző harcterekről hazaszökött vagy a Thököly-felkelés után itthon maradt katonákat. Bizalmas emberek útján igyekeztek a Lipót császár seregében a nyugati hadszíntereken küzdő magyar ezredek legénységének hazajövetelét is elősegíteni. A Rákóczi-kor hadieseményeivel foglalkozó iratok, az Archivum Rákóczianum gyüjtemény, stb. azonban positiv adatokat nem nyujtanak sem arról, hogy milyen módon próbálkoztak a kurucok kiküldöttei a magyar legénység közelébe férkőzni, sem pedig arról, hogy mi volt ennek a fáradozásnak eredménye.

A bécsi Kriegsarchiv „Hofkriegsrat" irataiban kutatva akadtam először ennek a kapcsolatnak valóságos nyomára, egy olyan érdekes magyar nyelvű, nyomtatott kiáltvány alakjában, amely valószínűleg szóbeli üzenet alapján, külföldön, francia nyomdában készült.

A bajor harctéren küzdő császári sereg soraiban 1705 elején három magyar huszárezred volt. Báró Gombos Imre tábornok, Czungenberg Lipót ezredes és Lehoczky Márton ezredes huszárezredei, amelyek már az előző évek hadműveletei alatt is igen kitüntették magukat s 1705 áprilisában az Isar mellett, Neuburg környékén táboroztak.[1]

[1] Gombos és Czungenberg ezredei 1702-ben alakultak s 1706-ban más huszárezredekbe olvadtak. Lehotzky ezredét gróf Forgách Simon tábornok állította fel 1702-ben. Amikor ő 1704 elején Rákóczihoz pártolt, ezredét Lehotzky ezredes kapta meg és vezette tovább. Ebből az ezredből alakult később a 3. „Hadik" huszárezred. (*Wrede:* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht III. kötet 242., 708. és 709. l.)

OS FRANCISCUS II. DEI GRATIA TRANSYLVANIÆ PRINCEPS ROGOCZI; PARTIUMQUE REGNI HUNGARIÆ DOMINUS, ET SICULORUM COMES. DUX MUNKACIENSIS ET MAKOVICIENSIS, DOMINUS PERSPECUUS DE SAROSPATAK, TOKALI, EBSED, REGECZ, ONAD, SZERENCS, LEDNITZE, SOMLYO &c Omnibus & universis, quorum nimirum interest aut interesse potest, præsentium notitiam habituris; gratiam nostram principalem amplecti desiderantibus, salutem, & gratiæ nostræ principalis propensionem. Minek elôtté artatlansâgunkbul reank kôvetkezet buidusâsunkbul. Magyar Orszagban, edes hazankban vissza jûvén, az kegyetlenûl uralkodo Nemet Nemzet ellen, edes Hazânk szabadsâgaért, Nemzetesseges hadakozâsunkat meig inditottuk volna; mâr annak elôtte némely hatalmas királyokkal, S feiedelmekkel volt meg masolhatatlan kôtésunk, az honnét kovetkezet hogy mind eddig is kivanatos boldogulassâl folytt fegyverkezésûnk, Mivel pedig bizonioson vagyunk, hogy az mely Magyaroh az elmult esztendôkben az felso orszagokra ellensegûnk mellet fell mentenek, nem Szabad akarathul; de az irtoztato kegyetlen Nemet igiiâtul, S sarczoltatâsarul ketelemterven mentenek ki edes hazâjokbul; kik is mostan jelen leven az hazaban joszagokkal, tanacsokkal; és verekkel is, edes hazânk régen ohajtott Szabadesagaert fel vôtt fegyverét segitenek; Melyhez képpest, mint hogy ezen Nemzettseges fegyver azzalis segitôdik, ha mind azok az Magiarok, az kik az felso orszagokban az Nemet Csaszar mellet hadakoznak; Magokat az Telsiges FRANCZIA KIRALY, avagy BAVARIAI ELECTOR taborara transferallyak az holott is addig mig bizonyos mod edes Hazajokban valo bâtorsâgos; le jôvetelekre adatik Atyai kegyelmességûnkbûl szarmozott recommendâtionkbul, mellyert egyedûl, bizonyos kôverûnket is, ezen avocatoria levelûnkel kûldûttûk lészen tiszteles accomodatiojok S hivatalok Ezen levelûnk altal, mindenekk, felsô, közép, és also renden levôkk, valakik magokat az Nemet Csaszar Szolgalattyaban levô Magyarok közzûl ismerik lenni; keménnyen és Serio parancsollyuk; hogy minden halasztâs kivûl az Nemet Csaszar, mint edes Hazânkk termeszet szerint valo ellensege, taborat S fegyveret el hagyvan, az Felseges, FRANCIA KIRALY avagy BAVARIAI ELECTOR taborara tizen ôtôd nap alat, a die publicationis altal mennyek hogy ottan magok jo viseléskkel, verûnkel kereset edes Hazank Szabadesagaban magokat reszesekke es fejedelmi tovabvalo kegyelmességikre eredemesseke tégyek Az kik pedig ezen termeszeti kegyelmességûnkbul Szarmozott Atyai intésûnkel, S kemény parancsolatinkal nem gondolvan, tovab is az Nemet Csaszar Szolgalattyaban meg maradk, ithon maradot hâzoknépe, feleségek grermekek kardra hanyatik, joszagok ârôkôsôn confiscaltatik, S magok mint hazank ellensegi az Orszag jovaik vesztikûl. S szabadesagitul Nemzetsegrûl nemzetsegre ki rekesztetnek mivel eddig ollyan remenseggel eltalmaztatcuk ithon maradott jolzâgokat hogy parancsolarunkat latvan, kgs parancsolarunk engedelmeskedk. Signarum in Castris nostris ad Vjvar. Positis die 16. Mensis Octobris Anni 1704.

FRANCISCUS T. P.

(L.S.)

Ezeknek az ezredeknek huszárjai között járt kézről kézre Rákóczinak az a kiáltványa, amelyet valamelyik császári tiszt akkor elkobozott és átadott a Landshutban működő Hofkriegsrat-Expositurának (Amts-Substitution in Bayern). Ezt a példányt azután tovább küldték Bécsbe, gróf Breuner Miksa főhadbiztoshoz, aki azt 1705 május 5-én beszolgáltatta az udvari haditanácsnak.[2]

A kísérő jelentés szerint a kiáltványt Rákóczi bajorországi megbizottai terjesztik a magyar huszárezredek között, hogy átpártolásra bírják őket. Nolden császári hadbiztos értesülése szerint ennek hatása alatt már valóban sok magyar huszár szökött el ezredétől.

A kiáltvány külső alakja általában megegyezik az akkor, Rákóczi főhadiszállásán készült, ilyen természetű nyomtatott kiadványokkal, de ha figyelmesen tanulmányozzuk, akkor érdekes megfigyeléseket tehetünk. Megállapíthatjuk azt, hogy a szöveg itthon készült; irálya, tárgybeosztása stb. feltétlenül erre vall. De már az első sorban szemünkbe ötlik Rákóczi nevének helytelen írása, „Rogoczi". Azután pedig úgy a kezdő latin sorokban, mint az egész magyar szövegben, igen sok hibára akadunk, amelyek nem sajtóhibák, hanem annak bizonyítékai, hogy magyarul nem tudó szedők szedték a szöveget olyan nyomdában, amely a magyar nyelvben használatos betűkkel pl. „é", „ő", „ü" stb. nem rendelkezett. Így tehát a különféle ékezetekkel ellátott magyar betűket francia ékezetű betükkel pótolták, ami arra vall, hogy a nyomtatás Franciaországban, talán Párisban készült. (A „k" és „h" betüket, az egymáshoz hasonló „e" és „c" betűket sűrűn összetévesztik. A keltezésben ponttal szakad meg az összefüggő helymeghatározás „.... in Castris nostris ad Ujvar. Positis."

A kezembe került példány alsó balsarkán, a pecsét mellé, tintával a következő megjegyzés van írva: „Publ. 15 Martÿ 1705. az Issernél és Navburgnál levő Gombos. Csonkenberg és Lehotzky Rgttnek." A megjegyzés alatti olvashatatlan aláírásból ennyit tudunk kihüvelyezni: „Gróff... István". A rangjelzés és keresztnév között csupán három, *S. F. L.* vagy ehhez hasonló vonású betű van. Hogy ki lehetett Rákóczinak ez a megbízottja, azt nem sikerült megállapítanom.

Érdekes a kiáltvány viaszpecsétje is. Eredeti nagysága megfelel a szokásos fejedelmi pecséteknek, de rajza teljesen eltér tőlük. A fejedelmi vagy családi címer helyett, a barokk díszítésű pajzs közepén csupán Rákóczi nevének összefont kezdőbetűi „F. R." láthatók, hercegi korona alatt. Ez is annak bizonyítéka, hogy a kiáltvány külföldön készült, ahol nem állott az azt kiállító megbízott rendelkezésére a hivatalos fejedelmi pecsétnyomó, a pecsétet tehát saját elgondolása szerint vésette.

Markó Árpád.

---

[2] Eredeti példánya a bécsi Kriegsarchiv-ban: Fasc. 189. Expedit. 1705—May—16.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

József főherceg tábornagy: *A világháború, amilyennek én láttam. VI. kötet.* (1918. január 17, — 1918 július 20.) 708 nagy 8° oldal, 33 melléklettel, Budapest, 1933. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Ára: 20 pengő.

A Magyar Tudományos Akadémia 1933 május 21-i XCIII. ünnepélyes közülésén, dr. Balogh Jenő nyug. igazságügyminiszter, főtitkár, jelentésének előterjesztése során így szólott:

„József főherceg tábornagy úr Ő Fenségének újabb áldozatkész elhatározása tette lehetővé azt, hogy Ő Fenségének *„A világháború, amilyennek én láttam"* című nagyszabású és hadtörténelmi, valamint politikai történelmi szempontból is jelentős munkája még ez évben a VI. és VII. kötettel befejezést nyerhessen. Akadémiánk csak kötelességét teljesítette, amikor hozzájárulásával módot keresett és talált annak a *nemzeti hivatásának* betöltésére, hogy e nagyszabású mű két utolsó kötetének közzétételével *örök emléket emeljen hős katonáink halált megvető bátorságának, megörökítse azt az áldozatkészséget, kitartást és a szenvedések elviselésében kimutatott lelkierőt, amelyet ők évek során át kifejtettek abból a magasztos célból, hogy megóvják az ezeréves határokat."*

A tudományok magyar hajlékában, tudós férfiú magyar lelkéből fakadtak ezek az emlékezetes szavak.

Hódolat ez, a világháborúban hősiesen küzdött magyar katona előtt. Benső *összhangban* van a szerző nemes elgondolásával, aki az I. kötet útnak bocsátásakor abban jelölte meg a munka célját, hogy a hős bajtársaknak azt a helyet kell biztosítani a történelemben, melyet annyi kiontott vérrel szereztek meg maguknak. Ez a folyóirat hű marad feladatához, amidőn a VI. kötet ismertetésekor az egész munkának, a szerző által megjelölt történelmi jelentőségű célját, külön is hangsúlyozza.

A VI. kötet négy fejezetre oszlik. Ez a tagozás az események könnyebb áttekinthetőségét szolgálja. Lényege: az 1918. évi juniusi piavei csata. Előkészítés, megindítás, küzdelem és sikertelenség egymásból folynak. A vesztett csatát négy hónapos kínos halódás és végeredményében az összeomlás követi.

A szerző 1918. január 16-án lassan haladó vonaton utazik a véráztatta Karszt tövében, Görzön át Udinébe. Szenvedés, halál és megsemmisülés siralmas emlékei idéződnek fel lelkében. „Nincs egy kő, nincs elszáradt, kihalt erdő vagy sivár part,

melyekhez *magyar hősöknek* lelketfacsaró fájdalmas emlékei ne fűződnének." 1915- és 1916-ban, hosszú, véres hónapoknak reménytelen óráiban, hányszor tekintett sóvárogva a felkelő nap fényében hivogatóan csillogó olasz síkság felé? Főképen VII. *magyar* hadtestének szívós kitartása eredményezte, hogy a harcoló csapatok végül mégis messze előre jutottak a Doberdo poklából, melynél borzalmasabbat nem ismer a hadtörténelem. A lelkére boruló fájdalmas hangulatban is felemelő ez a tudat. Az emlékeknek búcsút kell mondani: a sorsdöntő idők rohanó eseményei új célok felé mutatnak.

Udinében Boroević tábornagy, hadseregcsoport-parancsnok, őszinte bajtársi érzéssel fogadja. Nehéz időkben tanulták egymást megbecsülni.

Az 1917-évi tolmeini áttöréskor általánosan ismertté vált 14. (Belov Ottó tábornok) német hadsereg állásait veszi át. A német csapatok rövidesen megkezdik elvonulásukat a nyugati hadszíntérre, és helyüket, Ő Fensége parancsnoksága alatt, a három hadtestből álló 6. hadsereg foglalja el. Harcvonala nyugaton a Monte Spinucciánál a báró Conrad tábornagy hadseregcsoportjához tartozó 11. hadsereg balszárnyához, délkeleten Suseganánál, az Isonzo-hadsereg jobbszárnyához csatlakozva, 33 km. széles. Mélysége, a messzelövő ágyúk és a repülők bombáinak hatása folytán szinte határtalan. Ellenséges tűzben van csapat és magasabb parancsnokság egyaránt. Tűzvonala jórészt a jelentékeny akadályt képező, áradáskor vadul hömpölygő Piave balpartja mentén halad. Szemben a túlparton, 12 km. szélességben a Montello, tovább nyugotra a Mt. Sulder, Mt. Tomba és a Mt. Pallone tömbjei terpeszkednek, kitünő támaszpontokat, tüzelő állásokat és megfigyelő helyeket nyújtva az őszi nagy katasztrófa után fejvesztett visszaözönlésben itt lélegzethez jutott ellenségnek.

Az ellenség előnyös helyzetének és túlerejének láttára, a hadseregparancsnok hamarosan számbaveszi erőit. Területét bejárva, latolgatja a támadás és védelem esélyeit. Arra a tudatra jön, hogy a rendelkezésére álló erőket, gyalogságot és tűzérséget egyaránt, jelentősen szaporítani kell. Feltárja a hadsereg gyengéit, újabb erőket kér, de eredménytelenül. A február 25-án felterjesztett „Helyzetjelentés" érdekes képet ad a szemben álló ellenség erejéről, hangulatáról és valószínű terveiről. Lehangoló, hogy a német csapatok ezt a területet úgyszólván mindenéből kifosztották és az olasz lakosság eltartásának nehéz gondja is a főherceg rosszul élelmezett hadseregére hárul. Az elhanyagolt állások kiépítésének erőt emésztő feladata gyenge létszámú csapataink munkáját szaporítja. Az elődök ebben — úgy látszik — nem erőltették meg magukat. A világháborúban gyakori jelenség. Az állásokból távozni készülő tétlenül várja a szabadulás óráját abban a reményben, hogy az új helyzetben jobb dolga lesz. A változás sokszor csalódással járt.

A német vezetés a nyugati harctéren bevált harcmódot, a más jellegű fedett terep dacára, a Piave mentén is célravezetőnek tartotta. Részben ebből folyik, hogy az állás főküzdelmi öve a lapályban jelezve is alig volt. A 6. hadsereg parancsnoksága azonban az akadály közvetlen védelmének jelentőséget tulajdo-

nított, mert megkönnyítette az átmerészkedő ellenségnek a folyóba szorítását. A két hadseregparancsnokságnak részben ellentétes felfogása a könyvben szószerint közölt intézkedésekben jut kifejezésre. Katona számára az összehasonlítás különösen érdekes.

Az általános helyzet kedvező alakulásával (orosz béketárgyalások) párhuzamosan, a támadás gondolata lép egyre jobban előtérbe. Még emlékezünk, hogy az oláhok nagy veresége után a szívekben itthon úrrá lett a békevágy. A Király számot vet az általános hangulattal — és a német császárral egyetértésben — ellenségeinknek felajánlotta a békét. Az entente nem nyúlt utána. Nálunk mégis minden további tett a béke mielőbbi elérésének szolgálatában folytatódott. Ezt szolgálta az 1917-i tolmeini áttörés, az orosz forradalmárokkal, majd pedig a nehéz katonai helyzetbe jutott Romániával megkötött béke és a titkos ösvényeken megindult, balul végződött, tapogatódzás. Az orosz béke megkötése után, Amerika haderejének fenyegető közeledésére az erők összefogását a végső önvédelem parancsolta. A vezető férfiakban élt a hit, hogy egy Olaszország felett aratott mielőbbi győzelem nagy lépéssel vitt volna közelebb bennünket az általános békéhez.

Kérdéses volt a támadás terve, megindításának időpontja és a hadiszerencse kiszámíthatatlan szeszélye. Az időpontot nagy mértékben befolyásolta a vasúti szállítások lebonyolítása. Élelemben, lövőszerben és műszaki anyagban hiányt szenvedő hadseregekkel a nagy harc reménytelen volt, még akkor is, ha a támadási terv helyes alapon épült volna fel.

A német hadvezetőség az időpont tekintetében befolyását csak annyiban érvényesítette, hogy az *általános helyzetre igen kedvező támadásnak mielőbbi megindítását óhajtotta.*

A szerző munkájának VI. kötetében az események naponkénti leírásánál, de a nagy csatának ismertetését megelőző visszapillantásában is, érdekfeszítően tárja elénk a támadás *terve* körül kifejlődött küzdelmet. Ennek eredménye az lett, hogy a hadseregfőparancsnokság az erők zömének keskeny területen összefogó *tervét*, a két hadseregcsoport parancsnok eltérő akaratának összeegyeztetése árán elejti és a káros vetélkedést végül megkoronázza azzal, hogy a támadást általánosítja.

Nem valószínű, hogy a hadműveleti terv felépítésével és részletmunkáival foglalkozó vezérkari tisztek fel ne ismerték volna ennek a támadási tervnek végzetes hibáit. De a két nagy egyéniségnek Conrad és Boroević tábornagynak tekintélyével szemben, a jobb meggyőződés és a józan érvelés nem érvényesülhetett. Erről a valószínű eszmecsarról a tartalomban oly gazdag VI. kötet nem nyújthat megbízható támaszpontokat, de joggal lehet ma is a gorlicei és tolmeini áttörésre mutatni, melyek az összefogott erők lendületes támadásának nagy sikerét eredményezték.

Az orosz-japán háborúnak egyik tanulsága az, hogy az orosz fővezér mindent fedezni akart és semmit sem mert. A háborút elvesztette. A hadsereg-főparancsnokságnak módosított támadási terve, hiányosan felszerelt, éhség miatt elgyengült seregekkel sokat mert és a vállalkozásnak kudarc volt a vége. A Piave

is bele szólt; a hadiszerencse az ellenség mellé állott. Ezeket előrebocsátva értjük meg valóban azt az idegfeszítő, szívós küzdelmet, melyet a 6. hadsereg parancsnoka hosszú hetek folyamán önmagával és magasabb parancsnokságaival megvív. Így világosabban látjuk a surlódásoknak akaraterőt és energiát megbénító hatását. Élénkebben halljuk az élelemben, lövőszerben és egyéb harceszközökben szűkölködő parancsnokok segélykiáltásait, az ellentétes intézkedések és szóbeli üzenetek hangzavarát, melyek nem az ellenségnek, hanem a magunk vezetőinek megtévesztésére alkalmasak.

Térjünk most már vissza a szűkebb keretbe, melyben a 6. hadseregnek fáradhatlan parancsnoka hírét veszi, hogy hátul támadási tervet készítenek. Valószínű, hogy abban súlyt vetnek a Mt. Pallone — Mt. Sulder-Montello elfoglalására. Ez a vonal az ellenséges állás kulcsa, és a Mt. Grappának birtokbavételével együtt, a további sikerek előfeltétele.

A Piaven való átkelés, szemben az ellenséggel, nehéz feladat. Tartalékokra, erős tűzérségre, hatásos gázra és átkelési eszközökre van szükség. Az innenső parton tétlenül várakozni, a legnagyobb hiba volna.

Jön a biztatás, hogy a 6. hadsereg erőit lényegesen szaporítani fogják. Előjele annak, hogy *a hadseregnek a támadásban jelentős szerepet juttatnak.* A 6. hadsereg-parancsnokság. — a megigért erőket számításba véve — felsőbb parancsra, tervet készít (VI. kötet, 11. melléklet.) olyan egyidejű támadás esetére, melynél a 11. hadsereg az Astico—Piave között, az Isonzo-hadsereg pedig a Piaven át Treviso irányában támad.

Az április 27-én érkezett támadási parancs alapján a szomszéd hadseregek lényegben a fenti terv szerint törnek elő. A 6. hadsereg jobb szárnyán álló XV. hadtest a 11. hadsereg rendelkezése alá jut s a még megmaradó II. és XXIV. hadtest a támadáshoz csatlakozik.

A 6. hadsereg ereje és feladata összezsugorodott, pedig előreláthető, hogy a tehermentesítés hálátlan feladatát kell vállalnia, ha majd a támadás megindulásakor az Isonzo-hadsereg jobbszárnya (a XVI. hadtest) erős ellentállásba ütközik. Ez várható volt, mert az Oderzo-Treviso irányában tervezett előretörés a túlerővel szemben mindenképen kockázatos vállalkozás. Az intézkedés csalódást okoz. Példa arra, hogy háborúban a még oly valószínűtlen esetekkel is számolni kell. A sikerrel biztató eredeti terv elromlott. De nyitva hagyta a 6. hadsereg számára mégis azt a lehetőséget, hogy a Montellot önálló elhatározásából elfoglalja s az Isonzo-hadsereg előtörését így biztosítsa. Ennek jelentőségével a 6. hadsereg vezetősége már régóta tisztában van.

A Conrad és Boroević támadó csoportok a 6. hadsereg körletéből egyre több erőt szívnak el és beáll az a pillanat, amidőn Boroević tábornagy a Montello megtámadásának tervéről lemond. De az Isonzo-hadseregnek létérdeke, hogy a Montello, a támadás megindulásának napján, a 6. hadsereg kezébe jusson. Összefogva a 6. hadseregparancsnoksággal, óvást tesz Boroević tábornagynál, aki tévedését belátva, a támadás tervét jóváhagyja.

Most meg a hadsereg-főparancsnokság áll be kerékkötőnek és sajátságosan, magánúton szólítja fel a 6. hadsereg parancsnokát, kérné fel Boroević tábornagyot, hogy ejtse el a Montello megtámadásának tervét. A szerző meggyőződése ellen van a közvetítés, nem vállalkozik reá, de a határozatlanság láttára értelmes parancsot kér, hogy támadjon-e vagy sem? A válasz Boroevićtől jön meg, aki most már végérvényesen elrendeli a támadást.

Ez az összefoglaló ismertetés a heteken át tartó kínos bizonytalanságot és a küzdelmek sorozatát megközelítőleg sem tárja hűen az olvasó elé. A napló változatos, érdekfeszítő részleteiből lehet a megbénító surlódásokra helyesen következtetni.

A főherceg a meggyőzés és rábeszélés különböző fegyvereivel harcol az ellenkező törekvésekkel, sőt lemondását is ismételten latba veti, hogy a nagy célnak használni tudjon. Szabad idejében bejárja az első vonalat. Legtöbbnyire még napkelte előtt útnak indul és lázas betegen is tanulmányoz, tervez, töpreng, biztat, lelkesít, kérlel és könyörög. Üdülést hűséges, tettrevágyó, rosszultáplált, vérszegény katonái között keres. Ragaszkodásuk és szeretetük azzal a biztos tudattal tölti el, hogy elgyengülten is kitartanak a nagy ügy szolgálatában. Példaadása több az önfeláldozó kötelességteljesítésnél; de így jut testvéri közelségbe katonáival. Erős akarat, szív és egészséges idegzet kellett hozzá, hogy a vezető a lövészárok lakóinak harckészségét és lelkesedését — nehéz időkben — a személyes érintkezés varázsával ébrentartsa.

Mi mindketten martirok vagyunk — mondja Boroević tábornagy — hogy a szerzőt lemondási szándékától eltérítse. De a martir inkább önmagát áldozza fel, semhogy a valódi martiroknak ezreit kelljen a hibás terv miatt halálba küldenie. A VI. kötetben közölt hivatalos írások között találjuk például azt, hogy midőn a 6. hadseregparancsnokság május 12-én jelenti, hogy a rossz élelmezés miatt a helyzet tarthatatlan, Boroević tábornagy azzal a megjegyzéssel küldi azt a hadsereg-főparancsnoksághoz, hogy két hadosztályt megtekintett, állapotuk kielégítette. A „sötétenlátó" hadseregparancsnok és az optimista vezér, aki a küzdőövben éhező csapatok közelében sem járt. Melyik benyomás a megbízhatóbb? Az előlről jövő segélykiáltások illetékes helyen sokszor süket fülekre találtak, pedig „a lassú éhhalált semmiféle fegyelem nem bírja ki" — mondja a napló.

A főherceg június 3-én mégegyszer szemügyre veszi a Montellot. Bizalma csapataiban nem rendült meg, a támadás sikerülni fog! Újabb 2—3 hadosztály a sikert kiaknázhatja, de erről a hadsereg-főparancsnokságnak kell majd gondoskodnia. Ha nem lesz a siker teljes, az utóbbi rövidlátásának az eredménye. Két nap mulva kiadja a június 15-én megindúló támadást szabályozó intézkedéseket. A remélt 15 hadosztály összezsugorodott, csak három gyalog- és két lovas hadosztállyal rendelkezik; az anyaghiány kétségbeejtő. Körletében a 41. honvéd- és a 33. cs. és kir. hadosztály hadműveletre készen áll, az 51. honvéd hadosztály még gyülekezik. Ezek azonban tartalékok a hadseregfőparancsnokság rendelkezésére, (19. melléklet).

Junius 13-án tartós esőzés áll be; nagy nehézségek előhírnöke. Minden tényező a támadás elhalasztását kéri addigra, míg a Piaven apadás áll be, de a hadsereg-főparancsnokság erről hallani sem akar. Politikai és katonai okok szólnak ellene; báró Conrad hadosztályait már a támadó körletbe irányította, a Tonale-hágón a tüntető (megtévesztő) akció megindult: a német szövetséges is nehezen várja a tehermentesítő támadás megindulását.

Mielőtt a nagy küzdelem eldöntéséhez jutnánk, felsorolunk a VI. kötetből kivont különböző feljegyzéseket, melyek a fokról-fokra megrosszabbodott élelmezési helyzetre világítanak rá, vagy a hátországok hangulatrontó befolyásáról nyújtanak halvány képet.

Élelmezés: Február 17. Egy hadosztálynál elhullott lovak húsát eszik. A honvédek azt mondják, hogy éheznek, testileg szenvednek, de hűségesen kitartanak, amig éhen nem halnak. Az élelmi válság napról-napra jobban kiélesedik, pedig hátul mindent lehet kapni, csak meg kell fizetni. „Az éhség nagyobb úr, mint a gépfegyver: csak csoda menthet meg bennünket." *Február 23:* 200 gr. csont és hús, vizes leves, 400 gr. kukacos kenyér az ember napi élelme. Legfőbb ideje volna a háborút befejezni. *Március 8:* közlés a hadsereg főparancsnokság vezérkari főnökének: a helyzet igen súlyos, erkölcs süllyed, az élelmezés megjavítása segíthetne. Borjúnagyságú marhák éhen vándorolnak a harcoló csapatokhoz, egyebet nem hoznak magukkal, mint bőrüket és csontjukat; már csak 30—60 gr. jut egy-egy emberre, ez is csizmatalp. A szárazfőzelék kukacos, de ártalmatlan, tehát elfogyasztandó, szól hátulról a rendelet. „Összeroskadunk"! *Március 29:* Menetalakulásoktól éhség miatt szökdösnek az emberek. *Április 11:* Jelentés: Éhező csapattal nem lehet döntő támadást kezdeni. A legtöbb arc sápadt, zöldes és beesett. *Április 28:* A hadsereg-főparancsnokság az előnyomulás alatt nem fog a csapat után élelmet szállítani, mert feltételezi, hogy elől mindent megtalálnak. „Szörnyű rövidlátás"! *Május 1.* Az éhség fokozódik, kibirjuk-e még aratásig? *Május 12:* Az emberek kérik, hogy mielőbb támadhassanak, hogy éhen ne haljanak. *Május 18:* A sok koldulás eredménytelen. „Minden kudarcnak ez az oka, mely Ausztriát, mint embert az árnyék, történelmi idők óta követi". *Május 23:* Szállítmányok elakadnak. Emberek lóherét, szőlőlevelet és egyéb növényeket szednek és azokat eszik. *Május 28:* Egyik legjobb magyar ezred, — a 44-esek — emberei is lógatják a fejüket, egyre hangosabban zugolódnak, mert éheznek.

A támadás megindítása előtt az élelmi helyzet némileg javult.

A forradalom előszele: Január 22: Aggasztó, hogy otthon forrongások észlelhetők. *Január 23:* Hirek, hogy a 44. és 69. ezredet Bécsben és Badenben a vonatról leszállították. Megint magyarok kellenek, hogy megvédjék a császárt. Mit jelent ez? Forradalom? Ha amnesztiák helyett izzó vassal le nem törik, elvesztettük a háborút. *Február 2:* A monarchia széjjelzüllését a legbiztosabban készítjük elő, ha az árulóknak kegyelem jár: (Szóbeli jelentés Ő Felségének). Szemben átszökött szláv csapatok állanak és propagandát űznek. *Március 4:* A legénység közzé for-

radalmi röpiratokat csempésznek. *Május 21:* Grázba a rend helyreállítására magyar csapatokat kellett vinni. *Május 28:* Az emberek — jelek szerint — meg vannak mételyezve; menetelakulásokkal izgatók jönnek a csapatokhoz; ha nem jön hamar a háború vége, rettenetes dolgokat fogunk látni. *Május 30:* Nálunk a hamu alatt parázs van, amit az embereknek otthonról érkező leveleiből lehet kiolvasni. A bolseviki elvek hódítanak; az orosz fogságból hazatérők lelkét a bolsevizmus tanai megmételyezték és a nélkülözéseket átélt embereket ismét a harcolók soraiba állították, ami az érintetlen katonák szellemére is rombolóan hatott.

Az újvidéki menetzászlóalj fellázadt.

Egyéb tünetek és helyzetképek:

A király mellé kellene valaki, aki nem csak bókolgat, hanem becsületesen megmondja a nézetét.

Rossz szemmel nézik, hogy a magyar csapatok szeretik a szerzőt és hozzá kívánkoznak. Ez is bűn?

Egy osztrák lovas dandárnok nem tud magyarul; magyar legénységéről nem gondoskodik.

A legjobb magyar ezredeket viszik a legnehezebb helyekre, ahol elvéreznek. A csehek megbízhatatlanok.

Junius 10-én egy granát Ő Fensége közelében robbant fel; eszméletét veszti. Kíséröi elpusztulnak a helyszínén.

A hiányzó 14.000 ló helyett 3.600 darabot ígérnek. Kevés autóoszlopát is elveszik. Tűzérséget, lövőszert, élelmet nem tud majd csapatai után szállítani. Mindent Conrad kap, pedig az erdőrengetegben vereség fogja érni — jelenti Ő Felségének.

Gázlövőszert bőségesen szállítanak, majd junius végén. Eső után köpönyeg! A meglevő az rossz, német — kiselejtezett — gáz.

Száznál több repülőgépet küldenek, de csak a legjobb pilóták tudják kezelni. „Hol vegyem?"

Három hónapig — felülről kiadott tervek szerint — keskeny vágányú vasútat épít; a megérkező kocsiknak azonban más a nyomtávolságuk és oly nehezek, hogy az alépítmény nem bírja őket.

A hadsereg-főparancsnokság (Boroević tábornagy megnyugtatására) közli, hogy a két nagy hadiművelet egyenlő értékű. Egységes támadás két arcvonalból, az ellenség megsemmisülését kell eredményeznie.

„Kétfelé harcolok, a hadsereg-főparancsnokság — és az ellenség ellen"!

„Jól esnék nekem egy olasz golyó, mely kioltaná életemet"!...

Az elszomorító élményeknek, a megrázó tapasztalatoknak és fájdalmas tanulságoknak végtelen sorát lehetne még idézni ebből a szomorú könyvből. De nem folytatjuk.

Június 15-én 3 órakor reggel „mint a Szahara számumja, üvöltve felordít sok ezer ágyú torkából a pergőtűz. Egy gáztenger odatúl minden, mintha vattát borítottak volna az egész tájra. A füst, mint sűrű, nehéz őszi köd borítja a fél Montellót." A gyalogság első lépcsői a sűrű füst leple mögött észrevétlenül hajóznak át a Piavén és csakhamar fáradt testű emberek friss lelkesedéssel, fürgén kúsznak fel az ellenség parti állásaiba. A 39., 44., 46. és 69. magyar ezredek egymással vetélkedve törnek előre.

Vissza kell tartani őket, hogy „a 13. lövész hadosztály utolérhesse árvízként rohanó támadásukat."

Goiginger Lajos altábornagy XXIV. hadtestének csapatai estig a Montello legmagasabb pontját is elfoglalják és urai a síkságra letekintő magaslatnak.

József főherceg és hős csapatai beváltották igéretüket.

Conrad tábornagy hadosztályai látszólagos kezdeti siker után, erős ellenséges ellentámadás hatása alatt, az első nap visszaözönlöttek oda, ahonnan támadásra indultak. A hű csehek megint megtették kötelességüket, amit tudtak, azt elárulták az ellenségnek. Kedvező fordulatot várni — fent a hegyekben — már nem lehetett.

Az Isonzo-hadsereg jobbszárny-hadteste súlyos veszteséget szenved és visszavonul a Piave keleti partjára. A tovább délre elért kisebb sikerek a megindított hadműveletre döntő befolyást nem gyakorolhatnak. A hadsereg-főparancsnokság pedig „négy felé szakadva" nézte a csatának végzetes fordulatát, olvassuk Boroević tábornagy Bolgár Ferenchez írt — önigazolásnak beillő — levelében.

A nagy csata sorsa az első nap délutánján eldőlt. Az ellenség, ott is, ahol lélekjelenlétét elveszítette, gyorsan magához tért.

A meglepetés okozta kedvező helyzetet a Montellon mégis ki lehetett volna használni. Hadműveleti, erkölcsi és politikai okok ezt egyenesen parancsolták. De egységes vezetés hiányában egész tettekre nem volt már remény. Az elért eredmény biztosítására a 11. honvéd lovas és a 41. honvéd gyalog hadosztály még június 13-én a 6. hadsereg-parancsnokság rendelkezése alá jutott. A XV. hadtest is visszakerült régi kötelékébe. Jelentősége volt, mert a II. hadtestnek cseh csapatokkal védett aránytalanul hosszú szakaszát, félteni kellett az ellenség áttörésétől. A főherceg a 33., 9. és 31. hadosztálynak (28. sz. melléklet.) az átengedését erélyesen sürgette, mert nagy eredmények kivívásához még nem múlt el a kedvező pillanat, bárha az ellenség a Montellon már két új hadosztállyal állott harcba.

A kérés süket fülekre talált. Közben az ellenség, a XXIV. hadtest erőfeszítése nyomán támadt rést bezárta és a fényesen sikerült meglepetés kihasználatlanul veszendőbe ment. Ami ezután jött, az csak vergődés volt. Új erők gyors bevetése nélkül be kellett következnie a Montello feladásának, amit a XXIV. hadtest győzelmes csapatai, szívükben keserűséggel, június 22-ére virradó éjjel végrehajtottak.

A papiroson nyilvántartott tartalékok értéktelenek, csakis a helyszínen levőkkel lehet számolni, jelenti Boroević tábornagy már április 25-én a hadsereg-főparancsnokságnak. Május 9-iki jelentésében pedig kifejti, hogy még Trevisoig sem tudja a támadást előre vinni. Ha a szükséges erő nincs meg, a támadásról le kell mondani, mert senki sem vállalhatja a felelősséget a kudarcért, mely az elégtelen erőkkel végrehajtott támadás következménye lesz. És június 15-én a kudarc bekövetkezett. Ezek a jelentések a megboldogult tábornagynak bölcs előrelátásáról tesznek tanuságot, de felelőségét nem enyhítik. Mert amikor látta, hogy a hadműveleti tervnek balsikere lesz, téves volt a martirok szere-

pére vállalkoznia; inkább a 6. hadsereg parancsnokának példája szerint kellett volna cselekednie.

Báró Conrad tábornagy szeme előtt az a nagy cél lebegett, hogy a Monarchia, sorban utolsónak maradt ellenségével is végleg leszámoljon. De elhatározásában emberies érzésének is szerepe jutott, amikor hadosztályait a sivár hegyekből az olasz síkságra akarta levezetni, mert tudta, hogy ott fent, a korán beköszöntő telet a csapatok már nem fogják kibírni. A történetíróra vár a nehéz feladat, hogy az 1918-i piavei csata előkészítésében és vezetésében elkövetett végzetes hibák eredetét és okait hiteles adatok alapján feltárja. Amikor a két hadvezérnek balul végződött működését elszoruló szívvel olvassuk, bensőnkben megszólal a kegyelet érzése is és nem engedi elhalványulni előbbi haditetteiknek, minden katona lelkében gyökeret vert emlékét.

József főhercegnek fájó elégtétele, hogy a megrázó események igazat adtak nagy elgondolásának. De felemelő érzése, hogy atyai szeretettel, céltudatosan vezetett csapatai nem hagyták cserben. Felmentek a Montellóra, legyőzték az ellenséget és kitartottak ott addig, amíg vissza nem rendelte őket a szomorú-emlékű Piave balpartjára.

A katasztrófa hírét kisebb-nagyobb adagokban vitte a szél hazánkba. A megdöbbenés nyomában itthon a csüggedés ülte meg a fáradt lelkeket. A vezetésbe vetett hit megrendült; a kishitűek tábora rohamosan növekedett, az izgatóknak könnyű munkájuk volt. A Piavenál viszont az erkölcsi erőnek és fegyelemnek még olyan bámulatos a hatása, hogy a haderő lelkiegyensúlya a balul végződött csata után sem rendült meg. A sötét, komor napokból az utolsó fénysugár!

A VI. kötet tartalmánál és emelkedett irályánál fogva, méltóan sorakozik a már megjelent öt kötethez. A gazdag mellékletek sorában olyan helyzetképeket közöl, melyek minden igényt kielégíthetnek.

A szerzőnek ebből a szomorú érdekességű könyvéből megint csak kisugárzik az a nagy szeretet, melyet a Fenséges író, hűséges, derék katonái iránt érez. Olvasása közben szívünket melegség árasztja el, mert hangját véljük hallani, amidőn magyar katonáival oly magyaros közvetlenséggel társalog, hangulatukat, vágyaikat kutatja. Mikor pedig a hős magyar katonának homlokára az elismerés koszorúját fonja, egy babérágat nyújt át a vadul rohanó Piave zavaros hullámai felett az akkori ellenségnek, a Montellon szívósan harcoló olasz katonának.

vitéz Kovács Aladár.

v. Aggházy Kamill és Stepan Valér: *„A világháború 1914—1918".* Kiadta az Országos Közművelődési Tanács könyvosztálya, Budapest 1934. 8° 320 oldal, 28 szövegvázlattal és 31 fényképmelléklettel.

A könyv határozottan hézagot pótol a világháborús irodalomban és megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket a szerzők, az „Előszó"-ban kifejtettek szerint, célul tűztek maguk elé.

A világháborúnak ma már valóban rengeteg irodalma van és még évtizedek kellenek, amíg az egész anyag részleteiben is feldolgozható lesz. Nem volt azonban eddig olyan munka, amely a mai „gyorsan és sokfélét" olvasók igényeinek megfelelne, vagyis olyan, amely a dolgokat egyszerűsítve a lényeget adja és nemcsak szakforrások, hanem a világháború nagyszámú, legkülönbözőbb rendfokozatú résztvevőinek, illetve szemtanúinak élményeit, benyomásait és megítéléseit is figyelembe veszi, mindamellett tárgyilagosan megmaradva az igazság útján.

Ezeknek a követelményeknek akar megfelelni a könyv, feleelevenítve az „öregek" emlékezetében az átélt eseményeket „elmondva nekik, amit akkor csak kevesen tudhattak." A „fiataloknak pedig összeszedve és kiegészítve az általuk szétszórtan hallott és olvasott adatokat", azért hogy összefüggő egységes képet kapjanak.

A világháborús események sokaságának, valamint az azokat előidéző körülményeknek ily aránylag kis terjedelemben való összefoglalása, rendkívül nagy áttekintést és kifinomult ítélőképességet követel. Elismerés illeti meg tehát az írókat, hogy ezt a nehéz feladatot elég sikeresen oldották meg.

A könyv 7 részre oszlik. Az I. rész a háború lényegének meghatározásával foglalkozik: tisztázza a támadó-, védő-, preventívháború, hadvezér, hadicél, győzelem, fegyverszünet, béke stb. fogalmakat, azután pedig magyarázatot, illetve tájékoztatást nyujt a különböző stratégiai és taktikai alapfogalmakról. Ezek előrebocsátása a katonai szakismeretekkel nem rendelkező olvasó számára valóban nélkülözhetetlen s ezért igen célszerű.

A II. rész a világháború előzményeit és okait sorolja fel, kezdve a hármasszövetség kialakulásával stb. és kiemeli, hogy a francia „revanche"-politika, Oroszország balkáni törekvései, a német-angol ipar és kereskedelmi verseny és valamennyi egyéb háborús ok mellett, ellenfeleink voltak azok, akik a központi hatalmaktól valamit szerezni akartak s ezért volt politikájuk állandóan támadó jellegű.

Ez a fejezet foglalkozik még a háborúra kelő államok belső állapotával és felkészültségével, az entente és a központi hatalmak hadicéljaival és haditervével.

A III. rész a háborús események első korszakát öleli fel *„a gyors döntést kereső csaták 1914"* cím alatt. Ismerteti a marneihadjáratot, az osztrák-magyar haderő mozgósítását, az oroszlengyelországi, a galiciai és a Szerbia elleni hadjáratokat, Törökország hadrakelését és harcait, továbbá a tengeren és a gyarmatokon lefolyt háborús eseményeket. A fejezet végén az első háborús év eredményeinek összefoglalását és a következő évre való kilátások találó mérlegelését kapjuk. A felsoroltakban aránylag részletesen ismerjük meg a marnei-csatát, az osztrák-magyar lovas felderítést, különösen a 23. lovasdandár gorodoki lovasrohamát, a szerbiai hadjáratot, a komarowi és lembergi csatát és a limanowai huszárok hősi harcát. Ezzel szemben a tannenbergi csatáról, főleg pedig a Dankl-hadsereg győzelmes előretöréséről csak igen vázlatos képet nyerünk.

A IV. rész, amely — a következő fejezetekkel egyöntetűen — egy év eseményeiről számol be, *„a háború súlyának keletre vitele 1915"* címet viseli. Ebben az évben a döntést keleten keresik, míg nyugaton tiszta védelemre kerül a sor. Ennek megfelelően a fejezet főleg az orosz, az olasz és a balkáni hadszíntérrel foglalkozik. A przemysli védőharcok méltatása mellett — amelynek során néhány kiváló egyéni hőstettről is olvasunk — a Kárpátok védelméért hónapokon át vívott harcokat csak futólag érintik a szerzők. Az Oroszország ellen október végéig tartó hadjárat nagy vonásokban való vázolása után, Olaszország hadrakelése, az első nagy Isonzói-csata, a Dardanellákért folyó harc és végül Szerbia meghódításának igen áttekinthető, elég részletes leírása egészíti ki a fejezetet, amelyet Montenegró elfoglalása, a központi hatalmak gazdasági helyzetének, valamint a búvárhajó-harcnak és az 1916. évi kilátásoknak rövid mérlegelése zár le.

Az V. rész címe *„A háború súlya visszatér nyugatra 1916"*. A verduni-csata, a sommei-csata, az 5—9. Isonzói-csata a Rarancetoporouci csaták és az osztrák-magyar déltiroli támadás rövid ismertetése után, a lucki és oknai áttörés, az oláh betörés és Olaország meghódításának bővebb vázolásával találkozunk. A fejezet megemlékezik a balkáni (monastiri) és a tengeri eseményekről, végül pedig az év mérlegével és a következő évi kilátásokkal foglalkozik.

„A háború súlya átmegy a tengerre 1917" című VI. rész bevezetése a korlátlan búvárhajó-háború előzményeit és következményeit tárgyalja, azután pedig a nyugati és keleti arcvonal, továbbá a balkáni hadszíntér eseményeinek vázolása után, a 10., 11. Isonzoi-csatát és Felsőolaszország meghódításának körülményeit ismerteti nagy vonásokban. Események a török arcvonalon és a német délafrikai küzdelmek rövid leírása zárják a fejezetet.

A VII. részben *„A végső döntést kereső csaták, 1918-ban"* a lengyel kérdésről, Wilson 14 pontjáról, az ukrajnai, brestlitovski, bukaresti békéről olvasunk, aztán pedig a nyugati harctéren döntést kereső német támadás és az osztrák-magyar piavei-támadás leírását találjuk. Ezek után már csak a balkáni arcvonal, Törökország, Bulgária és a többi arcvonal összeomlásának rövid ismertetése következik.

Kiegészítésül „Magyarország belső bomlása a kommunizmusig", továbbá „A proletárdiktaturától a trianoni békeparancsig" című alfejezetek zárják be az utolsó részt.

A könyvet azzal az érzéssel tesszük le, hogy a szerzők a kitűzött célt majdnem hiánytalanul elérték. Az olvasó teljesen hű képét kapja minden vonatkozásban a négy évi gigászi küzdelmek folytatólagos eseményeinek és megtalálja a hadműveletek összefüggését épúgy, mint a hadvezetőségek következtetéseit és haditerveit.

Elismeréssel adózva ezért a kiváló teljesítményért, csupán az az észrevételünk, hogy a kizárólag okmányok alapján dolgozó olvasó itt-ott önkéntelenül is bizonyos egyéni beállítottságot vél felfedezni a könyv sorai között. Tudjuk, hogy a könyv nem kútfőnek, hanem ismeretterjesztő műnek készült (nagyszámú forrásmunka felsorolása is azt mutatja, hogy nem okmányok, hanem

szakmunkák, emlékíratok stb. nyomán íródott) és így valószínű, hogy többen fogják olvasni, mint a szakkönyveket, mégpedig sokan olyanok, akik nem rendelkeznek a szükséges ítélőképességgel. Ilyen könyvekben kettőzött figyelemmel kellene kerülni minden olyan végleges megállapítást, amely — a nagyon is közel mult eseményeinek természeténél fogva — ma még vita tárgya lehet.

Így a 30—31. oldalon azzal az állítással találkozunk, hogy véderőnk igényeiben és szükségleteiben, a politikai harcok folytán mutatkozó hiányok nem voltak olyan nagyok, hogy a mozgósítás után ne lehetett volna pótolni őket. Aligha, s ha lehetett is: mikor? Akkor, amikor a hiányok miatt már rengeteg és pótolhatatlan véráldozatot kellett hoznunk. (V. ö. dr. Fritz Franek idevágó tanulmányával a „Militär-Wissenschaftliche Mitteilungen" 1933. január és februári füzetében, valamint Theobald v. Schäffer cikkével, a Wissen und Wehr 1933. szeptemberi füzetében).

A 102. oldalon az a megállapítás olvasható, hogy az 1914. évi súlyos áldozatokkal járó támadóharcok folyományaként „néhol ijesztő arányban tárult fel *a Monarchia belső ziláltsága*". Ez vitatható, különösen ha figyelembe vesszük, hogy míg az említett harcok alatt csupán az derült ki, hogy haderőnknek sok a hiányossága, addig *a Monarchia éppen az ezutáni időszakban, különösen a kárpáti harcokban, fejtette ki a legcsodálatraméltóbb erőfeszítést.*

A szerbekkel szemben ért kudarcok leírásánál a vezetés hibái mellett nincsenek kellőképen megvilágítva azok a nehézségek, amelyekkel a vezetőknek és a csapatoknak is küzdeniök kellett (terep, sűrű kukoricások, a felderítéshez szükséges repülők és lovasság hiánya stb. Lásd Hadilevéltár: „Világháború 1914—1918" című munka IV. kötet 78., 161. és 171. oldalt).

A 253. oldalon a munka terjedelmével arányban nem álló részletességgel olvassuk dr. Pivkó Lajos főhadnagy árulását azzal a bevezetéssel, hogy ez a carsanoi árulás mennyire jellemző a *Monarchia belső viszonyaira.*

Úgy gondoljuk, hogy a Monarchia belső viszonyaira inkább mondható „jellemző"-nek az a körülmény, hogy még 1918. év őszén is — a magyar és osztrák-német ezredeken kívül — igen sok tót, horvát, rutén stb. nemzetiségű csapattest harcolt kifogástalanul, kitartó hűséggel a már akkor elveszettnek látszó ügyért.

Nem hallgathatjuk még el, hogy komoly világpolitikai és stratégiai mérlegelések olvasásában elmerülve, nagyon zavarólag hatnak azok a közbevetések, amelyekben „kávéházi Conrad", „hulló falevél", „gyönge albán", „lógósok" stb. kifejezésekkel találkozunk. (67., 255. oldal).

Ki kell ezzel szemben emelnünk a stratégiai és taktikai helyzeteket feltűntető vázlatok igen ügyes, jó áttekintést nyújtó, könnyen érthető megszerkesztését. A fényképmellékletek igen jól vannak összeválogatva, csupán csoportosításukra volna észrevételünk. Az 1915. évi győzelmes oroszországi támadó hadjáratunk és a 4. Isonzoi-csata dicsőséges védelmi harcainak leírását olvasva, kissé visszatetsző a közvetlen egy lappal később sze-

münkbe ütköző kép — katonákkal megrakott teherautó száguldása Budapest utcáin — alatta ez a felírás „Az őszirózsás forradalom 1918. október 31-én".

vitéz Doromby József.

Gróf Tisza István összes munkái. Az Országos Tisza István Emlékbizottság kezdésére és támogatásával kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 4. sorozat, V. kötet. 8° 431 lap. Budapest, 1933. Ára ?

Már többször hívatkoztunk ebben a folyóiratban Gróf Tisza István leveleinek, mint történelmi kútfőnek kiváló fontosságára. Ezt mondhatjuk a mult év végén megjelent s az 1916 február és november között kelt leveleket, jelentéseket, javaslatokat stb. magába foglaló új kötetről is.

Az események homlokterében akkor már az Oláhország felől fenyegető, majd augusztus 27-én le is csapott háborús veszedelem állott.

A Monarchiát 1883 október 30. óta titkos barátsági szerződés fűzte Oláhországhoz. Ehhez a szerződéshez akkor rögtön a Német Birodalom, majd 5 évvel később Olaszország is csatlakozott. Utóljára 1913 február 3-án újították meg, még pedig 7 évre.

Ámde a szövetséges viszony sohase volt őszinte a Monarchia és Oláhország között, aminek egyik oka az oláh kormány titkos támogatásával Erdélyben folyt nemzetiségi izgatás volt. Ferenc Ferdinánd trónörökös, a folytonos feszültséget enyhíteni, vagy meg is szüntetni óhajtván, azzal a tervvel foglalkozott, hogy Erdélyt annakidején átengedi az oláhoknak s az így megalakuló Nagyoláhországot a szintén majd megalakuló Nagyausztria kötelékébe vonja. Nagyoláhországnak olyanforma helyzetet akart biztosítani, aminő Bajorországnak volt a Német Birodalomban. Azonban az orosz diplomaták sokkal ügyesebben keverték a kártyát s többek között a Monarchia bolgárbarát politikájával is mindegyre izgatták az oláhokat.

A világháború kitörésekor még a Monarchiához kötötte az álnok szomszédot a szövetségi szerződés, de érzelmileg már egy évvel előbb az entente-államokhoz csatlakozott. Gróf Czernin, a Monarchia bukaresti követe, 1914 december 2-án jelentette, hogy egyedül a hadihelyzet alakulásától függ, vajjon Oláhország ellenünk, avagy velünk vállvetve Oroszország ellen fordul-e?

Tisza már az 1914 július 19-i (tehát még a mozgósítás előtti) közös minisztertanácson is hangoztatta, hogy mennyire aggódik Erdélyért. 1915 május 31-én pedig azt írja Báró Burián külügyminiszternek, hogy még abban se bízik, ha Bratianu Oroszország ellen mozgósít, mert megtörténhetik, hogy elámít minket s az utolsó pillanatban váratlanul megrohan. Majd — 1915-i nagy győzelmeink nyomán — augusztus 30-án azt írja, hogy „Oláhország a tehetetlen mérgelődésnél marad, hacsak valami csapás nem ér bennünket". Sajnos, ez a csapás nem is egy évvel később el-

következett, a Brusszilov-féle orosz támadás alakjában s legközvetlenebb okozója lett Oláhország beavatkozásának.

Ebben a kötetben Tisza 1916 március 6-án kelt levele foglalkozik először a várható oláh veszedelemmel. Szóváteszi ugyanis Buriánnak, Oláhország lassacskán fokozódó hadikészülődését, bár az akkori katonai helyzet alapján még nem látja lehetőnek, hogy az oláhok megtámadjanak bennünket.

Azonban hangoztatja, hogy a németek idegeskedése könnyen az oroszok karjaiba hajthatja Oláhországot. Ha Busche bukaresti német követ szerencsétlen fellépését újabb kérdőrevonások követik, akkor ez a rosszleikiismeretű Bratianuban könnyen megérlelheti azt a feltevést, hogy nekünk vannak velük szemben ellenséges szándékaink; nekik kell tehát „praevenirét" játszaniok s csupa gyávaságból reánk csapnak a tavaszi nagy támadás pillanatában. „Nagyon jó volna — írja továbbá Tisza — a mi ugráló német barátainkat erre a veszélyre figyelmeztetni és igen nyomatékosan hatni reájuk, hogy kerüljenek mindent, ami kételyt támaszthat Romániában a középeurópai nagyhatalmak barátságos szándékai iránt".

1916 július 7-én már bizonyosra veszi Tisza, hogy Oláhország beleavatkozik a háborúba, de nem hiszi, hogy ez a hadrakelés a mi oldalunkon történjék. Rámutat arra, hogy mennyire csábíthatja az oláhokat az, hogy Erdély katonailag teljesen ki van ürítve. A veszedelmet csupán Bulgária ellennyomása s az 1915-ben megerősített erdélyi szorosok kellő erővel való megszállása csökkentheti. Július 22-én újabb emlékirattal fordul a királyhoz, ismét feltárja neki az oláh támadás közelről fenyegető veszedelmét. Ezen csak az Erdélyben végrehajtandó védőintézkedések, valamint a bolgár csapatösszevonások segíthetnek. Szerbiát át kell a bolgároknak engedni, hogy az ilyenformán felszabaduló csapatokat azonnal Erdélybe lehessen vinni.

Azonban Falkenhayn — a német vezérkar akkori főnöke — még július 29-én sem hitt az oláh támadás lehetőségében; de nem hitt benne Vilmos császár se.

A védőintézkedések megkéstek s július 30-án már azt írja Czerninnek Tisza, hogy nagyon kétséges, vajjon eltolódik-e az oláh támadás addig, amíg elegendő csapatot tudunk Erdélybe szállítani. Még Ferdinánd királyban lehetne valami reményünk, „ha ugyan meg lehetne bízni ebben az úrban", mert Bratianu egyre forradalommal ijesztgeti. Meg kellene tehát az oláh királyi párt győzni róla, hogy ezt a forradalmi mesét csak Bratianu találta ki. Czernin július 31-én távíratban válaszol Tiszának. Meggyőződése szerint se a király, se Bratianu nem hisz komolyan a forradalomban. A király nem fog nekünk hadat üzenni, ha ugyan megkérdezik ebben a dologban.

Tiszának egyik, Oláhországban járt bizalmas embere, még augusztus 7-én is azt jelenti, hogy se Bukarestben, se máshol nem lehet szó komoly háborús hangulatról. Kifogásolja azonban az erdélyi szorosok gyarló erődítményeit. „Azon néhány lövészárok, amely annak idején készült, legalább az én vidékemen úgy néz ki, mintha egy iskolás gyermeksereg kiránduláson katonásdit

játszva csinálta volna, amit persze a vezérkar odatúl éppoly jól tud, mint mi".

Augusztus 14-én már megbízható hírek jöttek az oláh mozgósításról s Erdély megtámadása csak napok kérdése lehetett.

Nem tartozik ugyan a világháború történetéhez, de mert nagyon érdekes, idézzük Tiszának Görgey Arthur halála alkalmával özvegy Görgey Istvánnéhoz intézett levelét:

„Nagy ember volt Görgey Artur úgy a cselekvés órájában, mint a nemes büszkeséggel elviselt néma szenvedés hosszú évtizedeiben. Küzdött mint egy oroszlán; amidőn a küzdelem folytatásának céltalan voltáról meggyőződött, habozás nélkül vette magára a befejezés egész ódiumát és tűrte egyetlen jajszó nélkül a félrevezetett nemzet átkait és gyűlöletét".

„Végzete a Habsburg-birodalom és a magyar nemzet között évszázadokon át vajudott világtörténelmi probléma ütközőpontjára helyezte. Egymásra törtek azok az erők, amelyeknek az őket környező ellenségekkel szemben, vállvetett küzdelemben, egymást kellene támogatniok".

„Ez a harc tette híressé és élete delén ez kényszerítette tétlenségre azt a férfiút, akinél király és nemzet együttes szolgálatára senki se lett volna alkalmasabb. Aki minden ízében arra lett volna hívatva, hogy egy hosszú, áldásos életen át bocsássa a királyával egyesült nemzet rendelkezésére fényes tulajdonságait".

„A mai győzelmes világháború lélekemelő, dicsőségteljes napjaiban hatványozott erővel érezzük, mennyi becses erőt emésztettek fel a mult küzdelmei, s adunk hálát az isteni gondviselésnek és mindazoknak, akik a király és nemzet közötti végleges béke áldásainak részesévé tették a nemzetet".

„Ezt a békét erős lelke egész hevével üdvözölte Görgey Artur is s ha nem vehette is ki részét a kiegyezés alapján megindult áldásos munkából, megengedte a Gondviselés, hogy megérje a személyét környező félreértések eloszlását, az igazság diadalát s mint az egész nemzet hálás tiszteletétől környezett nagy aggastyán fejezze be életét".

Végül ideiktatjuk azt, amit Báró Conrad, a vezérkar főnöke írt Tiszának, ugyancsak Görgey halála alkalmából:

„Ich habe mit großem Interesse Ihren Nachruf von Görgey gelesen in welch' letzterem ich zwar den politischen Gegner sah, aber stets den großen, bedeutenden Menschen schätzte. Hoffentlich erblüht auf dem Boden der Vergangenheit eine einträchtige, starke und mächtige Monarchie, als Erbe für unsere Nachkommen". —*y.*

Török Pál: *Az első lépés a világháború felé.* (Az 1911-i marokkói válság története.) 8° 57 lap. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság kiadása. 1933.

A nemzetközi politika érdekszálai rendszerint olyan bonyolultak, hogy azok alapján ritkán alkothatunk magunknak előre elfogadható képet egy feltételezett, nagyobb fegyveres összecsapás erőcsoportosulásáról. A valóságos helyzetet sokszor csak egy váratlanul fellépő, súlyosabb politikai probléma tisztázza. Egy

szélesebb hullámokat verő nemzetközi válság, mely az abban többé-kevésbbé érdekelt hatalmakat nyilt színvallásra bírja.

Ilyen volt az 1911-ben fellobbant marokkói válság, melynek fényénél a nagyhatalmakat már ugyanolyan csoportosulásban láttuk, mint a pár évvel rá kitört világháborúban. Az egyik oldalon állt Németország, hű fegyvertársával Ausztria-Magyarországgal, a másik oldalon pedig Franciaország szűkebb baráti körével: Angliával és Oroszországgal. Még Spanyolország szerepe is meglepően hasonlított későbbi világháborús magatartásához. Az egész válság alatt tartózkodó bizalmatlansággal tekintett Franciaország felé, anélkül azonban, hogy Németországhoz kapcsolta volna sorsát.

Ez a válság első lépés volt a világháború felé, — mondja a szerző — mert ebben a válságban már együtt voltak azok a nagyhatalmak, melyek a későbbi világháborúban is egymás mellé sorakoztak. Első lépés volt a nagy összecsapás felé vezető úton még valamiért. Előtte, vagyis 1911 előtt, az egymást követő politikai válságok még összefüggéstelenül léptek fel. A XX. század küszöbén csaknem egyidőbe esett görög-török és spanyol-amerikai háború között még nem találunk semmiféle kapcsolatot. Az orosz-japán háború s az első marokkói válság között sem fedezhetünk fel kézzelfogható összefüggést. A második (1911-i) marokkói válság időpontjától kezdve azonban a lánc tökéletesen zárt. Az olasz-török, a balkáni háborúk s végül a világháború összefüggően kapcsolódtak egymáshoz.

Ez a nemzetközi politikai válság Marokkó miatt keletkezett, mely előnyös földrajzi helyzeténél fogva, meglehetősen korán vonta magára az európai hatalmak gyarmatpolitikájának figyelmét. Területén, mely a Földközi-tenger kapujánál, az Atlanti-óceán egyik főkereskedelmi vonala mellett fekszik, először a francia gazdasági érdekek vetették meg lábukat. Gazdasági és politikai terjeszkedésükben lépésről-lépésre haladtak előre. Az érdekelt nagyhatalmak közül először az angolokat szerelték le azzal, hogy 1904-ben lemondtak egyiptomi igényeikről. Utána pedig a spanyolokkal egyeztek meg, átengedve nékik Marokkó északi részét, az úgynevezett spanyol zónát.

A XX. század elejének nagyarányú gyarmatosításában két európai nagyhatalom maradt el: a Németbirodalom és az Osztrák-Magyar monarchia. Igaz, hogy Németország mellőzése bizonyos fokig a német (Bismarck-féle) gyarmatpolitikára vezethető vissza, mely a franciák gyarmati terjeszkedésének jelentőségét nem ismerte fel idejében. A gyarmatszerzést fölösleges tehernek minősítette. Ez a német felfogás utóbb megváltozott, de már későn. Az első lépést a franciák tették meg s Németország „elkésett". Az így keletkezett kárt Németország azután akként próbálta helyrehozni, hogy a gyarmatsors felé süllyedő államok megmentőjeként lépett fel. Ezzel a módszerrel Törökországban sikert ért el s ugyanezt alkalmazta Marokkóval szemben is. A főszerepre maga a császár vállalkozott. II. Vilmos 1905 március 31-én Tangerben partraszállt s kijelentette, hogy kormánya Marokkóval mint szabad és független állammal kíván szemben állani. Vilmos határozott fellépése a marokkói kormányt ellenállásra bátorította a franciákkal szem-

ben. Az ebből keletkezett bonyodalmat az algecirasi konferencia oldotta meg, mely Franciaország számára Marokkóban bizonyos kiváltságokat biztosított. A konferencia lezárása után átmenetileg elültek a hullámok. A nyugodt felszín alatt csak a francia s az időközben szintén bekapcsolódott német kereskedelmi, illetőleg gazdasági érdekek felületei súrolták egymást.

A válság 1911. év elején köszöntött be. Marokkóban váratlanul belpolitikai zavarok törtek ki, melyek nyomán francia expediciós csapatok szálltak partra és Fez város környékéig nyomultak előre. Válaszként Agadirban, Marokkó atlanti partján egy német hadihajó kötött ki. A hirtelen feltornyosuló ellentétek elsimítására a nemzetközi diplomácia gépezete is megindult. Tárgyalás tárgyalást követett. Különféle tervek kerültek felszínre.

A tárgyalások ideje alatt Németország minden lehetőt elkövetett, hogy a francia csapatok további előnyomulását meggátolja, vagy a Kongó mentén engedményeket csikarjon ki a franciáktól. Felfogását határozottan kifejezésre is juttatta. A francia diplomácia ezzel szemben ingadozó volt. Cambon és Kiderlen előzetes tárgyalásai nem vezettek kielégítő eredményre. A hosszan elhúzódó tárgyalások alatt Anglia és Oroszország látszólag az érdektelen fél szerepét mutatják. A külszín alatt azonban a francia érdekeket támogatják. A legtanulságosabb Spanyolország magatartása. Érdekei kifejezetten a francia terjeszkedés ellen szólnának. Joggal tart attól, hogy a franciák Marokkót birtokba véve a spanyol zónára is kiterjesztik befolyásukat. De megóvja semlegességét. Nem lép fel a franciák ellen s nem szegődik Németországhoz. A megegyezés csak hosszú huza-vona után jön létre. Az érdekelt hatalmak 1911. év november 4-én írják alá a marokkói, illetve a kongói egyezményt, amelyek értelmében Marokkó francia protektorátus alá került, Németország pedig a Kongó vidékén kapott kárpótlást.

Rédvay István dr.

Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór: *Rudolf uralkodásának első tíz éve (1576—1586).* 8° 270 oldal. Budapest, 1933. Sárkány-nyomda r. t. Ára?

A szerző több évig dolgozott a velencei állami levéltárban s az volt a szándéka, hogy az ott őrzött bécsi és konstantinápolyi követjelentéseket a Magyar Történelmi Társulat „Fontes" sorozatában adja ki. Ámde a teljesen megromlott gazdasági helyzet a könyvkiadás lehetőségeit szinte hihetetlen mértékben megnehezítette. Ezek a siralmas állapotok arra kényszerítették a szerzőt, hogy csupán a tervezett teljes munka elé szánt bevezető értekezést és a 425 darabból álló „Dispacci di Germania" gyűjteménynek legfontosabb részeit bocsássa nyilvánosság elé.

Ezt a kégyszerűségszülte csonkítást mindenképen sajnálnunk kell, mert a velencei állami levéltár a magyar történelemnek egyik legfontosabb s teljesen mind e mai napig ki nem aknázott kincsesbányája. A köztársaságnak életbevágó érdeke volt, hogy a legéberebb figyelemmel kísérje a császár és a török között fennálló viszonyt, különösen pedig azt, hogy milyen módon és milyen

mértékben tudja ellensúlyozni a császár, a török egyre jobban növekedő hatalmát. Természetes tehát, hogy a „Serenissima" bécsi követei sűrűn küldözik rendszerint igen jó értesülésen alapuló jelentéseiket a Senatusnak és a Tízek Tanácsának. Mivel pedig a mi hazánk volt az ütköző a szembenálló két ellenfél között, mindaz, amiről Velence bécsi követei beszámoltak, a legszorosabban összefügg Magyarország történetével.

Szűkreszabott terünk nem engedi, hogy külön-külön foglalkozzunk a megnyirbált állapotában is eléggé terjedelmes munkának minden egyes fejezetével. Így tehát csupán a hadtörténelmi szempontból különösen fontos részeket ragadjuk ki belőle.

Az 1576-i regensburgi birodalmi gyűlésen még a lengyel kérdés volt a tárgyalások homlokterében. Miksa császár fegyverrel akarta volna megbuktatni Báthory Istvánt, az új lengyel királyt. Azonban az 1576 október 15-án trónralépő Rudolf szakított ezzel a támadó politikával, amelynek helyét lassacskán a török ellen való fokozottabb védelem gondolata foglalta el. Egyelőre azonban még nem volt egységes terv, sőt 1577 július 17-től kezdve, újból két, merőben ellentétes felfogás szállott egymással szembe.

Rueber János, Felsőmagyarország kapitánya, nagy keresztény szövetséget akart létrehozni, de nem védő, hanem támadó szándékkal. Az ő elgondolása szerint, 40.000 lovasból és 60.000 gyalogosból álló hadsereget kellene a török ellen lábraállítani. Azonkívül pedig, állandó határőrségül, egy törökellenes lovagrend alapítását javasolta, amit különben Schwendi Lázár és mások is ajánlottak. Végül pedig — Báthory István ellensúlyozása végett — az oroszokkal való szövetkezés gondolatát is megpendítette.

Sokkal helyesebben bírálta meg a helyzetet Schwendi. Úgy látta, hogy a mindjobban erősödő törökkel nem tud megbirkózni a császár, ezért tehát csak védekezésre lehet gondolni; azonkívül pedig Báthoryval is meg kell becsületesen egyezni. A legelső feladat az elavult és elhanyagolt végvárak gyökeres átalakítása, a már akkor nálunk is terjedő olasz bástyarendszer szabályai szerint. Kanizsának és vidékének védelmét a Német-Lovagrend venné át. De ami a legfontosabb, Schwendi már ekkor hangoztatja az általános hadkötelezettség és az egységes katonai kiképzés elvét.

Azonban a végvárrendszer műszaki részleteiben sokszor nagyon szétágaztak az irányadó személyek javaslatai. Így például, mint Cavalli 1577 augusztus 3-i jelentéséből kitűnik, Kanizsa vára is hosszas vitára adott okot. Voltak, akik azt állították — többek között a nápolyi Carlo Theti hadmérnök is — hogy a régi vár semmiféle megújítás esetén se felel már meg fontos hivatásának; ujat kell tehát építeni, de nem a régit környező mocsárban. Ezzel szemben Schwendi, főként költség- és időmegtakarítás szempontjából, a régi vár átalakítása mellett kardoskodott. Rudolf császár eleinte Theti indítványa felé hajlott, de végül mégis csak Schwendi szava győzött.

Nagy eltérések voltak a Váradon építkező Domenico Ridolfini és az 1583-ban odaküldött Ottavio Baldigara nézetei között is. Mindamellett a végvárrendszer legnagyobb része, ha nem is kifogástalan, de legalább az eddiginél jobban védhető állapotba

jutott, bárha a legtöbb helyen sohase valósultak meg teljesen a megújítás tervei.

Az 1577—78-ban megalapozott védőrendszer nem látszott eléggé erősnek, ezért már 1584 tavaszától kezdve, más rendszerre akartak áttérni. Az új tervnek az volt az alapgondolata, hogy a császárnak mindenkor készenálló erős lovassága legyen, amellyel ő rendelkezzék ott, ahol a szükség parancsolja. A minta az olasz fejedelmek „Compagnie d'ordonnanza" rendszere lett volna. Ezt a haderőt, a császár kívánsága szerint, három, sőt ha kell, több hónapig is kötelesek a Rendek eltartani. Célja: Magyar- és Németország védelme a török ellen.

A császár megfelelő hozzájárulásra óhajtotta volna bírni az egész Német-birodalmat. De ez a terve hamarosan zátonyra jutott. Kitűnt ugyanis, hogy a német fejedelmek egyáltalán nem kívánják a császári hatalom erősödését s mert nem volt még közel hozzájuk a török veszedelem, nem akartak újabb s az eddiginél állandóbb terhet venni a nyakukba.

Már 1584-ben újra felvetődött az a terv is, hogy a Német Lovagrendet Magyarországra telepítsék, s itt a határvédelem egy részét — alkalmasint a zalamegyei és a horvátországi határvonalat — vegyék át. A nagymester hajlandó is volt Miksa főherceg javára lemondani s az utóbbinak jelöléséhez a nagykáptalan is hozzájárult, de arra már nem volt hajlandó, hogy a török ellen harcoljon.

Az új tervnek különben az volt a legsarkalatosabb pontja, hogy az egyes tartományok ne csak pénzzel, hanem csapataikkal is ellássák a nekik kiutalt védőszakaszokat. Ezek a csapatok — mint már mondottuk — közvetlenül a császár rendelkezésére állanának, de eltartásukról szűkebb hazájuknak kellene gondoskodnia. Itt tehát már világosan kidomborodik a közös védelem alapgondolata, amelyben a közös hadseregnek első csíráit kell látnunk. De ez a terv is, mint minden más elevenbevágó újítás, megbukott a rendi alkotmányon s a rendi szabadságokon.

Nagyon kívánatos, hogy a szerző, ha nem is egyszerre, de legalább részletekben ki tudja adni azt a bőséges és hadtörténelmi szempontból is igen fontos forrásanyagot, amelyet hosszas és fáradságos velencei kutatásai során összegyűjtött.

—*x*—

Lósy-Schmidt Ede: *A Hold fényének, mint természetes fényforrásnak távírásra való felhasználása. Győr várának 1598-i visszavételekor.* (Geodéziai Közlöny: 1933. évf. 19. és k. ll.).

Lósy-Schmidt Ede főmérnök, a nálunk hallatlanul elhanyagolt technika-történetnek egyik legérdemesebb úttörő búvára, akinek nevéhez már nem egy elfelejtett magyar tehetség irodalmi exhumálása és nem egy találmány magyar voltának bebizonyítása fűződik. Legutóbbi dolgozata, mely a magyar mérnökség magas színvonalú tudományos folyóiratában, a Geodéziai Közlönyben fenti cím alatt jelent meg, különböző vonatkozásai miatt megérdemli a tudományos világ általános érdeklődését.

A cikkben ugyanis arról van szó, hogy míg a tudomány *a természetes fény legelső tűkröző vetítését*, a heliotrop feltalálását, Gaussnak tulajdonítja s 1820-ból keltezi, Lósy-Schmidt ezt a dicsőséget a *Győrt visszafoglaló Pálffy és Schwarzenbergnek, illetve Rudolf császárnak* vitatja, s nagyszabású forráskutatás után, az adatok egész tömegével bizonyítani is igyekszik állítását.

Koronatanúja Franz Christoph Khevenhiller gróf, a XVII. század első felében élt történetíró, aki *Annalium Ferdinandeorum* című 12 kötetes hatalmas történelmi munkájában elmondja Győr visszafoglalását is. (1598. március 29.) Elmondja, hogy Schwarzenberg az örömhírrel rögtön futárt küldött Prágába Rudolfhoz. Mikor ez a Buecham nevű futár megérkezett a császári udvarba, s be akart számolni az örömhírről, megdöbbenve tapasztalta, hogy ott már mindent tudnak, egész a kis részletekig. Mivel a futár elsőnek indult és lóhalálban jött, ember őt meg nem előzhette. Látva tehát a követnek jogos csodálkozását, maga a császár magyarázta meg neki a rejtélyt, elmondván, hogy *„ezt egy olyan művészet révén tudták megcsinálni, amelyre egy angol tanította meg két tűkörrel és egy mágnes kővel, amelyekkel a Hold fényét sok mérföldről egymáshoz lehet vetíteni és hogy Schwarzenbergnek is van egy ilyen praeparált tűkre, meg Ofelségének is egy másik."* Szószerinti fordításban így szól Khevenhiller valóban egyedülálló értesítése. Hasonló feljegyzésről más forrásmunkákban nincs tudomása a szerzőnek s ezt az adatot is csak dr. Mohl Antal említi meg, „Győr eleste és visszavétele" című munkájában. Mohl dr. azonban nem tudja komolyan elfogadni ezt a császári magyarázatot, s inkább Rudolf okkultista hírével hozza azt kapcsolatba. Lósy-Schmidt ezzel szemben teljes hitelt ad a tudósításnak s az összes részletek tüzetes megvilágítása után (még Rudolf angolját is kikutatja John Dee matematikus és csillagász személyében) mesteri fantáziával nemcsak magát a készüléket írja le, elnevezvén azt *selenotropnak*, hanem még a Győr és Prága közötti fénytávíróvonal irányát és állomásait is visszaállítja. A készüléket úgy képzeli, hogy az két tűkörből állott, amelyek egymástól 20—40 km-re felállítva, a Hold fényét vetítették; a tudósításban említett mágneskő pedig tulajdonképpen iránytű lett volna, amely a tűkrök nagy távolsága miatt azok irányának beállítására lett volna szükséges. Ilyen készülékekkel közölték volna a hírt Győr és Prága között a Bécs—Znaim—Csaszlaui út mentén felállított kb. 15 állomás közvetítésével, egyetlen éjszaka alatt, megelőzve ezzel természetesen nemcsak a váltott lovakon nyargaló futárt, de megelőzve legalább is két évszázaddal Gausst és az egész nemzetközi fénytávírást.

Ez volna Lósy-Schmidt Ede dr. valóban nagyérdekű cikkének egész rövid kivonata. Nemcsak műszaki, hanem katonai szempontból is rendkívül érdekes volna, ha mindezt végleg be lehetne bizonyítani s el lehetne oszlatni azokat az ellenvetéseket, amelyek az emberben önkénytelenül is feltolulnak.

Mindenekelőtt szükséges volna bebizonyítani azt, hogy a holdfény, amely a Napénál csaknem félmilliószor gyengébb, alkalmas-e ilyen nagy távolságra való jeladáshoz. Oltay Károly műegye-

temünk európai hírű tanára, akihez ezzel a kérdéssel fordultam, csak megfelelő kísérletek után tartja ezt a kérdést eldönthetőnek.

A második aggodalom, amelyet nehéz elhallgatni, az egész jelentővonal megszervezésével kapcsolatos. Köztudomású, hogy a magyar történelem egyik legkiválóbb hadvezére, Pállfy Miklós, rajtaütésszerű bravúrral hajtotta végre Győr visszafoglalását, amelynél Schwarzenberg nem is volt jelen. A kísérlet nagyon is kockázatos volt; sikere sokkal kisebb mértékben volt valószínű, mint Miksa főherceg, Basta és Aldobrandini sokkal nagyobb haderővel megkísérelt, de kudarcba fulladt korábbi támadásai. Valószínű, hogy sem Pálffynak, sem Schwarzenbergnek nem volt sem ideje, sem módja, sem kedve a relais-vonal felállítására. Azonkívül az egész támadás sikere attól függött, hogy tud-e annyira észrevétlen és váratlan maradni, hogy a törökök még csak meg se sejthessék, s márcsak ezért is nehéz elképzelnünk, hogy az óvatos Pálffy, a győzelmi hírnek pár napos meggyorsítása kedvéért, elárulta volna tervét a távjelentő vonal megszervezésével, amit a török kémek előtt alig lehetett volna titokban tartani, *Meg aztán ha a vonal tényleg meg volt, arról okvetlenül tudnia kellett volna a futárnak is*, akár Böcheim hadititkár volt az, mint Khevenhiller mondja, akár Vaubecourt alezredes, az ostromló csapat egyik legkiválóbb tagja, mint a történeti munkák állítják. — Nem kellett volna tehát a futárnak Rudolf előtt csodálkoznia. Ezért a logikai összeütközésért azonban már Lósy-Schmidt a felelős és nem Khevenhiller, aki egyáltalán nem beszél semmiféle jelentő vonalról, hanem csak két tűkörről tud, amelyek közül az egyik Rudolf császárnál volt Prágában, a másik Schwarzenbergnél, a Dunántúl főparancsnokánál. Igaz, hogy valamelyiküknek volt még egy mágnesköve is, ami a kor felfogása szerint az ilyen mágiánál elengedhetetlen.

Feltűnő a futár nevének eltérése is Khevenhillernél és a többi forrásoknál. Lósy-Schmidt ugyan úgy találta, hogy csak Istvánffy nevezi a kurirt Vaubecourtnak, de Istvánffynak ezt az állítását igazolja, hogy mást ne mondjunk, az egyik főhercegnőnek pár nappal az esemény után kelt levele, amely a de Grazia bárócsalád görzi levéltárában látható.

Már ez az egy eltérés is meggondolásra késztet Khevenhiller adataival szemben. Sok minden érthetővé válik azonban, ha kissé közelebbről vizsgáljuk a forrásmű írójának életrajzi adatait. (*Stütz:* Jugend und Wanderjahre des Grafen Fr. Chr. Khevenhiller, nach denen eigenen Aufzeichnungen. Archiv für Kunde öst. Geschichtsquellen. 1850.)

Hősünk 1597 február 21-én született Villachban. (Győr visszafoglalásakor tehát alig egy éves volt.) A hét éves koráig gyönge és beteges gyermek előbb otthon tanult, aztán 16 éves korában atyja külföldre küldte s öt évig Francia- és Olaszországban képezte magát. 1610-ben került először Prágában Rudolf császár közelébe, mint Ferdinánd főherceg kíséretének tagja. Onnan visszatérőben, 1610 november 8-án szólította fel atyja, hogy a családi hagyományt követve, történetírással foglalkozzék. Ferenc csak ezután kezdte meg feljegyzéseit. Mikor tehát ötödik kötetét írta, amely a győri eseményeket is tartalmazza,

azokat már 25—30 esztendő pora homályosította el. S még így sem támaszkodhatott természetesen saját emlékezetére, hanem csak kétes értékű szájhagyományra és mendemondákra. Ő maga is beismeri munkájában: „Die Errores, musz ich bekennen, werden viel seyn." Legkiválóbb bírálója, Wolf Ádám sem tartja történelmi és földrajzi adatait megbízhatóaknak, de nagy értékűeknek mondja a személyes megfigyeléseken alapuló híradásait." (Geschichtliche Bilder, usw. Wien. 1878. I. 148.)

Sajnos, a győri események elbeszélése még nem tartozhatott ezek közé.

Végül a sok kifogás betetőzéséül csak még egyet:

Meg kell vizsgálnunk, milyen volt a Hold állása 1598. március 29-én? Lehetett-e azt egyáltalán távirásra felhasználni?

A naptárkészítő tudomány ilyenkor először az évszámot egygyel megnövelve, megkeresi a 19-es maradékot, ami a mi esetünkben 13 volna, s elnevezi ezt aranyszámnak. Minden aranyszámhoz tartozik egy úgynevezett epakta, vagyis a Holdnak napokban kifejezett újévi kora. A XVI. században a 13. aranyszámhoz a XXIII. egyházi epakta tartozik. Ennek pedig a husvéthatárok táblázatában március 21. felel meg, *vagyis a tavaszi napéjegyenlőség utáni első holdtölte 1598-ban március 21-én volt.* Ezt különben igazolja egy egykorú naptár adata is, amelyet Terkán tanár úr szívességéből tudtam meg s amely szerint abban az évben március 22-én volt husvét vasárnapja. *Március 29-én tehát szó sem lehetett teliholdról, sőt már az utolsó negyed is elmúlt egy nappal; a Hold csak éjfél után kelt fel és bizony elég gyengén világíthatott.*

Mindezeket végig gondolva, nehéz elnyomni azt a meggyőződést, hogy Khevenhillernek egész leírása valóban csak a Rudolf császár-király mágikus híréből szárnyra kelt — kacsa.

Mi örülnénk legjobban, ha ezeket a kétségeket sikerülne megcáfolni és készséggel elismerjük, hogy a holdtávírás eszméje ott szunnyadozik Khevenhiller leírásában.

Lósy-Schmidt Ede cikke azonban, ha végső következtetéseit nem is látjuk beigazoltnak, mégis igen értékes munka és rengeteg művelődéstörténeti adata miatt is megérdemli a figyelmet. Olyanforma ez is valahogy, mint a Rudolf császár kedvenc alchimiája, amellyel ha nem is sikerült megtalálniok a bölcsek kövét, de közben, észrevétlenül, óriási lépésekkel vitték előre a tudományt.

Fehrentheil-Gruppenberg László lovag.

A huszárok eredetéről.

Sokszorosan kifejtett tétel, minő lekicsinylésben részesültek a nem lovagi rendű katonaelemek a javaközépkor egész folyamán. Hosszú évszázadokon át egyedül a lovagnak járt ki az ókori harcos gyüjtőneve, a „miles". A Nyugat keresztény nemzeteinek forrásírói kivétel nélkül őt glorifikálják, gyalogos, könnyű lovas, ha itt-ott, s mindig valamely speciális okból fel is tűnt, illetve szerephez jutott, csak valami csőcselékfélének számított. Ribaudaille — mint a francia mondotta. S ennek megfelelően alig is vártak tőlük minősíthető teljesítményt. A Kelettel, a könnyű lovasság hazájával való nagy mérkőzések, a keresztes hadjáratok nyomában az új hűbéres államok, mindenekelőtt pedig az ottani küzdelmek katonai természetét leginkább lemérni képes egyházi lovagrendek, következetesen alkalmaztak ugyan némi könnyű fegyverest, de mint utóbbiak reánk maradt hadi statutumai világosan kimondják, a végsőkig való helytállást ők is egyedül a lovagtól várták.[1] Mintha csak azt hirdetnék a hallgatásukkal, hogy a kibocsátóik könnyű lovasaiktól, — kik a lovagi méltóságot el nem érték — ilyesmit, úgyis hiába kívántak volna.

Messze vezetne, ha kifejteni próbálnánk, miért volt ez így. S a tényállás amúgyis annyira közismert, hogy felesleges sok szót vesztegetni reá. Talán nem hiábavaló ellenben nyomatékosan hangsúlyozni, ami a könnyű lovas honfoglalók nem is nagyon távoli ivadékainál egy kicsit meglepő, hogy t. i. a magyar források állásfoglalása a nyugatiakéval nemcsak lényegben, hanem azt lehetne mondani a legfinomabb részletekig érzésben, felfogásban is teljesen megegyező. A Képes Krónika szerint, a Géza királynak fellengős ígéreteket tevő bessenyők úgy futnak a hatalomvesztett Salamon s maroknyi hive előtt, „sicut fluit cera a facie ignis".[2] Az 1146-iki lajtamenti csatában pedig az osztrák roham, lévén a végrehajtói „quasi gygantes... in equis arduis et optimis" — minden szó jellegzetes itt — tulajdonképpen semmi aka-

[1] *Delbrück:* Geschichte der Kriegskunst III. 307. l.
[2] *Marci Chronica* de gestis Hungarorum ed. Fr. Toldy. LXXII. l.

dályra sem talál a magyar előhadban, mert a „Bisseni pessimi et Siculi vilissimi, omnes pariter fugierunt sicut oves a lupis".[3] Megnyeri ellenben az ütközetet Belus bán lovagi módon küzdő dandára, mely „irruens super agmina teutonicorum percussit eos" s teljessé teszik a győzelmet a közvetlenül a csata előtt karddal övezett, azaz lovaggá avatott, ifjú király válogatott fegyveresei „electi milites regis". S ami a legnevezetesebb, ez ellen a beállítás ellen nemcsak forrás-, de tárgykritikai szempontból sem tehető semmiféle észrevétel. Nemcsak az ízig-vérig nyugati szerző, *Freisingi Ottó* erősíti meg a maga módján,[4] de az 1167-iki szerémségi csatában az irányadó byzanci forrás, Kinnamos[5] is egyenesen feltűnően, szinte gyanusan nyugati fellépésűnek és külsejűnek írja le a magyar sereget. A lajtamenti küzdelemben még legalább elővéd volt, valamelyes taktikai tagozódás. Itt egy tömegbe szorított lándzsaerdő az egész magyar hadtest, közepén a Felső-Itáliából átplántált carroccio hordta a hadizászlót, s ugyanő, Kinnamos, kiemelendőnek ítélte azt a számára idegen s általa magyarnak vélt szokást is, hogy a legelőkelőbb és legkiválóbb harcosok az élen lovagolnak. A byzanci megfigyelő s éppen ez ad leírásának tökéletes hitelt-érdemlőséget, szemmelláthatóan nem tudta miről van szó. A középkori Európa haditörténetének ismerői viszont meglepődve kell hogy konstatálják: ime a Nyugat a Száváig ért. Mert az él feltűnő megerősítése bizony éppen nem tartozott a magyar rendszerhez, ha t. i. kiindulásul a Leó császár leírta fokozatot fogadjuk el. Hol vagyunk a rohamot be nem váró, csak rendetlenséget okozni akaró elővédtől, a sokszorosan tagozott, cikázó, hátráló, majd ismét előrerontó, a hepehupás helyeket szerető ősi íjász hadtömegektől? Ezt a rendszert, ha mégis azonosítanunk kell, ebben a küzdelemben inkább a nehéz győzelmet aratott byzanci sereg képviselte. Dénes ispán és övéi pedig egy nehézkes, tömör nyugati egységben sorakoztak fel — cuneus, spitz, embolon, magyarul „ék" a reá vonatkozó nem nagyon szerencsés antik, illetve feudális műkifejezés, — mely éppen azért telepíti a legjobbakat az élre, hogy az ellenséget egyetlen rohamban áttörhesse és elsöpörje. Ha ez nem sikerült, az ék magától felbomlott s a küzdelem atomizált lovagi párviadalok eredőjévé vált, mely fokon a lovagsereg tömegfellépésre, taktikai mozdulatokra többé nem volt képes, s hogy győzött-e vagy nem, tagjai egyéni elszántságán, vagy inkább az ellenség katonai képzettségén mú-

[3] U. o. XCVI. l.
[4] Gesta Friderici imperatoris I. 32. fejezet. M. G. SS. XX. 370. l.
[5] *Kinnamos:* Epitome. Corpus scriptorum historiae Byzantinae. 272. l.

lott. A XIII. században, igaz, némileg változott a kép, de bizonyos, hogy ezt az elváltozást, a könnyű lovasság erőteljesebb kibontakozását, a kunság nagyarányú betelepedése idézte elő, mert a magyar elem a megkezdett úton haladt tovább. A királyi adománylevelek ebből az időből már reánk maradt százai, kivétel nélkül a lovagharcot dicsőítik és jutalmazzák. Egy igen jól értesült osztrák forrás, a Reimchronik, pedig egyenesen azt írja némely magyar úrról, hogy úgy harcol, mintha a hadi mesterséget Franciaországban tanulta volna.[6] Néhány évvel a Hohenstauf-örökösök sorsát megpecsételő beneventumi és tagliacozzoi véres csaták után, melyek hosszú vetélkedés befejezéseképpen a német és francia chévalierie-t végül is az utóbbi javára rangsorozták, németajkú szerzőtől nem is lehet nagyobb bókot várni. Aki — írja —, azt hiszi, hogy nem való nekik a sisak és vért, látta volna őket munkában aznap: t. i. a cseh lovagkirállyal való leszámolás, a morvamezei csata napján.

Ezek az előzmények elég világosan beszélnek, de — most már közvetlenül tárgyunkra térve — megszívlelésük után is probléma marad, kiindulóul választott legfontosabb forrásunknak, a Képes Krónikának egy kifejezése, egy terminusa, mely kétségkívül a huszárkérdés lényegébe vág, s a Krónika fordítójának, néhai Szabó Károlynak, mint az eredmény mutatja, bizonyos fejtörést szerzett. Ha valaki a szöveget történetesen az 56. fejezetnél nyitná fel, s párhuzamosan olvasná a fordítással, bizonnyal természetesnek találná, hogy a Krónika „latrunculi Bessorum"[7] meghatározása magyarul bessenyő rablóknak hangzik. Hiszen a betörő keleti rokonok azok voltak, zsákmányt kerestek, prédálás volt a céljuk. De viszont eltűnődnék, ha néhány lappal tovább haladva, a 62. fejezetben a „latrunculos Cunorum",[8] a kunok latrunkulusait vezető száműzött Salamon királyt már a fordítás szerint csak a kunok portyázói élén tudná. Miért rablók előbb s portyázók most? A kettősség megértése kedvéért vissza kell lapoznunk a 50. fejezetig,[9] hol III. Henrik kudarcot vallott hódító hadjáratának leírásában a következő rejtélyes mondatot olvassuk: „Is autem qui ferebat litteram deo sic volente captus est a latrunculis Andreae regis et ad eum ductus".[10] A német hajóhadat vezető Gebhardt püspök fu-

[6] Als sie datze Francrîchen hieten vehten gelernt. *Ottokars Österreichische Reimchronik,* ed. Joseph Seemüller M. G. Deutsche Chroniken V. 1. 215. l.

[7] *Marci Chronica* LXI. l. Magyarul u. o. a fordítás LIX. lapján.

[8] U. o. LXXVIII., illetve LXXV. l.

[9] *Du Cange* Glossariuma is ezt a helyet hívja segítségül a fogalom értelmezésekor. Leopold Favre-féle kiadás. 1885 V. 38. l.

[10] Toldy idézett kiadásában az LI. lapon.

tárja tehát Endre király rablóinak kezébe kerül és pedig Isten akaratából. Keveset mondunk, ha a mondatot legalább is furának állítjuk. Szabó Károly természetesen itt is portyázókról beszél,[11] s a tényállás szempontjából kétségkívül helyesen. Hiszen a futár fogságba ejtői bármiképp értsük és értelmezzük is a szöveget, csakis könnyű lovasok lehettek. De egészen mégsem érhetünk vele egyet, miután szemmelláthatóan úgy okoskodik, hogy a latrunkulus, rabló, ha Magyarország ellensége, portyázó ellenben, ha Magyarország szolgálatában áll, vagy a magyar király kíséretében tűnik fel. Mi ezzel szemben azt hisszük, hogy a krónikás szóhasználata következetes s mindegyik esetben valami gyanus, alapjában lenézett, könnyű lovasra, de katonára, valami katonafélére gondolt, kit a maga lovagi környezetben nevekedett elméjével csak egy árnyalattal tartott különbnek a rablónál, s ennek az értéktöbbletnek tett eleget, mikor a latro szót kivetkeztette nemcsak a mi, hanem az ő szemében is sötét alapjelentéséből. Ellátta kicsinyítő képzővel, s így az egész fogalomnak némileg barátságosabb jelleget adott. Valami olyat, mely már úgy-ahogy odasorakozhatik a Bisseni pessimi és vilissimi Siculi mellé.

Mit jelent a latrunkulus-minősítés, fűzhető-e valaminő középkori harcosfajtához általában s eltűnik-e a magyar szóhasználatból a XIV. századdal, vagy esetleg tovább él, esetleg némileg változott formában és tartalommal?

Míg a kérdés első felére nem tudunk közvetlenül sem igennel, sem nemmel felelni, a másodikra könnyebben adhatunk valamelyes és pedig tagadó választ. Azt tapasztaljuk t. i. hogy a XV. század krónikásai, a Budai Krónika[12] írója és Turóczi[13] a kifejezést minden megütődés nélkül átveszik, használják, tehát hordozóit is ismerni látszanak. Amire viszont a mi tudatunkban, bármennyire tisztában legyünk is a középkori írók kritikátlan másoló hajlandóságával, azonnal felvillan egy újabb s az előbbi második tagjánál talán fontosabb kérdés: mit érthettek a fogalom alatt ők, Mátyás király kortársai, hiszen ebben az időben Magyarországnak már igenis volt komoly katonai értéket képviselő könnyű lovassága, a Mátyás háborúiban a határokon túl is dicsőséget aratott huszárság. Veronai Gáborhoz intézett nevezetes 1481-iki levelében maga a király ismerte el és pedig váratlan nyomatékkal jelentőségüket, mikor seregét három ordóra tagozottnak mondotta. Elseje ezeknek a páncélos lovasság. Az utolsó a gyalogság mindenestől, könnyű és nehéz fegyveres, paj-

[11] U. o. a fordítás XLIX. lapján.
[12] *Chr. Budense.* ed. Podhradczky 108. l.
[13] *Schwandtner:* SS. rerum Hungaricarum. 1765-iki kiadás. I. 174. l.

zsos, számszerszíjas és puskás egyaránt és együtt. Önmagában külön ordo ellenben a második, a huszár, ki tehát a király koncepciójában már a saját lábára állt; nem kísérője, kiegészítője, nézője vagy befejezője esetleg kihasználója a páncélos lovag harcának, mint a könnyű gyalogság a nehéz mellett, hanem mint ma mondanók, önálló fegyvernem. „Equites levis armaturae, quos husarones appellamus.[14] A problema következő részletkérdése tehát úgy alakul: van-e valami kapcsolat a krónika latrunkulusai és a huszárok között azonkívül, hogy az utóbbiak könnyű lovas voltát tudjuk, az előbbiekről pedig nincsen módunkban egyebet feltételezni.

Azt a hitet, melyet néhai Nagy Gézánk, talán nem is annyira elméjében, mint inkább szíve mélyén mindvégig táplált, hogy t. i. a huszár a honfoglaláskori magyar vitéz közvetlen leszármazottja, kétségtelen, hogy azonnal a legendák világába kell utalnunk. Még ha feltennők is, ami igazán nem valószínű, hiszen világosan beszélnek, hogy az írott források értelmezésében tévedtünk. Vagy arra gondolnánk, hogy az előkelő, legtöbbször udvari légkörben íródott krónikák és oklevelek az Augsburgnál amúgy is elbukott harcmód képviselőire nem vetettek ügyet, de ezek a közöny ködében továbbra is éltek vagy inkább tengődtek, s csak a török előnyomulás kapcsán emelték fel ismét, most már szükség lévén reájuk, a fejüket; ha mindezt, ismétlem, fel is tennénk, azonnal el kellene ezeket az eshetőségeket ejtenünk, amint egy pillantást vetünk az Árpád-kor fegyvertörténeti leletanyagára. Nem véletlen, hogy az írott kútfők könnyű lovasokul mindig bessenyőket, székelyeket, utóbb kunokat említenek. Ha vállaljuk is, hiszen azóta ez a vélemény nem egy újabb tudományos támasztékot nyert, néhai *Hampel József* állásfoglalását, hogy t. i. ú. n. honfoglaláskori leletcsoportunk egy jókora része már a királyság első, esetleg második századából való, akkor került a földbe,[15] még ez esetben is meg kell állapítanunk, hogy Szent István átalakító kezdeményezése hadügyi tekintetben is forradalmi lendületű volt s az ősi harcmód magyar hordozóit árvízszerű kíméletlenséggel söpörte el. A magyar vitézi rend külseje mindenesetre alaposan elváltozott. A leletekből szinte egy csapásra eltűnik

[14] *Fraknói:* Mátyás király levelei. II. 107. l. S ugyanekkor a huszár külföldi szolgálatban már tíz arany negyedévi zsoldot igényelhetett, mi meglepően magas a páncélos tizenötjéhez viszonyítva.

[15] V. ö. az általa ismert leletek kronológiai osztályozását az Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I. 850. lapján.

a honfoglalók tipikus könnyű lovasfegyvere, a szablya,[16] s átadja helyét a kétélű és kimondottan nyugati szabású kardnak. Természetesen vannak későbbi szablyaleleteink is, de ezek csak elmélyítik az ítéletünket. Az erdőtelki és tinódi szablyák,[17] a honfoglaláskoriakból nem eredeztethetők, egészen más típust képviselnek, tehát a fejlődés minden törvényének, minden képzelhető módszeres beállításnak megcsúfolása volna, ha ezeket az árpád-kori magyarsággal kísérelnénk meg asszociálni. Ezek a szórványos szablyaleletek kétségkívül a királyság korában beszivárgott, vagy beköltözött, keleti települők fegyvertárából valók, s velük szemben a reánk maradt gazdag s a nyugati fejlődésnek nagyon jellemzően minden fázisát bemutató kardsorozatot kell magyar tulajdonnak tekintenünk. Amivel természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy a középkori magyar harcos külsejéből minden keleti hagyaték kitörlődött; hiszen a küzdelem állandóan folyt a Kelettel szemben is s különösen az Árpád-korban vagy, mint meglepődve látjuk, egy-egy esetben később is, a fegyverzet némely nem a szükséget szolgáló darabján, övön, kardszíjvégen, ki-kiütközött az ősi ízlés. De ezek bizony csak reminiszcenciák, s a XIV. századra a magyar vitéz legalább annyira nyugati külsőt mutatott, mint a Képes Krónika magyarokra vonatkozó miniaturáin látjuk. XV. századbeli sírköveink pedig feliratait híjján akár Franciaországba vagy a Rajna mellé volnának áttelepíthetők. Nem véletlen, hogy a kései középkor törvényhozásának meg-megújuló paragrafusai a honvédelem oroszlánrészét a kizárólag páncélosokból álló királyi s főuri bandériumokra hárítják; őket terheli az ellenséggel való szembeszállásnak első, jobban mondva — a nemesség nem is titkolt vágya és kívánsága szerint — minden kötelezettsége. A magyar tudat — ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni — mindenesetre a nyugati fegyverzetű páncélosban látta az ország katonai erejének színe-javát vagy inkább összességét; egészen a XV. század végéig. Az 1492-iki országgyűlés hozta 20. törvénycikkből,[18] vehetjük tudomásul elsőízben, hogy

---

[16] A Magyar Nemzeti Múzeum nemrég előkerült szobi pallosa a Hampel által királyságkorabelieknek minősített leletek sorát kétségkívül egy jellegzetes darabbal egészíti ki, de egészen korai; lehet, hogy olyan tulajdonosé volt, ki még a pogánykorban született. Tehát a mi szempontunkból nem jelent nehézséget.

[17] Ábráik az Archaeologiai Értesítő XVI. (1896-iki) kötetének 349. lapján.

[18] *Magyar Törvénytár,* (millenniumi kiadás). I. 492. l.

Mátyás király 1481-iki értékelését ekkorra a nemzet is magáévá tette. Ez a törvény követeli először, hogy a bandériumoknak csak fele legyen páncélos, a másik fele huszárokból álljon. Új világ volt kialakulóban, a középkori Magyarország déli kapuit minden addiginál veszedelmesebb keleti ellenség döngette: a török. Az ország hadi intézménye megkezdette az ellene való védekezés szükségéhez való idomulást. A sematizáló s hihetőleg végrehajthatatlan 1492-iki törvényt is felváltotta a valóságos viszonyokkal jobban számoló 1498-iki. E szerint a bandériumok legyenek továbbra is páncélosok, viszont a déli megyék tisztán huszárokat állítsanak.[19] S talán még többet mond, ha megállapíthatjuk, hogy a kettős rendelkezésnek csak a második fele a kivételt nem ismerő. Mert a déli megyék huszárállítási kötelezettsége kategorikus, a bandériumok páncélos volta ellenben nem az. A bandériumtartásra köteles főemberek lajstromának végén ugyanis azt olvassuk, hogy álljon készen a szerb despota is ezer, a Mátyás korában feltűnő Belmosevity Milos pedig valamennyi huszárjával. Délen tehát némely nem magyar előkelőség hivatásos csapatai már ekkor huszárokból kellett hogy álljanak, amint azt húsz évvel utóbb az 1518-iki országgyűlés elvi világossággal is kimondotta.[20]

Talán elhamarkodott volna, ha ebből a szereposztásból azonnal messzemenő következtetéseket vonnánk. De annyi bizonyos, hogy a századvégi huszárság a török veszedelem reágensének látszik, egész tömegében a déli határon áll, illetve onnan rekrutálódik; az intézmény múltjának kutatója tehát bajosan tehet egyebet, mint hogy figyelmét a török végek felé fordítja s az eredetkérdést onnan kiindulva próbálja megoldani. Ismét a leletanyag az, mely megerősíti, hogy jó helyt járunk. A magyar föld az előbbi kettő mellett egy harmadik, illetve negyedik szablyafajtát is vet felszínre, mely a honfoglaláskoritól s az árpád-kori kun-bessenyőtől egyformán elüt, őse ellenben egyrészt az ú. n. schiavone-nak, annak a típusnak, melyet később, persze kialakultabb kiadásban a doge albán testőrsége tett közismertté, s nálunk a XVI. század elején kiszorulni látszik; másrészt a XVI. századbeli és későbbi magyar huszárszablyának. S ha tömegesen, különösen az utóbbi csak a XV. század második felében bukkan is fel, ritkábban előfordul már ugyanannak korábbi évtizedeiben, az előbbi meg, melynek gyakori kardválfaja

[19] *Magyar Törvénytár.* I. 604. l.

[20] *Thallóczy—Horváth:* Jajcza története. Mon. Hung. Hist. Dipl. XL. kötet, CCLXXVI. l.

is van, a XIV. század végén, talán derekán is.[21] Alkatában pedig mindkettő határozottan és tagadhatatlanul balkáni, illetve törökös, mi már önmagában korhatározó. Ha nem tudnánk is, hogy a XV. századnak megvolt már a maga könnyű lovassága, pusztán ezeknek a leleteknek kapcsán fel kellene tételeznünk, egy nagyszámú törökutánzó fegyvernem exisztálását s a déli végekhez rögzítettsége miatt máris világos, hogy azét, melyet Mátyás király hívatalosan huszárnak nevezett. Miután azonban a leletek messze visszanyúlnak az 1481. év elé, azonnal be kell látnunk, és ki kell mondanunk, hogy az intézmény akkor már nem volt új. Ez éppen olyan

---

[21] Könnyen lehet, hogy a Képes Krónika szablyái már ebbe a csoportba tartoznak. A pengealkat, amennyire ábrázolás alapján ítélni lehet, körülbelül megegyeznék. Ilyen régi és messze visszanyuló anyagnál azonban természetesen nem lehet közvetlen török átvételről beszélni. Valószínűbb, hogy ezt a típust tengeri összeköttetésekkel bíró olasz területek, elsősorban Velence, plántálta át a Nyugatra. S Magyarország onnan vette, vagy Bosznián keresztül Albániából; esetleg mindkét felől is. (Ide tartozik pl. jellegzetes markolatgombjával a Kinizsi Pál sírjában talált kard, jelenleg a Nemzeti Múzeumban.) S mindjárt hangsúlyoznunk kell, hogy a második csoport, a tulajdonképeni huszárszablya, terjeszkedési előnyomulásra sem állt meg a magyar gyepükön. Átszivárgott az Közép-Európába is. De ott a lovagi harcmódnak a Kelet kevésbbé lévén versenytársa, csak egészen paraszti vagy polgári környezetben vetett horgonyt, amint különben egyelőre Magyarországon is. A fegyvertörténet a középeurópai ú. n. Bauernschwertet, melyet Schongauer és mások metszeteiről a nem szakbéli érdeklődők is jól ismernek, a népvándorláskori scramasax közvetlen leszármazottjának szereti tekinteni. Holott a scramasax hajlásának belső oldalán alkalmazott élével a szablyának diametrális ellentéte. Van továbbá a kettő között egy majdnem ezeresztendős lelethézag is. Sokkal természetesebb tehát azt tenni fel, hogy a Bauernschwert a török előnyomulás kapcsán diadalútnak indult keleti szablya középeurópai változata. Éppen úgy mint a huszárszablya nálunk. Megjegyzendő, hogy kardválfaja a második csoportnak is van, aminek az a magyarázata, hogy az arab hagyománnyal a törökség a kétélű arab pallost is átvette, de gyakran szablyamarkolattal párosította, s használta a magyar harctereken még a XVI. században is. Ezeknek mását megtaláljuk azután magyar kezekben is, mint azt a Nemzeti Múzeum szépszámú és nagyrészt személyekhez fűzött keleties kardsorozata bizonyítja. Az orthodox muzulmán izlésnek, éppen arab eredete miatt, a kard kétségkívül jobban megfelelt. (V. ö. *Jähns:* Entwicklungsgeschichte der alten Trutzwaffen. 234. l.) De a többség, az előkelőségeket sem véve ki — v. ö. II. Mohamed szultánnak a Top-Kapu-Saray-ban őrzött remekművű (huszár)szablyáját, — kitartott az ősi turáni fegyver mellett. A XVI. századbeli magyar pallos-használatra nézve v. ö. még Tardy György versét a szikszói győzelemről:

> Vitéz Balázsdeák István felszóval:
> Hozzá, hozzá, kiáltja nagy torokkal,
> És ő maga az kétélű pallossal
> Vitézmódon forgódik katonákkal.

(Idézve *Takáts Sándor*-nál: Régi magyar kapitányok és generálisok. 167. l.)

bizonyos, mint hogy a XIV. századnál korábbi időkre nézve, mikor is a leletek elapadnak, viszont hiába tennénk kísérleteket az idevágó nyomozással. Lévén azelőtt, hogy a névről egyelőre ne is szóljunk, a jellegzetes fegyver is ismeretlen. Azaz a huszárnak, mint katonafajtának semmi genetikus kapcsolata sincsen a honfoglalók könnyű lovasságával s *Nagy Géza* dédelgetett elmélete nem mond többet, mint szómagyarázata, mellyel a huszárt tisztán összehangzás alapján a kozárból igyekezett származtatni.[22]

Hol vannak most már a huszárok a XIV. század s a XV. vége közé eső, a nemzeti történetre nézve olyan fontos és mozgalmas évtizedekben? Amint fegyvereik, ha az archaeologus ásója, vagy valami véletlen ki nem emelte őket, ott mállanak a magyar földben, úgy ők maguk s viselt dolgaik is kell hogy megörökíttettek légyen az egykorú kútfők tudósításaiban, ha ilyenek egyáltalában maradtak. Ám a XV. századra nézve már igazán nem panaszkodhatunk forrásszegénység felől. Nincs érdeklődő, aki ne ezzel a hittel fogna neki a kutatásnak, olvasna és keresne türelemmel, hogy azután a sikertelenségtől elkedvetlenedve vagy valamely régi hipotézis védőszárnya alá meneküljön, vagy maga faragjon valami légvárelméletet a huszárság eredete felől. Nagyon átlátszó ok magyarázza, hogy miért történik így. A fáradságos munka egész eredménye t. i. nem több, mint kb. egy tucat oklevél, illetve missilis[23] a XV. század második feléből: ezek azok az adatok, melyek Mátyás második seregordóját huszároknak nevezik; ezek azok, melyek félreérthetetlenül katonákról beszélnek. Az elnevezés további hajszolása ellenben olyan kevéssé előkelő fogalmi környezetbe vezet, hogy még azokat is megdöbbenti, kik előre sejtik, sőt tudják, hogy egy könnyű lovasfajtát keresve s egyben a középkor korábbi esztendei felé haladva, bajosan fognak valami arisztokratikus miliőbe érkezhetni. Contra huzerones et alios nonnullos malefactores homines — mondja Thallóczi Frank egy oklevele 1432-ből.[24] Praedones aut Hwzarij-Hungari — teszi hozzá 1449-ben Brankovics despota.[25] Tehát huszárok és egyéb gonosztevők, rablók vagy magyar huszárok, mely nem épp en hízelgő meghatározások után, természetes, hogy ké-

[22] A magyar nemzetségek. Turul. 1910. 55. l.

[23] V. ö. Dl. 17849. SS. rerum Silesiacarum. XIII. 140. l. stb.; főleg pedig az alább idézettek.

[24] *Thallóczy—Áldásy:* A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára, 92—93. l. Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXIII. kötet.

[25] *Teleki:* A Hunyadiak kora Magyarországon X. 243—244. l. — S ha az oklevél egésze ellen kételyek merülhetnek is fel, az idézet hitelét bajosan érheti gáncs. V. ö. Takáts, A huszár, a száguldó és a jargaló. Emlékezzünk eleinkről. 86. l.

telkednünk kellett Pesty Frigyes egy hivatkozásának helyes voltában, hol is az 1403-iki évre vonatkozólag egy „Magister Martinus Ders filius Georgii de Zerdahel" nevű capitaneus Huzaronum-ról hallunk.[26] Eleve lehetetlennek véltük, hogy királyi oklevél ilyen jólhangzó nevű és egyúttal megadományozott magyar urat — azonnal látni fogjuk, hogy eleinte a magyar származás sem közömbös — ilyen durva sértéssel illessen, körülbelül haramiavezérnek nevezhessen: s talán nem is kell hangsúlyoznunk, hogy a szkepszis helyénvaló volt. Az eredeti szöveg Ders Mártont „aule nostre familiaris et unus ex generalibus capitaneis totius exercitus Hungarorum nostrorum"-nak mondja.[27] Huszárról szó sincsen benne.

Aki szigorúan a huszárság eredetét keresi, az idáig jutva akár pontot is tehet s elbúcsúzhat a további munkától, mert nyilvánvaló ugyan, hogy bizonyos tekintetben nyomon vagyunk, hiszen a latrunkulusok és huszárok között megvan a teljes fogalmi, sőt — ha fel mernénk tenni, hogy a latrunkulus-szó a krónikának nem az eredeti, hanem esetleg későbbi, talán éppen XIV. századbeli szókészletéből való[28] — a hézagtalan történeti összeköttetés is; de hogy hogyan alakult ezekből a kiközösített és joggal megvetett elemekből Mátyás, majd a XVI. század respektált könnyű lovassága, az utóbb világhírűvé vált huszárság, ez a kérdés, tehát a probléma leglényegesebb része, ezen a fokon talán homályosabb mint előbb. Annál is inkább, mert a latrunkulus-fogalom jelentése ilyenformán csak elsötétült, s a kapcsolat a huszárral szemben táplált idegenkedésnek oly mértékéhez vezetett, mit már a lovagi harcmód legszélsőségesebb kultusza sem magyaráz. Hiszen a fentiekhez képest a latrunkulussal még úgy ahogy megférő pessimi és vilissimi jelzők szinte komplimentumoknak tarthatók.

Nem marad más hátra, s mint utólag kiderül ez az egész kutató eljárás punctum saliens-e, mint a célkitűzésen. illetve

---

[26] Magyar Nyelvőr, V. 1876. 289. l.

[27] Orsz. Levéltár, Dl. 8868.

[28] Annyi szövegkritikailag kétségkívül megállapítható, hogy a megnevezés a magyar krónikás szókincséhez tartozik. Aba király követei III. Henriktől a hazai szokevények kiadatását követelve, a szöveg szerint azt állítják: quod ipsi essent praedones et latrunculi regni Hungariae. Az egykorú idegen bázisban, az altaichi évkönyvekben (ad a. 1044), melynek alapján a magyar szerző dolgozott, ellenben a megfelelő helyen csak azt olvassuk: eos praedones regni sui conquerentes V. ö. *Madzsar:* A II. Géza korabeli Névtelen. 12. lap. Ha a krónika latrunculus-kitétele az eredeti szerkesztésből eredne, úgy ez volna körülbelül legrégibb előttem ismeretes előfordulása. A *Horvát István* egybegyüjtötte idevágó adatok egytől-egyig újabbak. V. ö. Tudományos Gyüjtemény. 1834. XI. 120—122. l.

annak külsején fordítanunk. Equites levis armaturae, quos husarones appellamus. *Mi,* mondja a király. Hátha azonban mások s talán a nagy többség, ezt a könnyű lovasságot másnak és másképp nevezték. A kérdést tehát, a szerényebb célkitűzésnek megfelelően, lazábban próbálhatjuk formulázni, s a huszár elnevezést egyelőre nem tartva szükségszerűségnek, azt kérdezhetjük, mit tudunk a királyi könnyű lovasokról 1481 előtt általában; kereshetjük, volt-e Magyarországnak ilyen fegyverneme s ha kiderül, hogy igen, csak akkor tudakolnánk, van-e annak valami köze a századvégi huszárokhoz. S ekkor egyszerre más kilátás előtt állunk.

Nem féltucat oklevél, hanem a források egész raja bizonyítja azonnal, hogy a magyar sereg alkalmilag és pedig különösen a törökök feltűnése óta,[29] igénybe vette bizonyos könnyű lovasok segítségét és támogatását, de — és itt szokott a huszárkérdés megvilágítása elakadni — ezek a könnyű lovasok, legalább is ami a tömegüket illeti, nem voltak magyar származásúak, amint nem magyar s be kell ismernünk, hogy akárcsak az őstörténet terén, a filologia ez esetben is előtte járt a szűkebb értelemben vett historiai kutatásnak, nem magyar a huszár-szó, a huszár-kifejezés sem.

A *Majláth*-féle magyarázatról,[30] mely *Meynert*[31] és *Choppin*[32] közkézen forgó művei révén a külföldön is gyökeret vert, nagyon találóan állapította meg már 1877-ben *Szarvas Gábor,* hogy „csakis olyan főben foganhatott meg, amelynek nem sok hajszála őszült meg a helyes szófejtés adatainak vizsgálatában".[33] Mihez a történetkutató annyit tehet hozzá, hogy a húsz jobbágytelek után állítandó XV. századbeli portális katona, ki Majláth szerint a huszár névadója volt, már csak azért sem tekinthető ilyennek és annak, mert a húszas alap a törvények tanusága szerint egészen esetleges, éppen nem szabályszerű, a dekretumok javarésze nem is húsz, hanem harminchármas egységet ír elő, van azonban

[29] Hogy az 1397-iki országgyűlés közvetlenül Nikápoly után elrendelte a telekkatonaság, egy könnyűlovas népfelkelés felállítását, kétségkívül arra vall, hogy a XIII. században oly nagyszámú magyar (kun) könnyű lovasság, melynek maradványait még *Matteo Villani* (Istorie di Matteo Villani, VI. könyv 54. fejezet. Muratori SS. rerum Italicarum 386. l.) is látta s (amennyiben adata XIV. századbeli) a latrunkulusok szerepeltetésével a magyar krónika is registrál, akkorra, a század végére, érezhetően visszafejlődött, legalább is a törökkel szemben erőteljes kiegészítésre szorult.

[30] Der gestellte Mann wurde Huszar geheissen von Huss, zwanzig und ár, Preis. Geschichte der Magyaren, III. 39. l.

[31] Das Kriegswesen der Ungarn, 86. l.

[32] Les Hussards, 9. l.

[33] Magyar Nyelvőr, 1877. VI. 26. l.

olyan is, mely tíz telek után követel egy-egy katonát.[34] Megmagyarázhatatlan volna továbbá, hogy ezek a szövegek az így nyert állításköteleseket sohasem nevezik huszároknak, még a korszak későbbi stádiumában sem, mikor a név már bizonyíthatóan befogadott és elterjedt volt. S nem nyernénk semmiféle felvilágosítást arra a fontos különbségre nézve sem, mi huszárok és telekkatonák között de facto fennállott, lévén az utóbbiak a dolog természetéből folyóan népfelkelők, a huszárok ellenben — mint ezt a kútfők igen gyakran kiemelik vagy éreztetik — hivatásos katonák. Mátyás huszárjai mindenesetre azok voltak, amaz — ezen a fokon már ki kell ezt a tényt emelnünk — egyelőre nyilt kérdésül hagyott jelentésű, de ugyancsak könnyű lovas *rácok*kal egyetemben, kikről nemcsak Mátyás-kori tudósítások, de már korábban a huszita harctér cseh forrásírói is nem egyszer ejtenek szót. És pedig nemcsak a későbbi, de egykorú adatok alapján dolgozó Pessina, hanem a szemtanu s minden ízében joggal hitelesnek tekintett, kora katonai kulturájának teljes birtokában lévő Bartosek lovag is.[35] Ezek a korai kútfők hu-

[34] A telekkatonaság legelső megpendítője, az 1397-iki törvény, igaz, húsz telket mond, de csak „durante duntaxat presenti guwerra paganorum". (*Knauz:* Az 1397. évi országgyűlés végzeménye. Magyar Történelmi Tár, III. 216—217. l.) Az intézményt meggyökereztető 1435-iki dekretum ellenben harminchármat. (Magyar Törvénytár. I. 246. l.) s ez az az alapszöveg, melyre azután folytonos hivatkozás történik. A döntő tényező pedig mindvégig a szükség mérve volt. Ime Mátyás király 1463-iki törvénye, (Sylloge decretorum, 179—180. l.) egy évvel a Huszár Imre egészen önkényesen felvette 1462-iki alapítás (!) után (A huszárok eredetéről. Hadt. Közl. 1892. 81—94. l.) tíz telek után követelt egy lovast. Ezek természetesen mind portális hadkötelesek és eredetileg semmi közük a huszárokhoz. Ugy hogy Mátyás király fentidézett levelét alapul fogadva s a királyi könnyű lovasságot elsősorban a huszárságban látva, még *Ipolyi* középutat kereső vélekedését is el kell utasítanunk, mely szerint a magyar könnyű lovassereg (nem mond huszárt) a minden husz telek után szolgálatra köteles népből telt ki. (A magyar hadtörténelem tanulmánya, 48. l.) Az pedig szinte érthetetlen, hogy az akkori magyar referens a Jahresberichte der Geschichtswissenschaft (1892, III. 247. l.) tudós közönsége előtt Huszár Imre egészen üres dolgozatát Szarvas Gábor fejtegetéseinek mintegy ellensúlyaképpen találta fel és ismertette. „Nehéz a mi munkánk és háládatlan. Ahová csak nyúlunk, mindenütt egy dús hajtású, buján sarjadozó ne-nyúljhozzám virágba ütközünk, amelynek érintésére nemzeti hiúságunknak majd egy, majd más idege kezd rángatózni". (Szarvas Gábor. Zászló, poroszló. M. Nyelvőr, 1876. 289. l.)

[35] Pessina szerint az Árvák 1430-iki betörése idején előkelő szerep jutott a Felvidék védelmével elsősorban megbízott Rozgonyi könnyű csapatainak. „Quos potissimum e Thracibus collectos habebat". Mars Moravicus, 545. l. Ugyanakkorra Bartosek: Certamen habuerunt in metis Ungariae cum gentibus dicti Domini Regis et praesertim Bohemis, Moravis Ungaris et gentibus dictis Raczy. (Dobner, Mon. Hist. Boemiae, I. 164. l.)

szárokról még nem beszélnek, ám szavaikat a későbbi fejlődéssel egybevetve, máris azt lehetne hinnünk, hogy a magyar könnyű lovasság legalább is hivatásos részében rácokból állott. Hiszen a magyar összetevőt, ha egyáltalában zászlók alá hívták, akkor nyilvánvalóan a telekkatonaság képviselte. Egy tömegében rác fegyvernem viszont a portális jelleget kizárja. Igen nevezetes összetalálkozás ez s azonnal úgy érezzük, hogy a XV. századbeli huszár és rác egyformán könnyű lovas és egyformán nem portális volta ab ovo bizonyos történeti támasztékot nyujt ahhoz a szómagyarázathoz, melyet Szarvas Gábor, Miklosich nyomán, történeti érvek nélkül is frappánsnak ítélt. Eszerint — mint ismeretes — a latin cursor szó a huszár legelső őse. Ebből alakult a középlatin corsarius s az olaszos corzar és pedig a latrunkulus és a francia ribaud-hoz már nagyon hasonló jelentéssel. Mint különösen Raguzáról pontosan tudjuk, ott a tőhöz egészen közelálló hangzású cursizare ige[36] egyenesen annyit jelentett, mint rablás után járni, fosztogatni. Majd cursar, gursar, gusar, de hursar, sőt husar alakban felbukkan a szó az ó-szerbben is,[37] mi kissé feltűnő, mert *g* betű helyett *h*-t az északi szláv nyelvek szoktak alkalmazni. De hogy a magyar átvételi formának annyira kezére járó szóalakulás délen ment végbe s nem kell pl. — mi igen érthető és megfelelő magyarázat volna — a huszita harctér miliőjére gondolnunk, annak bizonysága, hogy a huszár szó Horvátországban már a XIV. században előfordul.[38] A XV.-ben pedig a

[36] A raguzaiak levele Thallóczi Máté szreberniki bánhoz, 1430. április 30-ikáról: ... contratam nostram cursizarunt predas quamplures apportantes, ... poterit apte territoria dicti Radossavi cursizare et depredari. *Gelchich—Thallóczy,* Diplomatarium Ragusanum, 339—340. l. Némely raguzeizmusok a kötethez csatolt jegyzéke szerint cursizare = piraticam facere, corseggiare. U. o. 918. l. Ugyanúgy még a XVI. század magyar kifejezésmódja szerint is száguldóban járni = rablóban járni. V. ö. *Takáts:* Emlékezzünk eleinkről, 90. l.

[37] A corsarius jelentése pirata, praedo, latro. V. ö. Szarvas Gábor, Huszár. (M. Nyelvőr, 1877. VI. 26—27. l.) A raguzai tanács jegyzőkönyvei pedig mintha azt mondanák, hogy a kétségkívül kalóz jelentésű (contra piratas per mare discurrentes, Gelchich—Thallóczy I. m. 705. l.) piratával szemben, corzar alatt inkább szárazföldi, — természetesen könnyű lovas, — portyázót értettek. Tengerparti városokkal (Zára, Ancona) t. i. piraták ellen kötnek szövetséget „cum aliis Dalmatis contra corsarios" tárgyalnak. U. o.

[38] Item quod quia Clemens dictus Huzar contra Petrum concivem nostrum nepharia facta perpetravit, ideo ipsum extra civitatem fecimus cedi cum baculis, prout lex huius civitatis requirit et quod unquam deinceps in civitatem nostram debet venire — írja a zágrábi tanács ítéletkönyve 1390. április 29-ikéről. *Tkalčič.* Mon. Hist. lib. reg. civ. Zagrabiae V. 324. l. U. o. 1373-tól Huzarenovich. Hozarenovich, Huzarein, Hozaren nevek eléggé sűrűn 2., 15., 17., 19., 89., 109. stb. lapok. Tkalčič ezen adatai teljes igazságot szolgáltatnak Pesty Fri-

tulajdonképeni Magyarországon is mind sűrűbben, de tekintve a fogalom katonához nem igen illő jelentését,[39] egyelőre inkább csak a köznyelvben. A hivatalosabb csengésű szövegek a magyar sereg könnyű lovasságát még sokáig rácoknak nevezik, hogy csak a legfontosabbat említsük, még *Bonfini* is, kinek a „hármas tábor", magyarok, csehek és rácok elkülönítése a királyi seregen belül egyenesen feltűnt. Szövege ennek a tagozódásnak kiemeléséhez többszörösen visszatér.[40] Hogy a hangsúly nem a nemzetiségen van, hanem a nevek mögött lappangó három különböző fegyvernemen és harcmódon, az a XV. században egészen magától értetődő.[41] De okunk van hinni, hogy maguknak a jelzőknek is van bizonyos közelítő jelentésük; ha más nem, földrajzi. A csehek, a fekete sereg, mint ismeretes, talán nagyobb részben németek, de a cseh korona tartományaiból eredők. A magyar hadtestet nem kell körülírni. A rácokról viszont, kik Bonfini szerint is valamennyien könnyű lovasok, ha nemzeti hovatartozásuk nem is állapítható meg olyan világosan, mint a másik kettőről, azt kell vélnünk, hogy javarészükben csakugyan fajtabéli délszlávok, de mindenesetre a déli végekről

---

gyesnek, ki már 1877-ben megírta volt, hogy a huszár-fogalom a XIV. század derekán ismeretes lehetett. (M. Nyelvőr. VI. 25. l.) De hangsúlyoznunk kell, hogy nála csak a végeredmény helytálló, a hozzávezető út nem. Mert a Kállay-levéltárnak az a Huszár Imréről beszélő oklevele, melyet ő a XV. század elejére tett, valójában 1470-ből való. V. ö. *Szamota—Zolnay*, Magyar oklevélszótár, 399. l. S ezt a nevet vetette ő össze a fentebb már megtárgyalt 1405-iki capitaneus Huzaronum (recte Hungarorum)-mal, állítva, hogy a huszár jóval régibb jelenség 1405-nél, mert jó ideig szokott egy szó használatban lenni, mielőtt személynévvé válik. Az okoskodás helyes, az adatok értéktelenek. Azokról a bizonyos Hunzoroknak nevezett condicionariusokról, kikről Nagy Lajos egy 1378-iki oklevele szól, s kiket Takáts Sándor (Emlékezzünk eleinkről, 85. l.) már szintén huszároknak tart, viszont bajos bizonyíték értelemben beszélni. Az ő idetartozásuk aligha deríthető ki.

[39] Tisztára rabló értelemben beszélnek a gusar-okról, a szerb Dusan cár (1336—1356) törvényei. (Engel, Gesch. des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. III. Gesch. von Serwien und Bossnien. 298. lap). Büntetések fejjel lefelé való felakasztás. V. ö. Takáts i. m. 85. l.

[40] Castra undique triplicia posita, hic Boemi, illic Ungari, isthuc Rasciani metabantur. Boemi equites cataphracti omnes aut hippobalistae. Ungari in gravem et expeditum equitatum aeque divisi: Rasciani vexillationibus tantum utebantur. (Bél Károly András-féle kiadás 607. l.) Triplex in eo bello illi fuit exercitus, veluti ubique in gravissima quaque expeditione mos fuit: primus Ungarorum, Boemorum alter, tertius Rascianorum, qui totus in vexillationes et velites digestus erat. U. o. 650. l. V. ö. már az 1469-ik évre vonatkozólag *Eschenloer:* Geschichten der Stadt Bresslau, II. 189. l.

[41] Csapatnemnek nemzeti elnevezés alá foglalása tekintet nélkül a résztvevők származására még a XVII. században is szokásos. V. ö. *Meynert* i. m. 182. l. *Vaníček*, Spezialgeschichte der Militärgrenze, I. 285—286. l. *Ballagi:* Wallenstein horvát karabélyosai, 57—61. l.

valók. Parancsnokaik között ugyan már Mátyás korában magyar név tűnik fel, Haraszthy Ferenczé, ki az 1488-iki glogaui hadjárat királyi könnyű lovasságát kommandírozta volt s kit Stein György a thomaswaldaui csatáról beszámoló levelében egyszerűen „Frantz der Raitzen Heuptmann"-nak nevezett.[42] Egyúttal azonban szörényi bán is volt, tehát

[42] Stein György levele Budissinból Hans v. Minckwitz-hez 1488 augusztus 4-ikéről. *Scriptores rerum Silesiacarum.* X. 157. l. Két héttel azelőtt, július 20-án ugyanő jelentette Boroszlóba, hogy „Haraszthy Ferentz" (így!) aznap csatlakozik hozzá embereivel. U. o. XIV. 156. l. A két név ugyanazon személyre vonatkozása nyilvánvaló, annál is inkább, mert Haraszthy Ferenc volt az, kit a király a thomaswaldaui diadal után a győztes főparancsnok Haugwitz s a glogaui ostromzárat irányító Tettaueren kívül külön elismerő jutalomban részesített. U. o. XIV. 164. l. A rácok szerepéről a thomaswaldaui csatában Stein György fenti levelén kívül v. ö. Goerlitzer Rathsannalen, *SS rerum Lusaticarum,* II. 56—57. l. Továbbá Marcus Kyntsch. Sagani János-életrajzát. SS. rerum Silesiacarum, IV. 9—10. l. és kiegészítésül *Cureus* egykorú adatok (nagyrészt a fentiek) alapján összeállított valamivel későbbi tudósítását. Gentis Silesiae Annales, Wittemberg 1571. 546—547. l. A csatadöntő nehéz lovasság Haugwitz parancsa szerint feszes egységenként támadott, a csatarendbe nem szorított rácság pedig gyors lecsapásaival a rohamok eredményeit iparkodott kiszélesbbíteni. Haraszthy és kísérete nb. már Haugwitz benyomulása előtt megjelent Tettauer mellett a haditerületen, mikor még csak Glogau megostromlása volt a cél. „Schön und lieblich Volck — írja Kyntsch i. m. 7. l. a királyi seregről — wohlgekleidet mit ihrem Harnisch und frölichen Rossen. Die von Glogau zogen aus der Stadt zu schauen diese Heere, etliche in guthem Geräthe, etliche in weissen Hauben, etliche in *rothseidenen,* etliche ohn Geräthe". A Mátyás iránt annyira ellenséges Catalogus abbatum Saganensium elrettentő képet fest a schizmatikus rácokról s a királyi seregről általában. „Rex itaque Hungarie cum ducem Johannem (Sagani János) sic obstinatum et rebellem audiret, misit in Slzesiam ad eum domandum flagellum Dei, populum inhumanum, populum partim infidelem, partim fidei corrupte, mancipia videlicet Sarracenorum, quorum dux et capitaneus fuit Despoth (!), dux Sarvie a Turcis depulsus, dominum quoque Johannem Hawgewitcz cum Theutunico populo etc". SS. rerum Silesiacarum, I. 393. l. Mi kétségkívül erős túlzás. Haraszthy 1489 június 14-iki, Stein Györgyhöz intézett panaszleveléből éppen ellenkezőleg az ő embereinek szorongattatásáról értesülünk. U. o. XIV. 187. l. Hogy nem lehettek keztyűskezű ellenségek, hogy a török harctér pusztító harcmodorát Sziléziába is magukkal hozták, természetes. Tudvalévő, hogy a törökre, bár haditudománya a XV. században nem állott az akkori Európáé mögött s janicsárjai fegyelmezett hadrendjét vagy tüzérségét bármelyik nyugati sereg megirigyelhette volna, mégis nem ezek a tünetek jellemzők. A janicsárság a sereg egy erős kisebbsége csupán, ágyuikat pedig nagyobbrészt idegenek (olaszok) kezelték. Igazi veleszületett harcmódja, a véres sebeket osztó és vevő egyéni küzdelem. Tehát ugyanaz, mi ha nem is olyan barbár kegyetlenséggel, a tulajdonképeni középkort is jellemezte. A Nyugat éppen akkortájt mind határozottabban tért át a taktikai egységekbe tömörülés, a megszervezett tömegharc újkori útjaira. A török egészében nem fejlődött s a magyar végek életét mindvégig az ő egyelőre rendkívüli áldozatokat kívánó és veszedelmes, de mindinkább elavuló harcmódja determinálta. „Tametsi ferocissima natio solos fere Hungaros, Chorvatos et Moldavos sibi virtute pares ducat,

magyar volta mellett is egészen érthető alantasainak rác nemzetisége. Éppen annyira, mint ahogy az intézmény átalakulása természetszerűen a legfelsőbb rétegen kellett, hogy kezdetét vegye s onnan terjeszkednie lefelé, ha a könnyű fegyvereseknek erre a fajtájára egyáltalában valamelyes jövendő várakozott.

Azoknak nb., akik a névhez mindenáron ragaszkodnak, kétségkívül azt kell hinniök, hogy a rác lovasság Mátyás király korával éppen úgy elbukott, mint a fekete sereg; ám az a feltűnő, hogy erről a feltételezett pusztulásról éppen semmiféle adatunk sem maradt. Sőt Magyarország könnyű lovassága számban, tekintélyben mindinkább terjeszkedik, azzal a különbséggel, hogy körülbelül a XV. század nyolcvanas éveitől kezdve — *nem rácnak, hanem huszárnak hívják*. Az a seregordó, mely deus ex machina-ként látszik fel-

---

caeteros vero Christianos, eo quod haud saepe cominus, sed tormentis ac missilibus, ut plurimum pugnant, perinde ac feminas spernat: putat enim proprium viri esse rem gladio cominus gerere, illatorum vulnerum foeditate suam hostiumque virtutem metiens. Quippe non proelium, sed puerorum iocum existimat in quo abscissis manibus pedisusve aut tota cervice desecta corpora minime detruncantur. *Tubero*, Commentarii. Schwandtner, SS. rerum Hungaricarum. II. 257. l. A török szokás, akár törvénynek is mondhatjuk, a levágott ellenséges fejek száma szerint biztosított jutalmat a harcosoknak. V. ö. *Salamon Ferenc*, Az első Zrinyiek, 620. l. S Mátyás király rác lovasai ebben a világban növekedvén fel, ennek színezetét vitték át a nyugati harcterekre, mit a király úgy látszik éppen nem helytelenített, sőt az egyik szemtanú, Eschenloer Péter boroszlói jegyző szerint egyenesen istápolt. Már a cseh háború első évére 1468-ra vonatkozólag olvassuk nála, hogy: König Matthias hatte bei tausend Räzen, die waren sehr mörtlich: die taten wunderliche Dinge wider die Ketzer. Namen keinen gefangen sondern schlugen inen ir Haupt abe und als manches Haupt sie Matthiae brachten der Ketzer, hatten sie irer von ieglichen einen gesatzten Sold. I. m. II. 129. l. Ugyancsak ő beszéli el, hogy 1470-ben, mialatt Podjebrád az éhségtől űzve Hradischtól Gödingig hátrált, a seregét csapkodó rácok harminc szekeret töltöttek meg cseh fejekkel s ezeket azután Mátyás hajítógépekkel a cseh táborba lövette. U. o. 200—201. l. Ez volt a török harctér erkölcse! Ebben a kegyetlen légkörben kellett másfél évszázadon keresztül a magyar végeknek kitartani; csak természetes, hogy idomulás nélkül a védelem nem ment s a magyar végházak, mint pl Thury György (ú. n.) énekéből tudjuk, éppen olyan büszkék voltak a levágott pogány fejekre, mint a török őrségek a maguk keresztény áldozataiéra. De a művelt Európa sem cselekedett adott alkalommal másképp, mint Mátyás király. Nem is a XV., hanem a XVII. században, annak is a végén volt szokás Franciaországban, hogy a magyarországi harctérről odaszakadt huszárokat még mindig a leütött fejek szerint jutalmazták. „Quand ils reviennent de la guerre, le géneral leur donne autant de pièces d'argent qu'ills rapportent de têtes. — mondja a Moreri-féle Dictionnaire 1732-iki kiadása. *Choppin*, Les Hussards, 210. l. A glogaui háborúnak mindenesetre a rác lovasok adták meg a nyugati szem számára egészen különleges természetét. Ideo hoc bellum a rustica plebe nominatum fuit Rascianum — írja Cureus i. m. 345. l.

bukkanni Mátyás király említett 1481-iki levelében, hatvan esztendővel utóbb annyira uralkodó, hogy az 1542-iki pozsonyi országgyűlés 21. cikke szinte csodálkozva állapítja meg, hogy Magyarországon, bár csak a felső megyékben, még akadnak a nehéz lovasságnak némely maradványai, „sint adhuc aliquae reliquiae".[43] A változás főoka természetesen a török veszedelem elhatalmasodása, mire nézve jellemző, hogy a huszár akkorra csak az északi részekből nem szorította ki egészen a középkor főfegyvernemét.[44] De azért hatvan esztendő ekkora változás nyélbeütésére mégis kevés. A kutató abban a sajátságos helyzetben találja magát, hogy míg előbb a huszárok múltját nem volt képes, az elnevezést szem előtt tartva visszafelé nyomozni; most, a nyolcvanas évektől kezdve, a rác lovasság tűnik el előle. Mindjobban kell, hogy önkéntelenül is kialakuljon tehát benne a két különböző nevű, de egyazon szerepű, szemmelláthatóan egymás nyomába lépő katonafajta azonosságának gondolata, vagy legalább is annak erős valószínűsége. Török veszedelmet, bár kisebbjelentőségűt, a XV. század is ismert s kétségtelen. hogy ennek a nyomásnak a déli határokra nehezülése jelentette meg a rác kötelékeket a magyar hadi zászló alatt. A nyomás állandóan nőtt, mind nagyobb és nagyobb menekült tömegek szivárogtak át a határon. Mátyás korából már nagyszámú tudósításunk van a gyorsultütemű betelepülések felől, annál inkább, mert a török, elhurcolta magyar lakosság helyébe gyakran éppen a kölcsönt visszaadni kívánó magyar hadvezérek plántálták át, és pedig mint látni fogjuk, királyi parancsra, a rác kazáliákat.[45] A kisebb rajokról persze nincs hír, de a népesebbek, mint pl. az említett és gazdagon megadományozott Belmosevity Milos és csapata, vagy a később ugyancsak sokat emlegetett Jaxity István és Demeteré formaszerű katonai kötelezettség árán nyertek új hazát a Délvidéken. Külsejükre nézve ezek a rácok teljesen hasonlók az őket maga előtt űző törökhöz, de ez a jellegzetesség a legrégibb huszárábrázolásokon is feltűnik. A XV. század huszárja csak középkori szemüvegen át nézve számíthatott

[43] Magyar Törvénytár, I. 88. l.

[44] Egy évszázaddal azelőtt Zsigmond kora a déli határ védelmére 2200 lándzsát, azaz lovagot szánt a megfelelő kísérettel. Nem mernők állítani, hogy könnyű lovasságot egyáltalában nem, de ezt ugyancsak jellemzően még csak megemlíteni sem tartották érdemesnek és szükségesnek. V. ö. *Thallóczy—Áldásy:* M. o. és Szerbia összeköttetéseinek oklevéltára, 58. l.

[45] Zsigmond király 1427-ben még Sopronból telepített a megfogyatkozott lakosságú Nándorfehérvárba. I. Ulászló 1440-ben már a rácok csepeli szállásai felől intézkedik. V. ö. *Thallóczy—Áldásy:* Magyar-szerb oklevéltár, 73., illetve 138—139. l. A Mátyás-kori telepítésekről alább részletesen szólunk.

könnyű lovasnak.[46] A lándzsa, illetve kopja még a szablyával legalább is egyenrangú fegyver a kezében s általában páncélinget és sisakot viselt,[47] éppen mint a hűbéres török lovasság, a spáhi. A szerepük annak a királynak korában, ki a huszárságot önálló ordónak hirdette, éppen nem lehetett közömbös. Akik Mátyás országlásának természetrajzát ismerik, tudják, hogy igazában csak kétféle érdemet ismert el és méltányolt: kulturálisat és katonait. Kulturát a beözönlő rác tömegek bajosan hoztak, azaz csakis katonai jelentőségük elismerése lehet a rác vallás szabad gyakorlatának, illetve védelmének az 1481-iki országgyűlésen történt éppen nem középkoriasan hangzó biztosítása. A lépés roppant fontosságát tudvalevőleg már néhai Thallóczy Lajos kiemelte,[48] de a Brankovics Vuk despota nyujtotta 1480-ik évi segítség ad hoc értékeléséhez fűzte. Amit mi keveslünk, mert az 1480-iki szerb diverziót sikere ellenére sem tudjuk ilyen okozatot előidéző oknak minősíteni. Éppen ezért tovább mennénk s hosszabb múltat tételezve fel, a törvényben a rác lovaskötelékek megjutalmazásának, talán azt is mondhatnók a magyar ügyhöz kapcsolni akarásának rendkívül jellemző tünetét látjuk. Míg az apa Hunyadi János a görög hitnek, mint erre alább kitérünk, éppen a szerb népköltészet tanúsága szerint engesztelhetetlen ellensége volt,[49] ime a fiú, a király, a rác ritust az országhatárokon belül is elismerte. A két felfogás közé döntő változások kellett hogy ékelődjenek, mert a befogadás ténye általános történeti szempontból éppen olyan meglepő, mint szigorúan hadtörténelmiből az a másik, melyet már említettünk, mikor is ugyanaz a király a nemrég még rablónak nézett huszárt értékben a középkor egyedüli katonája, a páncélos lovas mellé állította.[50]

---

[46] *Jähns,* az intézmény történetét nem ismerve, Miksa császár huszárjait egyenesen nehéz lovasoknak volt hajlandó tartani. (Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens, 917. l.)

[47] V. ö. 1518. II. t.-cikk Magyar Törvénytár, I. 746. l. A huszár felszereléséről alább bővebben.

[48] Magyar-szerb oklevéltár. XLV. l.

[49] A szultán Brankovics kérdésére hajlandó volt megengedni, hogy győzelme esetén a mecset mellett a görög templom is ott álljon. Hunyadi a római egyház egyeduralmát követelte. V. ö. *Ranke:* Die serbische Revolution, Berlin 1844. 26. l.

[50] Hogy a király kellőképpen becsülte és értékelte huszárjait, nem kell külön kiemelnünk. Enélkül bizonyára nem fogadta volna be őket seregébe. De mindenekelőtt a tények beszélnek. Páncélos hadát súlyos anyagi áldozatok árán is fenntartotta, s a huszárság létszámát az előbbi rovására nem növelte módfelett. A ferrarai herceghez intézett, szemmellátható an sebtében és igen pongyola latinsággal fogalmazott 1482 június 1-iki levelét, melyben azt írja, hogy „statuimus mittere in subsidium vestrum quingentos equites inter quos essent centum usarones, idest homines levis armature, qui plus ceteris valoris etc." (Fraknói, Mátyás

Mikor nb. ez az értékelés történt, akkorra a huszár szó alapjában gyanus jelentése legnagyobbrészt elmosódott. Már a század dereka előtt felbukkan a huszár mint személynév, eleinte egyszerűbb jobbágymiliőben,[51] de 1466-ban, mint ismeretes, Mátyás király Szerdahelyi Huszár Péternek már nemesi címert adományoz. Világos jel ez arra nézve, hogy viselője nem hordhatott éppen lenézett vagy kimondottan kétes-hírű nevet.[52] Valakik, kiknek sorában ilyenformán már ma-

király levelei II. 232—233. l.), tehát nem lehet és nem szabad úgy értelmeznünk, hogy a száz huszárt többre tartotta volna a négyszáz páncélosnál. Hiszen világos, hogy ez esetben ötszáz huszárt küldött volna. De nagyon sokatmondó, hogy még ilyen kisszámú egységben is helyet adott a könnyű lovasságnak, s a plus ceteris valoris annyit mindenesetre jelent, hogy egyéb könnyű fegyveres fajtánál a huszárt többre tartotta. Ferdinánd nápolyi király is kiemelendőnek vélte 1486-ban, hogy az ezerfőnyi királyi segély mellett Beatrix még külön háromszáz huszárt igért. *Óváry*, A. M. Tud. Akadémia oklevélmásolatai, I. 147. l. Általában a külföld már a cseh háborúk folyamán megtanulta, hogy a magyar könnyű lovasság nem elhanyagolható erőtényező. „Seine K. Gn. wirt sulch volk von Ratzen, Turken und Wolachen in die lande bringen des sich kaiser und seine fürsten fürchten werden" — írta a Mátyás ügyéért később vértanúhalált halt Heinz Dompnig a boroszlói tanácshoz 1471-ben — ami meglehetősen fenyegetően hangzik. De ugyanakkor említi, hogy a rendelkezésére álló páncélosok száma „obir VII.^{m} pferde", a könnyű csapatokat ellenben csak „obir V^{m} Ratzen zu rosse" képviseli. SS. rerum Silesiacarum, XIII. 37. l.) Ugyanennyit, ötezret mond a sabáci felvonulási sereglajstrom is. (Századok, 1884. 510. l) Roppant nagyarányú térfoglalásról tehát beszélhetünk, de Mátyás alatt többről nem.

[51] V. ö. Szamota korántsem teljes lajstromát a Magyar Oklevélszótár 399. lapján. Legrégibb adata 1449 (vagy inkább 1448) december 25-ikéről való s már Nógrádmegye területén tud Huszár Jakab nevű jobbágyról. Dl. 11316. (Ugyanezen váci káptalani jelentés párja az alperes Saági Balázs nevére kiállítottan megvan a Dancs-család levéltárában is a Nemzeti Múzeumban.) Szabad költözködés mellett is valószínűtlen, hogy nyilvánvalóan déli eredetű parasztember egyenesen Nógrádba származott volna el. Ha a név mint láttuk Zágrábban a XIV. század végén ismerős s a következő derekán már Budától északra bukkan fel, úgy bátran feltételezhetjük, hogy mondjuk Somogy vagy Bács magasságában már a XV. század elején előfordult.

[52] Magyar címeres emlékek, III. XVIII. tábla, 51—52. l. Valami nyoma a régi hangzásnak nb. még a XVI. századra is maradt, valószínűleg a huszárság soraiból itt-ott még mindig kikerülő rabságba esett s másképp szabadulni nem tudó pribékek miatt. (Korbaviai Karlovics János bán írja egyik török foglyáról 1522-ben, hogy „olim noster servitor fuisset, sed per diuturnam captivitatem secte Turcarum adhesisset *Thallóczy—Hodinka:* A horvát véghelyek oklevéltára. Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXI. 49. l.) Bornemissza Péter mondatja Elektrával Chrysosthemisnek (Elektra IV. 2.) „az hitvan huzart (Aegisthost) kiralnak akarod tartani, atiamnak aruloiat akarod tiszteltetni". (Dr. Kertész Manó tanár úr szíves közlése.) De *Takáts Sándor* kétségtelenül túloz, mikor azt állítja, hogy Magyarországon „a vitézlő urak a világért sem nevezték volna magukat huszároknak". A huszár a száguldó, és a jargaló. (Emlékezzünk eleinkről, 91. l. s u. o. több helyt.) Éppen az ő adatai bizonyítják, hogy a század első felében a hazai forrásokban is igen gyakori a név. Hogy

gyar vagy elmagyarosodott elemek is lehettek, a latrunkulussal eredetileg egyértelmű terminus s egyúttal a huszár-harcmód és fegyverzet számára — utóbbira nézve éppen a Huszár-címer a legrégibb adatunk és emlékünk, — kivívták közben azt a tekintélyt és megbecsültetést, mely egy akkori magyar nemesember valójával is megfért. Ezek a valakik, mint az előbbiek alapján talán már is nagy valószínűséggel hihetjük, a magyar seregben szolgáló úgynevezett rác lovasok voltak s a két megnevezés hordozóinak azonossága egyenesen nyilvánvalóvá lesz, ha sikerül néhány oly érvet is sorompóba állítanunk, melyből a feltevés-jelleg már teljesen hiányzik.

A hármas táborról annyit beszélő Bonfini művét tudvalevőleg *Heltai Gáspár* tette a deákul nem tudó magyar érdeklődők előtt ismertté. Annyira ragaszkodik mintájának még mondatalakításához is, hogy tulajdonképpen Bonfini fordítójának tekinthető. A két szöveg részletes egybevetése tehát semmi érdemleges eredménnyel sem biztat. Az olvasó legfeljebb elcsodálkozik, hogyan is lehetett a humanista elegáns és könnyed előadását ilyen zamatosan nehézkes tőrőlmetszett magyarsággal visszaadni. Ám a kollaterálás fáradsága még sem vész egészen kárba. Azt tapasztaljuk t. i., hogy felfogás, leírás, egymásrakövetkezés, tehát a lényeg, Heltainál Bonfinié ugyan, de egyes fogalmakat olvasói kedvéért, hogy úgy mondjuk modernizált. Igy a mi esetünkben is. Ő is elmondja, hogy „három táborban mindenkoron vala a király népe. Egyikben valának a Magyarok, másikban a Tsehek, harmadikban a Rátzok" s hogy a magyarok és csehek, azaz a bandériumok és az utóbb feketének nevezett zsoldos csapatok, mind fegyveresek, azaz páncélosok voltak, legfeljebb számszerijjasok.[53] Hát kik és mik a rácok? Ezt is megmondja, ha nem is ugyanazon a helyen, de ugyanabban a kapcsolatban. „Három féle hada vala akkoron is az ő szokása szerént: Magyarok, Tsehek, és Rátzok. Ezek pedig mind katonák valának és huszárok".[54] Hogy mi a fegyveres, mi a

azontúl ritkul, s csak az idegenek használják következetesen, egészen természetes. Akkorra a páncélos Magyarországon kiveszett s a lovaskatona ipso facto huszár volt, tehát inkább szolgálata természetét vagy származását emelték ki, s hívták a konvenciós zsoldost jargalónak, a nemesrangúakat uraim-nak. Az idegen ellenben, távolabbról, a fegyvernemet nézte, mely számára egy volt a több közül. Éppen azért kitartott az eredeti elnevezés mellett. Takáts feledni látszik, hogy a század egyik legkiválóbb, talán legrokonszenvesebb magyar főtisztjét, — életrajzát éppen ő írta volt meg — kinek neve mindenki számára büszkeség lehetett volna, Berenhidai Huszár Péternek hívták. Régi magyar kapitányok és generálisok, 231—266. l.

[53] Magyar Krónika, 1789-iki kiadás. II. 154. l.

[54] U. o. 230. l.

katona, a miles, a páncélos, hogy mindez nehéz lovast jelent, azt még az ő kora is egészen világosan tudta. Nem úgy a rácokat. Ezeket illetően magyarázattal tartozott, s azt ilyenformán, ha óvatosan is, hiszen a Bonfini szövegéhez való makacs ragaszkodás megkötötte a kezét, meg is adta. Ha a kettős egyenletből, a fegyvereseknek nevezett magyarokat és cseheket a mathematikus módjára kirekesztjük, ott marad a rác és a huszár azonossága, [55] olyanformán, mint azt egy közelkorú rendkívül érdekes birodalmi gyülési aktából is megállapíthatjuk.

1522-ben történt, hogy dr. Rotenhan Sebestyén, a jónevű német humanista, a német birodalmi gyűlés elé terjesztés céljából egy jelentést szerkesztett Magyarország leendő megsegítése, illetve a magyar-török harctér állapota felől. Az adatokat nagyrészt Georg v. Adelshausen landsknecht-kapitánytól kapta, ki az akkoriban Magyarországra küldött kisszámú német segélycsapat parancsnoka volt. De ő maga sem restelte a fáradságot, körülnézett az előtte ismeretes írott forrásokban s mint maga mondja „aus einem allten Buch" kiírt egy 1470-iki (?) török-ellenes magyar sereglajstromot, azzal a gondolattal, hogy Mátyás király diadalmas napjainak, hadikészületének és felvonulási rendjének ismerete a Nándorfehérvár és Sabác elestét követő depresszióban sem lehet haszon nélkül való. Hogy miféle „altes Buch" volt Rotenhan közvetlen forrása, sajnos, nem tudnám megmondani, de a közölt szöveg kétségkívül azon a kimutatáson alapszik, melyet olasz eredetiben a Történelmi Tárban[55a], s még előbb olaszból magyarra fordítva „A felséges magyar király szárazföldi és vizi hadereje a törökök ellen" címmel *Óváry Lipót* adott volt ki a Századok 1884-iki évfolyamában.[56] A számadatok kivétel nélkül pontosan egyeznek, egyezik lényegben a szövegezés is, azzal a különbséggel, hogy Rotenhan néhány megjegyzést részletesebben körülírt s néhány akkorra úgy látszik elavult kifejezést a saját korában szokásossal egészített ki vagy helyettesített. Így „fünfftausend hussern und rotschen zu ross"-ról — az utóbbit második helyen egészen súlytalanul említve — beszél abban a bekezdésben,[56a] melynek Óváry-féle megfelelője csak ennyit mond: „A Duna hosszában követi a királyt ötezer válogatott szerb lovas, kik

[55] V. ö. az előbb említett „Raitzen heuptmann", Harasthy Ferenc személyének körülírását Bonfininál és nála. Trincham (Trnka János) Boemorum equitum praefectum et Franciscum Aristium cum expeditissimo equitatu in provinciam misit, 661. l.... el-botsátá Trintsánt az Tseheknek Hadnagyát és az Arisztus Ferentzet az huszárokkal. 241. l.

[55a] 1885. évf. 762—764. l.

[56] 509—520. l.

[56a] Jajcza története, CCCXLIV—CCCXLV. l.

mint martalócok az ellenséges földön roppant károkat okozhatnak". Az eredeti szöveg[57] azonban a következőképpen hangzik: „Item seguono la maesta del Re nella ripa del Danubio huomini d'arme del Regno di Rascia et di Servia 5000 sopra chavalli velocissimi et electissimi e quali quando fussi bisogno possino fare preda et incendio et che in uno giorno possino correre X. miglia unghere et la notte sequente ritornare, che tra di et nocte sono, 100 miglia taliane". Rotenhannál kétségtelenül a hussern a fontos s a rotschen nyilváncsak azért került a tollára, mert a „di Rascia et di Servia" megszabta kettősséget valamiképpen vissza akarta adni. A XVI. század első negyedének vége felé tehát már a Magyarországgal érintkező külföld is sejtette, kik a huszárok közvetlen ősei, viszont még a század második felében is Thráciából származtatja „az huszár nép"-et Ilosvai Selymes Péter,[58] már pedig a magyar humanisták szóhasználatában Thrácia tudvalevően Rácországot jelentette. Equitum levis armaturae ductor fortissimus, natione Thrax aut ut nunc loquuntur Rascianus — mondja Belmosevity Milosról Istvánffy Miklós.[59] A legjellemzőbb pedig a stájer Jakob Unrest osztrák krónikájának tudomása, nemcsak írójának közismert becsületessége és megbízhatósága következtében, hanem azért is, mert éppen a kritikus időben a XV. század második felében foglalódott írásba. Akkortájt, mikor a két terminus egymást felváltani, a huszár szó a rácot kiszorítani készült. Leírva Magyarország határait, azt mondja, hogy „Hussarn oder Ratzen stost auch an Ungerlandt nicht verr von Wossen".[60] Azaz Boszniától nem messze tőszomszédja Magyarországnak Rácország vagy Huszárország is, mi olyan beszédes azonosítás, hogy a kérdést az előbbiek latbavetése híjján is, megvilágítani és eldönteni volna hívatott. S miután Belmosevity Milost, és társait, sőt a fentemlített Haraszthy Ferencet is, hol rácok, hol huszárok, Mátyás alatt inkább rácok, Ulászló alatt mindinkább következetesen huszárok élén találjuk, a XV. századbeli rác katonaság és a huszárság azonossága, az elnevezések egymásra következése mindenesetre nyilvánvaló. Mátyás király huszárjai s Bonfini és a korábbi források rácai egy és

[57] *Óváry* 1479-re, *Szentkláray* (A dunai hajóhadak története, 70. l.) 1476-ra teszi. Velük szemben *Csánki* (Szabács megvétele, Hadt. Közl. 1888. évf. 374—375. l.) meggyőzően kimutatta, hogy a sabáci hadikészület kapcsán íródott s valószínűleg a velencei követ Baduario Sebestyén egy 1475 őszén kelt jelentésének a melléklete.

[58] Historia Alexandri Magni. Régi Magyar Költők Tára, IV. 94. l.

[59] Regni Hungarici Historia, Köln 1724. 10. l.

[60] *Krones:* Jakob Unrest's Bruchstück einer deutschen Chronik von Ungarn, 21. l.

ugyanazon könnyű lovasságot jelentették, — quod erat demonstrandum.

Amivel ha csak történeti áttekintést akartunk volna adni, jóformán be is fejeztük volna mondanivalónkat. Ámde ez az eljárás a folyamatnak, a jövő felé vezető útnak egy oly jellegzetes és talán mindennél fontosabb összetevőjét hagyná érintetlenül, hogy a kép egészen jogosan volna hamisnak nevezhető. A balkáni gyökerek felfejtése egyedül a rideg tényálláshoz vezetett és vezethetett, de a huszárság problémája éppen ezen a ponton emelkedik ki a szűkebb értelemben vett hadtörténelmi kutatás medréből s válik nemzeti életkérdéssé, melyre — természetesen mindig a hadtörténelmi tényezőket tartva elsősorban szem előtt — részletesebben ki kell térnünk. A tényállás mögött t. i. megdöbbentő lehetőségek kisértetei imbolyognak. Hogy ezek hogyan foszlottak semmivé, hogy hogyan vált a huszárból a XVI. század egyedüli s igaz magyar katonája, ez még mindenesetre az eredetkérdés körébe vág.

A török harcmódnak tudvalevőleg jellegzetes sajátsága volt a megtámadott, de még birtokba nem vett területek lakosságának elhurcolása. Efelől már Zsigmond panaszkodott 1419-ben,[61] az 1463-iki tolnai országgyűlés pedig javában számolt azzal az adóztatási hiánnyal, mit a török által kiürített területek jelentettek.[62] Ezeket a pusztaságokat azután önkéntes beköltözők mellett a magyar ellentámadások a határos török végek többnyire rác lakosságának betelepítésével iparkodtak benépesíteni.[63] 1480-ban pl. százötven kazáliát tereltek át magyar területre,[64] Kinizsy 1481-ben „cum maximo indigenarum comitatu" tért haza Szerbiából,[65] s 1476-ban Vuk despota már magyar földön állotta útját a Temesvár alól visszavonuló töröknek.[66] Mai szemmel nézve éppen nem kedvező néprajzi elváltozás, de azt kell látnunk, hogy Mátyás király teljes erejével támogatta. A kosztolányi csehek által összerabolt s a vár elfoglalásakor hatalmába került négyszáz asszonyt elküldte a családjukvesztett rácoknak.[67] Arragoniai

[61] *Thallóczy—Barabás:* Frangepán oklevéltár, I. 184. l. Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXV. kötet.

[62] *Kovachich:* Sylloge decretorum comitialium, 182. l.

[63] Ex depredacione regni Rascie reformabitur provincia Ziruinensium, quoniam Ratiani veniunt ad istam partem Zaw ad descendendum deserta loca — irja Rossingen (Rozgonyi?) János ugyancsak 1463-ban Gravenecker Ulrikhoz. *Bachmann:* Urk. Nachträge zur öst.-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III. Fontes rerum Austriacarum. Dipl. et acta. XLVI. 28. l.

[64] *Makuscev:* Mon. hist Slav. Merid. II. 98—99. lp.

[65] *Fraknói:* Mátyás király levelei II. 190. lp.

[66] Magyar-szerb oklevéltár: 269—270. lp.

[67] *Eschenloer* i. m. I. 349. lp.

János bibornokot pedig 1480-ban felkérte eszközölné ki a pápánál, hogy a török pusztította területek hitveseiktől megfosztott lakói új házasságot köthessenek.[68] Mivel pedig katonái lelkiismereti okokból tartózkodni szeretnek az emberzsákmánytól, hasson oda, hogy a Szentszék ezeket az aggályokat eloszlatni segítsen, miáltal a magyar vezérek a török példát lelkiismeretfurdalás nélkül követhetnék.[69] Igy kezdett kicsúszni a Délvidék a magyar elem lába alól; a török hódítás ott már nagyobbrészt rác lakosságot talált. Hogy ez a jövőre nézve mit jelent, arra középkori uralom természetesen nem gondolt és nem gondolhatott. S miután szervezetet a rácság, mint ilyen, nem nyert, a jövő kevésbbé szerencsétlen alakulása mellett, éppen mint a messzebb északra tolódott rajok, valószínűleg fel is szívódott volna. Vaniček nyomatékosan tagadja, hogy a Mátyás-kori telepítéseknek a későbbi határőrvidékekhez genetikus közük volna.[70] S nagyrészt igaza is van, de csak azért, mert a megszállott terület java csakhamar török kézre jutott. De a határőrvidék berendezése igenis megkezdődött. Belmosevity Milos beköltözése már ebbe a fejezetbe tartozik.

„Milon Belmusius, natione Moesus, Hungarorum ducum haud postremus"[71] életpályája hű tükörképe annak a forrongó világnak, mely a török végeken kialakult s melyről akkor még nem lehetett tudni, hogyan fejlődik, végeredményben nem fordul-e a magyarság ellen. Mátyás király 1483-iki adománylevelében már „nobilis Mylos Belmosovyth"-nak mondja s elismeri szolgálatait az időtől fogva „quo deserta societate et derelicto Turcorum obsequiis ad observationem Christianitatis et vere fidei confugit". Tehát eredetileg a törökkel fútt egy követ. Most megkapta a Temesvárhoz tartozó Majsa és Páznád birtokokat „pro loco descensus" azzal a kötelezettséggel, hogy a királynak és utódainak „cum suis adherentibus et ad se pertinentibus" a déli ellenség ellen híven szolgálni tartozik.[72] Ő is, környezete is szerb. A húsvétot „Graeco ritu" ülik meg.[73] végrendeletét — pedig akkor 1501-ben már egregius címmel és Sasvári előnévvel említi

[68] ...quia multi talium spe et propagande sobolis destituti derelictis hereditatibus, vel male dissipatis in alienas terras et sepe ad infideles diffugiunt alii vero plura scandala committunt. *Fraknói:* i. m. II. 50—51, lp.

[69] Nobis et nostris indulgeat eo modo quo hostes nostri faciunt, quoscumque ex terra hostili abripere poterunt, absque alicuius conscientie scrupulo asportare et in regnum nostrum regionesque vastatas collocare. (*Fraknói:* Mátyás király levelei, II. 51. lp)

[70] Spezialgeschichte der Militärgrenze I. 21—22. lp.

[71] *Tubero,* Schwandtnernél, II. 233. lp.

[72] Magyar-szerb oklevéltár 276—277. lp.

[73] *Tubero:* i. m. 233. lp.

Ulászló király — „servianis litteris" íratta.[74] Ennek az embertípusnak hovatartozását a vett és várható javak mennyisége, a jószerencse, esetleg személyes gyűlölet döntötte el. Nemzeti érzés egyelőre bizonnyal nem. Tubero leírásából tudjuk, hogy a szendrői török parancsnoknak egy ízben sikerült Belmosevityéket lakomázást követő mámorukban tőrbe csalni, megszorítani s jórészüket, köztük a vezér fiát is felkoncolni. Maga Belmosevity egérútat vett, majd hazaérve barbár fájdalmában valamennyi török foglyát kegyetlenül kivégeztette. Azután pedig, mikor sebeiből felépült, pusztító s kegyelmet nem ismerő támadást vezetett a szomszédos török terület ellen. Könnyen a török sem feledett, Belmosevitynak többé nem volt mit keresnie a szultán táborában, övéivel együtt a magyar ügyhöz volt kötve[75] s részt is vett a magyar nagyok életében. Mátyás király halála után mint a hirtelen karriert csinált főemberek javarésze Ulászlóhoz csatlakozott — 1490-ben Kinizsy seregében leljük,[76] — ki szolgálatait és összeszokott hadinépét éppen úgy megbecsülte, mint elődje tette volt. Már említett végrendeletét, miután kiskorú Milica nevű leányát különleges oltalmába fogadta,[77] változtatás nélkül helybenhagyta, csakis azt kötve ki, hogy csapata az ország védelmére továbbra is együtt maradjon.[78] A despotáé mellett kétségkívül övé volt a legnagyobb rác seregegység, de a két Jaxity neve is eléggé emlegetett. István és Demeter 1476-ban a valkómegyei Kórógy várat nyerte Mátyás királytól adományul,[79] s ha embereik száma kisebb, tehát szerepük kevésbbé jelentős volt is,[80] hűségükhöz és használhatóságukhoz szintén nem fért szó. Magatartásuk persze nem éppen lovagi a szó európai értelmében. Demeter 1490-ben, miután egymásután két párviadalban diadalmasan helytállt, a harmadikban, melyet már Ulászló király tiltakozása ellenére vállalt a rövidebbet húzta s kivetődött nyergéből. Mire rácai egyszerűen közbeléptek, a győztes ellenfelet elkergették s

[74] Magyar-szerb oklevéltár 299. lp.

[75] Holott előbb a szerencsés támadási alkalom nagyon jellemzően „per quendam transfugam" jutott a török tudomására. (Schwandtner: II 233—234. lp.)

[76] U. o. 170. lp.

[77] Magyar-szerb oklevéltár 297—298. lp.

[78] Ille gentes, quas pro defensione huius regni prefatus quondam Mylos conservare solebat, deinceps quoque plene et sine defectu eodem modo prout idem tenuit observentur. (U. o. 299. lp.)

[79] U. o. 390. lp.

[80] Demetrius Jassius natione Rascianus... in Hungarorum exercitu levis armaturae centum equitibus praefectus. *(Tubero, Schwandtner* II. 166—167. lp.) V. ö. Heltai Gáspár i. m. II. 140. lap: Mátyás király hozzá hivatá az Jaksitot az huszaroknak Hadnagyát és meg-hagyá annak, mit tselekednék.

parancsnokukat „haud tamen singularis certaminis iure conservato" megmentették a haláltól.[81] Mindenesetre idő kellett, míg a magyar környezetbe belenőttek. Veronai Gábor püspök a pápához intézett 1476-iki jelentésében örömmel újságolta a szreberniki rajtaütést. Százötven rác lovas „in habitu turchorum" belopódzott az éppen vásárt ülő városba, s azt, a tömegben „veluti Turci" elvegyülve, a lesbenálló despota kezére játszotta.[82] Természetesen beszélniök kellett a lakosság nyelvét, a Száván túl éppen úgy otthon lehettek volna, mint azon innen. De Magyarország még erős volt s a magyar király szolgálata sokuk szemében önmagában is értékesebbnek tűnhetett fel, mint a töröké, jóllehet egy hiba kétségkívül kísértett. Hitüket a török csak lenézte, gáncsolni sohasem gáncsolta. magyar részen viszont éppen ellenkezőleg, a vallás ügye rendkívül fogas kérdés volt. Az Anjoukról nem is szólva, maga Hunyadi nemcsak az idézett szerb népballada. de egész politikájának tanusága szerint, aligha szőrszálhasogató megfontolások, de keserű tapasztalatok alapján s esetleg ösztönösen is tisztában volt azzal, hogy a Balkán ó-hitű népei, különösen Byzanc bukása óta. Magyarország és Európa számára nem nyujtanak támaszt a török ellen. Hiszen ezeknek a népeknek, jobban mondva törzseknek alig volt vesztenivalójuk. Adót fizetni minden úrnak kellett volna s egyebet a török sem követelt. Vallásuk, egyetlen szellemi szükségletük. nem fűzte őket a Nyugathoz. Társadalmi rendjük a feudális nemességet nem ismerte. A török hatalom reájuk ült, mint valami hótakaró, s évszázadok múltán szinte nyom nélkül olvadt le róluk. Nagyon érdemes megfigyelni és kiemelni. hogy az egész Balkánon csak ott vetette meg hatékonyan a lábát, hová Európának már előbb benyomulni sikerült: az északnyugati részeken, Albániában és Boszniában. Ott s egyedül ott kialakult már akkorra a feudális vezetőosztály, s ez a nemesség a török előrohanás nyomában mohamedánná lett. Leszármazottaikban a török uralom emléke mindmáig él. mivel szemben a szerb, bolgár, román vagy görög nép egésze — egyes renegátok természetesen mindenütt akadtak, de a fejlődés lényegét ez nem érinti — maradt, ami volt. Az ő török hagyományuk mindenesetre egészen más mint Albániáé, vagy Boszniáé. Tudvalevő. hogy a török keresztényhitű arisztokratiát a neki alávetett területen nem tűrt. A hitehagyott megtarthatta állását és javait. a

[81] Tubero i. m. 268. lp.

[82] Magyarország és Szerbia összeköttetéseinek oklevéltára. 265—268. lp.

keresztény voltához ragaszkodó még életét sem.[83] Éppen ezért, ha lehetett, csak nyugati adottságú nemzetet lehetett ellene megszervezni. Míg önmagából ki nem vetkezett, csak annak volt komoly kockázata. Ez magyarázza Hunyadi átlátszó és elvi álláspontját: az óhitű tömegeket nincs mi kétségbeesett ellenállásra serkentse és összefoglalja, tehát a hathatós védekezés határa addig tart, és ott kezdődik, meddig a nyugati egyház uralma a Nyugat társadalma ér. Nem úgy Mátyás. Ő mint mindenben, ebben a tekintetben is, tekervényesebb utakon járt atyjánál. Az ő idejében Bosznia és Albánia már török volt. Tapasztalnia kellett, hogy a nyugati vágású, sőt sejthetően a magyar elem is, csak addig tart ki, míg egyetlen politikai erőtényezője, a nemesség, szilárdan áll. S miután szemeláttára jelentkeztek némely kétségbevonhatatlan tünetek, melyek, a déli részeken, ennek az osztálynak gondolkodóba-esettségére vallottak és mutattak, úgy találta, hogy csakis a magyar király ereje lehet mentsége Európának s a kereszténységnek. Minden egyéb viszonylagos értékű: puszta szám, mely elé csak ő s majdan utódai tehetnek pozitiv előjelet. Számbeli erőt pedig a balkáni töredékek is képviseltek: úgy találta tehát, hogy jobb lesz őket megnyerni, vallásukat nem bántani, gyenge Magyarországra nézve mitsem jelentenek, erősnek, számbavehető támaszai lehetnek. Igaza volt, de olyan utódokra lett volna szüksége, kik Magyarország hatalmi állását hozzá hasonlóan fenntartani képesek. Kezdeményezése azonban így is roppant fontos zálog volt a jövőre nézve. A magyart ő szoktatta hozzá, hogy a törökelűzte balkáni menekülőkben alkalomadtán bajtársakat lásson.[84] De nem lehet eléggé kiemelnünk, hogy egyelőre minden visszafelé fordulhatott. A horvát nemesség 1494-iki bihácsi gyűlése, melynek határoza-

[83] A korszak magyar kérdésekkel is foglalkozó krónikásai közül az egyetlen kit a történetíró neve megillett, a sokat idéztük Tubero, a török katonai eljárásának megfigyelése alapján következőképpen mutat reá politikájának lényegére. „Et profecto Turcae nihil magis sibi vitandum putant, quam ne in suis sedibus manum cum Christianis conserere cogantur; valde enim timent ne suae ditionis Christiani, quorum quidem vis ingens est, licet *iam extincta sit eorum nobilitas*, oblata externi auxilii occasione iugum excuciant et in communem hostem arma rapiant. Inde morem illis esse arbitror, ut si quem forte alicuius numeri hostem infra fines suos armatum ceperint, eum extemplo interficiant; rursus ipsi praedandi studio egressi, quemcunque in hostico nacti fuerint, conservent in servitutemque abducant". (*Schwandtner:* II. 237. lp.)

[84] A délvidéki nemesség megingásának lehetőségét s annak kezdő körülményeit színesen jellemzi Thallóczy a Blagay-oklevéltár bevezetésében CXXXVII—CXXXVIII. lp. Ugyanő idézi a nádor és az országbíró 1481-iki zágrábi ítéletlevelét, mely harminckét vádlottra nézve mondott ki fej- és jószágvesztést és pedig hatnál politikai okból; öten a törökkel cimboráltak, egy a császárral. CXXXVIII—CXLI. lp. (Mon. Hung. Hist. Dipl. XXVII. kötet.)

tát a bán, a magyar főur is támogatta, így írt a pápához: „Ha nem érkezik gyorsan segedelem, a mi szerencsétlen nyelvünknél egyebet nem tudván, s holmink itthagyásával kivándorolni nem kívánva, akár akarjuk, akár nem, a hit ellenségeivel ha lelkünk üdvösségét el is veszítjük a kereszténység kárára, de meg kell egyeznünk, hogy a mi tűzhelyeinken maradjunk s ne kényszeríttessünk kivándorlásra".[85] Nem egészen egy esztendővel előzte meg ezt a szomorú állásfoglalást Derencsényi Imre bán seregének udbinai katasztrófája, hol a horvát nemesség színejava máris elhullott. Sokak előtt tűnhetett fel ezután úgy, hogy ez az egyik lehetőség, de van másik is, és pedig kedvezőbb: az albán-bosnyák úri rend példája. Ime a törökkel sokat bírkózó utolsó Kosača hercegnek, Vlatkónak öccse „Achimates Cossicius Dalmata"[86] utóbb nagyvezérré, majd Bajazeth szultán vejévé is lett.[87] S ha a helyzet odalenn már Mátyás diadalmas uralma alatt némileg aggasztó volt, természetes, hogy halála, különösen pedig Udbina után, egyenesen súlyossá vált. Hogyan történhetett — kérdi Tubero — hogy a „praedatoria Turcarum manus ab Hungaris fundi facile assueta" ilyen diadalt arathatott Derencsényi még javaértékű páncélos serege felett?[88] A válasz az, hogy a magyar gőg volt az ok, mely nem akart a hegyekben megütközni, hol pedig a primitiv gyalogságot is fel lehetett volna használni, míg a síkon nyomatékosan érvényesült a török számbeli fölénye. Erre azonban sajnos azt kell felelnünk, hogy a hegyes terepen viszont a magyar lovag-sereg nem tudott volna kifejlődni, pedig hát a csatadöntő tényező mégis csak ez volt. A magyar kormányzatnak ezt a csorbát egészen gyorsan kellett volna helyreütni, ha a megriadt határvidék megnyugtatását s megtartását komolyan veszi, illetve képes venni. Nagy seregek állítására lett volna szükség, milyenek élén annak idején Hunyadi János küzdött, melyek a szultánt lenyügözően megverni képesek — vagy a határvidék a török háború természetét szem előtt tartó berendezésére. A törököt nyilt csatában döntően lesújtani nagyobbszámú európai sereg számára éppen nem volt lehetetlen feladat; a XV. századbeli Magyarország többször megcselekedte volt. „Turcae enim sicut ad pugnam collatis signis ineundam statarii militis inopia parum idonei sunt, ita populandi hostium agros eximia equorum pernicitate aptissimi" — állapítja meg csodálatraméltó

[85] Blagay-oklevéltár, CXLVI. lp.

[86] *Tubero, Schwandtner* i. m. II. 236, lp.

[87] *Thallóczy:* Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrajzi tanulmányok 193—194. lp.

[88] Commentarii. *Schwandtner:* II. 200—201. lp.

kritikájával ismét Tubero.[89] Az ellentállást azon a felületen szervezni meg, melyen a török csakugyan „aptissimus" volt, katonai szempontból tulajdonképpen nehezebb feladatot jelentett. De mindenesetre sokkal olcsóbban volt kivihető, s az általa felvert elszegényedett keresztény rétegek természetes ellenkészülete következtében szinte önmagától adódott. Mátyás király ez esetben is a kompromisszumok útját járta. Csatadöntő páncélos seregét fenntartotta, de nem fordította a török ellen; erre, miután a mozgékony határvédelem alapjait lerakta, s a huszárt katonának elismerte, pillanatnyilag nem is volt szükség. Hiszen katasztrófális veszedelmet a török vele szemben még nem reprezentált. Halála ebből a szempontból is döntő elváltozást hozott. A Jagellók megfelelő számú csatadöntő sereget már nem tudtak kiállítani, a határvédelem is szinte a „vis inertiae" alapján fejlődött tovább. De szerencsére fejlődött. A török egyelőre egyebütt, Egyptomban s a tengeren volt javaerejével elfoglalva, s a viszonylagos harci szünet két mentő, bár hogy úgy mondjuk nyomorelváltozásra adott módot. A Délvidék nemessége az izlámnak való behódolás helyett nagy részében a Magyarország mögött álló európai erőforrással, a Habsburgok birodalmával keresett kapcsolatokat, a tulajdonképpeni Magyarország hadügye pedig mind határozottabban alakult át a török képére és hasonlatosságára.

A horvát nemesség már közvetlenül Ubdina után, ugyanakkor, mikor a fentidézett török hitre téréssel fenyegetődző végzését hozta, a császártól és a birodalomtól kért ágyút és lőport várai fölszerelésére.[90] S úgy látszik, oda vetette bizodalmát a Szentszék is, mert eme veszedelmeshangú üzenet láttára, ami a lényeget illeti, azonnal leszámolt a magyar kormányzat tehetetlenségével és a horvátság helyzetét méltányolva, a keresztes hadjáratokra szánt ú. n. „cruciata"-t, nagyon jellemzően, Miksa császár rendelkezésére bocsátotta. Legalább is így adta ki rendeletben.[90a] A Szent Korona testének egységét már ekkor, alig néhány évvel Mátyás halála után, a legkomolyabb veszély fenyegette. S hogy a Habsburgok az adott helyzettel nem éltek, bizonnyal csak gyengeségüknek, majd a Jagellókkal kötött örökösödési szerződésnek köszönhető. Ferdinánd főherceg nagyon jól tudta, hogy a „krabatisch lande, das ain schlussl unserer lande ist von der Turkn erhaltn mug werden".[91] s hogy „uns und unsern landen und leuten vil erlicher

[89] *Schwandtner:* II. 264. lp.

[90] *Chmel:* Urkunden, Briefe und Aktenstücke zur Gesch. Max. I. 459—463. lp.

[90a] *Thallóczy—Barabás:* Blagay-oklevéltár, CXLVI. lp.

[91] *Thallóczy—Hodinka:* A horvát véghelyek oklevéltára, 245. lp.

pesser und nutzlicher ist den feindten ausserhalb unser lande widerstandt zu thuen."[92] Nem éppen felemelő vagy önzetlen szempont, de a magára hagyott határvidék még ezen is kapott. Az urak közül aki tehette, Miksa, majd Ferdinánd, esetleg Velence zsoldjába lépett,[93] mások a török kíméletét szabad átvonulás biztosításával próbálták megszerezni.[94] Az első út sem vallott valami különös öntudatra, de az utóbbi határozott züllést jelentett. Az előbbieknek mentségük lehetett, hogy maga Ulászló király is birodalmi segítség után esengett.[95] s mind nyomatékosabban kereste a nyugati szomszéd barátságát. A helyzetre nagyon jellemző, hogy a horvátok talán nem is császári védelmet kívántak elsősorban, hanem az osztrák, sőt német rendekkel igyekeztek megértetni, hogy érdekük lényegben közös, s széleskörű dinasztikus egyezségek helyett legjobb, ha ők maguk, a pusztulásra ítélt vidékek urai összefognak. Már 1494-ben kérték, hogy néhányuk meghívást nyerjen a birodalmi gyűlésre,[96] 1518-ban pedig az osztrákok erőltették Beriszló Péter veszprémi püspök, horvát bán s a határvidék más szakértőinek bevonását. Miksa császár ezt a követelést nb. egészen korrektül elútasította s helyette azt ígérte, hogy a magyar királyt keresi meg, közölné a birodalmi gyűléssel, milyen lépésekre volna szükség a horvátok szorongattatása s általában a török veszedelem elhárítása ügyében.[97] A császár kétségkívül megtagadta ekkor magát, mert nyilvánvaló volt, hogy örökös tartományai érdeke közelebb áll a horvátságéhoz, mint az egész Magyarországéhoz. A magyar kormányt mindenekelőtt Jajca és a bosnyák várak megtartása érdekelte, holott a török Ausztriába csapva ezeket egyszerűen elkerülte, a horvát megyéken viszont valamiképpen át kellett gázolnia. Az osztrák-horvát kapcsolat tehát pillanatnyilag szükségszerűbbnek látszott, mint a magyar-osztrák[98] s ebből a horvátság javarésze nem is csinált titkot. Olyan nagysúlyú főúr, mint Frangepán Bernardin, egészen nyiltan megírta már 1511-ben vejének, a magyar udvarban oly nagy szerepet vivő brandenburgi őrgrófnak, hogy ha a király nem vet valamelyes ügyet Horvátországra, minden elveszett s ő csak úgy hajlandó tanácsadás kedvéért Budára felutazni, ha komoly segítő szándék felől biztosítást nyer. Különben „muss gedenken

[92] U. o. 37. lp.

[93] V. ö. u. o. 2, 10, 189. lp. Korbaviai János gróf évi 1000 frt. fejében történt velencei szolgálatvállalásáról 1519-ben v. ö. *Marino Sanutot.* (M. Tört. Tár XXV. 130. lap.)

[94] Blagay-oklevéltár, CXLVI. lp.

[95] *Thallóczy—Horváth:* Jajcza története 141. lp.

[96] *Chmel:* i. m. u. o.

[97] A horvát véghelyek oklevéltára 30. lp.

[98] U. o. XXLVII—XLIX. lp.

in all weg, dass ich nit der erst werd vertriben und das mein verlier.[99] A XVI. század elejére nézve be kell ismernünk, hogy a horvátság Magyarország állandó gyengülése következtében lélekben elszakadt a magyar sorstól. Sokatmondó tünet, hogy a leromló magyar pénzt egyszerűen nem fogadta el: az új veretnek ott nem volt kurzusa.[99a]

Az 1526 január 26-iki rendi gyűlés már egyenes felségárulást követett el, mikor kimondotta, hogy elhagyatott állapotukban joguk van új urat, új fejedelmet keresni.[100] Ne feledjük, hogy Lajos király még élt, még félesztendő telt el a mohácsi veszedelemig. S hangos politikai szervezkedés hijján kevésbbé emlegetetten, de kétségkívül ez volt a helyzet a határvidék egész hosszában. Lehetett-e a frissen települt balkáni omladékrajoktól többet várni, mint az évszázadok óta magyar államközösségben élő horvát uraktól? „A határmenti vajdák a politikai és erőviszonyok aránya szerint majd a török, majd a magyar rendre hajlottak".[101] A lakosság állandóan fluktuált, ide- majd odatelepedett,[101a] „egész külön néposztállyá vált, mely állandó lakosból nomáddá lévén, utoljára maga sem tudta, melyik nemzethez tartozik" — írja nagyon találóan Salamon Ferenc.[102]

Mi történt, történt-e egyáltalában valami Magyarországon a veszedelem elhárítására? Ez a kérdés a késő-középkori magyar hadügyi állapot rövid áttekintését követeli.

Egészen kétségtelen, hogy Mátyás király koncepciója nem az a fokozat volt, hová a XVI. századbeli magyar honvédelem fejlődött. Ő a huszárságnak, többször említettük, lényeges szerepet juttatott, szinte valamennyi hadi vállalkozásában, de korántsem tervezte, hogy a magyar sereg egészében huszár- és hajdúvá váljék. Nemcsak a huszárságot annyira kiemelő 1481-i levelében nyilatkozik egészen félreérthetetlenül a páncélos és könnyű lovas viszonyáról. Ugyanazt, a páncélos elsőbbségét, tapasztalta Bonfini is, a nevezetes bécsúj-

---

[99] Horvát véghelyek oklevéltára 24—26. lp. Ugyanő a nürnbergi birodalmi gyűlésen a magyar követség mellett egészen önállóan tárgyalt Horvátország megsegítése felől. Deutsche Reichstagsakten. (Jüngere Reihe). III. 363—366. lap.

[99a] In Slavonia et Croatia usus monetae cupreae non est. — vallja be az 1526-i kir. számadáskönyv. Engel, Monumenta Ungrica. 218. l.

[100] Blagay-oklevéltár CLXI. lp. A horvát bán az engedetlen főurak ellen már 1522-ben Salmtól kért segítséget. Horvát véghelyek 173. lap. 1524-ben pedig Tahy Jánosról, az újonnan kinevezett bánról azt írja Ritschan, hogy tekintélye semmi „es sei nicht mit im zu handel". U. o. 360. lap.

[101] Jajcza története CXXXV. lp.

[101a] V. ö. Blagay oklevéltár. CLIX. l.

[102] Az első Zrinyiek. Pest, 1865. 254. lp.

helyi hadiszemlén,[103] hol, Ausztria meghódítása befejeztetvén, a győzedelmes sereg, fejlődése tetőpontján, utoljára vonult fel teljes egészében királyi ura előtt. A glogaui háborút t. i. a betegeskedő uralkodó helyett már vezérei intézték s mire a csapatok hazatértek, a király halott volt. Ez a sereg döntő csatákat nyert, várakat, fallal körülvett hatalmas városokat vett be, arra volt hivatva, hogy ellenségeit térdre kényszerítse. Középkori külsővel, hadsereg volt a szó mai értelmében is. Adott alkalmakkor a huszár rendkívül fontos szerepet vitt benne. Az ellenséges föld végigpusztítása, az élelmezés megnehezítése vagy lehetetlenné tétele, az üldözés, esetleg az első támadás tevékeny kivédése és ellankasztása a huszárság feladata volt.[104] De hogy önmagában sorsdöntő ütközeteket vívjon, arra a könnyű lovasság természeténél fogva nem lehetett hívatott. Ez a középkorban a lovaghad dolga volt, attól szállott át a fegyelmezett, taktikai egységekre tagolt gyalogságra. A svájciak, a landsknechtek, majd a spanyol infanteria éppen akkortájt vették át a vezetőszerepet. Magyarországnak jól kitaposott összeköttetései voltak a svájciakkal.[105] Nem kétséges, hogy Mátyás további élete mellett, mint azelőtt és addig történt, Magyarország ezután is együtt halad Európával s hadügye éppen úgy a gyalogság elsőségére rendezkedik be, mint a nyugati országoké. Eleinte bizonyára idegen zsoldosokat kellett volna hozni, ám megfelelő központi irányítás és szervezés mellett csakhamar a magyar nép is tudott volna csatadöntő gyalogságot szolgáltatni. Ime Spanyolországban is eredetileg egy svájci dandár volt a „cuerpo modelo",[106] de csakhamar felváltotta, sőt túlszárnyalta azt a nemzeti gyalogság. Amint nálunk a XVIII. századra, az idegen de Ligne herceg tanúsága szerint,[106a] éppen a magyarok adták a császári

[103] Idézett kiadás. 660. lp.

[104] A megrémült nyugati területek lakossága az egész Keletet érezte magára szakadni a huszárokban. Ezért nevezik őket sűrűn szaracénusoknak. *Annales Glogovienses.* SS. rerum Silesiacarum. X. 16. és 38. l. *Tichtl* bécsi orvos pedig 1477-ben a rác névhez közelebb álló „racenus" jelzőt használja. Fontes rerum Austriacarum. SS. I. 3. l. Előfordult, hogy a felizgatott képzelet rácon és törökön kívül zsidókat is látott köztük. SS. rerum Silesiacarum, XIV. 86. l.

[105] V. ö. *Segesser:* Die Beziehungen der Schweizer zu Matthias Corvinus. Luzern, 1860.

[106] *Jähns:* Geschichte des Kriegswesens. 1040. lap.

[106a] Je me rapelle, — írja — que le Géneral Fabris, à qui j'en avois cité deux vers (t. i. Nagy Fridrik „Art de la guerre"-jéből) qui ne me plaisoient pas, la veille de l'affaire d'Adelsbach pendant le plus grand feu et une pluye affreuse, me dit en s'en ressouvenant:

„Ces armes, ces chevaux, ces soldats, ces canons
Ne soutiennent pas seuls l'honneur des Nations".

Nous étions derrière *le Régiment de Bethlem qui faisait des merveilles* et

sereg legjobb gyalogezredeit. Ezt megcselekedhette volna a nemzeti királyság is; persze nem a Jagellóké, s nem az akkori uralkodó osztály. A magyar fejlődés Mátyás halála óta sietve haladt abban az irányban, melyet *Engel János Christián* olyan találóan „pohlnisch und barbarisch"-nak keresztelt el.[107] A király kezéből a hatalom kiesett, a nemesség felelőtlen respublikát teremtett, magyar polgári rend nem volt, a parasztot a Dózsa-lázadás következményei rabszolgává nyomorították, a pénzügyek összeomlottak,[108] a láthatáron megjelent a reformáció, mi az ország hitbéli egységét és ellenállóképességét éppen a legrosszabb időre ásta alá, a török végzett Egyptommal, megsemmisítette a Johanniták rhodosi uralmát, közvetlen szomszédságában más minősíthető ellensége nem akadt s így egész erejével fordulhatott a romlott Magyarország ellen. Mi lehetett más az eredmény, mint Mohács? Vesztett csata, súlyos katasztrófa, mit Magyarország a maga erejéből helyreüthetett volna — mondhatnák az élet s a fejlődés szükségszerűségének tagadói. A történelem ismerői azonban tudják, hogy Mohács nem ok, csak okozat s azon a lejtőn, melyen az akkori Magyarország a bukás felé sodródott nem lehetett megállást várni.[109] Belül nem volt fék; csak külső hatalom hozhatott változást, melynek erőforrásai nem korhadtak el, melyet a hazai elkorcsosulás nem érintett. Horvátország, mint láttuk, megadta a jelt. Némi vajudás után[110] a törököknek való meghódolás helyett, a Habsburgok jogara alá menekült, kik-

---

à coté de celui d'Arberg. Je lui repondis en les montrant tous deux:

Nous avons des Hongrois, nous avons des Vallons.

Idézve *Jähns*-nél. Gesch. der Kriegswissenschaften. III. 1895. I. S ha a herceg dicséretéből nemzeti elfogultság címén valamit le kellene ütni, ez a kivonandó bizonyára az Arberg s nem a Bethlen- regimentet illetné.

[107] Geschichte des ungrischen Reichs, I. 16. lp.

[108] 1526-ban a király már három újveretű forintot volt kénytelen kifizetni egy régi fejében. V. ö. Engel, Monumenta Ungrica. 214. lap.

[109] A megfelelő katonai emberanyag kétségkívül rendelkezésre állott. Talán inkább, mint Európa bármely más országában. (V. ö. Massaro jelentését 1523-ból Marino Sanutonál. M. Tört. Tár. XXV. 291. lap.) Hogy milyen siralmas volt emellett a végek helyzete, talán legvilágosabban tünik ki Bornemissza Jánosnak, a kincstartónak a lengyel királyhoz intézett 1517-i üzenetéből (Acta Tomiciana IV. 114—117.) Burgio jelentéseit a Monumenta Vaticana II. 1. kötetéből csak azért nem idézzük egyenkint, mert különösen az 1523. év végétől valamennyi fontos és jellemző. Külön meg kell mégis említenünk az 1522-i segélykérő magyar követségnek a nürnbergi birodalmi gyűlésen adott válaszát, mert pontokba szedetten derül ki belőle az ország elképpesztő készületlensége. Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. III. 79—81. lap.

[110] Ritschan Bernardin szerint 1524-ben is kétes volt még a helyzet. Úgy találja „das man den Türkn lieber siecht als uns". Horvát véghelyek. 378. lap. Különösen Zrinyi Miklós magatartásának gyanus voltáról v. ö. u. o. 194. és 347. lap.

nek utódlását a Jagellók Magyarországon is előkészítették. De nem a szerződések döntöttek, ilyet annak idején Mátyás is kötött III. Frigyessel. Döntött a szükség, Magyarország alélt volta. Hogy azután a Habsburg-uralom Amerika felfedezése, az onnan ömlő arany és Spanyolország birtokbavétele következtében éppen akkor olyan világhatalommá vált, melynek politikai lehetőségeit a megcsonkult Magyarország trónjának átvétele alig befolyásolta, s az elkoldusodott terület egyelőre alig jelentett számára egyebet a német tartományok védelmi előterénél — az megint a dolgok keserű összetalálkozása, Magyarország külön szerencsétlensége. Miksa császár még mindenesetre máskép fogadta volna Mátyás király koronáját, mint Ferdinánd főherceg a II. Lajosét. De közbeesett a két Jagelló harminchat esztendős uralma, melynek pusztításait rövid áttekintésben nem is lehet ismertetni és ecsetelni. Ez az uralom mindent engedett tönkremenni, valóban mindent, egy valamit tartott fenn Mátyás örökségéből, azt sem előrelátásból, csak szükségből. De ez a hagyaték a Mátyás alatt nagyon alárendelt szerepet játszó déli katonai kordon és telepítés olyan csira volt, mely továbbfejlődve megmentette a magyar jövőt.

A központi hatalom elbukott, majd természetszerűen idegen kézre került, ám ezer sebtől vérezve, de Mohács táján, már nagyjában magyar lábon, élt a végek szervezete. Néhai Fakáts Sándor, ki egész lelkes munkás életet szentelt a katasztrófa utáni korszak feltárásának s nem egy derék magyar katona emlékét mentette meg a feledéstől, nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy a hódoltság korában, idegen uralom alatt, olyan magyar világ köszöntött a szétesett országra, minőt azóta semmiesetre, talán azelőtt sem ért. Miután azonban a Mohács előtti idők kevésbbé érdekelték s igazi anyaggyűjtése az azutáni évekkel vette kezdetét, természetszerűen elsíklani volt kénytelen a folyamat leginkább alapvető részlete, a kiindulás, a kezdet felett s fel sem teszi a kérdést, hogyan is lett magyarrá az a végvidék, melynek parancsnokai kedvéért utóbbi bécsi kormányszékek és budai basák egyaránt érdemesnek tartották megszokni a magyarnyelvű levelezést. A XV. századra nézve azt kellett tapasztalnunk, hogy a déli határokon egy nagyon is vegyeseredetű és nyelvű, de leginkább rác harcos tömeg gomolyog. Hogy hogyan lépett ennek helyébe a végek XVI. századbeli magyarsága, erre nézve az előbbiek után ezek a fejtegetések tartoznak részletesebb válasszal. Nagyon világos okból: a végek alakulástörténete majdnem az azonosságig egybevágó a huszárságéval.

A végvárak őrségei II. Ulászló király országlásának első esztendeiben körülbelül ugyanazokból az elemekből állottak

mint Mátyás alatt. Függvényei, részei voltak a királyság honvédelmi berendezkedésének s veszedelem esetén központi segítségre számíthattak. De már 1492-ben lényeges változás következett. Elbukott, nagyrészt megsemmisült, töredékeiben a bandériumokba szívódott fel a fekete Haugwitz kezében önálló hatalommá lett fekete sereg. A Bonfini-emlegette hármas tábor elseje eltűnt a magyar haditörténetből, a mindenható főurak sokallották fenntartási költségeit. Udbina pedig óvatosságra intett. Védekezni, idomulni kellett, a veszteséget más kevesebbe kerülő elemekkel pótolni, különben benyomul a vérszemet kapott török, vagy pusztító beütései legalább is mind közelebb érnek az ország szívéhez. Az erősségek körül összpontosított, de a határterület egészét hatalmában tartó gyorsmozgású, kisigényű hadinépre volt szükség, mely az ellenséges száguldóknak sikeresen útját állhassa. Szóval feljött a huszárság napja. A déli megyék állítási kötelezettsége felől, mint látjuk, már az 1498-iki országgyűlés nyilatkozott. S ettől fogva mialatt a romlásnak indult országon a mult minden java pusztult és fogyott, az ő számuk állandóan gyarapodott és nőtt.

A Jagellók kora a multtal természetesen egyszerre szakítani nem tudott. Sőt ami a lényeget illeti, nem is szakadt el attól soha. Ha felsoroljuk az akkori magyar sereg összetevőit, ugyanazok azok, mint Mátyás alatt. Megcsökkentszámú, de továbbra is döntésre hivatott páncélos lovasság; ezek a király s a főurak bandériumai. Többnyire idegenből hozott, vagy a nagyobb városok őrségeiből, esetleg a végek egészen barbár martalócaiból toborzott, a Nyugattal ellentétben, nagy csaták vívására teljesen alkalmatlan gyalogság.[111] A várakban némi tűzérség; s a déli határvidék huszárcsapatai.

A páncélosok pontos kiállítása, időszerű felültetése s általában fenntartásuk szigorú rendet és rendszert követelt volna, mi papiroson Zsigmond óta meg is volt, a gyakorlat azonban már Mátyás alatt lazább felfogást tükrözött. A páncélos-had gerincét a királyi zsoldossereg szolgáltatta. A hozzácsatlakozó királyi bandériummal együtt, nemcsak fegyelmével, számával is túlszárnyalta az urak fegyvereseit. Nagyon jellemző, hogy Tubero tudomása szerint, a trónkövetelő Albert herceg második betörése idején 1491-ben Ulászló királynak hatezer cseh (fekete sereg) és ezer magyar nehézfegyverzetű lovasa volt (kikhez még ezer huszár is járult). Míg ugyanakkor a leghatalmasabb főúrnak Szapolyai István nádornak,

[111] Az 1525-i jajcai felvonuláskor — mint Frangepán Kristóf írja — a résztvevő hatszáz huszárt (!) is leszállították a lóról s a gyalogság hadrendjébe osztották „per dar coraggio a la fantaria". *(Thallóczy:* Jajcza története. CCCXLIX. lap.)

mindössze ötszáz.[112] Körülbelül ez volt a Mátyás meghonosította arány, kinek rendszere ilyenformán az ország érdekeinek sérelme nélkül nézhette el a bandériumok visszafejlődését. Míg a zsoldossereget a mindinkább szabállyá váló adózás fenntartotta, a főurak gyengülése csak a király viszonylagos hatalmát növelte. De 1492-ben, elpusztulván a királyi haderő lenyügöző többsége, egy csapásra végzetesekké válhattak a bandériumok hiányosságai. Nagyon kapóra jött a frissebb és jóval olcsóbb huszárrajok kézügyben léte. Különösen olyan ellenséggel szemben, mely harcmódjukat nem eléggé ismerte s valóban átütőerejű fölénnyel nem rendelkezett, önmagukban is megállották a sarat. Ők mentették meg például Kassát, János Albert szorongatásától 1490-ben. A harchoz nem értő polgárok már kapitulációra gondoltak, de a bizonyára még Mátyás keze alatt nevelkedett parancsnok,[113] úgy látszik tudta, hogy ennek az ellenfélnek az alája rendelt háromszáz huszár is elég. Miksával szemben természetesen már mást jelentett, hogy Kinizsy és Báthory bandériuma a német előnyomulás idején nem volt Székesfehérvárott. A landsknechtek támadását ötszáz huszáruk élén nem lehettek képesek kivédeni, így azután szinte szökve hagyták el a koronázó várost, mely ilyenformán ellenséges kézre került.[114] Kétségkívül feltűnő, hogy két ilyen előkelő főúr parancsa alatt ilyen nehéz pillanatokban csakis könnyű lovasságot lelünk. Az előrelátás hiánya mellett ez csakis úgy magyarázható, hogy a bandériumok nemcsak nehezebben mozogtak, de létszámuk de facto nem is volt teljes. A huszárságéból ellenben mi sem morzsolódott le Mátyás halála óta. Tubero sereglajstromából meglepődve látjuk, hogy nemcsak a királynak van — ezt már említettük — ezer huszárja, de kétszáz páncélos mellett száz huszár áll a kalocsai érsek zsoldjában, kétszer annyija van háromszáz páncélos mellett az erdélyi vajdának,[115] Ujlaki Lőrinc és Kinizsy Pál négyszáz-négyszáz harcosa felesben huszár, ötszáz nehéz fegyverzetű mellett háromszáz huszárt tart Corvin János, a rác előkelőségek, a despoták, Belmosevity Milos s a két Jaxity (úgy látszik, újabb nagy telepítések Má-

[112] Commentarii. Schwandtner II. 175—177. lp.

[113] V. ö. *Tubero* u. o. II. 150—152. lp.

[114] Schwandtner: II. 160. lp.

[115] Ez az egyetlen adat, melyet némi szkepszissel kell fogadnunk. A vajda kezén, mint látni fogjuk, 1495-ben (Engel i. m. I. 129. l.) sőt még 1504-ben is csak páncélosokat találunk s kétségtelen, hogy Erdélyt a török kevésbbé szorongatta, mint a nyilt Száva-vidéket vagy Horvátországot. Persze az is meglehet, hogy a vajda fegyveres erejét csak a huszárságot mindenestől Délre terelő 1498-iki törvény tette ismét egészen páncélossá. Tubero lajstroma, (i. m. 175—177. lp) mint említettük, 1491-re vonatkozik.

tyás végső idejében nem történtek) pedig több mint kétezer könnyű lovast vezetnek. A Délvidék tehát jócskán könnyű lovassággal teli s a szivárgás megindult már északnak is. Számot a szöveg nem mond, de világosan megírja, hogy a győri püspök kétszáz főnyi csapata részben ugyancsak huszárokból állt. Hogy a bandériumok nyers ereje akkor még jóval nagyobb, nem is kérdéses. A huszár egyedül is harcos,[116] míg a bandériumok lovagjairól ugyanott mondja Tubero, hogy mindegyiknek legalább három, de esetleg tizenöt-húsz kísérője is volt.[117] A bandériumok létszáma, úgynevezett lándzsalétszám, t. i. mely a középkor szokása szerint csak a lovagot veszi tekintetbe. Viszont tény, hogy ha nem is egyenrangút, de bizonyos erőt a kísérők, a gleve tagjai is képviseltek. A magyar sereg tehát velejében még kétségkívül lovagsereg. A huszár szerepe elvben ugyanaz, mint Mátyás alatt, vagy amint a nagy cseh katona, Wlček Vencel, Ulászló király számára ekkoriban készített hadiutasítása előírta: csatározás minden szigorú hadrend nélkül.[118] A valóságban azonban mindinkább a maguk lábára állottak, mert csak ők fejlődtek, mert olyan páncélos sereg, gyalogságról nem is szólva, mely a török főfészkeit felkeresse és tönkretegye, már nem volt, ami volt, az is fogyóban, s puszta védekezésre, őrségtartásra, portyázásra a huszár csakugyan alkalmasabb.

Gyarapodásuk, pedig szemmelláthatóan kétirányú. Egyrészt már a XVI. század elejére megszűntnek mondható szigorúan a határról való eredeztethetőségük. Páncélosok mellett 1519-ben már az esztergomi érsek csapatai is jócskán huszárokból állottak.[119] Másrészt, különösen kisebb vállalatokban, létszámuk következetesen felülmulta a nehéz lovasságét. Nemcsak a gyakorlatban, hanem a hozzáértők, az intéző körök eleve megállapított kitűzése szerint is.[120] Ami természetesen

[116] V. ö. *Ipolyi:* A magyar hadtörténelem tanulmánya, 48. lp.

[117] Nec quispiam huius regni ignarus parvam hanc manum fuisse dicat propterea quod nemo equitum in hoc exercitu fuit tam tenuis fortunae, quem saltem tres comites in equis non sint secuti. At alios quindecim, alios quidem viginti equites sunt comitati. *(Schwandtner:* i. m. II. 177.) Hogy ez a magyarázat kizárólag a páncélosokra vonatkozik, azért hihető, mert bár különösen később a huszárok tisztesei is, különböző számú legény élén állottak szolgálatba, nekik valamennyi emberük huszár volt s a létszámban fejenként szerepelt. A lándzsának ellenben, ha hat-nyolc tagból állott is, csak egy a lovagja.

[118] *Toman:* Husitske valečnictvi 430. lp.

[119] V. ö. Bakócz augusztus 10-iki rendeletét: egregiis universis familiaribus nostris tam armigeris, quam husaronibus nunc in exercitu in Slavonia constitutis. (Jajczai Oklevéltár, 82. l.)

[120] Mikor 1516 tavaszán a jajcai őrség helyzete a török bocsáczi várépítkezése kapcsán rendkívül kritikusra fordult, a végek sokat emlegetett hőse, Beriszló Péter veszprémi püspök, a következő összetételű sereg élén tartotta lehetségesnek a felmentő vállalkozást: ezer vagy legalább nyolc-

annyit jelent, hogy a használhatóságukba vetett hit erősen megnőtt. Ezt bizonyítják a zsoldviszonyok is. Ha Mátyás korában meglepő volt, hogy három huszár negyedévi fizetése két páncéloséval egyenlő, 1525-re az arány még inkább eltolódott. S talán mondanunk sem kell, hogy a huszár előnyére. Ekkor történt, hogy a király a nehéz fegyverzetűek zsoldját négy, a huszárét három forintban szabta meg. S hogy az országgyűlés ezeket az illetékeket be nem cikkelyezte, nem a könnyű lovas lebecsülésén, illetve ellentétes értékelésén múlott, hanem mert a nemesség mindkét tételt sokallotta.[121] Az elvi szereposztáson azonban a páncélosok megfogyatkozása nem változtatott. Ha Tinódinál, ki még mindig a „lovag fegyveresek"-et tartja a sereg derekának, s a huszárt csak előljárónak,[122] tagadhatatlanul régieskedést gyaníthatunk, hiszen ez a felfogás az 1542-iki törvény fentidézett megállapításával szemben határozott anakronizmus, kétségkívül megáll a Jagellók korának még végnapjaira nézve is. A királyi bandérium 1525-ben javában páncélos[123] s ami feltűnőbb még a török torkában a jajcai várban is kétszáz nehéz lovas állomásozik.[124] Viszont a megfelelő lóanyagot, talán embert is 1526-ban már részben idegenből, Morvaországból kénytelenek importálni.[125] Utoljára. Mohácsnál éppen ez a páncélos sereg pusztult el, ezután a huszár- és hajdúság egyeduralma következik.

Sorsdöntő pillanatok mindenféle szempontból. Mi következett volna a külpolitikai láthatár egyidejű teljes elsötétülése mellett az összeomlott Magyarországra, ha nem volna kimutatható. amit fentebb előrebocsátottunk, hogy ekkor már nagyjában magyar lábon állott a végek egy emberöltővel előbb még erősen délszláv ízű szervezete? A részletes bizo-

száz páncélos, ugyanannyi jó gyalogpuskás, „huzarones autem ad minus duo milia exceptis his, qui sunt in confiniis". Tehát kétezer huszár a végeken levőkön kívül. (Jajcza története. 238. lp) Ugyanakkor a dobori gróf, Beriszló Ferenc, megelégedett volna ötszáz páncélos és hatszáz puskással, rendeljék ellenben oda sürgősen „huzarones dominorum Cardinalis et Quinqueecclesiensis Hungaros, exceptis illorum dominorum, qui hic in propinquo sunt, ut domini palatini et domini ducis. (U. o. 260. lp.) Itt a sereg kisebb, de az arány nyilvánvalóan még inkább a huszárság javára eső. Általában Mohács előtt legalább kétszer annyi huszárt kívántak sorompóba állítani, mint páncélost. (V. ö. A horvát véghelyek oklevéltára 124. lp.) Érdekes tünet Bakócz és a pécsi püspök huszárjainak kiemelten magyar jelzője!

[121] *Meynert:* Das Kriegswesen der Ungarn, 113. lp.

[122] V. ő. *Takáts:* Emlékezzünk eleinkről 93. lp.

[123] Podmaniczky Mihály „capitaneus aulicorum hungarorum armigerorum Regie Maiestatis" a parancsnoka. (II. Lajos király számadási könyve M. Tört. Tár 1877. 198—199. lp.)

[124] U. o. 127. lp.

[125] V. ö. *Engel:* Monumenta Ungrica 212. lp.

nyítás nb. meglehetősen nehéz. A Délvidék okleveles anyaga a hamarosan beállott hódoltság következtében legnagyobbrészt elpusztult. De annyi mozaikszem mégis maradt, hogy a kép valahogyan összeilleszthető. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a végek egy darabja nem osztozik az általános adatszegénységben. A horvát szakasz életpályája világosabban áll előttünk, az odavágó bizonyítékokat az osztrák levéltárak jórészt megmentették t. i. Lévén pedig ok, kezdet és eredmény az egész határvidéken azonos, a keleti hézagokat a horvát folyamattal való összevetés segítségével rendre kitölthetjük. Ellenőrző szempontokat viszont a szűkebb értelemben vett magyar források is elegendőt szolgáltatnak.

Röviden vázoltuk, hogy a horvátság nem sokkal Mátyás halála után, körülbelül az udbinai csata óta az anyaországétól sokban elütő politikai irányba tért. Az osztrák tartományokat, különösen Stiriát, Horvátországon keresztül fenyegető török veszedelem közvetlen védelmi kapcsolatokat teremtett s a védelmi harc módját csakhamar áttelepítette a határon. Azaz a huszárság, már a századforduló táján feltűnik stájer területen is, természetesen horvát kiadásban, de a szűkebb értelemben vett magyarországitól a lényegben mivel sem különbözve. Az emberanyag külsőben, néha személy szerint is, ugyanaz; sűrűn fordul t. i. elő, hogy egyesek közvetlenül magyar zsoldból kerülnek át stájer szolgálatba.[126] A határvédelem szüksége ilyenformán tulajdonképpen előre megteremtette az osztrák tartományok és Magyarország későbbi politikai kapcsolatát. A bán huszárjait már Mohács előtt részben a stájer rendek fizették,[127] egyes főurak osztrák zsoldba lépéséről pedig fentebb volt alkalmunk szólani.

A Weisskunig-ból tudjuk, hogy Miksa császár magához hívta Mátyás király elárvult seregének nem egy könnyű lovas tisztjét s általuk önmaga is közelebbről megismerkedett a huszárok harcmódjával.[128] A XVI. század elejére azután a huszár az osztrák honvédelemnek is egészen megszokott tényezőjévé lett. A páncélosok felőrlődése odaát éppen úgy megállapítható, mint nálunk. Az osztrák hadiszervezet természetesen nem osztozott egészen a magyar sorsában. Része lévén a birodalminak, nem hanyagolta el például az európai harctereken mind erősebb szerephez jutó gyalogságot. Ám a török nyomás ott is elsősorban a huszárt tolta előtérbe. A páncélos lovassal szemben az előbbi foganatosabb használhatósága annyira világosan jelentkezett, hogy a török veszélynek

[126] A horvát véghelyek oklevéltára. 182. és 194. lap.

[127] V. ö. Salm, Miklós gróf jelentését Ferdinánd főhercseghez 1522 június 23-ikáról. (A horvát véghelyek oklevéltára 158. lp.)

[128] V. ö. *Ipolyi:* A magyar hadtörténelem tanulmánya, 49. lp.

a magyarországihoz hasonló elharapódzása mellett, az osztrák rendszer kétségkívül a magyar képére alakult volna. Pedig ez ott eléggé érezhető anyagi áldozatot jelentett, mert az egész állománysziikségletet magyar területről kellett szolgálatba fogadniok.[129] De tovább mehetünk. 1524-ben elhangzott olyan osztrák vélemény is, mely a már megszavazott gyalogsági létszám egy részének huszárokkal való helyettesítését javasolta.[130] S ez az éppen nem németesen hangzó értékelés korántsem volt pusztában kiáltó szó. Nemcsak az alsóausztriai udvari tanács osztotta,[131] de magáévá tette Ferdinánd főherceg is és pedig egészen szélsőséges formában. A déli határ őrzésével megbízott Ritschan Bernardin seregében akkor 1524 őszén, igaz, betegség pusztított, de hát a járványokkal szemben a huszár sem volt immunis. Nagyon gondolkodóba ejtően hangzik tehát, mikor azt halljuk, hogy a főherceg négyszáz gyalogos szabadságolását rendeli el s helyükbe ötven huszár zsoldbavételét.[132] Emellett az állásfoglalás mellett szinte lényegtelen és eltörpülő jelentőségű, hogy Karlovics János gróf horvát bán 1522 májusában osztrák segélyt kérve, csak puskás gyalogságot és huszárt sürgetett: a páncélosok maradjanak a határmenti várakban.[133] A nagynevű Jurisity Miklós pedig, kit különben Mária királyné egyenesen huszárkapitánynak nevezett,[134] a török harctéren, vérbeli huszár módjára, egyedül a könnyű fegyverest tartotta hasznosnak.[135] A Mohács előtti évekre nézve a huszárság elvi, még inkább pedig gyakorlati értékgyarapodása osztrák területen is feltűnően szembeszökő.

[129] Az osztrák népfelkelés t. i. nem volt képes a törökökkel megmérkőzni tudó könnyű lovasságot adni. Man mues sich nit auf das aufpot verlassen, — olvassuk Schrott Vilmos stájer tartományfőnök-helyettes egy Dietrichstein Zsigmondhoz intézett 1524-iki levelében. A főherceg emeljen három-négy jó határerősséget, s tartson alkalmas zsoldosokat. Sonst seind die land alle verderbt. (Horvát véghelvek oklevéltára 317. lp.)

[130] Ain landschaft hat bedacht, das fur die ubrigen III knecht geringe phart nutzer sein gegen den Türken zu halten. (U. o.)

[131] U. o. 411—412. lp.

[132] Dieweil dann wir bedenkn das uns dieselben knecht dergstalt zu berettung unser land und leut wenig dinstlich sein mogen, so haben wir uns entschlossen dieselben zu urlauben und 50 geringer phard an ir stadt antzunemen, die in der not pas gebraucht werden, und den Turkn mer abpruchs thun mugen (U. o. 426.)

[133] U. o. 136—137. lp.

[134] U. o. 643. lp.

[135] Az alsóausztriai kormányhoz küldött megbizottja Neuhaus György részére adott utasításban olvassuk 1526 tavaszán: Weiter als die fl. Dt. bevohlen hat, das Heinrich Bernekher mit den Ic gerusten pherdten pei mir in Krabaten neben andern ligen sollen, des halben wais du allen iren mangel gemelter pferd antzutzaigen, das dy schwar rüstigung neben der geringen in Krabaten fl. Dt. nit dienstlich sei aus ursachen ploser und offner flekeu halben und auch ander sachen wie du antzutzaigen waist. (U. o. 536. lp.)

1522-ben a karinthiai rendek csak az esetben tartották helyénvalónak a gyalogságnak huszárokkal való pótlását, ha a Miksa császár korában szokásos három forintos zsoldot az előbbiek, birodalmi mintára, négyre kívánnák emeltetni.[136] Krajnában 1523-ban még tíz az egyhez volt a páncélosok szokásos aránya a huszárhoz képest.[137] De 1524-ben már Metlingben száz fegyveres mellett ugyanannyi huszár állomásozik[138] s ugyanakkorra láttuk a leginkább érdekelt Stiria meg a központi kormányzat értékelését. Csakugyan 1526-ra a horvát határszél őrségét illetően. a hivatalos tervezet száz páncélos, kétszáz puskás és hétszáz huszár tartását írta elő, tökéletesen elhanyagolva a tűzérséget is,[139] melyet különben érdekes, hogy ezen a harctéren Jurisity sem tartott nélkülözhetetlennek.[140] Ugyanaz a beosztás ez, melyet a német „reitender Krieg"-nek szeretett nevezni: portyázó védekezés. Egy évszázaddal előbb a Csehországgal határos német területek. persze akkor még nem huszárok élén, a huszitákkal szemben tehetetlenségükben ugyanezt alkalmazták. Ferdinánd főherceg természetesen éppen olyan jól tudta, mint a budai kormány, hogy ilyen összetételű sereggel legfeljebb a török beütéseit lehet kivédeni.[141] Ámde ki mert volna akkor egyébre, többre gondolni? Menekülésben, üldözésben, pusztításban a török egyaránt gyorsabb, mint a cseh, vagy német fegyveresek, — írták röviddel trónralépte után I. Ferdinánd királynak. „Es ist daher nothwendig, daß man sich der Schnelligkeit tüchtiger Huszaren bediene, welche Ungarn Slavonien, Kroatien und Subenburgen gut und in Menge stellen werden".[142] Osztrák részről tehát a határvédelem ügyét éppen úgy a huszárság kezébe tették le, mint Magyarországon. A nehéz lovasság most már gyors ütemben fejlődik vissza ott is.

Jurisity Miklóst, Kőszeg bátor védelmezőjét, az utókor magyarnak tartja és ismeri, ami a lényeget illeti, helyesen is. De szerb származása kétségtelen. Németül írni a Habsburgházhoz való rendületlen hűsége ellenére sem tudott,[143] névaláírása következetesen cirillbetűs. Ezt az írásfajtát nagyon jól ismerték a Jagellók udvarában is. II. Lajos király számadáskönyve két „interpres literarum rascianarum Regie Maiestatis"-t is említ, András és Tádé nevűeket.[144] Az udvari

[136] *Thallóczy—Hodinka:* A horvát véghelyek oklevéltára 130. lp.
[137] U. o. 231. lp.
[138] U. o. 304. lp.
[139] U. o. 320. lp.
[140] U. o. 538. lp.
[141] U. o. 282—283. lp.
[142] *Meynert:* Das Kriegswesen der Ungarn, 135. lp.
[143] V. ö. Horvát véghelyek oklevéltára 539. lp.
[144] M. Tört. Tár, 1877. XXII. 120, 142, 206, 209. lp.

személyzet egy része is rác.[145] Ám Kőszeget mégis Jurisity védelmezte meg, s Zimonyt 1521-ben utolsó csepp vérig az a Zkoblity Marko tartotta, kit, mikor halálos sebben a szultán elé hurcolták s Szulejmán megkérdezte, hogy miért nem adta fel a várat, hiszen török részen nagy úr lehetett volna, a helyett hogy magát és övéit elvesztette. „Azt mondják, hogy felelte vót amint mondhatta (t. i. amennyire félholt állapota engedte): én a házat nem császártul tartottam, hanem a magyari királytul, annak esköttem vót megtartani a házat nem császárnak; azt mast sem bánom hogy akkor meg nem adtam neki a házat, hanem azt bánom, hogy engömet elevenön vontak ki belőle".[146] Hogy ez a raffinált kegyetlenséggel kivégzett hűséges martirvitéz a magyar írással, sőt akár a magyar nyelvvel milyen lábon állott, nem tudjuk, nemzeti érzése is valami más, mint amit ma annak ismerünk. Meghalt a magyar király iránti hűségben, a magyar nemzetet nem is említve, de bizonyos, hogy a magyarral esetleg ellenkező hovatartozástudat már nem élhetett benne. Azt mondhatnók, hogy a végeken egy sajátságos népiség volt kialakulóban, mely idegen talajból eredve eleinte, általános középkori szokás szerint csak a magyar birodalommal nőtt össze,[147] a magyarsággal magával csak azután. De ez a folyamat is kétségtelenül megindult, sőt akkorra javában folyt már. Ha nem is mindent magában foglaló, de nyilvánvalóan igen jellemző tünete pedig a személynevek fokozódó elmagyarosodása. A királyi számadáskönyvek szövegeiben, bár csak töredékekben maradtak reánk, ezt a folyamatot eléggé jól nyomon követhetjük. 1493-ban egy Matheus Croatus nevű huszárról hallunk, de a következő tétel már ugyanarról, mint Matheus Horwathról beszél.[148] Egy hónappal később Matheus Tóth et alter Slowak bejegyzés ötlik a szemünkbe,[149] melyek természetesen szélső esetek, a nemzetiség vezetéknévvé válásai. De magyar szempontból bizonyára nem volt mindegy, hogy a Máté nevű horvát, egyszerre csak Horváth Mátévá lett. Az eredeti neveket legtöbbször nem is ismerjük, de azért erre is van példa. Registrum factum per me Petrum Horwath — mondja egy jajcai lajstrom; kívül azonban az iraton Registrum Petri Orsyth felírást lelünk.[150] A készítő Horváth Pétert tehát igazá-

[145] Decem rutenis Rascis, qui continue serviunt in januis et domibus Sue Mtis — írja II. Ulászló 1494-iki számadáskönyve. Engel, i. m. I. 55. lp.

[146] Az Landorfejirvár elveszésének oka e vót és így esött. Mon. Hung. Hist. SS. III. 161. lp. (V. ö. Tört. Tár, 1905-i évf. 276—277. lap.)

[147] V. ö. Frater Georgius Draghiscich, Jaicensis, homo Ungarus (!). *Fermendzin,* Acta Bosnae. 302 lp.

[148] *Engel:* i. m. I. 64. lp.

[149] U. o. 70. lp.

[150] *Thallóczy—Horváth:* Jajcza története 203. és 207. lp.

ban Orsyth-nak hívták. Azonban igen jellemzően ő maga Horváthnak nevezte magát. Más névújítási kategoria a szolgálati helytől való névkölcsönzés, ami szintén igen magyaros hangzást eredményezett. A déli őrségek a királyi udvarba 1525 nyarán felválasztott segélykérő küldötteit például Szalánkeméni János, Sabáci Péter és Zemlényi Bálintnak hívták.[151] Alig hihetünk mást, mint hogy valamennyi megállapodott tulajdonnév, hiszen Sabác akkor már négy esztendeje török kézen volt. De viszont szinte nyilvánvaló, hogy nevüket mind a hárman katonai állomáshelyüknek köszönhették.[152] s ki tagadhatná, hogy e változások mögött a magyarságnak kedvező lelki folyamatok húzódnak meg. Tudvalévő, hogy ugyanebbe a rovatba tartozik a krónikás Szerémi György neve is és bizonyára igen sok másé. Azért, ha már II. Ulászló király huszárjai között számos tőrőlmetszett magyar nevet találunk,[153] nem fogunk viselőikben feltétlenül fajtabéli magyarokat — mint Szerémi szövege több helyén jellemző megkülönböztetésül mondja Scythicus-okat — látni. Az előbbi példák azt bizonyítják, hogy jócskán akadhatott köztük felvett vagy adott név is, hiszen a királyi udvar ebből a szempontból magában is igen gyanus körülményt jelentett. Mert hiába voltak rác tolmácsai, egészében mégis magyar volt. Ha hatott, kétségkívül magyar irányban hatott s azt is tudjuk, hogy az elkeresztelés szokása éppen nem volt tőle idegen.[154]

A budai udvarral s az ország belső részeivel való sűrű érintkezésekben mernők a huszárság elmagyarosodásának egyik kimutatható tényezőjét látni, a másikra, melyet átütőbb erejűnek vélünk, mert a huszárság egészét illeti, alább mutatunk reá. De az első is van olyan fontos, hogy néhány szót ejtsünk róla. A huszárt minden más harcosfajtától mozgékonysága különböztette meg elsősorban. Önmagától adódott, hogy ne csak háborúban vegyék hasznát, de azon kívül is, annál inkább, mert az ilyen, hogy úgy mondjuk segédszolgálatának messzebbre nyúlt a múltja, mint a harctérinek. A balkáni „cursor" még meglehetősen távol volt attól, hogy komoly katonaszámba menjen, mikor tömegesen teljesített már futárszolgálatot, ami az akkori utak bizonytalan volta mellett, az előbbinél alig volt veszélytelenebb. Éppen azért nem egyesek, hanem egész csoportok látták el. „Una manus

[151] M. Tört. Tár 1877. XXII. 220. lp.

[152] V. ö. Török Mihály jajczai huszárparancsnok servitorának Jajczai György nevét. (U. o. 178. lp.) Továbbá „Lucas Segniensis decurio peditum Segniensium" (U. o. 223. lp.)

[153] V. ö. *Engel*, i. m. I. 61, 77. lp.

[154] V. ö. pl. Franciscus Mosso lotor vestimentorum Regie maiestatis. (U. o. 168, 215, stb. lapok.)

cursorum nostrorum — írták a raguzaiak Zsigmond királynak 1435 május 7-ikén — április 21-ikén érkezett meg a március 25-ikén és 31-ikén Pozsonyban kelt királyi levelekkel.[155] S egy másik korábbi 1426-iki jelentésükből mintha az tűnnék ki, hogy ezek a futárok általában Bosznia környékéről valók. A szöveg, sajnos, éppen nem világos, de annyi mindenesetre kiderül belőle, hogy ha a város nagyobb sietséget óhajt, saját futárjait meneszti a királyhoz.[156] Ezek a bosnyák szorosokat hitük szerint hamarabb járják meg, amit — lévén a körülmények azonosak — bajosan érthetünk másképpen, mint, hogy a nem városbeli futárok Bosznia táján vesztegelni szoktak és szerettek. Ez pedig aligha vall egyébre, mint odavaló voltukra. A városi futár más társadalmi rétegekből is származott: akadt köztük például papi karakterű.[157] Csakhamar a nevük is elváltozott; a XV. század második felében már cursorok helyett ú. n. tabellarius-ok hozták és vitték a raguzai jelentéseket. A XVI. századra viszont újból felbukkan a cursor ugyanabban a szerepben, mint a tabellarius előbb. Nem kell-e ezt annak tulajdonítanunk, hogy a korábbi cursortípust már akkor arrafelé széltében huszárnak hívták? Vagy magyar visszahatást sejtsünk, hiszen II. Ulászló udvarának üzeneteit akkortájt szintén cursorok bonyolították le?[158] Nem tudjuk. Az ellenben kétségtelen, hogy a magyar király futárjai eleinte inkább déli területeken, majd lassanként mindenfelé nagyobbrészt a huszárok rendjéből kerültek ki. Nagyon jellemző például, hogy míg Zsigmond lengyel herceg 1500—1505-iki budai számadásai[159] a huszár szót nem is ismerik, az ott előforduló futárok egytől-egyig cursorok vagy nunciusok, II. Lajos király utolsó éveinek hasonló természetű feljegyzései ugyanabban a szerepben majd mindig udvari huszárokat emlegetnek. Bizonyítékául nemcsak, a huszárság gyorsütemű terjeszkedésének, de az udvarban s az ország

[155] Diplomatarium Ragusanum 391. lp.

[156] ... tanto avidius sospitate predicte serenitatis vestre audire cupimus, quanto cum a tot retrolapsis mensibus de serenitate eadem habere haud potuimus aut propter cursorum segnicina (így!), qua postquam Bosne confines actingunt ad serenitatem vestram pergentes, sero curant ad propria remeare, aut forte propter passus Bosne, qui et mensibus retrolapsis et nunc undique sunt a Turchorum potentia occupati. Verum ut superemus et molem itineris, et prolisitatem cursorum et omnia passuum pericula, que eminent, ecce ad serenissimam maiestatem vestram hos proprios cursores dirigimus. (Dipl. Ragusanum, 317. lp.)

[157] U. o. 376. lp.

[158] *Engel:* i. m. I. 120—121. 166—174. lapok. Ekkor még inkább csak a végvárak helyőrségei küldöttek huszárokat futárminőségben. (V. ö. u. o. 129. lp.)

[159] V. ö. *Divéky:* Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. (Tört. Tár, XXVI. köt.)

most már java területén történt gyökeretverésének is. Délszláv nevű akadt közöttük még ekkor is éppen elegendő,[160] ám az egész kép elvegyülő nemzetiségű emberréteget mutat, melyben a magyar elem nemcsak szaporodik, hanem a számbeli túlsúlyt is mindinkább a maga számára biztosítja. Magán a haditerületen a hírszolgálat ügye természetesen még kizárólagosabban huszárkézbe került. Vajjon a sereg melyik elemét lehetett volna ilyesmire eredményesebben felhasználni? Az osztrák parancsnokok üzeneteit éppen úgy huszárok közvetítették, mint a magyarokét, eleinte csak mert magától így adódott, később a szerzett tapasztalatok alapján egyre megállapodásszerűbben.[161] Emellett nagyrészt övék a felderítés, a harctéri hírszerzés rendkívül fontos feladata is, melyre mozgékonyságuk mellett bátorságuk, hely-, ember- és nyelvismeretük képesítette őket. Előfordult, hogy erre a célra valamelyik osztrák tartomány saját lakosságából rendelt ki könnyű lovasokat. De ez az elem a huszárt korántsem pótolta, az ilyen lépés csakis „aus not" történt s pusztán arra az időre „bis doch von fl. Dt. ain kuntschaft aufgericht wirdt."[162] Ferdinand főherceg pedig, jóllehet a horvát bánnal a török kémleltetése ügyében rendszeres megállapodása

[160] Pl. Mahlity Márk (M. Tört. Tár, XXII. 53, 58, 63. lp.) Pribék Lázár (61. lp.) Pauliczko (62, 74, 79. stb. lp.) Marczinkó (82, 90, 181 stb. lp.) Kopprovity Péter (82. lp.) Vladisity Lukács (134. lp.) és még számosan. Még ekkor, 1525-ben is feltűnik nb. néha, hogy az egy és ugyanazon napon elindított futárok közül, a magyar területekre irányított egyszerűen „aulicus" és magyar nevű (pl. márc. 27-én Heresthényi Miklós és Szerdahelyi Horváth György a Dunántúlra) a Szlavoniába menő „husaro aulicus" és (Marczinkó) szláv hangzású. U. o. 121. lp. Hogy a huszárok a Weisskunig megfelelő képein mindig futároknak ábrázoltak, már Nagy Gézának szembe ötlött. (A magyar viseletek története XXXIX. lp. 7. jegyzet a 48. sz. táblához.) A futárszolgálat fontos és megbecsült voltára nézve megemlíthetjük, hogy az a Muronyi Weér András, ki Mohács előtti címereslevéleink egyik legszebbikét nyerte (Magyar címeres emlékek III. 20. tábla 57—59. lp.) ifjabb éveiben szintén királyi futár vagy legalább az is volt. (V. ö. *Engel:* i. m. I. 73. lp.) Mint alább látni fogjuk az udvari huszár önmagában is bizonyos fokú előkelőséget jelent, nemcsak a huszárok közt, hanem általában. Ezek természetesen a huszárságnak csak egy töredékét tették ki. Ők azok, akik az ország minden helyén megfordultak. Aránylag kis számuk miatt nem mondhattuk a futárszolgálatot a huszárság egészére vonatkozó magyarosító tényezőnek.

[161] V. ö. Ritschan Bernardin jelentését az alsóausztriai tanácshoz 1524. június 26-ikáról. Miután elmondotta, hogy Kaczianer is, Scheyrer is egy-egy huszár által küldött neki üzenetet, így folytatja: Ains reitunden poten halben hab ich in ander gestalt mit zimlicher costung ordnung mit etlich hussarn furgenommen, wie dann der H. Stathalter bewilligt das ich 9 husarn albeg bei mir hab und der landverweser 3. Den gibt man all monat von vil reitens wegen ainem jeden 1 ducaten mer, als die gewonlich besoldung, damit rich ich vil mer aus weder sunst mit 3 poten. (A horvát véghelyek oklevéltára, 365. lp.)

[162] U. o. 329. lp.

volt s ezért a szolgálatért egyezményszerűen évi ezerkétszáz forintot fizetett, maga is tartott vagy tarttatott hírszerzőket, lehetőleg huszárokat. Vezérei szintén.[163] De ezenfelül huszárok hajtják be nálunk a késedelmes adót,[164] kísérik már a XV. század végén a fontos szállítmányokat,[165] az előkelő személyeket,[166] sőt 1515-ben a nevezetes bécsi találkozóra, hol az oly fontos kölcsönös házassági szerződést kötötték meg, magát a királyt és trónörököst is. Törökös ruházatuk, hasonlíthatatlanul lovaglásbeli ügyességük, közfeltűnést keltett,[167] annál inkább, mert ekkorra az ugyancsak jelenlévő lengyel király, a fentemlített és huszárfamiliárisokat tizenöt év előtt még nem ismerő Jagelló Zsigmond, népe is részben huszárosan öltözködött.[168]

Ma Bécsben, holnap Budán, azután ismét a magyar vagy stájer végeken. Változatossághiány miatt a huszár valóban nem panaszkodhatott. Leginkább fejlett rétegében mindinkább igazi zsoldosnéppé vált, mely sok gazdát és szolgálati helyet látott, de mindenütt huszár maradt; igazi közösséget csak azokkal érzett, hatással csak azok voltak reá, kikkel együtt harcolt és vérzett. A sűrűn elnyert, és valljuk meg keresett osztrák szolgálat például semmi kimutatható elváltozást sem hozott.[169] Németül a huszár nem tanult meg. Említettük, hogy írni és olvasni az előkelő parancsnok, Juri-

[163] Ain hussarn fur ain kuntschafter, Horvát véghelyek 235. lp. Gestern ... ist mir durch den haubtman aus der Mettling dise kundschaftzedel von einem hussarn der in der Weinitz auf kundschaft wart zukomen U. o. 321. lp. Az ilyen alkalmazás lehetett nagyobb csapatok harcrakész megfigyelő szolgálata (v. ö. u. o. 361. lp.), de néhány huszár vakmerő kémkirándulása is. V. ö. Salm Miklós gróf jelentését Ferdinánd főherceghez 1522 júl. 3-ról: ... damit ich aber dest gewisser kundtschaft haben mog, hab ich on wissen des wans (t. i. mint említettük a bán látta el az osztrák frontot is hírekkel) dannocht sovil vleis furgekert, damit ich den obgemelten hussarischen reuter zu mir und in E. fl. Dt. land bezalung mit etlichen pferden gebracht und den gleich in diser stundt mit seiner person und noch 6 reutern seiner geheimen die er gar in der Turken leger braucht, mit ainem gelt so ich dargelihen, bewegt und abgevertigt an die ort zu reiten und sich gelegenhait der Turcken wesen, besterckung und furnemens aigentlich zu erkunden und nemlich inner 6 oder 7 tagn widerumb bei mir zu sein und mich des zu berichten und das ware gewisse kundtschaft mit ime zu bringen. U. o. 183—184. l. A kezébe került hírvívőkkel a török nb. nem sokat teketóriázott, kegyetlen halál várt reájuk. (U. o. 162. lp.)

[164] *Engel:* i. m. I. 44, 142, 165. lp.

[165] U. o. 64. lp.

[166] U. o. 62, 162. lp.

[167] *Meynert:* i. m. 110—111.

[168] Partim more Hungarorum, quos Husserones appellant vestiebantur. Cuspinianus, Diarium de congressu Caesaris Maximiliani I. et trium regum Hung. Boh. Pol. Kiadva Bélnél, Adparatus ad hist Hung. 283. lp.

[169] V. ö. A horvát véghelyek oklevéltára, 582, 620—621, 686—688. l.

sity sem, hát még az egyszerű közember. Tolmács nélkül német uraimék sehogysem boldogultak velük,[170] valamint a XV. századbeli magyar huszárvezéreknek is bizonyára ismerniök kellett a szerb-horvát nyelvet. Éppen ezért a huszárság elmagyarosodásában a döntő körülményt, mint már előrebocsátottuk, nem a külső tényezőkkel való érintkezésekben keresnénk, annál kevésbbé, mert nagy részük a végvidékről soha el nem mozdult. Hatottak ezek is s kétségtelen, hogy Magyarországon sokkal inkább, mint Ausztriában. Ott a huszár csak szolgált, itt szolgált és élt, otthon volt. De azért nem ez a leglényegesebb. Alapjában véve primitív emberek; ami újat helyőrségváltoztatásaik, kiküldetéseik, felvonulásaik közben láttak, megcsodálták, de aligha tehették magukévá. Ehhez hiányzott a megfelelő lelki alap. A magyar főúr éppen olyan idegen maradt volna számukra, mint az osztrák: összeforrtak ellenben a soraikba lépő magyarral. Végeredményben tehát azt kell kimondanunk, hogy a huszárság magyarrá válásának legdöntőbb oka, a koldúsbotra juttatott határszéli nemesség mind gyakoribb huszárszolgálata s a rácság beözönlésének ezzel időben párhuzamos elapadása.

„A mohácsi csata megoldotta a XVI. század keleti kérdését. E csata után mindazon alakulások, melyeket a magyar állam attractív ereje az északi Balkánban létrehozott, beolvadtak s hatalmába estek a töröknek. Csak a mohamedán hódítás lényegén múlt, hogy ez államokból, melyeknek szervezete a görög császárság hanyatlása után nem erősödhetett meg, az ozmanli birodalom egységes és oszthatatlan részeivé nem váltak. De midőn e kérdés ekkép megoldásra jut, eléállott a magyar kérdés, mely ismét a mohácsi csatasíkon 1687-ben oldatott meg. A szerbek s a behódolt ráják-k, kik a magyar állam védképességében még bíztak, a mohácsi csata után végkép elvesztették reményeiket. Azontúl a magyar kérdés végleges megoldásáig, mindaddig, míg Savoyai Jenő fel nem tűnik, a dunántúli szerbség s a bosnyákok vitézsége a török hadi történelem lapjain foglalnak helyet. A legvitézebb török hadvezérek és basák a balkáni szlávság soraiból kerülnek ki s keresztény érdekben csak azok működnek, kik a mohácsi veszedelem előtt menekültek Magyarországra, vagy még a Mátyás-féle colonisatio idejében gyökeresedtek meg.“[171]

Ilyenek pedig nem voltak megemészthetetlenül sokan. Láttuk, hogy Tubero Ulászló első éveire nézve csak a despo-

[170] V. ö. u. o. 256. lp.

[171] *Thallóczy:* Bakity Pál. A Magyar Nemzeti Múzeum 1628. Fol. Hung. jelzésű kéziratában, a 281/b.—282/a. lapon.

tákat, Belmosevityet s a két Jaxityot említi; ugyanazokat, kik már Mátyás alatt itt voltak. Ulászló idejében viszont szinte egy csapásra megszűnt a beköltözés önmagában kívánatos volta. Azt a rácok is látták, hogy Magyarország nem az a megbízható bástya és oltalom többé, mi előbb volt. Nándorfehérvár és Sabác elestéig tehát inkább csak egyesek szivárogtak be,[171a] olyanok, kiknek a török felsőségtől valamiféle személyi okból tartaniok kellett. A végvárak bukása komoly fordulatot jelentett. Ezentúl a töröknek nem volt szüksége barátságos szerb előkelőségekre. Megvolt a felvonulási bázisa a magyar határon, nem kellett többé közbenső helyi hatalmasságokkal törődnie. Ezentúl nem is tűrte azokat. A szerbségnek most sürgősen kellett választani a pribékké válás vagy a magyar zászló között. S nagyon jellemző, hogy mindössze egy nagyobbarányú raj jelentkezett, a nevezetes Bakity-család és házuknépe, kiknek útját, értékesnek tartott elemek lévén, maga a kalocsai érsek, Tomori Pál egyengette.[172] Bakity Pál, éppen mint annak idején Belmosevity Milos, azonnal birtokot nyert a királytól,[173] Mohácsnál már magyar részen küzdött s hamar elvegyült a magyar katonai rendben. Nyáry Ferencnek, Batthyány Farkasnak, Ostrosity Miklósnak és Zay Ferencnek a XVI. század eme nagy huszárvezéreinek, Thallóczy szerint ő volt a mestere.[174] Csakugyan az utódai már java magyarok, de ő maga is, közvetlenül Mohács előtt érkezvén, már magyarosodó miliőt talált.

Ennek a magyarosodási folyamatnak a friss rác tömegeknek elapadása kétségkívül lényeges javára vált, de a döntő rész emellett is a magyarság térfoglalását illeti. Enélkül magyar rácság és török rácság állt volna egymással szemben: reménytelen megoldás, ha ismerjük a beköltözők kétlaki természetét, és sivár is, ha meggondoljuk, hogy a középkori szervezetű magyar haderő java Mohácsnál elhullott. Újat állítani nem volt erő s nem is lett volna időszerű, mert a páncélos seregek napja európaszerte leáldozott, komoly értékű

[171a] V. ö. Magyar-szerb oklevéltár 304, 326—327. lp.

[172] Is, si exibit, est maior persona quam condam Helmostwyth (így!) fuit vel Domini Jazith nunc forent. Levele az esztergomi érsekhez és Bornemisszához 1525. okt. 12-ről. (Tör. Tár. 1882. 88. lap.)

[173] A somogymegyei Lak várát, mely a Nándorfehérvárat feladó Hédervári Ferencé volt. (U. o. Fol. Hung. 1628. 280/b. lp.)

[174] „Bakity ismerte legjobban a török lovasságot — írja Thallóczy — s azok az ú. n. rácz lovasok, kiknek fegyverzete, törökkel való harcolási módja a mi huszárjainkra nem maradt hatás nélkül, nem voltak egyebek, mint török módra harcoló magyar spáhik". (U. o. 284/a. lp.) Szóról-szóra igaz, csak a hatásszármaztatásban van egy kis hiba. Az u. n. rác lovasságnak nem kellett kívülről hatni; talán sikerült bebizonyítanunk, hogy nem más az, mint a huszárság kezdetbeli jelentkezési formája.

magyar gyalogság felállításához pedig Mátyás korának hatalma, gazdagsága és rugalmassága lett volna szükséges. Ilyen tervekkel akkor csak ábrándozó léphetett volna elő, való érték s kéznéllevő egy volt, a török módon harcoló, a törököt egyedül lekötni tudó huszárság. A nemzet életösztöne sajátította ki ezt a fegyvernemet. A Délvidék elnyomorított, az egyre ismétlődő török beütések következtében békés munkájában lehetetlenné tett népe és nemessége adott a huszárságnak mindenekelőtt új arculatot. Az eredményt az egész határ mentében majd az ország belsejében is világosan megállapíthatjuk. Adatszerű részleteket pedig, mint jeleztük, a horvát végekről kaphatunk.

1522-ben stájer zsoldban találjuk pl. Salm Miklós seregében a jajcai huszárok egy előkelő tisztjét, ki csak néhány héttel előbb hagyta volt el ezt a nevezetes erősséget. Természetesen tekintélyes nemesember — a gróf tudomása szerint az őrség egyik vicebánja volt — de már nem Haraszthy Ferenc-féle zászlós úr, kit közjogi állása helyez huszárcsapatok élére.[175] S ugyanakkorra az egyszerűbb helyeken is megjelent már a nemesség,[176] annyira, hogy egyúttal megszűnni látszik a nemesi származás egyénenként való kiemelése. Mint természetes is, tömegesen tódultak a huszárság soraiba. Nehéz fegyverzetet szerezni nem volt módjukban, s az idevágó kereslet különben is állandóan fogyott, kellett ellenben a törököt ismerő, lehetőleg könnyű lovas, királynak, főúrnak, idegennek egyaránt. Mikor 1524-ben az osztrák font kiegészítéséről esett szó, a kiküldött bizottság erősen hangsúlyozta, hogy a könnyű lovas kontingenst lehetőleg Horvátországból kell toborozni,[177] ugyanúgy Jurisity, mikor 1527 nyarán Bi-

[175] So hab an heut durch ainen edlman so mit etlichen pherden under mir ligt durch practick ainen hussarischen reuter und ansehenliche person, der im Geytza undterwan gevest, nachdem man alle quotember abzuwechseln und ainen andern hinein zuverordnen phligt so auch erst vor dreien wuchen herauskomen ist, zuwegn bracht — írja július 3-ikán Salm gróf a főherceghez. Horvát véghelyek oklevéltára 182. lp. Szeptember 8-án pedig már kitapasztalt használhatósága felől nyilatkozik. Also ist gleich darauf der hussarn ainer so in der von Steyer sold under mir ligt und ain treffenlicher gesell, so vorhin undterwan zum Yetza gewesen, den wol zu glauben ist, an heut fruee zu mir hieher komen. (U. o. 194. lp.)

[176] Ritschan Bernardin 1524-ben „bei ainem edlman under den husarn" küld a bánnak üzenetet. (U. o. 360. lp.)

[177] Muest man als vill man ir noch durft in Krabaten bestellen, darmit stellt man den maisten adl und Grn. zufriden (U. o. 346. lp.) Ez az utóbbi szempont t. i. szintén latba esett. Állandóan tartani kellett a földönfutóvá lett nemesség török részre állásától s ezt mindenáron meg kellett akadályozni. Ezért rendelte el Ferdinand 1526 tavaszán Kaczianer ötszáz könnyű lovasának zsoldbavétele felől intézkedve, hogy „sich auch befleis in solhen dienst und bestallung den armen Krabatischen adl, doch

hács és Répács várak védelmére tett javaslatot. A király küldjön cseh puskásokat tetszésszerinti parancsnok vezetése alatt, a szükséges száz könnyű lovas élén ellenben feltétlenül Perusics Gáspár álljon,[178] emberei pedig az előzött nemesség sorából származzanak.[179] Egyúttal azonban költözzenek háznépestől Bihácsba, miáltal a vár lakossága is megfelelő képet fog ölteni. Többet nem mond. Ámde kétségtelen, hogy a tapasztalt katona ezzel a rendszabállyal a nemes ujoncok kitartását célozta felfokozni, kik ilyenmódon nemcsak a zászló becsületéért vagy zsoldért, de övéik életéért is küzdjenek. A békeszerető s korábban a katonáskodástól visszahúzódó nemesség jórészéből így vált mindinkább harcos huszár, s természetesen nemcsak Horvátországban, de a határ mentén, a török szemeláttára mindenfelé.

Ki kell azonban rögtön emelnünk, hogy a könnyű lovasság nem pusztán ilyen, a római limitaneusok minőségének megfelelő határőrségekből állott. Ez az első, mondjuk második felvonás. Hamar kiváltak azonban közülök az igazi zsoldosok, kik minden helyhezkötöttséget levetkezve, bárhol, messzi harctereken is, hajlandók voltak szolgálni. Ilyenek tűntek szemünkbe már a XV. században. Azt mondhatnánk, hogy ezek a teljesen kialakult huszárok s csak ezek elmagyarosodásával vált a folyamat befejezetté. Azok a könnyű lovasok, kiket Mátyás király a nyugati hadjáratokban alkalmazott, mindentől elszakadt fajtabéli rácok. Magyar még akkor nem igen akadt ilyen. A rácságnál korábbi, a XIV. századra már kihalóban lévő latrunkulusok nyilvánvalóan kunok voltak. De a török nemcsak a földeket pusztította el, s kényszerítette a lakosságot a végvárakba, bevette azokat is, az ott talált asszony- és gyermeknépet elhurcolta, a limitaneus huszár egyszer csak azt látta, hogy senkije sincsen, csak hasonló sorsú bajtársai. Ez az alakulás még némi vizsgálatot igényel.

Azzal, hogy valaki felvette a könnyű lovasok törökös fegyverzetét s beállt a határvédő harcosok sorába, még úgy látszik, nem lett huszárrá. A XVI. század elején ennek a nemrég annyira megvetett névnek már, legalább is honvédelmi szempontból, meglehetősen jó csengése volt. Láttuk, hogy magyarországi zsoldjuk Mohács táján a páncéloséval vetekedett

---

die zu dienen und raisen geschikt, zebringen, damit derselb also underhaltn und destweniger ursach hab sich an die Turken zu ergeben. (Horvát véghelyek 504, v. ö. u. o. 529. lp.)

[178] A parancsnoknak alárendelteivel összeszokott voltát a huszárságnál, úgy látszik, különösen fontosnak tekintették. Ezt idegenek is hangsúlyozni szokták. (V. ö. Horvát véghelyek. 130. lp.)

[179] Soll ir Mt. bevelch ausgen lassen, damit man den vertribnen adl in der beruertn antzal annemb. (U. o. 695. lp.)

s a könnyű lovasságon belül is egy elhatárolódást észlelhetünk,[180] mi élesen belevilágít a fegyvernem fejlődésébe. Nagy úr a szükség, a huszárt nem származás, hanem használhatóság szerint fizették és értékelték. A török háború iskoláját végigjárt névtelen harcos a források tanúsága szerint nagyobb becsben állott, mint a csak imént felcsapott bármily jónevű nemesember. Semmiféle adatunk sincsen arra nézve, hogy az ú. n. „hussarische pferdt" a „krabatische pferdt"-től külsőben, harcmódban, már ebben az időben valamit is különbözött volna.[181] Az ellenben bizonyos, hogy az előbbiek zsoldja, tehát az értékelés kulcsa, miből joggal lehet következtetnünk, jóval magasabb volt a horvátokénál. És pedig az arány három a kettőhöz. A rosszabbúl fizetetteknek ez a viszonylat természetszerűen nem tetszett s megszüntetését nyomatékosan szorgalmazták, de eredményt nem értek el. Magától Ferdinand főhercegtől tudjuk, hogy miért. 1526 március 6-án Augsburgból arra útasította udvari kamaráját, hogy a Kacziáner számára, a horvát nemesség kebeléből toborzandó ötszáz könnyű lovas mindegyikének havi két forintot fizessen, az ugyanakkor felveendő kétszáz huszárnak ellenben hármat.[182] S mikor ezt úgy látszik maga Kacziáner nehezményezte, a főherceg válaszképpen részletesen kifejtette, hogy az elintézés nem lehet másféle. A horvátok hazájukban vannak és maradnak, annak földjén önmagukat s hozzátartozóikat védelmezik. Puchler huszárjai[183] viszont Szlavóniából s az örökös tartományokból kerültek Horvátországba, illő tehát, hogy magasabb fizetést kapjanak.[184] Az elégedetlenség tovább lappangott, de a főherceg nem engedett. Egy hónappal később, legfeljebb annyira volt hajlandó, hogy a horvát lovasság felét, természetesen menetkészségben, otthon hagyja s csak a másik felét hívja táborba, olyan módon, hogy félév elteltével felváltsák egymást. Ezért évi tíz-tizenkét forint ú. n. várakozási zsoldot volt hajlandó fizetni s a táborba

[180] V. ö. Salm Miklós egy 1522-iki jelentésében a „ringe pherd und hussaren" megkülönböztetést. (Horvát véghelyek 174. lp.)

[181] Scheirer csapatát például, mely az alább idézendők szerint 1523-ban horvátokból állt Ritschan 1524-ben huszároknak nevezte.

[182] A horvát véghelyek oklevéltára 504. lp.

[183] Hogy Puchler csapata huszárcsapat volt, v. ö. u. o. 511. lp.

[184] ... die geringen pferdt so Catzianer und Scheirer bestellen wollen sein vorhin im landt dienen und beleiben im landt und helfen behueten. schuzen und schermen ir erblandt sambt iren weib und kindern, hab und guetern; aber Puhlers pferd muessen aus den Windischen und unsern landen hinein in Crabaten in ein frembt landt ziehen, deshalben inen pillicher ein merere besoldung erfolgen soll. (U. o. 529, v. ö. u. o. 391. lp.)

szálló résznek kivonulási többletet,[185] de az sem mehetett többre havi két forintnál.[186] Vagyis ami az anyagi részt illeti, kitartott eredeti álláspontja mellett.

A helyzet meglehetősen nehéz volt, mert az osztrák tartományok a saját szolgálatukban tartott huszároknak bőségesebben fizettek s ez nem maradt titokban. Ám el kell ismernünk, hogy a főherceg érvelését ez lényegben nem csorbította, lévén a tartományok zsoldosai otthonuktól szintén távol szolgálók, a limitaneus-minőséget már letett huszárok, kik szerinte is többet érdemeltek. Az ilyen, nagyobb rendelkezési szabadságot biztosító csapatnak alkalomadtán ő maga is nagyobb összegeket utalványoztatott, de jellemzően kikötötte a szolgálati terület kiterjesztését.[187] A zsoldösszegek a kereslet és kínálat viszonyai szerint, de általában meglehetősen szűk határok között ingadoztak. Maga a rendes hópénz egész nemzedékeken keresztül ugyanaz maradt.[188] Ha a haditerületen drágulás állott be, miután a katonának elvben minden szükségletét zsoldjából kellett fedeznie, történt valamelyes emelés. De az eredeti alapot gondosan számon tartották s amint lehetett, azonnal visszatértek hozzá.[189] Az ilyenformán szinte megkövesedett alapösszegek tehát jó bepillantást engednek a különböző zsoldosfajták elfogadott használhatósági körülményeibe, persze csak azokra az időkre nézve, mikor a központi kormányzat az ország területét lehetőleg egészében oltalmazni akarta és tervezte. Később, mikor a török veszedelem okozta első ijedelem elmúlt, a végek zsoldviszonyai egyenesen siralmasra fordultak. Hogy a szerencsétlen emberek a helyükön maradtak, szinte csodának mondható. Az idegen hadvezetés rútúl visszaélt hűségükkel s egy-egy végvár elvesztésével igazán nem sokat törődött; az egész szervezet nem szolgált egyébre, mint a szerencsésebb örökös tartományok épségének biztosítására. Akkor azonban már más elemek őrködtek a határokon s így az élet, a puszta élet úgy ahogy biztosítva volt.

Megjegyzendő, hogy egy a Jagellók iskoláját folytató budai kormányzat mellett, körülbelül ugyanolyan elnyomorodás lett volna várható. In Jajcha pereunt iam fame — írta

---

[185] A csapat készentartásáért járó ú. n. wartgeld s a harcbavonuláskor esedékes raisgeld külön megállapítása igen gyakori zsoldbavételi mód volt. Így lépett már 1497-ben Frangepán János Miksa szolgálatába. (Horvát véghelyek oklevéltára 228—232. lp.)

[186] U. o. 527—528.

[187] U. o. 473—474. lp.

[188] V. ö. u. o. 130. lp.

[189] Az 1525-iki osztrák huszárzsoldtöbblet például csak arra az időre irányzódott elő „bis die theurung etbas milter wird, das sy umb geringen besoldung dienen mugen. (U. o. 463. lp.)

1516-ban a derék Beriszló püspök,[190] a török harctér egyik legalaposabb ismerője, kinek huszárjairól a róla szóló ének is megemlékezik.[191] A tehetetlen II. Ulászló király ismerte a veszélyt, igyekezett legalább élelmet juttatni a várakba,[192] de egyre nehezebbé vált bánt kapni pl. Jajczába. Gyarmathi Balassa Ferenc kinevező okmányában kifejezetten benne van, hogy a terhet a király öt hónapon belül leveszi válláról.[193] Öt évvel később pedig az 1518-iki országgyűlés tételesen kimondta a félévi őrségváltás kötelezettségét[194] s a huszas évekre a határidő három hónaposra zsugorodott. A zsold gyenge volt, az osztrák nivót sem érte el. S ha még rendben folyt volna! De a magyar katonaság az önmegtagadás kálváriáját bizony már a Habsburg-országlás korszaka előtt megkezdette. A fizetetlenség minden gyötrelmével és megaláztatásával már Mohács előtt megismerkedett.[195]

Gyarmathi Balassa Ferencet a fenti oklevél a királyi könnyű fegyveresek kapitányának nevezi, 1513-ban Jajczának a huszárság adott parancsnokot. Ott a mesze Délen az új fegyvernemnek már akkor nagy multja volt. Sok évjárat fordult meg a falak között hasonló bajok és küzdelmek során. Pénztelenség miatt már 1495 elején megesett, hogy az őrség huszárjai kivonultak a várból „ut iterum redeant" a kincstartó segített rajtuk.[196] Odalenn akkor sem lehetett őket nélkülözni, holott ugyanakkor a temesi gróf és az erdélyi vajda katonatartási kötelezettsége száz, illetve kétszáz páncélosra szorítkozott.[197] Ekkoriban még élt a Mátyás-féle rend, egyedül a déli határ a huszárság birodalma. Kétszáz huszár állomásozott Nándorfehérvárott,[198] s mikor Kinizsi egy részüket magával vitte a rácföldi betörésre, gondoskodás történt,, hogy az ideiglenes pótlás is huszárokból álljon.[199] Őket leljük ugyanekkor Karánsebesen, Szörényben, Levácson, Jezeróban[200] s a déli határ mentén és tőszomszédságában általában

[190] Jajcza története 258. lp.

[191] Ahol vínak ő huszári, ott vigan osztoznak. Cantio Petri Beriszlo, — idézve *Takáts*nál, Emlékezzünk eleinkről 93. lp.

[192] Út non pereant fame, qui in illis afflictis locis vitam miseram trahunt. Jajcza története 244. lp.

[193] Magyar-szerb oklevéltár, 339—340. l.

[194] Jajcza története, CCXII. lp.

[195] Az az útszélien durva és minősíthetetlen elintézési mód, melyben a naszádosoknak volt részük Nándorfehérvár eleste előtt — v. ö. Szerémi György emlékiratát Mon. Hung. Hist. SS. I. 95. lp. — egészen példátlan. De a halogatás s a vérrel megszolgált garasok kifizetésének elmulasztása annál megszokottabb.

[196] *Engel:* Geschichte des ungrischen Reichs, I. 69. lp.

[197] U. o. 127 és 129. lp.

[198] U. o. 128. lp.

[199] U. o. 52. lp.

[200] U. o. 50, 77, 119. lp.

mindenütt. Ámde a létszámok alacsonyak, páncélosoktól támogatottak.

Húsz évvel később, mint a huszárság futárszolgálata kapcsán láttuk, az egész országban ismerősök. Az esztergomi érsek huszárjaival is találkoztunk már, de mégis feltűnő, hogy 1520-ban számuk hétszázra rug.[201] Nem feltűnő ellenben, hogy akkori kapitányuk Újfalussy Mátyás 1526 tavaszán Pétervárадról érkezik Budára, honnan Tomori küldötte volt fel, néhány pribék kíséretében.[202] Egerben ugyanekkor kétszáz páncélos mellett mindössze hatvan főnyi huszárcsapatot találunk, mert ez a hely viszonylag északi területnek számított, hol kevesebb szükség lévén reájuk, lassabban gyökeresedtek meg. De talajuk, mint mindenfelé, ott is elő volt készítve. Éppen az egri püspök Estei Hyppolit bibornok volt az, ki ki is mondotta, hogy a magyar páncélos akkor 1519-ben nem a legértékesebb katonaanyag, a könnyű lovas ellenben az első a világon.[203] Ha valaki bárminő okból a huszárkérdést illető búvárkodást a Mohácsot közvetlenül megelőző évek anyagának átvizsgálásával kezdené, azzal könnyen megeshetnék, hogy a huszárság szinte mindenütt jelenlevő volta miatt a határszéli származást már észre sem venné vagy — mint Takáts Sándorral történt, — csak a névre vonatkozólag ismerné el.[201] Javarészt a déli határ közelében vitézkednek természetesen ekkor is, de már csak azért, mert ez a veszélyeztetett terület s egészükben különösen ami hópénzes tagjaikat illeti, éppen nem helyhezkötöttek. A belső országrészeket éppen olyan jól ismerik, mint Jajczát, vagy Nándorfehérvárt. Az egyes őrségek élén kapitányok, alattuk — a királyi várakban — ú. n. udvari huszárok állottak, kik feudális párhuzamban megfeleltek a lándzsa glevenerjeinek, a lova-

---

[201] V. ö. Óváry, A M. Tud. Akadémia oklevélmásolatai. I. 260. lp. 1130. sz.

[202] *Engel:* i. m. I. 198—199. lp.

[203] Bon Alajos velencei követ jelentése Marino Sanutonál 1519-ből. E come li havia ditto il Reverendissimo Cardinal Estense li homeni darme Hongari cativi, ma *li cavali lizieri primi del mondo.* (M. Tört. Tár, XXV. 1878. 153. lp.)

[204] Eme kiváló kutatónk nagyon jól tudta, hogy huszár, hajdu, pandur, naszádos stb. egytől-egyig délszláv eredetű kifejezés. Tudta azt is, hogy kezdetben egyik sem hízelgő jelentésű. De fogyatékos, korai anyag birtokában azt vélte, hogy így nevezett némely délszláv elemek már meglévő magyar kötelékekbe ékelődtek, s az eredetileg magyar csapatnemet azután róluk nevezték el. V. ö. Emlékezzünk eleinkről, 81—82 és 87. lp. Holott a középkori magyar seregnek nemcsak a terminusokhoz, de a mögöttük meghúzódó emberanyaghoz sincsen semmi köze. A magyarság csak a török veszedelem elhatalmasodásával kezd közibük szivárogni s így természetesen átveszi nevüket.

goknak. Míg azonban — újra kiemeljük — ez utóbbiak katonai szempontból is kíséretük fölé magaslottak, az udvari huszárt elsősorban adminisztratív tekintetek tették legényeik elsejévé. Tudniillik, mint a királyi számadáskönyvek zsoldfizetési tételeiből kiderül, a zsoldösszegek az ő nevükre szoktak szólani,[205] tehát tulajdonképpen ők s csak ők azok, kiknek szolgálati viszonya közvetlen. Embereiket azután ők fizették s zsoldjuk mint az ugyanazon időre szóló különböző összegű tételek s horvát okleveles összevetések egyaránt bizonyítják, embereik száma szerint igazodott. Szóval a zsoldösszeg nagysága attól függött, melyik udvari huszár, mint akkor mondták, hány lóval vállalt szolgálatot. Az udvari huszárok, a kapitányokról nem is beszélve, [205a] már szinte előkelő személyiségeknek mondhatók. Királyi familiárisok, nagyobbrészt magyarok, legalább is magyar nevűek. Sok közöttük persze a délszláv s nem egy akad olyan, kinél ha nem tudnók, hogy az, aligha sejtenők a huszárjelleget. Például 1525-ben a topuszkói apát[206] vagy a karánsebesi bíró, Bokosnycza János.[207] Elődeik, mondjuk egy évszázaddal korábban, talán nem is konyítottak a katonáskodáshoz, ők létfeltételeik meginogván, a királyi zászló alá menekültek. Ki tudja miféle múlt, miféle előbbi szereplési irány lappang az egyszerűen csak megnevezettek nagy tömege mögött. A helyőrségek ritkábban, a parancsnokok eléggé sűrűn változtak, minek megvan a maga nagyon természetes oka. Az új állomásra kerülő kapitány t, i,. ha például nagyobb állományú, jobb ellátású helyre költözött, nem vitte mindig egész legénységét magával. Nem is tehette talán. Azt a tagozódást t. i., melyet a horvát szakaszon megfigyelhettünk, a bárhol szolgálni kész, mozgékony lovasrajokat s a helyhezkötöttebb limitaneusokat a magyaron is megtaláljuk. Hogy az udvari huszárok közül, ki követte régi parancsnokát, ki nem, azt nyilvánvalóan magánszerződések szabályozták. Ez a feudális hagyaték egészen az állandó hadsereg megszervezéséig, tehát még igen sokáig épségben maradt. Az előbb említett karánsebesi bíró például, úgy látszik, Czibak Imre alantosa volt azután is, hogy ura

[205] V. ö. M. Tört. Tár, 1877. XXII. 66, 132, stb. lp.

[205a] A horvát főnemesség olyan előkelő tagja, mint Korbaviai János gróf szolgálatait 1527-ben Ferdinánd királynak felajánlva, huszárparancsnoki helyért folyamodott. Ez — mint írja — *megfelelne* társadalmi állásának (secundum dignitatem meam capitaneum super husaros dare digneatur.) A horvát véghelyek oklevéltára, 687. l. (A hely nb. Kaczianer helye volt. U. o. 620—621.)

[206] M. Tört. Tár, XXII. 1877. 161—162. lp.

[207] U. o. 87. lp.

Karánsebesről Temesvárra került.[208] Ami eléggé feltűnő, különösen ha tudjuk, hogy egyik társa, Kemény István, kinek semmiféle karánsebesi kötöttségéről sem hallunk, régi állomáshelyén maradt.[209] A kapitányok kezén sok szál futott össze. Nemcsak huszárjaik felett intézkedtek, Mohács táján a legtöbb vár élén már céhbeli könnyű lovas tisztek állottak; ők fogadták és vezették az őrségek gyalogságát is.[210] Gyarmathi Balassa Ferenc példája korántsem egyedülálló. Külsőleg is mutatkozott, hogy a huszárság a határvédelemnek vezető fegyverneme lett. Huszárok őrködtek Jajcában, a Szerémségben, Temesvárott, Karánsebesen,[211] Sabácon, s mindenekelőtt Nándorfehérvárott, nem egységes elbánás és nem egyöntetű zsoldviszonyok közepette. Az udvari huszárok királyi emberek, szolgálatukat tehát bizonyára csak a király mondhatta fel.[211a] De alantosaikat nyilvánvalóan ők maguk válogatták össze, ezek nevét Budán számon sem tartották. S ezek között nem egy lehetett olyan, ki nem szívesen cserélgette állomáshelyét, mert a huszárszolgálat mellett egyéb munkát is végzett, mint azt a végvárak szervezetébe jó bepillantást engedő két nevezetes előirányzatból eléggé világosan kihüvelyezhetjük.[212]

Az elsőn „Super sallariis dominorum", a másodikon „Provisio castrorum finitimorum" felírást találunk, s keltük egyformán 1504 április 24-ike. Az utóbbi (II.) a jóval értékesebb, az első (I.) inkább tervezet. Záradéka őszintén megvallja, hogy a Szent György napra hirdetett rákosi országgyűlésre „per dominum Joannem Bornemyzza, regium thesaurarium

---

[208] Megjegyzendő, hogy Temesvárott még ugyanazon évben Kállay Jánost találjuk (Capitaneus aulicorum huzaronum ad Themesvar serviencium.) U. o. 107, 148, 167, stb. lp. Ő előbb szörényi bán volt. Thallóczy—Horváth, Alsószlavoniai Okmánytár. Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXVI. 287. lp. Egyik servitora Horváth János ott vesztette el mindenét. M. Tört. Tár, XXII. 115. lp. Érdekes, hogy a temesvári parancsnokság a banatus után sem számított kegyvesztésnek.

[209] U. o. 98. lp.

[210] U. o. 81—82. és 87. lp.

[211] U. o. 52, 59, 64, 66, 169. stb. lp. *Engel:* Monumenta Ungrica, 198. lp.

[211a] Fraknói pusztán testőrséget lát bennük. (II. Lajos és udvara 35. l.) Ellenmondás tehát, mikor azt írja, hogy „ily jelentékeny fegyveres erőt ama válságos időkben nem lehetett tétlenül hagyni. Kisebb csapatokra osztva a végvárakba küldettek". U. ő. a kir. bandériumot (armigeri aulici) gyalogtestőrségnek (!) nézi. Teljesen az ő nyomában jár Fógel. (II. László udvartartása, 71.; II. Lajos udvartartása, 60—61. l.)

[212] Ezt a két igen fontos iratot, a végek jagellókori szervezetének kétségkívül legfontosabb forrását, az Országos Levéltár őrzi (Dl. 21.279.) s először Kovachich tette közzé Supplementumának II. kötetében. Ujabban Horváth Sándor adta ki Thallóczy, Jajcza történetének okleveles függelékében. Erre a könnyebben hozzáférhető és újabb kiadásra támaszkodunk. Az első a 178—183, a második a 183—192. lapon. Előbbit rövidség kedvéért I. utóbbit II. alatt említjük és idézzük.

regestum istud missum est." Tehát inkább tanácskozási alap s számvetései csakugyan nagyon kuszák, eredményei jócskán kikerekítettek. A második sokkal fontosabb, gazdagabb anyagú és a mi szempontunkból már azért is becsesebb, mert egészében a végekkel foglalkozik. Éppen azért következtetéseinkben ezt vesszük alapul, összefoglalásunkat elsősorban ebből építjük fel; az előbbit inkább bevezetésül és összevetésre használjuk. Persze mindig kiemeljük, ha valami lényegeset fürkészhetünk ki belőle. Hiszen tartalma itt-ott nagyon érdekes; különösen a számadatoktól független meghatározásaiban egyenesen sokatmondó. A huszárság szolgálati tagozódásának legfontosabb ismérvét belőle is kiolvashatjuk.[213]

Szövege szerint a bosnyák várakban és városokban mindenekelőtt kétszáznegyvenhat olyan lovas — nem mond huszárt — állomásozik, ki három forint havi zsoldot húz s ennek fejében állandóan készen állni tartozik (eoque continui ibi esse debent), ellenben csak két forintot s némi sót kapnak azok, százhatvannégyen, kik élelmet szállítanak s „tempore necessitatis" kötelesek kivonulni. Ez utóbbiak tehát, hogy úgy mondjuk, kevésbbé hivatásos katonáknak látszanak, mert szolgálatuk nem állandó. S még eme réteg mögött következik, legalább is Nándorfehérvárban ötszázhúsz huszár (így nevezve), kik ugyancsak "tempore necessitatis exercituantur." De náluk zsoldról egyáltalában nem esik szó, az előirányzat csak annyi anyagi előnyükről tud, hogy a királyi adótól (fejenként egy forint) mentesek; „in contributione regia relaxantur." Az összegezések, ismételjük, mint az I.-ben általában, egészen hamisak, de annyit máris látunk, hogy a horvát szakaszra vonatkozó oklevelek tanúsága, az állandóan szolgáló s a területhez kötött könnyű lovasok közötti különbséget illetően, a szigorúan magyar kézben tartott kötelékek körén belül is megáll. Csak ott a mobilis rajokat hívták huszároknak leginkább, itt éppen azok ellenkezőjét. Ott a huszár látszott leginkább idegenbe szakadtnak, itt Boszniában és a Száva mentén mindenekelőtt ő van otthon. Rendkívül fontos eltérés, mit azonban a huszárság gyors fejlődése mellett némiképpen enyhít, hogy ez az összeállítás húsz évvel korábbi keltű. Az ottani adatok, mint emlékezhetünk, a Mohácsot közvetlenül megelőző évekből eredők.

Lássuk azonban a II. számú lajstromot, melyből jóval többet tudunk meg s pontosabb mérlegelhetés kedvéért próbál-

[213] Thallóczyval, ki mindkét szöveget előmunkálatnak tartja, a II.-t illetőleg nem érthetünk egyet. Hamari fogalmazást különben ő is csak az I.-nél volt képes megállapítani. A két iratot idézett művében fel is használta (Jajcza története. CLXXXII—CLXXXVII. lp.), de inkább Jajca szempontjából s a huszársággal különlegesen nem foglalkozva.

juk megfigyelni az ott tárgyalt csapatnemek valamennyijét. Ezek elseje a

1. *Nehéz lovasság.* Azonban világosan megnevezve (armiger, miles,) soha sincsen. Pusztán ezt a szöveget nézve, egyenesen bizonytalan volna, vajjon szerepel-e egyáltalában? Láttuk azonban, hogy II. Lajos király számadáskönyve szerint, Jajcában még 1525-ben is kétszáz páncélos lovas állomásozott.[214] Ha tehát itt azt olvassuk, hogy a jajcai bánok kétszáz lovas és háromszáz gyalogosra kaptak tizennégyezer forint sallárium ot (tizenkettőt készpénzben, kettőt sóban) s ugyanakkor a várban százhuszonöt kimondottan könnyű lovas is szolgált, körülbelül teljes bizonyossággal tehetjük fel, hogy az előbbi kétszáz páncélos volt. Ugyanez az eset Horvátországban és Temesben is. A bán sallárium a tizezer forintnyi készpénz és ezer forintnyi só, miből kétszáz lovasát, de egyúttal várait is fenntartani volt köteles. Ugyanott önálló tétel azonban kétszáz könnyű lovas, a bánéi tehát nyilvánvalóan fegyveresek. Némi nehézséget jelentene, hogy a tízezer forintos összeg, amennyiben vártartási kötelezettség is terheli, a nehéz fegyverzetű lovasság mindenesetre magas zsoldja mellett meglehetősen alacsonynak látszik. Ámde zenggi kapitányi minőségében — s ez a legfontosabb vára — a bán részére még kétezer forintot irányoztak elő. S a többi erősség költsége viszonylag kicsiny lehetett. A temesi gróf sallárium a nyolcezer forint, de emellett még külön kétezernégyszáz forintot is kapott, mely utóbbi összegből „ex speciali annuentia regie maiestatis" száz könnyű lovast tartott. Kétségtelen tehát, hogy sallárium a banderiumát illette, éppen mint az erdélyi vajdáé, kinek rovatában egyébtermészetű pénzsegély nem is szerepel. Tehát csakis bandériumot vezetett, könnyű lovast nem. Ennél a fegyvernemnél úgy látjuk, a topografiai eloszlás a leginkább sokatmondó. Erdélyben a régi rend csorbítatlanul fennáll, Temesvár külön királyi engedelemre szorul, hogy könnyű lovast tarthasson. A horvát bánnak viszont minden megjegyzés nélkül csak fele lovassága páncélos. S mindjárt megjegyezhetjük, hogy azon a vidéken volt a lemorzsolódás a legsebesebb. Batthyány Ferenc bán 1527 elején már csakis könnyű lovasok élén ajánlkozott Ferdinánd királynál szolgálatot vállalni.[215]

Első pillantásra kevesebbet vehetünk ki a következő csapatnem a

2. *Könnyű lovasság* körülményeiből, de pontosabb megfigyelés itt is fontos eredményhez segít. Ide azokat a csapatokat soroznók, melyeket az oklevél „equites levis armature"-

[214] M. Tört. Tár. XXII. 1877. 127. lp.
[215] A horvát véghelyek oklevéltára 607. lp.

nak nevez; ugyanaz a terminus, mellyel, mint emlékezhetünk, Mátyás király a huszárságot illette. Most 1504-re ellenben legalább is valami differenciálódást kell feltételeznünk, mert ezek a könnyű lovasok lényegesen kedvezőbb értékelésben részesülők, mint ugyanazon szöveg huszároknak nevezett elemei. Ugyanis bizonyos, hogy mikor könnyű lovasságról elszigetelten beszélünk, kútfőnket nem magyarázzuk félre, hiszen a II.-ban nemcsak a névhasználat következetes, hanem a velejáró zsold is. A jajcai fentemlített százhúszonöt könnyű lovas évi költsége háromezer, a horvátországi kétszázé négyezernyolcszáz, a temesvári százé kétezernégyszáz, a két kincstartó száz lovasáé ugyancsak kétezernégyszáz forint. Az egy emberre eső évi fizetés tehát huszonnégy forint, ugyanannyi mint a következő fegyvernemnél, melyet ha csak összevetésül is, szintén felemlítünk. Ez pedig a

3. *Gyalogság.* Igen kisszámú. Horvátországban kétszáz, Jajcában százötven főnyi szolgál. Kétségkívül puskás s rótákra tagoltan várvédelemre való. Parancsnokaik, éppen mint Mátyás alatt, rótamesterek; ez a fegyvernem tehát a XV. század maradványa, a középkoré, a svájciak vagy landsknechtekhez szemmelláthatóan semmi köze. Ha külföldről, úgy Csehországból hozták, esetleg Mátyás gyalogosainak romjaiból vagy azok gyérülő utódaiból itthon a nagyobb városokban toborozták.[216] Zsoldjuk 1525—ben is változatlan,[217] de bizonyos megoszlás itt is tapasztalható. Olyan fontos hely mint Nándorfehérvár őrségének gyalogosai t. i. már csak tizenöt forintot kaptak évente (tizennégyet készpénzben, egyet görlici posztóban). S ezek felett nem rótamesterek, hanem magyarabb alapon kapitányok és tizedesek parancsoltak. Ezt a különbséget azonban, miután nem tartozik témánk körébe, éppen csak felemlítjük és áttérünk azokra a kötelékekre, melyeket a II. is, határozottan

4. *Huszárok*-nak nevez. Ezzel a megnevezéssel illetett rendes zsoldot élvező csapatokat a három Jaxity és Bradách István kezén, továbbá Nándorban és Temesvárott találunk. (Ugyanott mint láttuk, más lovasnem is szolgált.) De alapos okunk van feltenni, hogy velük a huszárlétszám vizsgálatát korántse merítenők ki. Tudjuk mindenekelőtt, már a XV. század végső éveinek törvényeiből, hogy a despota huszárokat szokott hadba vezetni, s ha itt azt tapasztaljuk, hogy az ő könnyű lovasoknak nevezett emberei ugyanazt a zsoldot húzzák, mint a fentiek huszárjai, nem gondolhatunk mást, mint hogy a szövegező tudomása szerint a despota is huszárok

[216] V. ö. *Engel:* i. m. I. 97, 103. stb. lp.

[217] M. Tört. Tár, XXII. 1877. 127. lp. Az 1513. évre nézve v. ö. Alsószlavóniai Okmánytár. 351. lp.

élén áll, de, lévén a huszárság nem egyöntetűen értékelt csapatnem, nem szükséges minden tagját és rétegét így nevezni. Ott a Száva körül, a rác lovasság igazi hazájában, ekkoriban még nagyon élhetett a huszár nem éppen előkelő eredetének tudata. Hiszen — itt már kimondhatjuk — egészen kétségtelen, hogy az előbb tárgyalt huszonnégy forintos zsoldot élvező könnyű lovasok sem mások, mint huszárok;[217a] a magyar haditörténet abban az időben egyéb könnyű lovasfajtát nem ismer. De azok a talajtól teljesen elvált igazi zsoldosok, az itteniek pedig abba a kategóriába tartoznak, melyet fentebb római terminussal élve limitaneusnak neveztünk; annak is legprimitívebb fajtájába. A Szávakörnyék az a terület, hol még akkor is a huszárság legrégibb, legeredetibb formájával találkozunk. A despotáén kívül közéjük kell soroznunk a lugosi, karánsebesi, ötvényi, monostori és csókai vajdák meg a temesvári várnagyok lovasait is, nemcsak mert az I. szerint Karánsebesen és Lugoson csakugyan huszárok szolgálnak, de a mindenütt egyforma összegű zsold miatt is. Ez a bizonyos huszárzsold mélyen alatta állott az évi huszonnégy forintnak. Pénz, posztó, és sóban mindenestől hét forintra rugott, de — a despotáét kivéve, honnan nyilvánvalóan tévedésből maradt el — valamennyi csoportnál ott leljük a jellegzetes in „in taxis relaxantur" vagy „eximuntur a solutione taxarum" megjegyzést. Ezek az emberek tehát jobbágyrendű elemek; a huszár megnevezés egészen különböző társadalmi fokozatokat takar. A hétforintos zsoldban részesülők jól felette állottak annak az I.-ben említett ötszázhúsznak, kik egyszerűen adómentesség fejében és szükség esetén állottak ki. Bizonyára ezek azok a „huszárok", kiket a rácságot különben annyira respektáló Szerémi György is laikusoknak és félpogányoknak nevezett.[218] Mindkét réteg felett következtek a délvidéki főurak lovasai, kikre a király fejenként tíz forint zsoldot utalt ki, mi önmagában többlet is lehetne, de kétségkívül hamis útra tévednénk, ha ezt vitatnánk. Az egyik itt szereplő tétel: Nobilibus, qui ad Tinninium confugerant ad equites XL. fl. IIII^{c} — egyenesen kizárja, hogy az ilyen, javaikból elűzött menekültek, kik egy királyi városban vonták meg magukat, az uralkodón kívül más úrtól is kaptak volna zsoldot, annál kevésbbé, mert Knin a lajstromban külön címletként is elő-

[217a] Az 1525-iki kir. számadáskönyv Tomori szerémségi huszárjait havi két forinttal fizeti. (M. Tört. Tár. XXII. 169. l.)

[218] ... in arche Nandor-Albensi et in Sabach semipaganos suos intrare cogebat (t. i. a nándorfehérvári bán), qui sine mensenaria (más kézzel javítva: sine mercede) serviebant; et quilibet de domo sua portabat victum ad unam mensem; post unam mensem alii veniebant laici. Et semper solebant apud patrem meum hospitare in civitate Camonch et coram patre meo conquerebantur. (Mon. Hung. Hist. SS. I. 56. lp.)

fordul s minden odavaló, erődítési stb. költséget úgy a várossal, mint a káptalannal szemben, továbbá a strázsákat is a király fizette. Ezeket a könnyű lovasokat, ha a szó bizonyos fegyverzetbeli ellentmondást nem tartalmazna, leginkább banderialista huszároknak nevezhetnénk, s felettük zárnók le a sort a legelőkelőbbekkel, a havi két forintért szolgáló könnyű fegyveresekkel. Az ő tiszteseik a királyi felség udvari huszárjai. A fogalom tehát eléggé gazdagtartalmú, s nemcsak a mindig huszárnak nevezettek körében nyomozható. Nyilvánvalóan huszárnak kell tekintenünk már csak a zsoldazonosság miatt is, a sabáci őrség I. és II.-ban egyaránt ötven főnyi lovasát, kiket azonban csak az I. nevez huszároknak. A II.-ben voyniczii a nevük, tehát bojnyikok. Odalenn 1504-ben még egészen nyersen élt a rác múlt hagyománya; az elmagyarosodás folyamata a semipaganus-sorból való kiemelkedés, hópénzessé válás s a földtől való elszakadással kapcsolatos és párhuzamos, minek végső lendületét, sajnos, a katasztrófa, a török benyomulás adta meg. Hogy a végeken a két kimutatás kelte idején a hétforintos zsoldon élő jobbágyrendűeket nevezték elsősorban huszároknak, egészen kétségtelen s bizonyára ők szolgáltatták a legnagyobb tömeget is. Ami a szolgálat természetét illeti, ezeknek utódai a későbbi végek újra helyhezkötött huszárcsapatai, csak természetesen már tiszta magyar kiadásban.

Ugyanebben az anyagi ellátás és elbírálásban részesültek végül a huszárság testvérfegyvernemének tagjai a

3. *Naszádosok,* kiket éppen úgy vajdák és tizedesek vezettek, mint a huszárokat, azzal a különbséggel, hogy utóbbiaknál egy vajdára körülbelül harminc alantos, a naszádosoknál jóval több, mintegy kétszázötven esett. Eredetileg természetesen szintén rácok, folyamodványaikat földijük Szerémi György szokta volt írogatni, a „relaxantur in contributionibus" megjegyzés az ő rovataiktól is elmaradhatatlan[218a] s a török előnyomulásával a Dunán feljebb, magyar területekre szorulva, a XVI. századra az ő elmagyarosodásuk is elkövetkezett.[219]

[218a] *Cives* Nandor-Albenses et Zemlinienses et Zalonkemenienses, qui peculialiter *omnes* nazandones. Mon. Hung. Hist. SS. I. 93. l. Rác voltukra nézve v. ö. még Eschenloer i. m. II. 366. l.

[219] Szerémi már 1521 előtt „Traciani et Hungari"-nak nevezi őket. I. m. u. o. De multjuk kétségkívül tiszta rác miliőbe vezet. Ezt Szentkláray Jenő „A dunai hajóhadak története"-ben egészen helyesen emelte ki, legfeljebb a későbbi magyarrá válásra nem mutatott reá eléggé nyomatékosan. Azt az igazságtalan és méltatlan támadást azonban, melyet Takáts Sándor főleg e miatt intézett ellene, semmiesetre sem érdemelte meg (A magyar gyalogság megalakulása. Előszó, IV—V. lp.) Takáts ítéletéből, hogy az intézmény „magyar volt mindig s magyarságának ezer és ezer jelét adta" csak a mondat második fele áll meg. Ő a multat, a XV.

A régiek hittek egy fátumban, mely istenek és emberek felett áll. A mohácsi nemzedék ennek árnyékában nevelkedett. Kegyetlen és lehangoló tézis, s az okság elvét elismerni kénytelen tudomány, mintha szentesítené. A húsból és vérből való élő ember szerencsére nem, s a legridegebb kritikai felfogás is be szokta vallani, hogy az élet, legyen bár külső menetében determinált, sokkal gazdagabb és hömpölygőbb folyam, semhogy egyetlen formula kimagyarázhatná. A nemzeteknek éppen azok a nagy korszakai, mikor a sorssal nemcsak egyesek, de hívő és bizakodó lélekkel egész rétegek is birokra kelni képesek. Magyarország jagelló-kori eltespedésére a Mohács utáni hőskor következett, a végek hőskora, a huszárságé. Mi magyarázza? Politikai kilátásokba vetett hit bizonyára nem. Annyira földre sújtott nép talán nem is tudott a messze távolba pillantani s a nagy tömeg ott a maga egyszerű elméjével mit is keresett volna? Legfeljebb a paraszti tudat élt bennük, hogy a felhők mögött valahol mégis világít a nap s valamikor kisüt még. A hátuk mögött, az ország belsejében továbbra is tárgyaltak, intrikáltak, tanácskoztak, törvényeket hoztak. Csupa szappanbuborék, ha ők ki nem tartanak, ha ki nem bőjtölik a török megroppanását. Megtették: valami sajátos virtussal és keleties egykedvűséggel nagy perspektivák nélkül, hitükhöz, nyelvükhöz, az ősi földhöz, egymáshoz és esküjükhöz tüzönvizen át ragaszkodva. Az élet a főből a tagokba, az ő kezükbe költözött: ők voltak az ország, a magyarság, a jövő. A nagy fordulatnak, a huszárság átértékelődésének az ő magyarságuk a végső magyarázata.

A dolgok egymásra következése minden esetre meglepő, hiszen a Mátyás korabeli rácság közvetlen katonautódai voltak. Ha tehát itt megállanánk, a fejlődés idegenszerű voltát legfeljebb csak kiemeltük volna, de az intézmény múltját még mindig hibásan vagy legalább nem igazságosan ítélnők meg. A fegyvernem még XV. századbeli állapotában is nem a rác fajta katonai adottságnak, hanem a török előnyomulásnak

---

századot, melyet nem ismert, egészen semmibe vette. Ilyen erőszakot Szentkláray az anyag egy részén sem tett. Thallóczy világosan látta, hogy „a ferdinandpárti magyar hadseregnek két kitűnő eleme volt: a naszádosok és a huszárok" és hogy az előbbiek „legénysége nagyrészt dunamenti szerbekből került ki s Bakity-nak (a huszárparancsnoknak!) nagy érdeme van szervezésükben" (N. Múzeum 1628 fol. Hung. 285. b. lp.); csak más céllal kutatván és írván, a két szervezet teljes fejlődésbeli egybevágóságát nem vette észre. Takátsot gazdag XVI. századi anyaga erre a megállapítására könnyen reávezethette volna; írja például, hogy „a naszádos főkapitányok mindig (!?) a legkiválóbb lovastisztek közül kerültek ki, kardjuk alatt száz vagy néha több huszár szolgált". (Régi magyar kapitányok és generálisok 137. lp.) De ezért vissza kellett volna pillantania a XV. századba, s nagyrészt igazat adnia Szentkláraynak.

köszönhette létrejöttét.[220] Harcmódban, fegyverzetben,[221] mint sokszor kiemeltük, a törököt utánozta, tehát külsejében jócskán elütött a későbbi huszártól, s csak egy nagy magyar király kezében vált útonállóféléből katonává. Újra hangsúlyozzuk, nem egyszerre. A magyar végekre menekült rácság számos tagja mutatkozott megbízhatatlannak, az ú. n. pri-

[220] Akad nb. magyar forrás, mely a török lovast is huszárnak nevezi. Super excisione urbis Waradiensis. Kovachich, Scriptores rerum Hungaricarum minores. II. 12. lp.

[221] A huszárság fegyverzetének részletes leírása egész archaeologiai értekezést igényelne, azért itt csak legjelentősebb vonásait ismertetjük. Eredeti harcmódjukat szokásos tömörségével jellemzi Tubero: ...equorum freti velocitate et hostium abusi ignavia modo procurrentes, modo refugientes atque non a tergo solum, sed etiam a latere hostem carpentes. Schwandtner, i. m. II. 150—152. lp. A legrégibb fegyverzetet illetőleg ugyanő a Jaxity Demeter s a trónkövetelő Albert herceget szolgáló tatár Cauchautes között vívott páros mérkőzés leírásában: „Sarmatae enim et his finitimi. Thracesque atque Illyrici, quoniam corpora munimento ferreo tegere non solent paucique admodum loricis ex annulis utuntur, magis agilitate, quam vi aperta pugnant in equis; nec corpore erecto, uti cataphractis mos est equitibus adversam cuspidem excipiunt, verum subducunt sese occurrenti spiculo aut umbone equestris scuti illud repellunt, nec sinunt in scutum, quod per se operis levitate ac duritia ictum vix recipit, ferrum adigi. Quippe illae gentes clypeos nervis decussatim conscissis atque in fila redactis addito vitro contuso ac glutino corio insuper iniecto ita muniunt, ut fere ferro impenetrabiles reddant". Jaxity ezen alkalommal „Turcico ense" küzdött, de bizonyára azért, mert „Tatari, licet sunt omnes equites non tamen hastis, sed gladio duntaxat et arcu, utpote praedatoria manus non justi bellatores in expeditionibus utuntur". Schwandtner II. 167—168. lp. A főfegyver t. i. egyelőre s még jó sokáig a kopja, mi csak a török hatalom lehanyatlása táján esik ki végleg a huszár kezéből. V. ö. *Meynert.* Das Kriegswesen der Ungarn. 199. lp. (A XVIII. században a könnyű lándzsás lovasságot már nem huszárok, hanem — újra balkáni — bosnyákok képviselik.) A rendelkezésünkre álló eléggé gazdag képanyag alapján egészen pontosan követhetjük mint válik a szablya a XVI—XVII. század folyamán a huszár főfegyverévé, a kopját pedig a hegyestőr, *(Choppin* i. m. 12. lp.) s a kor divatjának és a fejlődésének megfelelően, a lőfegyver pótolja. V. ö. *Szendrei,* A magyar viselet történeti fejlődése. 114—115. 138—149. lp., s több helyt. Ez az alakulás azonban már nem tartozik az eredetkérdés körébe. A legrégibb huszárábrázolások kivétel nélkül kopjás huszárokat mutatnak; ebbeli ügyességükkel lepték meg a külföldet Mühlbergnél is. V. ö. *Károlyi Árpád,* Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban. Századok, 1877. XI., 841—844. és 853. lp. Természetesen korán feltünik kezükben a szablya is, (V. ö. Szendrei: Magyar hadtörténelmi emlékek, 538. lap) az a bizonyos törökös szablya, amelyről a leletek kapcsán már említést tettünk, s melyet a Weisskunig idevágó képén is látunk. (Kunsthistorische Sammlungen, des A. H. Kaiserhauses 1888. VI. 87. lp.) Kopja és szablya mellett sokan viseltek nb. fokost (v. ö. Faleti Jeromos jelentését Károlyi Árpádnál, i. m. 842. lp.), sőt ugyancsak a Weisskunig szerint — bár könnyen lehet, hogy a szöveg e helytt a huszárt a hajító-lándzsás stradiotával zavarja össze — hajítóbárdot is. „Alspald der jung Weyss kunig das plosfechten begriffen het, lernet er zustundan... zu ross in dem hussarischn tärtschlein mit dem lanzl, mit dem sebel, mit der morthackn und mit der wurfhacken fechten". Kunsthistorische Sammlungen 100. lp. A tüzifegyverek kezelé-

békek egész raja hemzsegett a két ellenséges harcvonal között. Hányszor fordult elő, hogy egy és ugyanaz a család vagy csapat, három-négyszer cserélt urat és hazát. Kisigényű, kemény, próbált és halálra szánt emberek voltak, az bizonyos, de egészükben nem az a katonatípus, melyre a kérlelhetetlen

sében be kell ismerni, hogy sohasem vitték valami sokra. „Ils ont des armes à feu, dont ils se servent assez mal, mais le sabre a la main ils sont extraordinairement adroits — mondja róluk a Moreri-féle Dictionnaire 1732-iki kiadása. Choppin i. m. 10. lp. Ebben a kései időben már a ma szempontjából nézve is valódi könnyű lovassággá vált a huszárság; lövöldözéssel nem igen vesztegette az időt. Nagy Fridrik mint ismeretes, huszárjainak a tűzharcot egyenesen megtiltotta: egyetlen cél és feladat a rendet megőrző, de egyben fergetegszerű roham, „mit dem Säbel in der Faust". V. ö. *Jähns*, Geschichte der Kriegswissenschaften. III. 2611. lp. A XV. és XVI. század fordulóján ellenben még kitűnő íjászok voltak, éppen mint a törökök. kiktől a végbeli könnyű lovasok valamenynyi fajtájának módjára kopjáikat is vették. Portano lancia alla turchesca. *Ballagi*, Wallenstein horvát karabélyosai, 252. l. „Der alt weiss kunig het an seinem hof vil redlich und ritterlich hussären, die zu ross mit dem hantpogen vil ritterspil triben, als dann noch ir gewonhait ist und sonderlich in dem krieg vast prauchn. Kunsthistorische Sammlungen, 86. lp. Öltözetük alapszíne a vörös volt. (1533. Supycza hwzar de scarlato. Szamota-Zolnai, Magyar oklevélszótár 399. lp.) Ugyancsak általános szokás a török határszéleken. V. ö. Ballagi i. m. 245—246. lp. Vörös nadrágba bujtatott a Huszár-címer levágott lába is. (Magyar címeres emlékek III. 18. tábla.) Skarlát-szövetet vesz át, bizonyára zsoldrészlet fejében, 1526-ban Ujfalussy Mátyás primási huszárkapitány a kincstártól. *Engel.* Mon. Ungrica 199. lp. Cserni Jovan cár a „fekete ember" Ferdinánd királytól „pannos rubeos" kér „pro vestitura suae curiae". Történelmi Tár 1885. 512. l. Csizmájuk is egészen törökös, hegyesorrú, erősen megvasalt, a lábfejet ívalakban görbítő (v. ö. Faleti szövegét Károlyi Árpádnál i. m. 842. lp.) Derekukon öv — ősi magyar, de török szokás is — esetleg boglárokkal díszítve. (1533. Boglar XXII. ad cingulum hwzaronum. 1539 Unus cingulus hwzaronicus wlgo fwtha dicta. Magyar oklevélszótár 399. lp.) A sisak — az ugyancsak török eredetű ú. n. Zrinyi-sisak (pontos és részletes leírását Faleti Jeromostól szóról-szóra idézi Károlyi Árpád i. m. 842. lp.) — mellett igen korán feltünik a süveg (1541 és 1545-iki említés a Magyar Oklevélszótár idézett lapján) s általában egész felszerelésük annyira jellegzetes és a páncélosétól elütő volt, hogy huszáring, huszárnyereg, huszárfék, huszárkengyelszíj speciális fogalmak a XVI. században. (U. o. továbbá Gazdaságtörténeti Szemle VI. 137. és VIII. 478—479. lp.) Igazán önálló fejlődése nb. csak a magyar huszárnak volt: a lengyel huszárság például — az intézményt ott is átvették t. i. — mindvégig az maradt, mi kezdetben volt, a spáhi mása, tehát mai szemmel nézve nehéz lovasság. V. ö. Choppin i. m. 2—3. lp. Jellemző, hogy a Nyugat még a XVIII. században is úgy tudta, hogy a fegyvernem a török lovasság reágense. „En Hongrie et en Pologne les Hussards sont une espèce de milice à chéval, que l'on oppose à la cavalerie ottomane. U. o. 10. lp. Amiből persze nem következik, hogy hű maradt a török mintához. Sőt ellenkezőleg, némely tekintetben a belső, önálló fejlődés egészen korán megállapítható. Például a fonott keleti pajzsot — melyről Tubero fentidézett sorai beszélnek, — már a XVI. század első felében felcserélte a közismert magyar tárcsával, mi a XV. század nyugati tárcsájának továbbfejlődése. V. ö. Avila Károlyi Árpád idézte leírását a schmalkaldeni háborúban résztvett huszárok pajzsairól. Századok, XI., 1877 841. lp.

ellenséggel szemben való helytállás oroszlánrészét, az első rohamok felfogását nyugodt lelkiismerettel reá lehetett volna bízni. *Magyar hátvéd nélkül nincs minősíthető rác ellenállás, nincs huszárság sem,* illetve eltűnik amint a magyar bástya összeomlik, éppen úgy mint eltűntek a huszárokkal katonai szempontból teljesen egyértékű, sőt azonos albán stradioták, amint fenntartójuk és kenyéradójuk, a mögöttük álló Velence, balkáni politikája elbukott. Stradiota és huszár nemcsak szóban jelent egyet, egyik olasz, a másik szláv formában, de külsőben meg sem volt egymástól különböztethető. Valentini Cézár, a ferrarai herceg követe, hazaküldött jelentéseiben Mátyás huszárjait egyenes stradiotáknak nevezte, jellemző tény olyasvalaki részéről, ki a stradiotát otthonról, a huszárt a magyar harcterekről egyformán alaposan ismerte. A történelem, sajnos, nem alkalmazhat kísérleti bizonyítást, de itt igazán két teljesen egyforma jelenség áll egymás mellett. Különböző sorsuk tisztán az őket tápláló erőcentrumok különböző magatartásán múlott. Szinte kísérleti pontossággal állapítható tehát meg, hogy ha az egyik lehetőség bekövetkezése Velence esetében a stradioták eltűnéséhez vezetett, ugyanaz lett volna a huszár sorsa is, ha Magyarország, amint a Balkánról kiszorult, Velence példájára tengert és közbeeső külső segítséget igtathatott volna határai és a török előnyomulás élvonala közé.[222]

Ez lehetetlen volt. A magyarságnak fel kellett venni a küzdelmet s ha élni akart, egészében áthasonulni a török háború természetének útmutatása szerint. A huszárt, a középkori magyar szemében félig rablónak festő könnyű lovast, a spáhi mását tehát nem ejthette el, sőt mint láttuk, mind nagyobb tömegekben állította csatasorba. S ezek a tömegek, miután a török nem állott meg a Szávánál, sőt inkább mind szélesebb néprétegeket s — itt a befejező nagy változás — most már magyar néprétegeket tett földönfutóvá, ezek a huszártömegek mindinkább színmagyarokká váltak. A Belmosevityek, Jaxityok már előbb egyre ritkulnak, kihalnak, nyomukba a félmagyar Zkoblity Markók és Bakity Pálok, majd az egészen elmagyarosodott Keglevichek és Horváth Markók lépnek, hogy csakhamar ők is fajtabeli magyarok-

[222] Valentini 1486. aug. 17-i jelentésének idevágó része a Diplomácziai Emlékek Mátyás király korából III. kötetének 172. lapján. Fegyverzetük talán csak a hajtódárda kedvelése miatt tért el némileg a huszárságétól. A levágott ellenséges fejek száma szerinti jutalmazás náluk éppen úgy szokásos. V. ö. Jähns Gesch. des Kriegswesens. 918. l. Eleinte a külföld is együtt karolta fel őket, a stájer harcvonalon is együtt szerepelnek. A horvát véghelyek oklevéltára. 176. és 202. l. Sokat foglalkozik velük Tubero i. m. 245, 255—256, és 273. l. S nevük délen éppen úgy személynévvé lett, mint nálunk a Huszár. V. ö. Frangepán oklevéltár. II. 307. l.

nak adják át a helyüket. Mikor a schmalkaldeni háborúban az új könnyű lovasfajtára Európa is felfigyelni volt kénytelen, a mühlbergi nap hőse, János Fridrik választó fogságbaejtője, címerkérő folyamodványában „Josephus Luka Quinqueecclesiensis Hungarus",[223] Luka József pécsi magyarnak vallotta magát. Buda ekkorra elveszett volt. Ősi magyar lakosságával a Dunántúl keleti és déli fele, meg a Tiszavidék vette át a korábbi török végek szerepét. Itt az új, természettől meg nem védett határok végházaiban vetette meg lábát Magyarország epikus hőskorának soha békét nem látott, állandóan vérző embersövénye, melyről a fanatikus támadók hulláma mindannyiszor visszaloccsant. Benniük, a huszárban és hajdúban — egyik lovas, másik gyalogos, de külsőben, harcmódban tulajdonképpen egyek,[224] feszes taktikai rendje egyiknek sincs s mindakettő a török portyázók született ellenlábasa, — bennük kell látnunk a beteg nemzeti test kiválasztotta egyetlen igazán hatásos orvosszert, a török áfium egyetlen igazi antidotumát.

A történetkutatót természetesen a tények, a feltárt adatok vezetik munkájában és ítéletében. De miután anyaggyüjtése sohasem lehet csorbítatlanul teljes, a nyert eredményt rendszerint csak akkor találja valóban megnyugtatónak, ha a korszak diapasonjával erőszak nélkül összefér. Ha tehát a huszárprobléma kinyomozása közben nem is, az eredmény összefoglalásakor mindenesetre tekintetbe kell venniink, a középkori Európa általános katonai magatartását a Kelettel szemben. Ez a maga egészében, mint erre a magyar középkort illetően részletesebben is reámutattunk, negáció volt. A lovagi harcmód elsősorban persze szociális, de kétségkívül katonai okokból is zavartalanul virult az egész korszakon keresztül. Hogy a keleti seregszervezethez való idomulásnak bárhol is komoly szükségét érezték volna, arról semmi hírünk. De amennyire áll ez a főtétel, annyira tagadhatatlan, hogy bizonyos viszonosság mindenütt megállapítható, hol a Kelettel való mérkőzés nem teljesen elhanyagolható fel-

[223] *Firnhaber* Beiträge zur Gesch. Ungerns. Archiv für Kunde öst. Geschichts—Quellen. 1894. III. 385—386. l. V. ö. *Avila*, De bello Germanico. (Basel. 1572.) 106/a—107/b, 120/b—122/a. lapok. Lambertus Hortensius. De bello Germanico (Argentinae 1620.) 396 l. *Ranke*. Deutsche Geschichte (Zweite Gesammtausgabe.) VI. 245. l. *Meynert* i. m. 136. S végül *Károlyi Árpád* kitünő összefoglalását. Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban. Századok. 1877. XI. Különösen a 841—844. s a 853—854 l.

[224] Nagyon kiemelten érezteti ezt az azonosságot a kortárs Mélius Péter bibliafordítása. (Az két talmud könyvei és az két kirali könyvek. Debreczen 1565.) „melléie vevé a Jehoiada a százados hadnagiokat az lovag huszárokat és a gialog futoso vitézeket". Fol. 208. Nála a huszár már tisztán fegyvernem, az egész fogalmat visszavetíti az ó-szövetség korába.

adatképpen jelentkezett. A Szentföldről már szólottunk. Talán onnan hozta új települési helyére, a név mindenesetre a Keletre, legalább is Byzancra vall, a német lovagrend az ú. n. turkopolok szervezetét,[225] kik kimondottan könnyű lovasok voltak, s a rendtartomány keleti határainak szegénységéből toborozva, portyázó harcaikkal részben a határvédelmet szolgálták, részben a rend keleti terjeszkedését készítették elő. Náluk sokkal nagyobb súlyú a veszedelem nagyobb mértéke következtében a spanyol félsziget ú. n. geneteur lovassága, mely a mórok elleni évszázados küzdelemben nevelődött fel,[225a] ámde az újkor elejére ez is elsorvad, mint a stradioták. Hosszú életre csak egy volt hívatva a középkori magyar impérium bukása, a török veszedelem tartóssága, a magyar ellenállás szívóssága s az ország részleges elkeletiesedése következtében: a huszár.

Ámde ha az intézményt Kelet szülte is, a Nyugat tartotta fenn éppen úgy, mint egész Magyarországot. Mikorra a török nyomás megszűnt, az európai hadügy önmagában is elérkezett ahhoz a fokozathoz, melyen a könnyű lovasság jelentőségét méltányolni képes volt. Természetes, hogy a mintát azután onnan vette, hol az intézmény évszázadok óta bizonyította már be életképességét, t. i. Magyarországból. S hogy akkora egy színmagyar katonafajtát vett át, magyaros öltözetben és magyaros fegyverzetben. Amilyen magától értetődő azonban ez a kibonyolódás, éppen oly kevéssé hangzik talán idegenszerűnek, a középkori Európa védelmi rendszerének általános ismerete birtokában. a részletadatokból nyert végeredmény is, hogy t. i. a huszárság múltja nem fajmagyar környezetbe vezet. Miután a török előnyomulás Magyarország ellen irányult éle eleinte rác területeket tarolt le,[226] az volt a fejlődés rendje, hogy a középkori Magyarország éppen úgy mint a Nyugat általában a határszélek felvert lakosságából alkotta légyen meg eleinte lenézett és kevésre becsült könnyű lovasságát, s csak azután, már az újkorban, tegye azt szemefényévé, a honfoglalók egyenes leszármazottainak hitt legmagyarabb fegyvernemmé.

Ez mindenesetre hiedelem, de az ilyenül való felismerése azt hisszük nem érinti a huszárság magyar voltát. Azokkal tartunk t. i., kik azt vallják, hogy egy intézmény mindig azé a nemzeté, melynek végleges megszületését, mindenekelőtt pedig erkölcsi értékeit, erkölcsi kiépülését és adottságát köszönheti. Azokat tehát, kik az itt adott leszármazást,

[225] V. ö. *Jähns:* Ross und Reiter, II. 86. l.

[225a] V. ö. *Jähns,* Gesch. des Kriegswesens 1035. lap.

[226] A középkori hadkötelezettség első sorban a közelfekvő területek megvédelmezésére vonatkozott. V. ö. *Verancsics* megfigyelését a székelyek felütési rendjéről. Mon. Hung. Hist. SS. II. 145. l.

ha nem is történeti, de nemzeti szempontból aggályosnak vagy legalább is időszerűtlennek kívánnák tekinteni, azokat eleve arra kérjük, vennék fontolóra, nem magyarabb eredmény-e, ha a huszárság genealogiai fejlődésvonalának töretlen egyöntetűsége helyett kimutatnunk sikerült, hogy a rác lovasság azalatt vált magyar huszárrá, mialatt megtanult vigasztalan elhagyatottságban, fizetetlenül, rongyosan, megalkuvást nem ismerő, keserű odaadással küzdeni és meghalni az elalélt Magyarország romjainak békésebb időkbe való átmentéséért, az alatt vetkezte le a latrunkulus-jelleget, az alatt mutatta meg, mit tesz mindent hátrahagyni „az jó hírért, névért, az szép tisztességért".[227]

Tóth Zoltán.

[227] Balassi Bálint, Ének a Végekről. Az eredetkérdés lényegére nb. már 1925-ben reámutattam, a fekete sereg történetéről irott munkám egyik jegyzetében, említve, „hogy az előttem ismeretes forrásanyag szerint a XV. században rác és huszár egyet jelentett". (Mátyás király idegen zsoldosserege 210. l.) Ugyanott kifejtettem a Bonfini—Heltai-féle beszédes párhuzamot is (212—213. l.) 1929-ben azután megjelent Takáts Sándor idevágó dolgozata (A huszár, a száguldó és a jargaló) az „Emlékezzünk eleinkről" című kötetben, hol ő is tett néhány egészen félreérthetetlen megjegyzést. „Tudott dolog, hogy Mátyás királyunk ötezer praecursorja, vagyis száguldója rác volt"... Heltai maga is megmondja, ...hogy ez a huszárság rác volt". (92. l.) Azt is megírja — Szerémi alapján (i. m. 208. l.) —, hogy még Szapolyai János huszárvezérei is ilyenek (u. o. 93. l.) De a két név egymást felváltó azonosságát nem ismerte fel. Nem volt tehát talán felesleges ezt a dolgozatot közreadnom. Aki a huszárkérdést más szempontból akarja látni, annak természetesen el kell olvasnia Takáts munkáját is.

Zyndt Mátyás nagy haditérképe hazánkról.

A magyar haditérképészetnek egyik korai és igen értékes emléke Zyndt Mátyás nürnbergi rézmetsző 1566-ban és 1567-ben készült két térképe. A XVI. század elején megindúlt nagy török hadjáratokkal egyszerre, hazánkról több térkép jelent meg, úgyszólván azt mondhatjuk, hogy a szerencsétlenvégű mohácsi csata következményei váratlanul

1. ábra.

A Balaton a nagy haditérkép első kiadásán.

fellendítették az ország térképezését. A királyi hadvezetőségnek szüksége volt térképekre, amelyekről az egyes országrészek helyzetét áttekinthették és pontosan tájékozódni tudtak.[1]) Ezekről a térképekről aztán messze földön is-

[1] *L. Oberhummer-Wieser:* Die Karte von Lazius.

mertté váltak hazánk részletei is és a nyugati országok kiadói érdeklődést mutattak Magyarország térképének kiadása iránt. Így adta ki Nürnbergben Zyndt Mátyás[2]) 1566-ban, Das Khynigrich Hungarn" című térképét, amely munkája Szoliman szultán utolsó nagy hadjáratát örökítette meg. A vérszomjas császár felvonulásának első jelentős eseménye Szigetvár ostroma, melyet Zrinyi Miklós hősies védekezése folytán csak 34 napi ostrommal tudott bevenni a török sereg. A térkép nemcsak a török sereg felvonulását tünteti fel, hanem a Komárom és Győr alatt tétlenül táborozó császári sereg gyülekezését is ábrázolja. Tartalmazza a folyóhálózatot, hegyrajzot és helységeket, valamint az addigi hadjáratok, táborhelyek és csatahelyek megjelölését. A rézmetszettel sokszorosított térképnek több példánya maradt ránk és ha Zyndt magyarországi térképéről van szó, rendesen ezt értették rajta.

A következő évben, 1567-ben, Zyndt Mátyás egy másik jóval nagyobb méretű, hat lapból összetett térképet készített, mely kevésbbé ismert és csak egyetlen példánya van meg.[3] A térkép címe felső szélén van feltüntetve: „Neueve vnd Gründtliche beschreibung Das ganczen Künigreichs Unngern mit den Anstossenden Landen". A bal felső sarokban a jelmagyarázatok kis táblája, ettől kissé jobbra latin és német nyelvű felirat: „succedant tandem votis Haec omnia nostris. Wir sollen bitten alle von Gott das unser Wynsch my haben statt". Alul jobbra egy nagy feliratos táblán: „Nova totius

[2] Zyndt (Zündt) Mátyás rézmetsző, 1498-ban született Nürnbergben, meghalt 1568-ban. Kora legkiválóbb rézmetszői közé tartozott. Kb. 70 műve maradt ránk, amelyek között arcképek, bibliai történetek, allegorikus képek, látképek, csatajelenetek és térképek vannak. Műveit monogrammja alapján (MZ) eleinte összetévesztették Mathes Zagel műveivel. Leírói: *Nagler:* Monogrammisten IV. k. 506. és 716. o., *Nagler:* Künstlerlexicon, XXII. k. 346. o., *J. D. Passavant:* Peintregraveur, IV. k. 194. o., *H. W. Singer:* Allgem. Künstlerlexicon, V. k., *A. Senbert:* Allgem. Künstlerlexicon. Leírói még: *Bartsch, G. v. Murr* és *Heller:, A. Andresen:* Der deutsche Peintre Graveur c. munka I. kötetében nevezetesebb művei részletesen is fel vannak sorolva, így az említett két magyar térképen kívül, a szintén magyartárgyú Szigetvár ostroma: Ware conterfeit der bevestigung Siget, 1566 és Ware conterfeit der stat Giula, 1566 (Gyula ostroma). Igen ritka és értékes műve még a 4 lapból összetett Grodus látképe a török és orosz követség felvonulásával, melyeket a lengyelek ünnepélyesen fogadtak. Az esemény Báthory István uralkodása alatt, 1577-ben történt.

[3] Eredetileg a bécsi Albertina grafikai gyüjteményben Zyndt Mátyás művei közt őrzött példányát most áttették a Nemzeti Könyvtár térkép-gyüjteményébe.

Hungariae Descriptio Accurata et diligens desumpta ex pluribus aliorum editis Cosmographicis Chartis et Typis Aereis incisa Matthia Cynthio Norimbergensi Anno a Cristo nato MDLXVII. Ein Neuwe warhafftige beschreibung Des ganczen Vungerlandts mit Sünderem fleyss aufs anderen Lanthaffeln zu sammen gebracht und in druck verferttiget durch Mathias Zündten zu Nörmberg. Im Jar nach Christi geburt 1567." Ezenkívül még a következő latin jelmondatot tartalmazza: „Exere iam tandem fortis Germania vires Auxilium posco vestrum nunc Ungaria tellus". Mint Zyndt másik ma-

2. ábra.

A Balaton a nagy haditérkép javított kiadásán.

gyar térképe, ez is alakokkal van díszítve, melyek a hadi eseményekre vonatkoznak. Adatainak nagy részét Lázius 1556-i térképéről vette, azonban Lázár diák 1529-i térképét is felhasználta. Galambócz vára felíratánál Lázár diákot követi, amennyiben ezt írja: „cum Mahumete septimo Thurcarum Imperatore". Láziusnál ez a rész a következőképen hangzik: „Sigismundus Imperator cum M(a)humeto VII infeliciter pugnavit Anno 1406". A térkép egyéb feliratából azt látjuk, hogy máshonnan is vett adatokat. Jelmagyarázati táblázatán a következő felírást találjuk: „Dise Vlach volgende

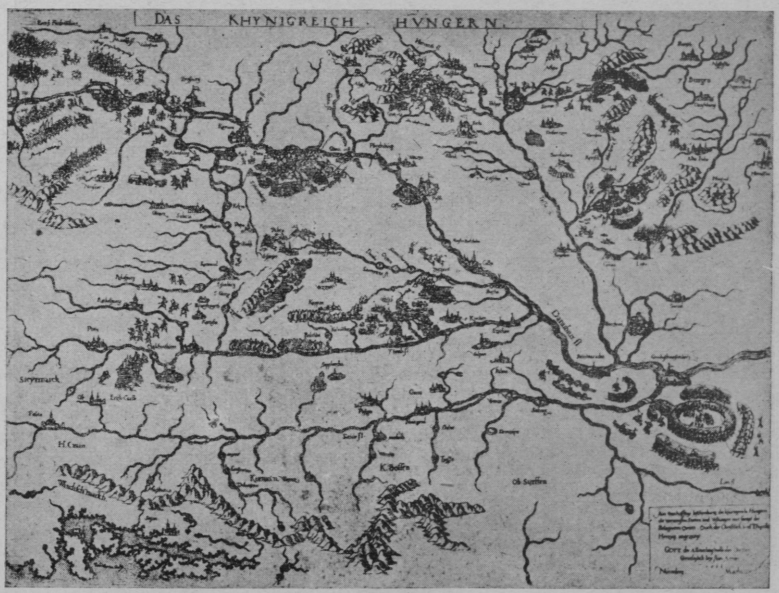
Zaydten wie sy in der Landtaffel gefunden werden Bedut wie hernach volgt:

Büstthumb
Berckwerck
Weinperg
Warmbad
Aufferzyeung der oxen

Koeseris
Waydis
Türckis

Az egyes országrészek helyén az illető rész címerét találjuk (lásd később Stier Mátyás térképét!), azonkívül pontokkal jelöli a török által elpusztított terület határát.[4]

3. ábra.

Zyndt Mátyás 1566-i kis haditérképe.

A térkép kartográfiai leírását mellőzzük s e tekintetben a vele egy színvonalon álló Lázár diák és Lázius térképeiről megjelent leírásokra utalunk.

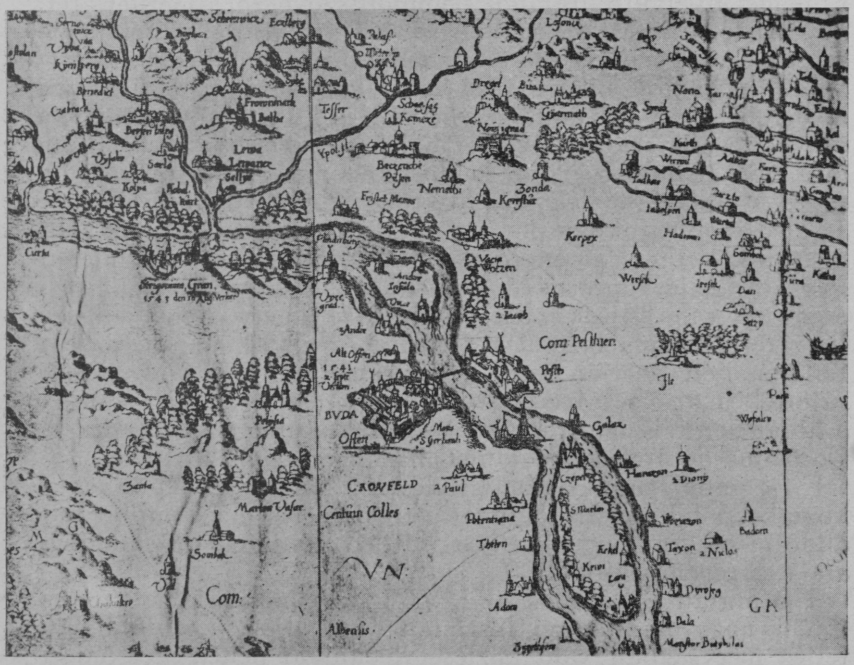
Mint térképészeti régiség, igen nagy értékű, mert csak egyetlen példánya ismeretes. Technikai kivitel tekintetében nagy haladást mutat úgy Lázár diák, mint Lázius térképeivel szemben, mert míg az említettek fametszettel

[4] Ez a jelzés előfordul Lázár diák és Lázius térképein is és Lázár diák térképe leírásánál (L. Térképészeti Közlöny I. köt. 3. füzet 170. o.) tévesen mint útvonal van megemlítve.

sokszorosították, addig Zyndt térképét a már akkor virágzásban levő rézmetszéssel nyomtatták. Ez természetesen úgy tetszetőség, mint a hajszálvékony vonalakkal rajzolt betűk olvashatósága dolgában nagy előny és a Velencében pár évvel korábban kiadott, hasonló technikával készített térképeink után, első rézmetszésü térképeink közé tartozik.

A gazdag topográfiai tartalmon kívül, az akkori hadieseményeket megörökítő feliratai is értékesek. Székesfehérvárnál ezt a felírást találjuk: „Alba Regali, Stulweysenburg 1543 verlo (ren)," Szigetvárnál: „Zyget 1566 Sept. 7 verlo

4. ábra.

A Dunaforduló és Budapest Zyndt nagy haditérképén.

(ren)", Esztergomnál: „Strigonium, Gran 1543 den 10 Aug. verlorn", Budapestnél: „Buda, Offen 1541 2 Septr verlorn", Tokajnál: „Tokay 1565 11 feb. gewun (nen)", Gyulánál: „Gyula 1566 septem 3 verlorn", Belgrádnál: „Bellgradum olim Taurum Griechischweissenburg, Erobert der T. k. Soliman 1520", Szendrőnél: „Zenderin Capitur a Thurca 1439". Pécsnél: „5 Kirchen 1543 v.", továbbá: „1566 den 4 Sept starb der 12 T. k. Soli (man) zu 5 Kirchen", Mohácsnál: „Künig Ludwig ist geschlagen von der T. k. So. 1526 den 29 Aug. und all(e)s verhert wie lang die..... gent (geht)". A Duna

bal partján, Belgrád felett, a következő csatajelzés: „Hie bey Belgrad wirt Mahomet der 2 und der 8 K. von dem Johan Huniad hart geschlagen Anno 1456". A Dunától jobbra, Galambócz alatt: „Hie Imperator Sigismundus Calombeciun Cum Mahumete Septimo Thurcarum Imperato infoeliciter pugnavit 1409". Gradiskától délre, a Száva jobb partján: „Venezianer mit dem Turch' geschlag' und verloren".

A 860×507 mm nagyságú térképlap kb. 1:1.000.000 méretnek felel meg és az 1567. évi első kiadásán kívül, még két javított kiadásban ismeretes. A második kiadás 1587-ben jelent meg Prágában és a jobb alsó sarkán lévő tábla latin és német nyelvű feliratához betoldott szövegről ismerhető fel: „a christo nato MDLXXXVII, 1587. Cum gratia et Privilegio sacrae Caesareae Maiestatis Jacob Pross excu: Pragae".

A harmadik kiadás 1594-ben jelent meg. A felső részen levő felíratban az "und" szó helyébe a következő felírat van vésve: „corrigierte gesetzt". A bal felső sarokban levő táblán még be van toldva: „Qui modo pannonias..... Amnerathe tuo". A tábla fölött egy legyőzött sárkányon űlő sas látható; az alsó jobb sarokban pedig Rudolf császárhoz szóló ajánlás, mely a következőképen végződik: „Jacobus Pross, excudebat Pragae". A térképre néhány az első kiadás óta történt hadiesemény van feljegyezve. Említésre érdemes, hogy Tihany félszigete, Lázius behatása folytán, az első kiadáson még a Balaton déli partján van, de a következő kiadásokon már rájöttek a vaskos tévedésre és a nyomólemezen kijavították a hibát és a félsziget valóságos helyén alkalmazták a felírást.[5] Cornelius de Jode „Speculum Orbis Terrarum" (Abt. II. Tafel 14) című munkájában külön is kiadta térképünket a következő felirattal: „Hungariae totius uti ex compluribus aliorum geographicis chartis a Matthia Zynthio Norico delineata est, recens editio".

Bemutatott képeink az 1566-i kis haditérképet és az 1567-i nagy haditérkép részleteit ábrázolják, ez utóbbinak teljes nagyságban való közlését technikai nehézségek miatt mellőztük. A kis haditérkép és a közölt részletek azonban elég támaszpontot adnak számunkra a nagy térkép orientációjának és kivitele finomságának elképzeléséhez. A XVI. század elején készült, hasonló méretű térképeinkkel egy színvonalon álló kartográfiai munka, hazánk térképről való megismerése terén ugyan nem sok újat hozott, de mint legszebb kivitelű XVI. századbeli térképünk, nagy ritkaságánál fogva is megérdemli figyelmünket.

Bécs. *Borbély Andor.*

[5] A hiba későbbi térképeinken, sőt még a XVIII. században készült atlaszokban is előfordul.

Az 1737. augusztus 4-i banjalukai ütközet.

I. Előzmények. A császáriak előnyomulása.

Az 1736 és 1739 közötti törökországi hadjáratok eseményeivel hadtörténelmünkben nemigen találkozunk. Ehhez a korszakhoz, — bár meglehetős bő külföldi irodalma van — magyar hadtörténetíró még nem nyúlt részletesebben. Pedig ez a három hadjárati év értékes és tanulságos nekünk. Értékes, mert elég sűrűn találkozunk benne magyar csapattestek szerepével, tanulságos pedig azért, mert hadieseményei változatos, fordulatokban gazdag képsorozatokban peregnek le előttünk.

A déli hadszintérnek ebben az időben még majdnem szűz, sűrűn átszeldelt terepe pompás működési területe volt a kezdetlegesebben felszerelt, de gyors, könnyű török lovasságnak. Úttalan volta és természetes torlaszai annál inkább akadályozták az amúgyis lassú császári csapatok mozgását. Ezt a természetadta nehézséget csak a felsőbb vezetés ruganyos alkalmazkodóképessége, találékonysága tudta volna valamiképp is ellensúlyozni. Savoyai Jenőnek 1736-ban bekövetkezett halála után azonban, a császári hadseregből hiányzott a nagyobbvonalú vezetés. Tábornokai között, akik közül többen, nagy katonai pályafutás reményében, még Savoyai Jenő alatt gyültek Európa négy égtája felől a császári lobogó alá, csak elvétve akadt tehetségesebb, vezetésre termett. A rátermettség hiányát széthúzás, intrikák kendőzték.[1] Az egyenetlenkedést titokban vallási ellentétek is élesztgették. Az idegenből származott tábornokok jórésze protestáns volt. Ezekkel szemben állott a született osztrák vezérek katolikus tábora.

[1] III. Károly meglehetős jól ismerte tábornokai erkölcsi fogyatékosságait. A főparancsnokhoz, Seckendorff tábornagyhoz, 1737 május 27-én intézett utasításában, többek között aggódva célzott erre: „.... Absonderlich ist sorgfältigst auf die jenige obacht zu geben, welche um Sich da oder dorten angenehm zu machen, durch allerhand erdichtungen die gemüther Von einander zu entfernen suchen. An derleÿ leuten manglet es nie, Ich bin aber fest entschlossen, scharffe Bestraffungen gegen Sie zu Verhengen....“ (*Bécsi Kriegsarchiv:* K. A. 1737—5—61.)

Ez a vezetőszellem egymásra halmozta a hibákat, s a három év egymástkövető hadjáratait, kisebb helyi eredményeken kívül, a császári seregek balsikerei tették emlékezetessé.

— : —

A háborúskodás megindítására az Oroszországgal 1726 augusztus 6-án kötött védő- és támadószövetség szolgáltatott okot. Oroszország a Törökbirodalommal 1736 május 28-án bekövetkezett hadiállapota következtében, szövetséges társa fegyveres támogatását követelte. Ausztriát kellemetlen körülmények között érte az orosz felszólítás, mert csapatait még a lengyel örökösödési háború tartotta lekötve. A franciákkal 1735 október 3-án létrejött előzetes békéhez másik két ellenfele — Spanyolország és Szardinia — még nem járult hozzá. Franciaország magatartása is ingadozó volt. Seregét, amely még teljesen hadrakészen állott a szövetséges ellenséges haderőkkel szemben, nem vonhatta vissza minden meggondolás nélkül. Hosszú húzavona után, Bécsben mégis a háború, illetve Oroszország fegyveres támogatása mellett döntöttek, s 1736 július 18-án az Itáliában és a Rajna mellett táborozó osztrák csapatok egyrésze parancsot kapott, hogy a török határ mentén gyülekezzék.[2]

A hadműveletek azonban csak egy év múlva, 1737 nyarán indultak meg. A közbeeső időt a csapatok kiegészítése, felszerelése és a különböző hadikészülődések töltötték ki.

A hadjárat célja Szerbia és Bosznia török kézen lévő részének meghódítása volt.[3] Tehát határozottan terület hódítás. E célból a Seckendorff tábornagy parancsnoksága alatt álló főerő (kb. 50.000 fő) Zimonynál és Új-Palánkánál gyülekezett s ez év június végén a Morava völgyébe ereszkedett le, hogy Nis várának bevétele után, a körülményekhez képest Viddin, továbbá Uzsice felé forduljon.

A másik, jóval kisebb erejű hadtest[4] (kb. 16.000 fő), Hildburghausen táborszernagy vezetése alatt, Gradiskánál csoportosult és a török kézen lévő Banjaluka várának elfoglalására sietett.

Ezeken kívül több kisebb csoport (Esterházy, Stubenberg, Raunach) a horvát határmenti megerősített török helyeket rohanta meg, míg Erdélyből a Wallis-féle osztrák hadtest nyomult a Havasalföld török részébe.

---

[2] *Bécsi Kriegsarchiv:* Administration Belgrad 1721—38. Fasc. VII. 1736—7—4.

[3] Az 1718-ban megkötött passzarovici béke Ausztriának Bosznia és Szerbiából egy elég tekintélyes sávot juttatott, a Havasalföldnek hozzávetőleg az Olt folyóig terjedő részével együtt. Az 1737—39. évi hadjáratok célja a császári fennhatóságnak délen nagyjában a Drin szakaszáig, keleten pedig a Pruth folyóig való kiterjesztése volt.

[4] Armee-Corps.

Bár a hadműveletek egységes irányítása érdekében az egyes csoportok Seckendorff alá voltak rendelve, feladatuk végrehajtásában önállóak voltak.[5] Működésüket tehát nyugodtan tárgyalhatjuk egymástól függetlenül is.

Az erők nagyságát s a feladat fontosságát mérlegelve, a főcsoport után közvetlenül a Gradiskánál gyülekezett Hildburghausen-féle hadtest következett, melynek összetétele a következő volt:[6]

a) *Tábornokok.*

Herceg Hildburghausen táborszernagy
Müffling altábornagy
Succow altábornagy
Rőmer altábornagy
Bernes tábornok
Baranyai tábornok
Reizenstein tábornok
Sternthal tábornok
Gaisrugg tábornok
Göldy tábornok.

b) *Gyalogság.*

Stahrenberg	gyalogos	ezredből	2	zászlóalj	és 2	gránátos	század
Jung-Daun	„	„	2	„	és 2	„	„
Thüngen	„	„	2	„	és 2	„	„
Wuschletitz	„	„	2	„	és 2	„	„
Wolfenbüttel	„	„	3	„	és 2	„	„
Reizenstein	„	„	3	„	és 2	„	„

1 kombinált zászlóalj
10 zászlóalj horvát gyalogos.

Összesen: 25 gyalogzászlóalj és 12 gránátos század.

c) *Lovasság.*

Khevenhüller	dragonyos	ezredből	7	lovas	és 1	gránátos	század
Jörger	„	„	7	„	és 1	„	„
D'ollone	„	„	7	„	és 1	„	„
Hamilton	vértes	„	7	„	és 1	karabélyos	„
Diemar	„	„	7	„	és 1	„	„
Károlyi	huszár	„	6	lovasszázad.[7]			

[5] *Bécsi Kriegsarchiv:* F. A. 1737—4—9.
[6] *Bécsi Kriegsarchiv:* Manuscripte 1737. 3—1—18.
[7] Cs. és kir. 6. huszárezred.

Összesen: 41 lovasszázad és 5 gránátos, illetve karabélyos század.

Mindössze 25 gyalogzászlóalj, 12 gyalog gránátosszázad, 41 lovasszázad és 5 lovas-gránátos, illetve karabélyos század (16.257 fő).

Ennek a hadtestnek feladata, a Seckendorff tábornagy elnöklete alatt június 5-én Eszéken megtartott haditanács értelmében, Banjaluka várának és a többi fontosabb boszniai török erődítésnek elfoglalása volt.[8] A megbeszélés értelmében, a Zimony melletti főerővel egyidőben, július 12-én kellett a határt átlépnie. A Száván való átkelése azonban az esős időjárás miatt nehézségekbe ütközött és ezért csak párnapi késéssel, 15-én lépett török földre.

A hadműveletekhez mindjárt kezdetben balsiker szegődött. Míg Hildburghausen hadteste zömével — Kievcin és Masicon át — Banjaluka felé tartott, Müffling altábornagy parancsnoksága alatt kikülönített jobb oldalvédet (1400 lovas, 6 gyalogzászlóalj és 4 ágyú) az ellenség július 21-én hajnalban Jurkovici mellett meglepte és egy részét szétszórta. A kézitusában maga Müffling is elesett.[9]

II. A banjalukai vár.

A vár — a közelében épült városrésszel együtt — a Verbasz folyó mentén, egy meglehetősen szűk völgykatlanban épült. Észak felől lankás dombhátak, nyugati és déli oldalról pedig a *Laus-Berg* és az *Illasko-brdo* sűrűn benőtt nyúlványai ölelték körül.

A bástyás homlokzatú és a tövében mély vizesárokkal megerősített, 6—8 m. magas és átlagosan 2 m. vastag összefüggő védőöv egyik oldala közvetlenül a Verbasz folyóra támaszkodott. A várat ezen, vagyis a délkeleti felén, a folyó túlsó partján lévő városrésszel állandó kőhíd kötötte össze.

A török megszálló csapatok ereje, egybevágó források szerint, hozzávetőleg 5000 főre rugott.

Az alig 30 lépés széles, de mély és gyorsfolyású Verbasz természetadta akadálya az ostromlót eleve arra késztethette,

[8] *Bécsi Kriegsarchiv:* F. A. 1737—6—15.

[9] A csatáról beszámoló harcjelentés alapján az Udvari Haditanács részletes vizsgálatra és a mulasztások megtorlására hívta fel Hildburghausen figyelmét. Ezt a leiratot III. Károly személyesen a következő széljegyzettel egészítette ki: „... als es die höchste Notwendigkeit erfordert, beÿ dem Militari zu genauerer Beobachtung der Schuldigkeit den geschärffsten Rigor wider einzuführen, und Gleichwie der Billigkeit Gemäss die jenige so sich durch ihre Bravour und Tapferkeit Verdienet machen, ohne Anstand zu belohnen, also weitnothwendiger ist, jenes so in ihrer Dienst-Leistung manquiret anderen zum Exempel auf das Schärffste abzustraffen." (*Bécsi Kriegsarchiv:* F. A. 1737—7—114.)

hogy erejének súlypontját a folyó balpartjára helyezze. Azonban a várnak erről az oldaláról történő ostroma, illetve körülzárása, csak abban az esetben lehetett célszerű, ha egyszersmind a szembenlévő oldalt is legalább olyan erő szállotta meg, mely a vár védőcsapatainak a hídon át történő esetleges támogatása elé komoly akadályt gördíthetett.

Végeredményben tehát a vár sikeres megvívásának első feltétele a teljes körülzárás volt. Ennek végrehajtására szükséges erők hiányában az ostromlónak a helyes súlymegosztáson kívül, mindenekelőtt a gyors átcsoportosítás lehetőségével kellett számotvetnie.

III. Az ostrom. Hírek az ellenség felől.[10]

Az osztrák hadtest július 23-án ért Banjaluka alá, ahol a vártól északra, a Verbasz folyó baloldalán, az ellenség tűzkörletén kívül ütött tábort. *(A).*

Mivel a vár átadása végett kiküldött tiszti járőrt a falak alatt ellenséges tüzelés fogadta, Hildburghausen rögtön az ostrom előkészítéséhez fogott. Első dolga volt, hogy a vár alatt hajóhídat veretett *(F).*

Az osztrák hadtestparancsnok a rendelkezésére álló erőt a vár teljes körülzárására kevésnek tartotta, és ezért az volt a terve, hogy csapatai zömét a folyó balpartján helyezi el s a túlsó oldalra csak egy kisebb megfigyelő csoportot különít ki.

Az ostromlövegek első felállításánál már ezt az elvet tartotta szem előtt. A *Laus-Berg*-re 2 ágyús üteget (á 4 löveg) és 4 mozsarat helyezett el *(1).* Július 27-én ezek a lövegek megszólaltak és egy teljes napon át tartó tüzük az úgynevezett külvárosban befészkelt törököket a várfalak mögé űzte vissza.

Ez a körülmény most már lehetővé tette az ostromárkok kiépítését s a lövegek előbbre vonását. Július 28-án a várfalaktól kb. 150 lépésre álló mecset tornyában figyelő őrszem helyezkedett el *(2)* és a közelben harántgátas futóárkok épültek *(3. 4.).* Az árkokat gyalogság szállta meg; mögöttük 30-án 4 ágyú és 6 mozsár foglalt tüzelőállást *(5).* Július 31-re virradóban az első vonal mögött 2 harántgátszerű földhányás készült *(6)* s az árokrendszert a Verbaszig hosszabbították meg *(7. 8.).* Ez utóbbi munkálatokkal egyszerre ezen a szakaszon 6 löveg helyezkedett el *(9).* Augusztus 1-én az árokmunkálatok a várfalak irányában ágaztak ki *(10.11.).* Ez utóbbi, kiugró ostrommű közelébe szintén lövegek kerültek, melyek hatásos tüze augusztus 2-án a szemben lévő várfalakat teljesen ösz-

[10] Lásd a mellékelt térképet.

szerombolta. A törökök a várnak ezen az oldalán most már csak két kisebb védőállásra támaszkodhattak *(a. b.)*.

A folyó túlsó partján jóval kisebb méretek között folytak a támadás előkészületei. Az itt felállított lövegek *(12. 13. 14.)* a velük szemben lévő régi várrést *(C)* és a várba vezető hídat (közvetlen a rés alatt) tartották tűzben. A híd szétrombolása volt a feladata annak a két lövegnek is, mely a Verbasz balpartján, a folyóba torkoló árokrész mögött ment tüzelőállásba *(15.)*.

Hildburghausen az ostromárkokat megszállókon kívül még megmaradt csapatait következőkép csoportosította:

Augusztus 31-én hadtestét a folyó balpartján, a város szegélyéig vezette elő *(D)*, s a túlsó oldalra Baranyai tábornok parancsnoksága alatt csak egy kisebb csoportot különített ki. Ez a különítmény, mely a Károlyi-ezred 5 huszárszázadából, 8 gyalog gránátos századból, egy horvát gyalogos zászlóaljból, és két rác huszárszázadból állott, a folyón való átkelés után a közeli magaslatokon helyezkedett el *(C)*.[11] Az időközben beérkezett oldalvéd, melynek parancsnokságát az elesett Müffling altábornagy után Göldy tábornok vette át, a *Laus-Bergen* elhelyezett tűzérség mögé került *(B)*.

A császáriak kémei már július 27-én, az ostrom alatt hírt adtak róla, hogy Jajce környékén egy kb. 30.000 főnyi török sereg gyülekezik.[12] E hírre a Hildburghausen elnöklete alatt megtartott haditanács tagjai a vár alóli visszavonulást javasolták.[13] A császári hadtestparancsnok azonban hallani sem akart róla. Sőt arra gondolt, hogy az ostromot félbeszakítja s helyette a közeledő törökök elé vonul. E célból kémeket és kisebb felderítő osztagokat küldött ki. A pillanatnyilag támadt első gondolatától azonban később valószínűleg eltért. Legalább is erre mutat az a körülmény, hogy az ostrom előkészületeket a legnagyobb erélyel folytatta. Pár nap mulva, augusztus 1-én, ismét visszatért ahhoz az eredeti tervéhez, hogy a közeledő ellenséget fölkeresi s ütközetre kényszeríti. Ennek hatása alatt most már Bernes tábornok parancsnoksága alatt egy nagyobb felderítő különítményt rendelt ki a Verbasz folyó baloldalán, az ellenség menetvonalának és erejének megállapítása végett.

Időközben az ostrommunkálatok annyira előrehaladtak, hogy Hildburghausen augusztus 3-án elérkezettnek látta az időt a vár megrohanására. Másnapra, azaz 4-ére tűzte ki az általános támadást. Intézkedése szerint a folyó balpartján lévő derékhadnak az előretolt ostromművek irányából *(10. 11.)*, a Baranyai-csoportnak pedig a rés közelében levő kő-

[11] Az előbb említett várrés is ezzel a betűvel van megjelölve.
[12] A valóságban 15.000—16.000 főnyi volt.
[13] *Bécsi Kriegsarchiv:* F. A. 1737—7—97.

hídon át kellett a várba törnie. De egy közbejött körülmény elodázta a támadás végrehajtását. Ugyaneznap — augusztus 3-án — Bernes tábornok felderítő különítménye azzal a jelentéssel érkezett vissza, hogy a kb. 15.000 főnyi ellenség a Verbasz balpartján, Banjalukától egynapi járásra, egy pompásan védett magaslaton táborozik. Mivel a jelentés hangsúlyozva emelte ki azt, hogy a törökök táborhelye uralkodik a vidéken s nagyobb erővel alig lephető meg, Hildburghausen végkép az ellenség bevárása mellett döntött és másnapra kiadott támadó intézkedését visszavonta.

IV. A törökök haditerve. Előnyomulásuk.[14]

Az események összefüggését világosabban látjuk, ha azokra is kiterjedünk, melyek időközben a törököknél zajlottak le. Itt, hivatalos adatok hiányában, csak egy forrásmunkára támaszkodhatunk.[15] Ez is meglehetősen elnagyolt, inkább naplószerű, hézagos feljegyzés. Tehát óvatosan kell felhasználni. A mű legértékesebb része a török sereg előnyomulását tárgyaló fejezete. Ez a leirás a hivatalos osztrák forrásanyag adataival tökéletesen megegyezik, és így nyugodtan elfogadhatjuk.

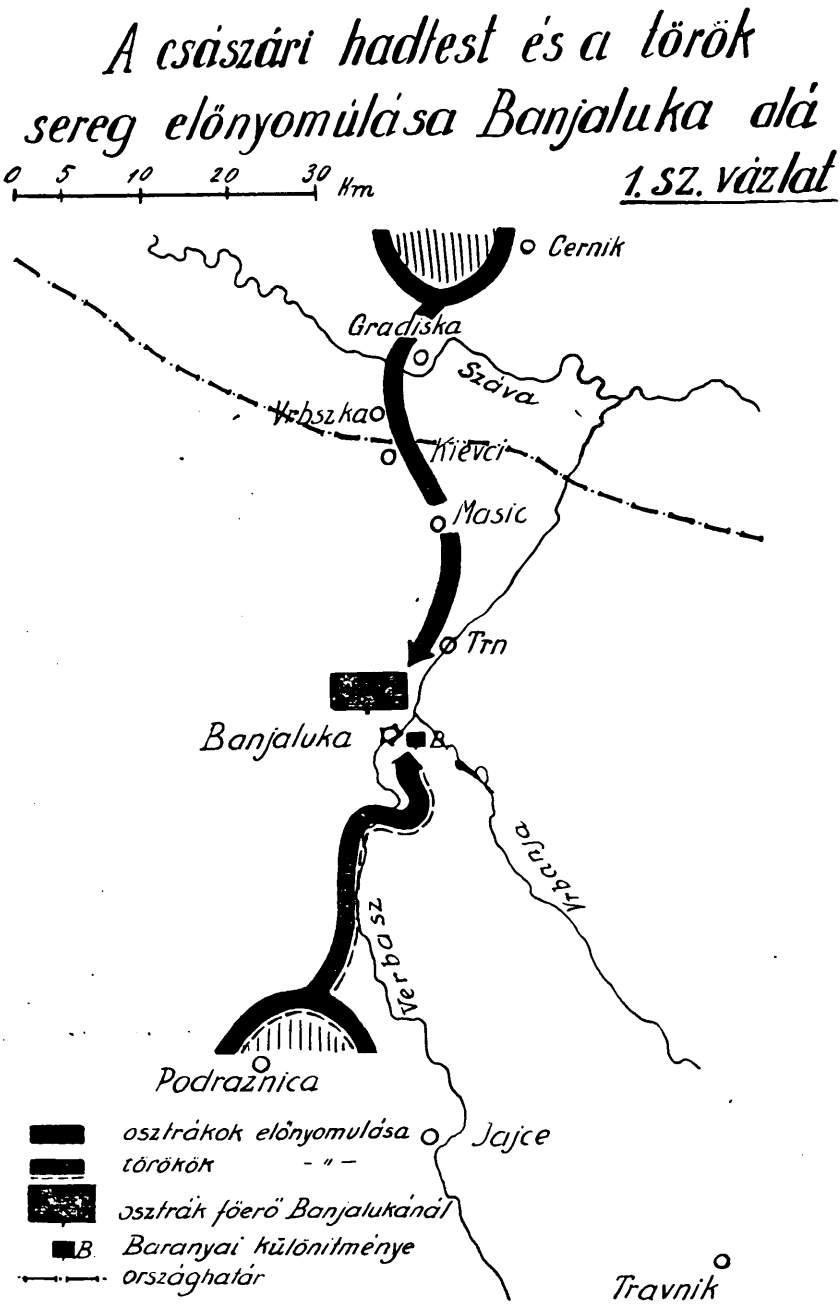
A császári hadak Boszniába történt bevonulása meglehetős riadalmat keltett az itt állomásozó török katonai parancsnokok s a közigazgatás képviselői között. Valamennyien tisztában voltak azzal, hogy anyaországuk támogatására egyelőre nem számíthatnak és az ellenséget saját erejükkel kell feltartóztatniok. Az első napok meglepetéséből azonban csakhamar magukhoz tértek s erélyes kézzel láttak a védelem megszervezéséhez. A török ellenállás lelke Ali pasa, Bosznia kormányzója volt, aki minden épkézláb embert fegyverbe szólított és így sikerült a rendelkezésére álló reguláris csapatokkal együtt, Podraznica mellett (Jajcetól ÉNy-ra) körülbelül 15.000 főnyi sereget összegyüjtenie.

Itt értesült augusztus elején, kémei révén arról, hogy az osztrákok Banjalukát a folyó balpartján ostromművekkel vették körül, úgyhogy a várnak erről az oldaláról való megsegítése nehézségbe ütközik.

A török vezér augusztus 2-án, az előnyomulás, illetve a támadás irányának megállapítása végett, haditanácsot tartott, melybe a felkelő, szabadcsapatok vezetőit is bevonta. A tanácskozás legfőbb kérdése az volt, hogy a Verbasz melyik oldalán közelítsék meg Banjalukát? A folyó balpartján vezető

[14] 1. vázlat.

[15] *Kádi Omer Effendi:* Der Krieg in Bosnien in den Feldzügen 1737, 1738, 1739.

A császári hadtest és a török sereg előnyomulása Banjaluka alá
1. sz. vázlat
0 5 10 20 30 Km
Cernik
Gradiska
Szava
Vrbszkao
Kievci
Masic
Trn
Banjaluka
B.
Vrbanja
Verbasz
Podraznica
Jajce
osztrákok előnyomulása
törökök - " -
osztrák főerő Banjalukánál
B. Baranyai különítménye
országhatár
Travnik

úton-e, vagy a jobbpartot szegélyező erdős-hegyes területen keresztül. Az önkéntes felkelő csapatok vezetői az előbbi rövidebb útat választották. Többen azonban — főleg a sorkatonaság parancsnokai — a könnyebb megközelítéssel biztató túlsó oldalra szavaztak. Mivel a szétágazó vélemények következtében nem tudtak megegyezni, a török vezér egy szűkebbkörű, zárt tanácskozást rendelt el, melyen csak a katonai tudományokban jártasak vettek részt. Ez a tanácskozás a folyó jobbpartján való előnyomulás mellett döntött. Szemelőtt tartva egyrészt e terület könnyen megközelíthető voltát, másrészt azt a stratégiai szabályt is, mely a támadás céljául az ellenség kevésbbé megerősített oldalát tűzi ki.[16]

A törökök augusztus 3-án, a kora reggeli órákban indultak meg Banjaluka felé. *Ali pasa, hogy a harcias s meglehetősen türelmetlenkedő felkelők kedvét el ne rontsa, seregével eleinte a folyó balpartján vezető úton menetelt és csak később — kb. 3 órányi járásra Banjalukától — kelt át a Verbaszon s folytatta útját a sűrűn benőtt, hegyes terepen.* A török sereg a késő délutáni órákban ért az *Illasko-brdo mögé,* ahol — jóformán az ellenség közvetlen közelében — egy előnyösen fekvő völgykatlanban pihenőre tért.

V. A banjalukai ütközet.[17]

Hildburghausennek, augusztus 4-én reggel 9 óra tájt, a Verbasz két oldalán, Travnik felé kiküldött felderítő járőrök egybehangzóan azt jelentették, hogy ellenséget ezen a környéken nem láttak. Egy órával később a Baranyai-csoport tábori őrsei az *Illasko-brdo* felől az ellenség közeledését jelezték.

A helyzet mérlegelése s az eddig érkezett kétesértékű jelentések az osztrák hadtestparancsnokban már előzőleg azt a meggyőződést érlelték meg, hogy a törökök támadásának célja — a legnagyobb valószínűség szerint — a folyó balpartján álló osztrák főerő megsemmisítése lesz. Megerősítette őt ebben a felfogásban Bernes tábornok előző napi jelentése is, mely a törökök táborhelyét a Verbasz folyó balpartján jelölte meg.

A helyzet megítélését a fenti, legfrissebb hírek sem változtatták meg. A Baranyai-különítmény tábori őrseinek jelentése után is még mindig azon a nézeten volt, hogy az *Il-*

[16] „...um von dem Feind nicht bemerket und gesehen zu werden, seinen gemachten Verhau sich nicht nahen, sondern vielmehr nach der Regel des Strategems zum Werk schreiten und einen anderen glücklichen Weg einschlagen müsse..." (A hivatkozott mű 86. oldalán.)

[17] 2. vázlat.

lasko-brdo felől közeledő csoport az ellenségnek egy tüntető, kisebb része. Feladata az, hogy színlelt támadásával a császáriak figyelmét magára vonja s ezalatt a törökök főereje a folyó balpartján visszamaradt osztrák csapatokra vesse magát.

Első gondolata az volt tehát, hogy mindenekelőtt a feltételezett ellenséges főtámadás irányába eső *Laus-Berget* szállja meg és ezért az itt lévő Göldy-féle különítmény megerősítésére 7 gyalogzászlóaljjal Bernes tábornokot rendelte ki *(G)*. Succow tábornokot 2 lovas ezreddel a csatlakozó magaslatokra irányította *(I. K.)*, a két fegyvernem közötti összeköttetés fenntartásával pedig egy lovas szakaszt bízott meg *(H)*.

Ugyanekkor a túlsó parton lévő Baranyai tábornoknak parancsot adott, hogy a magaslatokról a hajóhíd előtti sík terepre vonuljon le és itt csapatait arccal az *Illasko-brdo* felé állítsa fel *(Q)*. Támogatására és a híd védelmére a folyó innenső partján 2 „Daun"-zászlóaljat *(M)*, a „Jörger"-dragonyos ezredet *(N)* és 2 horvát zászlóaljat állított fel *(L)*.

Valamivel 11 óra után egyes török lovasok jelentek meg az Illasko-brdo oldalán s közvetlen utánuk hullámszerűen özönlöttek elő az erdőből a török lovastömegek. Mindent elnyelő állandó csatazajjal vágtattak a Baranyai-csoport arcvonala felé *(O)*. Innen azonban olyan heves ágyú- és puskatűz fogadta soraikat, hogy csakhamar visszafordultak s az erdő szegélyén új támadáshoz csoportosultak *(P)*. Ugyanekkor a várból is kisebb erő tört ki a hídon keresztül, de támadása az osztrák lövegek tüzében összeroppant.

Az első támadást követő harcszünetben jelentették Hildburghausen kémei, hogy az egész török főerő az *Illasko-brdon* van. Ugyanezt most már a visszatért harcjárőrök jelentései is megerősítették. Az imént lezajlott török lovasroham méreteiből az osztrák hadtestparancsnok maga is erre következtetett. E kézzelfogható adatok birtokában egyszeriben világosan látott. Érezte, hogyha nem siet a folyó jobbpartján lévő Baranyai tábornok segítségére, annak csapatait a megsemmisülés veszélyének teszi ki. Ezenkívül a törökök ellenállás hiányában a hídon át könnyen tolhatnak erősítéseket a várba. A császári vezér tehát egyszeriben megváltoztatta tervét. Elhatározta, hogy a rendelkezésére álló erő nagyobb részét mielőbb a Baranyai-csoport támogatására irányítja. Ebben az értelemben intézkedett. Kisebb erő visszahagyásával, az összes balparton levő császáriakat Succow altábornagy parancsnoksága alá, a túlsó partra rendelte s a hajóhídon át maga is Baranyaihoz sietett.

Odaérve, Baranyai tábornoknak azt az utasítást adta, hogy Succow megérkezéséig a közben bevonuló erősítésekkel együtt, négyszögalakzatban állítsa fel csapatait, maga pedig

PLAN

Der Belagerung der Türkischen Festung *Banyaluka*, und des den 4 *Augusti* 1737 am rechten Ufer der *Verbas* ohnweit dieser Festung vorgefallenen Gefechts.

D. N. K. E.

Laus Berg

Verbas fl.

Illasko-brdo

Bangaluka

Schärtaken

Proviant Fuhrwesen

2. vázlat.

arra a hírre, hogy a törökök váratlanul a balparti ostromművekre törtek ki, a veszélyeztetett pontra lovagolt vissza. Mire azonban ideért, a császári gyalogosok a török támadást visszaverték. Jelenlétére tehát ott már nem volt szükség.

Várakozással teljes, sorsdöntő pillanatok voltak ezek. A Baranyai támogatására irányított császári csapatok tömött sorokban, lassan kelnek át a hajóhídon. Hildburghausennek az ostromművek közelében lévő templomtoronybeli figyelőőre az erdőben lévő törökök visszavonulását jelenti. Ő azonban most már nem ad hitelt a jelentésnek. Bizonyosra veszi a török támadás megismétlődését. Ezért újból a hídhoz vágtat. Útközben a „Jörger"- és „Diemar"-lovasezredet is a jobbpartra rendeli. Ezek átkelésére azonban már nem marad idő, mert a törökök immár másodszor száguldanak alá az *Illaskobrdo* oldalán s a híd előtt álló osztrák négyszög szárnyába törnek *(R. S.)*. Fölényes támadásuk súlya alatt először az itt felállított rác lovasok sorai inognak meg. Futásuk magával rántja a mögöttük lévő gyalogság és a „Károlyi"-huszárezred egyrészét is. A lovasok közül többen a gyorssodrú Verbaszba ugratnak. A gyalogság egyrésze riadtan özönlik vissza a hajóhídon keresztül. Hildburghausen, aki a folyó túlsó partjáról nézi serege bomlását, hirtelen felszedeti a híd egyrészét. Ezzel egyszerre a balparton visszamaradt s a közelében tartózkodó gyalogság és ütegek tüzével siet a szemben viaskodók támogatására. A véres kézitusa majdnem két teljes órán át tartott s a törököket csak a folyómenti ütegek tartós tüze késztette visszavonulásra.

A császáriak vesztesége a hivatalos jelentés szerint 632 halottra, 350 sebesültre és több lövegre rúgott.[18] A törököké, kik sebesültjeiket magukkal vitték, hozzávetőleg 400 főre tehető.

A császári vereség után Hildburghausen hadteste, melynek helyzete Banjaluka alatt tarthatatlanná vált, nagyjában azon az úton, amelyen jött, a horvát határ mögé vonult vissza.

VI. Befejezés. A császáriak balsikerének következményei.

A császári hadtestre szerencsétlen végű banjalukai ütközet előtt kialakult érdekes kétoldalú hadihelyzet megérdemli, hogy áttekintésszerűen és valamivel hangsúlyozottabb körvonalaival közvetlen egymás mellé sorakoztassuk azokat a fontosabb körülményeket, melyek az eseményeket jórészben kiformálták, s amelyeket az előző fejezetekben az időrendi

[18] Hildburghausen harcjelentése a banjalukai ütközetről. *Bécsi Kriegsarchiv:* F. A. 1737—8—28 1/3.

hűség kedvéért egymástól távolabb, tehát szétszórva és éppen ezért félig-meddig talán elmosódva kellett előadnunk.

Amint azt a császári csapatoknak a vár alatti elhelyezkedéséből láthattuk, Hildburghausen gondosan ügyelt reá, hogy hadtestét a szétforgácsolástól megóvja és harcraképes állapotban együtt tartsa. Erejének zömét a folyó balpartján helyezte el és a túlsó partra, Baranyai tábornok parancsnoksága alatt, csak egy jelentéktelenebb csoportot különített ki. De a sors különös közrejátszása következtében épp ez az erő együtt tartásához való ragaszkodás, mely Savoyai Jenő török háborúinak tapasztalataként hagyományszerűen öröklődött át a császári hadvezetésben, volt a balsikert előidéző láncsorozat egyik szeme. Mert csak ezzel magyarázható, hogy a császári hadtestparancsnok intézkedéseiben nemigen akadunk olyan nyomokra, melyek az előzetes és alaposabb felderítőhálózat kiépítése mellett tanuskodnának. Holott ezt talán a sajátságos terepviszonyok szükségessé tették volna. Kellően megszervezett hírszolgálat hiányában, az ellenség ereje és célja felől a sötétben tapogatott, s a várostrom alatti magatartása — amint láttuk — az utolsó pillanatig ingadozó volt. A török felmentő sereg közeledésének hírére kétízben is elhatározta, hogy az ostromot félbeszakítja és a törökök ellen vonul. Szándéka végrehajtását mindkét esetben az odázta el, hogy az ellenség menetvonaláról megbízható adata nem volt. A beérkező jelentésekből sem tudott magának elfogadható képet alkotni. Mérlegelésre alkalmas felderítő jelentések hiányában, elméleti úton igyekezett az ellenség szándékára következtetni. Abból a feltevésből indult ki, hogy az ellenséges támadás célja valószínűleg a folyó balpartján elhelyezkedett császári derékhad megsemmisítése lesz. Ennek megfelelően a túlsó oldalról esetleg csak kisebb, megtévesztő támadással kell majd számolnia. Megerősíthette őt ebben a felfogásban Bernes tábornoknak augusztus 3-án érkezett jelentése is, mely a török sereget még a Verbasz balpartján jelezte. Vagyis a folyónak ugyanazon az oldalán, amelyen a császári főerő állt. *Hildburghausen — mitsem sejtve arról, hogy a törökök már indulásukkor a folyó ellenkező oldalán lévő (Baranyai-féle) kisebb császári csoport megtámadását határozták el s ezért időközben a jobbpartra keltek át — még az utolsó pillanatban is a folyó balpartján, vagyis a Laus-Berg felől várta a török főtámadás súlyát és a Baranyai előőrsei által, az Illasko-brdo felől jelentett török erőt csupán tüntető feladattal megbízott másodrendű csoportnak vélte.* Ez volt az oka annak, hogy az előőrsök jelentésére, tehát még közvetlen az ütközet előtti percekben is, hadtestének a folyó balpartján lévő szárnyára gondolt és Baranyai különítménye helyett, a *Laus-Bergen* lévő csapatait erősítette

meg. Éppen azt az oldalt, ahonnan egyáltalán nem fenyegette veszély.

Hildburghausen veresége és a horvát határ mögé történt visszavonulása természetesen nem maradhatott következmények nélkül. A bécsi Udvari Haditanácsot a hadjárat első jelentősebb sikertelen epizódja meglehetősen kellemetlenül érintette. Különösen az bántotta, hogy ez alkalommal a jól felszerelt, sorkatonaságból álló császári csapatokon, tudomása szerint, egy jóval kisebb és javarészt önkéntesekből összeverődött török sereg aratott győzelmet. Kifogásolva a felderítés hiányosságát is, keserű szavakkal vetette azt Hildburghausen szemére.[19]

A szégyenletes balsiker megtorlása végett, az Udvari Haditanács mindenképen bűnbakot keresett. Mivel Hildburghausen személye a császárnál meglehetősen kegyben állott, Baranyait akarta áldozatul vetni. Ezt a legendáshírű magyar tábornokot, aki személyes vitézségével küzdötte fel magát erre a magas katonai méltóságra.

Jelentéstételre utasította tehát Hildburghausent, azért is, hogy miért éppen Baranyait bízta meg a Verbasz túlsó partján lévő csoport parancsnokságával, aki tudvalevőleg egyszerű közhuszárból lett lovas tábornokká, s bár derék és érdemes tiszt, de nem rendelkezhet olyan tapasztalattal és gyakorlattal, mint a császári tábornoki kar többi tagjai.[20]

Hildburghausen azonban védelmébe vette Baranyait: „... Baranyai régi tábornok, írta jelentésében. Sziciliában, Itáliában s utoljára a Rajnánál küzdött. Semmi okom sem volt arra, hogy kételkedjem e tábornok személyes tulajdonságában, aki már Eugen herceg alatt sokkal nagyobb lovas testeket vezetett s akinek bátorságáról magam is meggyőződtem... ... Különben a huszárok magatartását sem lehet kifogásolni — folytatta jelentésében — mert fölös erő fordította őket vissza. Büntetésre méltó ellenben a lovasok átúsztatása a

---

[19] „... haben also Wir, wie auch Ihre Käis, Mayr. daraus nicht recht in clar kommen können, wodurch es solchergestalten geschehen worden, dass eines dem Verlauth nach in 7000—8000 mann bestandene, und zum theil schlecht bewört gewesene, Von allerhand leuthen zusammengebrachte anzahl Türkhen ein Corps regulirter Teutschen Trouppen durch einen anfall habe in Unordnung und die Flucht bringen, canons erobern, und eine so beschaffen, nachgefolgte Retraite veranlassen können...“ (*Bécsi Kriegsarchip:* F. A. 1737—8—99.)

[20] „... dem herrn General Baranyai. welcher zwar ein brawer Officier aber nie als mit Hussaren gefochten hat das Commando über das jenseiths des Verbas gestandenen aus Teutschen und Hung. Miliz zu fus und zu pferd zusammengezogene Detaschement anvertrauet, massen die von Hussaren zu Generals avancierende Subjecta Brigaden zu commandiren, und mit der Teutschen Generalitet in Dienst zu Vergleich nicht die genugsame erfahrenheit und übung besitzen...“ (*Bécsi Kriegsarchiv:* F. A. 1737—8—99.)

folyón és a Daun-gyalogezred visszaözönlése a hídon keresztül..."[21]

Hildburghausen visszavonulása egyébként a hadműveletek lefolyására különösebb kihatással nem volt. A Seckendorff tábornagy parancsnoksága alatt Nis felé tartó császári főseregműködését lényegesebben nem befolyásolta. Azzal a következménnyel sem járt — amitől eleinte Bécsben tartottak —, hogy a törökök a horvát határőrvidékre törnek be.

Annál nagyobb volt az erkölcsi hatása. Tényleg bekövetkezett az, amitől az Udvari Haditanács legjobban félt és amit Hildburghausenhez intézett leiratában aláhúzottan írt a Banjaluka alól történt visszavonulás terhére: A vereség, mely hatalmas arányokra nőve kelt szárnyra, a csapatok közt megingatta a császári zászlók győzelmébe vetett hitet és megnövelte a törökök önbizalmát.[22]

A porta egyszerre két arcvonalon viselve hadat, főerejével az oroszok ellen vonult fel. Szerbia és Bosznia területén csak a Fekete-tenger mentén esetenként felszabadult erőt, a határmenti várak megszálló csapatait s a harcias lakosság soraiból összeverődött felkelőket állíthatta csatasorba. Azonban ezek az aránylag kisebb s kezdetlegesebben felszerelt seregrészek ezidőtől kezdve, a három év hadjáratain keresztül mindvégig kemény feladatok elé állították a császáriakat. Nagy harci kedvvel, fanatikus gyűlölettel s a banjalukai ütközet után önbizalmukat is visszanyerve, szálltak harcba, hogy a Savoyai Jenő által megtépett török félhold tekintélyét visszaszerezzék.

Rédvay István dr.

[21] *Bécsi Kriegsarchiv:* F. A. 1737—8—28 1/3.

[22] „... es einen solchen Schrecken und Kleinmüthigkeit unter denen Trouppen sowohl, als denen gesamleten confininu dargegen aber unter denen Türckhen einen so grossen hochmuth erwecket..." (*Bécsi Kriegsarchiv:* 1737—9—10.)

Gyergyó felszabadítása 1916 őszén.

(A cs. és kir. XXI. hadtest felmentő hadműveletei.)

1916 augusztus 27-én este Oláhország átadta hadüzenetét Ausztria-Magyarországnak. A már régen mozgósított csapatok még aznap átlépték Erdély határát. Ezzel új ellenség lépett fel a szövetségesek ellen, akik súlyos harcban állottak majdnem az egész világgal. Erdélyben csak különféle csapattestekből hirtelen összeállított gyönge védőcsapatok állottak rendelkezésre, az Arz gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt álló, hevenyészett 1. hadsereg kötelékében. Ezek mindaddig ellenállottak, míg a megérkező osztrák-magyar és német csapatok lehetővé tették, hogy az új ellenséget a saját földjére verjük vissza és saját területén győzzük le. Ezek a küzdelmek annál súlyosabbak voltak, mert az oroszok nagy erővel siettek már levert szövetségesük segítségére.

Október közepén, midőn a XXI. hadtestparancsnokság az erdélyi harctérre érkezett, ez volt a helyzet:

A német 9. hadsereg az erdélyi hegyvidék déli szélén át betörőfélben volt Oláhországba, hogy összetalálkozzék Mackensen hadseregcsoportjával, amely a Dunától délre működött.

Az osztrák-magyar 1. hadsereg[1] feladata az volt, hogy a német 9. hadsereg hátát fedezze az oláh északi hadsereg ellen, amely a határ felé volt visszavonulóban.

Az osztrák-magyar 7. hadseregnek pedig meg kellett akadályoznia az oroszok elvonulását dél felé. Ez a három hadsereg Károly főherceg a későbbi császár és király alá volt rendelve. Vezérkari főnöke Seekt német tábornok volt.

A XXI. hadtestparancsnokság október 6-án a déltiroli Trienttől délre levő Aldeno községben parancsot kapott az Erdélyben küzdő 1. hadsereg egyik szakaszának átvételére. Október 12-én báró Lütgendorff gyalogsági tábornok, vezérkari főnökével. Höger ezredessel, jelentkezett az 1. hadsereg parancsnokságánál, mely közölte vele, hogy Haber tábornok csoportja fogja alkotni a XXI. hadtestet. Ez a csoport akkor

[1] Arz gyalogsági tábornok. Vezérkari főnöke Huber ezredes volt.

a 37. honvédhadosztály egyik dandárából és a 72. gyaloghadosztályból állott. Az összes lövőfegyverállomány csak 7000 volt.[2]

Az 1. hadseregparancsnokság, feladatának megfelelően, mindenek előtt arra törekedett, hogy az Erdély keleti határán nyíló hegyszorosokat birtokába vegye. Évégből a VI. hadtest három csoportja, Haber tábornok csoportja és a XI. hadtest azt az utasítást kapta, hogy a VI. hadtest az Uz- és Gyimes-szorost, Haber tábornok csoportja a Békás- és Tölgyes-szorost szállja meg, a XI. hadtestnek pedig Dragosul-Bélbor-Stejarul vonalában kellett Haber tábornok csoportjához kapcsolódnia.

Haber tábornok október 12-én ebben az értelemben tette meg az oláhok üldözését célzó összes intézkedéseit. A XXI. hadtestparancsnokság még csak 14-én Parajdon vette át Haber tábornok csoportjának vezetését, már mint XXI. hadtest.

Általános fontolgatások.

A „Heeresfrontkommando" és az alájarendelt hadseregek összetétele fejezi ki teljesen és összhangzatosan a szövetségi gondolatot. Életre-halálra, tűzben-vízben, bensőségesen összeforrva, vállvetve állottak egymás mellett az osztrák-magyar csapatok, m. kir. honvédek és német csapatok, a Monarchia jövendő uralkodójának vezetése alatt, legyőzve a közös ellenséget.

Azok az események, amelyek 1916 október közepétől november közepéig a XXI. hadtestnél lejátszódtak, méltóak reá, hogy minél szélesebb katonai és polgári köröknek jussanak tudtára. Dicsőséges napjai ezek: úgy a Haber tábornok parancsnoksága alatt álló 37. honvédgyaloghadosztálynak, mint az osztrák-magyar Monarchia valamennyi részéből összeállított 72. gyaloghadosztálynak, valamint a hadtestparancsnokság alá a legválságosabb napokban rendelt 3. és 10. lovashadosztálynak és a harcban kipróbált bajor 8. és 10. gyaloghadosztálynak.

A jóságos sors úgy akarta, hogy a Monarchia összes országainak fiai a m. kir. honvédséggel vállvetve harcolva, Erdély földjét visszanyerjék s hogy ezekben a harcokban a hű német szövetségesek és közülök éppen az osztrákokkal rokonfajú bajor harcosok is döntően közreműködjenek.

Azonban a hadtestparancsnokság, amelyre az említett hős csapatok vezetését bízták, szintén példát adott arra, hogy

[2] A hadrendet a II. függelék, az általános helyzetet az 1. vázlat mutatja.

az a szerencsés viszony, amelyben a hadtestparancsnok és vezérkari főnöke egymással és ezek a hadtestparancsnokság többi szerveivel, továbbá ezek összességükben az alsóbb vezetőkkel, szerveikkel és a csapatokkal állottak, miképpen segített símán átjutni a súlyos helyzeten és miképpen alapozta meg ez a viszony a harcok eredményét, amely harcok csak némi idegesség esetén is egészen másként végződhettek volna.

Katonailag érdekes a kisebb erő szerencsés vezetése többszörös erő ellen és egy bajor gyaloghadosztálynak erélyes csapásra való harcbavetése, ami sohase sikerült volna, ha a hadtestparancsnokság rá engedi magát bírni arra, hogy a bajor csapatokat a legválságosabb helyzetbe került csapataink támogatására felhasználja, amire ismételten kínálkozott sürgős és igen csábító alkalom.

Nem kevésbé érdekes a hadtestparancsnokság gondoskodása az anyagiakról. A hadtest anyagi helyzete az átvétel idején kétségbeejtő volt. Különösen azok az olvasók, kik sohase vagy csak felületesen pillanthattak be egy hadtest üzemébe, az anyagiakról szóló útasításokból látni fogják, hogy egy alaposan kiképzett vezérkarnak, harcászati és hadműveleti parancsok kidolgozásán kívül, mit kell anyagi téren teljesítenie.

Az októberi harcok.

Október 12-én, mindjárt a hadtestparancsnokság Parajdra érkezése után, a hadtestparancsnok — vezérkari főnökével együtt — Kolozsvárra ment az 1. hadseregparancsnoksághoz, ahol felvilágosították az általános helyzetről, mely szerint az oláh északi hadsereg 8. gyaloghadosztálya Békás felé, a 14. gyaloghadosztály pedig Tölgyes és A.-Holló felé vonul vissza.

A XXI. hadtestnek, úgy mint a hadsereg többi hadtesteinek is, meg kellett akadályoznia, hogy az oláhok a 9. német hadsereg ellen erőket vonhassanak el. Most is, mint eddig, az volt a feladata, hogy a visszavonuló ellenséget kövesse és visszaverje azon orosz erőket, amelyek az oláhok megerősítésére, illetőleg felváltására érkezőben voltak.

A XXI. hadtestnek az átvétel napján kb. 7000 lövőfegyvere volt. A 37. honvédgyaloghadosztályból hiányzott a 73. honvédgyalogdandár. Ez a XI. hadtestnél volt, ahol sürgős szükség volt reá. Ennek következtében a 37. honvédgyaloghadosztálynak csak 2230 lövőfegyvere volt, azonkívül még 8 üteg a XI. hadtestnél volt beosztva. Az ujonnan alakított 72. gyaloghadosztály, melynek két zászlóalja a 7. hadsereg kö-

telékében harcolt, szintén csak gyenge létszámokat tudott felmutatni és összesen 4700 lövőfegyverrel rendelkezett.

A Haber-csoport által az oláhok üldözésére elrendelt előrenyomulást a hadtestparancsnok útasítására beszűntették. Az összes csoportoknak készen kellett állnia, hogy a további előrenyomulás megkezdhető legyen.

Hogy a hadosztály helyzetéről képet lehessen alkotni, már 13-án a hadtestparancsnokság összes szakelőadóit a hadosztályokhoz küldötték, hogy a helyszínén a szakmájukat érintő viszonyokról tájékozódhassanak.

14-én este, közvetlenül a Haber-csoport parancsnokságának átvétele előtt, a helyzet a következő volt:[3]

A 72. gyaloghadosztály Baatz-csoportja (6—½—6) Békástól délre, harcra készülő ellenségre bukkant. A Szabócsoport (4½—¼—6) Tölgyesnél erős ellenséggel állott szemben. A hadosztálytartalék (2—0—2) a felső Putna-völgyben a Szabó-csoport mögött volt.

37. honvédgyaloghadosztály Adorján-csoportja (4—¾—3) Hollónál megtámadta az ellenséget, mely erősítést kapva, ellentámadásba fogott és a csoportot kb. 1 km-re visszaszorította. A balszárny fedezése céljából egy-egy zászlóalj és egy üteg Bélbornál foglalt állást, 1 zászlóaljat 6 gépfegyverrel Bika-Stesiire toltak, hogy a XI. hadtest jobb szárnyának Dragoiosa felé való előnyomulását támogassa.

Amíg a XXI. hadtest ebben a helyzetben volt, az 1. hadsereg parancsnoksága elhatározta, hogy feladatát, az Erdély keleti határán levő betörési kapuk elzárásával, az ellenség földjén oldja meg, a német 9. hadsereg hadműveleteit hátban fedezi, minthogy úgy látszott, hogy az ellenség a VI. és XXI. hadtest elől határerődítményei mögé akar visszavonulni és a Békás és Tölgyes közötti terület védelmét a 8. és 14. gyaloghadosztálynak csak egyes részeire szándékozik bízni, hogy ilyenformán délfelé küldhessen kellő erőt.

Ennek következtében a XXI. hadtestnek a Bistrita völgyig való előnyomulással, súlypontját a jobb szárnyra téve, minél gyorsabban Bicasul vidékét kellett elérnie és előcsapatait Piatrára tolnia.

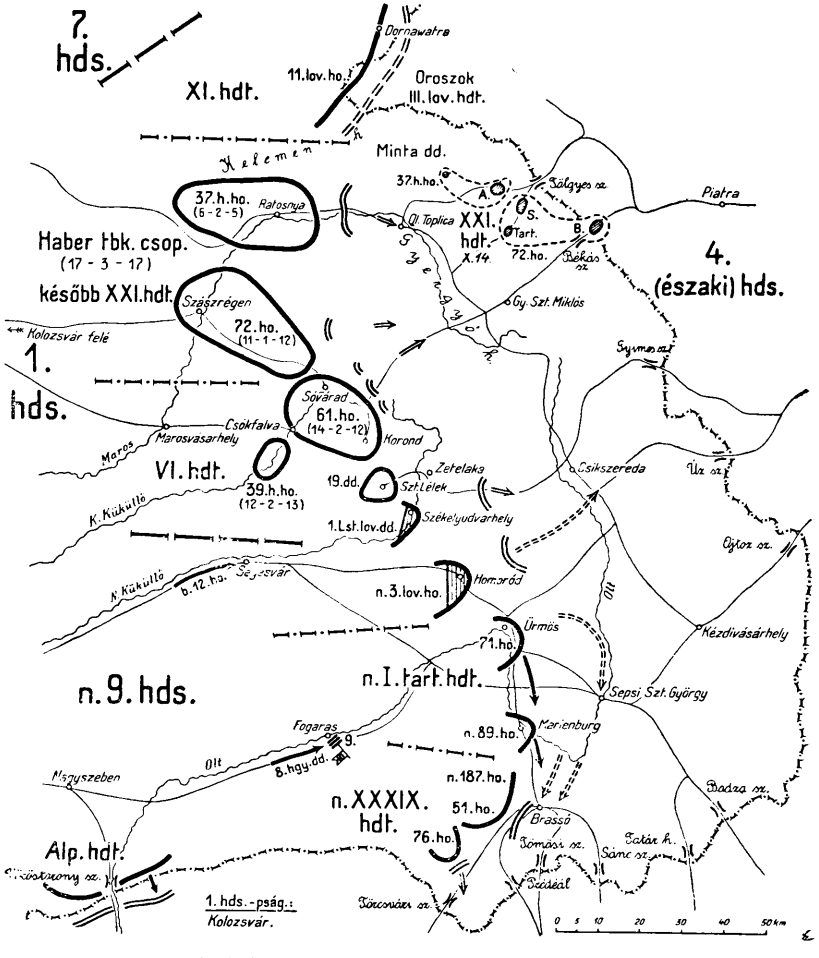
Ezért a 72. gyaloghadosztály parancsot kapott, hogy a Bicasul és Bistriciora körül fekvő területet szállja meg, a 37. honvéd gyaloghadosztály pedig a 72. gyaloghadosztályhoz kapcsolódva, a magyar határon túl fekvő magaslatokat foglalja el.

Erre azonban nem került a sor, mert már október 15-én az ellenség állást foglalt. Az egész arcvonalon heves küzdelmek folytak, főképpen Putna és Holló körül.

[3] 1. vázlat.

A hadtestparancsnokság tehát értesítette a hadosztályokat, hogy az ellenség magatartása következtében, az adott feladatok nem változnak, hanem csak halasztást szenvednek.

A XXI. hadtest feladatának nehézségeiről tanubizonyságot tesznek az ellenséges haderők október közepéről szóló

1. vázlat. — A helyzet az erdélyi harctéren, 1916. október 8-án délelőtt s a XXI. hadtest helyzete október 14-én este.

nyilvántartási adatai, melyek 12 gyalog- és 2 vadászezredet, tehát 30—33.000 lövőfegyvert mutatnak ki, ami a XXI. hadtest állományával szembeállítva 4-3-szörös többletnek felel meg. Október 16-án a harcok hevessége fokozódott. Az ellenség mindenütt erősítést kapott és tűzérséget is állított be.

Arra törekedett, hogy csapataink előnyomulását ellentámadásokkal a Putnától délre fekvő magaslatokon, Békástól délre és Hollótól nyugatra feltartóztassa s különösen a Tölgyesi-csoport elé állított erős tűzérséget.

A hadtestparancsnokság tisztában volt azzal, hogy a számszerüleg sokkal erősebb ellenség, amely még orosz segítséget is remélhetett, *magyar* földön keresi az ütközetet, továbbá, hogy az ellenségnek az az érdeke, hogy erejének egy részét délre tolhassa és a visszamaradt csapatokat orosz ezredekkel felváltassa; mindezt azzal a szándékkal, hogy nagy erőt küldhessen a német 9. hadsereg ellen.

Csakugyan 16-án este a 72. gyaloghadosztály jelentette, hogy öt, száma szerint felsorolt ellenséges gyalogezred már nem áll vele szemben. Továbbá jelentette a hadosztályparancsnok, hogy vezérkari főnökével 17-én a hadtestparancsnoksághoz érkezik, hogy tervét a támadás folytatására vonatkozólag bemutassa.

A vázolt helyzetben a hadtestparancsnok elhatározta, hogy a támadást — amennyire a csekély erő engedi — folytatja és az 1. hadseregtől erősítést kér. Legcélszerűbb intézkedésnek látszott a 73. honvédgyalogdandár igénybevétele.

A hadtestparancsnokság még 16-án a következő kérelmet intézte az 1. hadseregparancsnoksághoz: „A helyzetből következtetve az oláhok összes Dornawatra—Darmosca körül harcbavetett erejüket a Bistrita-völgybe és ettől délkeletre irányítják.

Gyors előrenyomulás a Bistrita-völgyben Bicasul és Calugareni felé, nagyon hatásos lenne. A hadtest jelenlegi ereje nem engedi, hogy kellő gyorsasággal járjon el. Kérem, hogy a 73. honvédgyalogdandár ideirányítását a XI. hadtestnél sürgesse".

Ennek megfelelően a XI. hadtest útasítást kapott, hogy a honvéddandárt lépcsőzetesen Bélborra, a XXI. hadtesthez indítsa[4]. Ugyanakkor a XI. hadtest értesítette a hadtestparancsnokságot, hogy 17-én meg fogja támadni a Paltisinultól keletre erős állásban levő ellenséget és ehhez a hadtest támogatását kéri.

Megfontolva azt, hogy a XI. hadtest támadása az oroszok délre tolódását eredményezi és ezzel az oláh erők felhasználása a német 9. hadsereg ellen legalább is késedelmet szenved: a XXI. hadtest — bár szorult helyzetben volt — elhatározta, hogy ezt a támadást a 37. honvédgyaloghadosztállyal támogattatja. Ez egy különítményt küldött, gépfegyve-

[4] Ez a dandár november közepéig nem érkezett a hadtesthez.

rekkel, a Bélbortól északkeletre emelkedő magaslatokon át, az ellenség oldalába és hátába.

Október 17-én a hadtestparancsnokság a gyergyói medencébe, Alfalura, helyezte át álláspontját.

Az ideiglenes hadosztályparancsnok, Barwick ezredes és vezérkari főnöke Phleps őrnagy megjelentek a hadtestparancsnokságnál és élőszóval egy tervet adtak elő, mely szerint egy Sander alezredes parancsnoksága alatt 2 zászlóaljból s egy hegyi ütegből álló különítménnyel messze terjedő átkarolást akarnak végrehajtani a szemben levő ellenség balszárnya ellen, a Tölgyesi-csoport tehermentesítése céljából. Ezen csoportnak a Domukpatak völgyéből az 1390 m. magas La Prelucin és az erdőborította gerincen át, az 1359. m. magas Csipkés támaszpontra kellett előretörnie. Minthogy a 72. hadosztályparancsnokság véleménye szerint, ez a vállalkozás nagyon jó eredménnyel kecsegtetett, a hadtestparancsnokság hozzájárult a tervhez.

Ezen a napon a hadtestparancsnokság egy alapvető ajánlattal állott az 1. hadseregparancsnokság elé. A hadtest vezérkari főnöke a hadsereg vezérkari főnökének kifejtette a hadtestparancsnokság nézetét, mely szerint, bármily nagy előnnyel is járna a VI. hadtest előrenyomulása az Úz-völgyben, hadműveletileg mégis előnyösebb lenne a Tölgyes- és Békásszoroson át előrehatolni, ezért a XXI. hadtestet ezen feladat megoldására kellő erősítéssel kellene képessé tenni. A hadsereg vezérkari főnöke ezen felfogáshoz hozzájárult s az 1. hadseregparancsnokság hajlandó volt a XXI. hadtest megerősítése végett lépéseket tenni.

Október 17-én a 37. tűzérdandárparancsnokság 8 üteggel a hadosztályparancsnoksághoz érkezett. A 73. honvédgyalogdandárból csak a 13. honvédgyalogezred parancsnoksága érkezett két nagyon kifáradt zászlóaljjal Bélborra, hogy ott pihenjen s minél előbb a XI. hadtesthez induljon. A visszaszorított Adorján-csoport a Holló körül elvesztett magaslatokat nem tudta visszaszerezni. A 72. gyaloghadosztály egy zászlóalját (V/95.) egy erős támadás Balázs p.-n át vissza szorította.

A hadtestparancsnokság 18-ára meghagyta mindkét hadosztálynak, hogy úgy a 72. gyaloghadosztály által ajánlott vállalkozást a hadtest jobb szárnyán, mint a két hadosztály által belső szárnyukon egyetértésben végrehajtandó műveletet alaposan előkészítse és megindítsa.

Ezen alkalomból a hadtestparancsnokság határozottan hangsúlyozta, hogy:

„Minden műveletnél, egyszer s mindenkorra, minden tekintetben alapos előkészítést követelek. Csak ez juttat a

legkisebb áldozattal, legbiztosabban és leggyorsabban célhoz."

A parancsban továbbá gondoskodott a hadtest északi szárnyának védelméről is. A parancs egyszersmind szabályozta a beérkezett 8 üteg beosztását és felhasználását. Ezen alkalommal a hadtestparancsnokság arra is figyelmeztetett, hogy ágyúsütegek használata hegyek között csak akkor járhat eredménnyel, ha állásaik a leglelkiismeretesebben lettek megállapítva: oldalbafogásnál hatásuk a legnagyobb: szakaszonkinti felhasználásuk gyakran ajánlatos. A Bélborcsoportot tűzérséggel kell ellátni. Egy ágyús- és egy tarackos ütegből hegyi szállításra alkalmas tartalék alakítandó.

A hadseregparancsnokságnak jelentették, hogy a Hollótól északra levő magaslatok visszaszerzése tárgytalan; továbbá, hogy az állások tartós ellenállásra való berendezését megparancsolták és hogy az ellenség beássa magát.

Október 18-án esett az első hó. A magaslati állásokban melyek többnyire 1000-1500 m. között voltak, kemény hideg állott be.

A hadtest helyzetét 18-án este a 2. vázlat mutatja, 19-én az 1. hadseregparancsnokságtól a következő sürgöny érkezett:

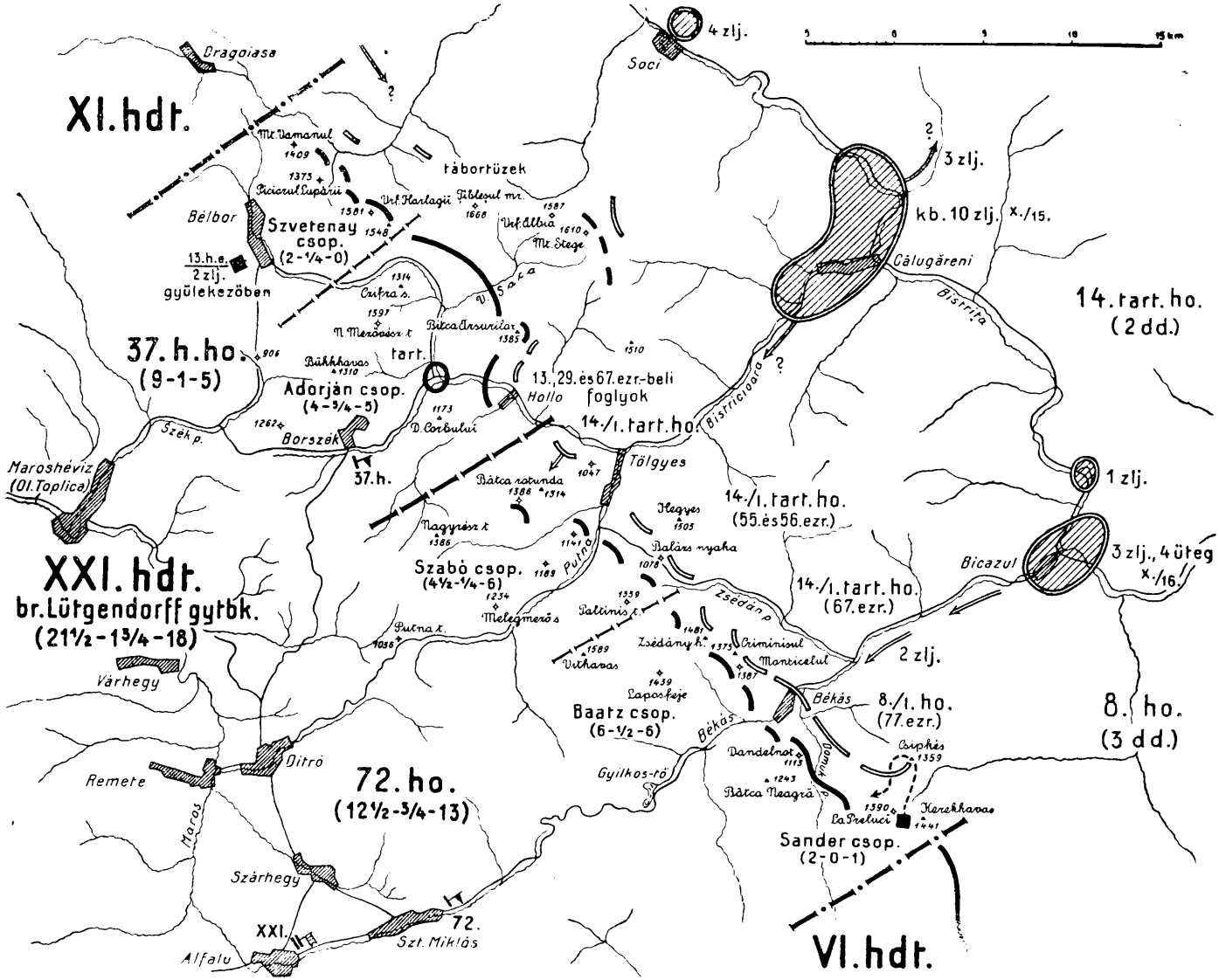
„A bajor 8. tartalékhadosztály 19-én reggeltől kezdve Parajdon és Sóváradon kirakódik és a XXI. hadtesthez Alfalura indul. Gyergyó-Szt.-Miklós körül kell elhelyezni. Állománya: 9 zászlóalj, 1 lovasszázad, 12 tábori üteg. 2 nehéz üteg, 2 útász-század, továbbá oszlopok és vonatok. Egyelőre ott marad a hadseregparancsnokság rendelkezésére".

Ezzel a hadtest hadműveleti szándékai a megvalósításhoz közelebb jutottak.

A hadtestparancsnokságnak tehát az összes intézkedéseket meg kellett tennie a bajor tartalékhadosztály elhelyezésére és ellátására. A hadtestparancsnokság tisztában volt azzal, hogy még egy harmadik hadosztály ellátása nem lenne könnyű dolog és csak előrelátó alapos megfontolás révén lenne lehetséges. A vezérkari osztálynak és a hadtest-hadbiztosságnak éjjel-nappal kemény munkát kellett végeznie.

Anyagi gondoskodás.

Mielőtt a hadműveletek további fejtegetésére kerülne a sor, a hadtest akkori anyagi ellátását kell vázolnom, mert a vezetésre vonatkozó összes hadműveleti gondolatok kielégítő anyagi alapjának minden hadművelet és minden harci tényked sikerére általában nagy befolyása van.

2. vázlat. — A XXI. hadtest helyzete 1916 október 18-án este.

A következőkben csak a legfontosabb anyagi kérdések kerülnek sorra, de már ezek is tisztán láttatják, míly sokoldalú és hatalmas volt a teljesítendő munka, amely a legmostohább viszonyok között, úttalan magas hegységben, a tél beköszöntésével kezdődött.

A mögöttes országrésznek és — sajnos — részben a hadtápnak sem volt igazi fogalma a derék, vitéz csapatoknak hatalmas fizikai teljesítményéről ezen az 1000 méternél magasabb nehéz hegyvidéken s a többszörös ellenséges erővel szemben álló harcosok lelki hangulatáról s ebből adódtak a hiányos anyagi ellátás szülte sokszoros nehézségek.

Midőn a hadtestparancsnokság október közepén az erdélyi harctérre érkezett, olyan seregtestek vezetésével lett megbízva, melyek gyorsan összetákolt és újonnan szervezett csapatokból állottak s hegyi hadműveletekre egyáltalán nem voltak felszerelve.

Mindenben hiány volt. A legénységnek nem volt meleg ruhája, elnyűtt nyári öltözetben, rongyos lábbelivel érkezett. Hegyi bakancsokkal egyáltalán nem volt felszerelve, főzőláda csak egynéhány darab volt; a közlekedési eszközök mindenütt hiányoztak, se málhás lovak, se a nagyon célszerű hegyi taligák nem voltak. Csak paraszt-szekerek állottak csekély számban rendelkezésre csapatonként. A hadsereg-vonatnak csak olyan lépcsői voltak, amelyeket a hadtest maga kényszerűségből állított össze, visszatérő menekültek szekereiből. Autooszlopok teljesen hiányoztak.

A vasútak szétrombolva, a távíróvezetékek megszakítva. Mint egyetlen pótlási vonal csak a kis teljesítményű helyiérdekű vasútvonal Parajdra, továbbá a bár jó állapotban lévő de nagyon hosszú, és nagyon szegény vidéken áthaladó parajd-alfalusi hegyiút jött számításba. (Hossza 44 km, emelkedés Parajdról 506 m; a Görgény-hegység hágójáig 1281 m, végpontja Alfalunál 743 m.)

Csakis az összes elképzelhető segédeszközök fáradhatatlan és szakadatlan felhasználása útján volt képes megfelelni a hadtest az anyagi követelményeknek, melyekkel minden oldalról megrohanták. Ezen ellátási nehézségek nemsokára még fokozódtak, a minden hegyi felszerelés nélkül, térkép nélkül, érkező s legnagyobb részt nagyon hiányos vonatanyaggal ellátott erősítések beérkezésével, melyeket még itt kellett felszerelni és hasznavehetővé tenni. Ezzel az éppen beszerzett szűk készletek teljesen kimerültek. Nagyon gyakran a hadtestparancsnokság legsúlyosabb gondja az volt, hogy a legsürgősebb szükségleteket előteremtse a következő napra.

Mindamellett a hadtest becsületes büszkeséggel mondhatta, hogy a katona a hadseregfőparancsnokság által kiútalt

A M. KIR. ... KÖNYVTÁRA

alapadagot mindig megkapta és a hadtest — a mi az anyagi ellátást illeti (lövőszer, élelmezés, beteg- és sebesültellátás) — soha sem került a harcost magát érintő válságos helyzetbe.

Egész rövid idő alatt, a hadműveletekre teljesen előkészítetlen, a visszavonuló ellenség által részben elpusztított harctéren, nagyon sok történt. Természetes, hogy még sok tenni való maradt.

A hadtestparancsnokság úgy a síkságot (Szerémség, Galicia, Lengyelország), mint a legnehezebb hegyvidéket (Déltiroli Alpok, kárpáti téli harcok), tehát szegény és gazdag vidékeket, valamint az ott lévő legkülönbözőbb berendezéseket és segédeszközöket ismerte.

Ezek szerint a hadtestparancsnokság bizonyos irányvonalak szerint járt el és mindenkor a legszükségesebb követelményekkel és a rendelkezésre álló korlátolt munkaerővel számolt.

A tervezett javítások a szállító eszközök, az élelmezés, a ruházkodás és a jóléti intézmények fejlesztésére irányultak.

Ezeket az anyagi természetű intézkedéseket behatóan tárgyalom, mert különösen a kevésbbé beavatottaknak nagyon érdekes tudni, mi mindenről kellett egy olyan seregtestnek, mint amilyen a XXI. hadtest is volt, a hadműveleti és taktikai intézkedéseken kívül gondoskodnia. Ezek mind olyan feladatok, amelyeknek a háború előtti időben a vezérkari tisztek kiképzésénél nagyon kevés fontosságot tulajdonítottak, jóllehet a hadműveletek kifogástalan lebonyolításánál kiválóan fontos szerepet játszanak.

Lássuk most a helyzet javítására célzó egyes intézkedéseket:

I. Szállítóeszközök.

A málháslovak nagy hiánya következtében, a legénységnek gyakran csak egyszeri élelmezése volt lehetséges, ezzel a többi szükséglet szállítása tetemesen megkésett. A hadtestparancsnokság több ízben megpendítette ugyan hegyivonat (Gebirgstrain) létesítését, de lehetetlen volt a szükséges málháslovak felhajtása. A hadtest vonatából a vonatlépcsők teljesen hiányoztak, autóoszlopot a hadtest csak egyet kapott és ezt is csúszás elleni óvóeszközök (Gleitschutz) nélkül. Az erdei vasútaknak — melyek már a háború előtt épültek — nagyon szűkösen voltak kocsijaik, bárha kiegészítésüket már október közepe óta szakadatlanul sürgettük. Az olyan nagyfontosságú kötélpályák építése anyag és üzemszükséglet hiánya miatt meghiusult. A hadtestparancsnokság tehát mindezeket saját erejéből volt kénytelen beszerezni.

A marosvölgyi vasútnál kétségbeejtő viszonyok voltak.

A hadtestparancsnokság erről kimerítő jelentést tett, ismételve azt a kérését, hogy ezen vasút mentén távírót és távbeszélőt rendezhessen be, hogy így a katonai hatóságok állandó befolyása minden egyes vasútállomásra biztosítva legyen, mert csak akkor lehet szó a vasútügy bajainak orvoslásáról, ha a polgári személyzet által felületesen ellátott forgalmi szolgálat állandóan katonai ellenőrzés alatt áll. A tábori vasút szállításvezetősége csakis jó távbeszélő berendezéssel gyakorolhatná ezt az ellenőrzést.

A szállítóeszközök kérdését összefoglalva, csak azt lehet mondani, hogy csak a mozgó lépcsők száma felelt meg a szükségletnek. Az összes többi szállítóeszközök úgy számbelileg, mint minőségileg is elégtelenek voltak.

Az egészségügyi intézetek ellátása betegszállító taligákkal nagyon sürgős lett volna, sajnos, ez a szükséglet még november vége felé sem volt kielégítve. Ellenben hadosztályonként 60 embernek kiutalása sebesültszállítás céljából, a nehéz hegyi egészségügyi szolgálat érdekében nagyon elismerésre méltó segítség volt.

2. Az élelmezésről való gondoskodás.

A hadseregfőparancsnokság által személyenként megállapított élelemjárandóság mindig megvolt, azonban ennek kiegészítése a teljes adagra, a csapatok által nem volt rendszeresen megoldható.

A hadtestparancsnokság hadműveleti körét, mely magában véve gabonaneműekben és burgonyában nem igen bővelkedett, az ellenség már többszörösen kimerítette s így a harácsolás eredménye — kivéve a lótakarmányt — nagyon gyenge volt. Sok helyen a gabona a mezőkön még lábon állott, de munkaerő hiányában csak kis mennyiséget lehetett beszállítani.

Az 1. hadseregparancsnokság szállásmesterosztályától aratásra kiútalt munkásokat csaknem teljes számban vasútépítésre kellett felhasználni, mert a vasút kifogástalan működése fontosabb volt, mint a gabona beszállítása, s így a kiegészítés teljes élelmi adagra majdnem soha sem volt lehetséges, míg a pótadag a fennálló nehéz viszonyok között (hegység, tél, nehéz, kifárasztó szolgálat), a katona szükségletét nem elégítette ki. Az osztrák-magyar csapatokkal vállvetve küzdő német csapatok a magaslati állásokban 1000 grammon felül kaptak kenyeret (a mi csapataink csak 700 grammot és kevesebb húst). Ennek a mennyiségnek kiszolgáltatása a mi csapataink részére — melyek majdnem valamennyien 1000

—1500 m magasságban küzdöttek — ugyancsak szükséges és méltányos lett volna.

Minthogy a 100 gramm helyett engedélyezett váltságdíjon a húspótlék a hadműveletek szinterén nem volt beszerezhető, a hadtestparancsnokság úgy intézkedett, hogy a hadtápterületen főzelék, mindenek előtt azonban burgonya és káposzta szerzendő be. Sajnos, ezek szállítása, a kétségbeejtő vasúti viszonyok következtében, nagyon hiányos volt.

Különleges cikkeket, valamint italokat, amelyeket a hadműveletek terén nem lehetett beszerezni, csak november elején szállítottak a frontra, de teljesen elégtelen mennyiségben.

Az anyagiakról való gondoskodást nagyon megnehezítette az, hogy a hadtest arcvonala nagyon hosszú (74 km) volt. Gyenge létszámú századoknak gyakran 2 km-nyi arcvonal volt kijelölve és ezeknek a nehéz szolgálatot szakadatlanul. felváltás és pihenés nélkül kellett ellátniok. A kiutalt kis élelmi adagok következtében, a csapatoknál, amelyek nappal az állásokat nehéz munkában építették ki, éjjel pedig a megerőltető biztonsági szolgálatot látták el, az erőállapot lassankénti csökkenése vált észrevehetővé. Ez pedig előkészítette a talajt különféle komoly betegségek számára.

A hadtestparancsnokság ismételten sürgősen javasolta, hogy a frontról tartalékba visszakerülő összes csapatokat, amelyeknek létszáma csak nagyon csekély lehetett, felemelt élelmi pótlékban részesítsék, hogy eképpen nyugalmuk alatt gyorsan felépüljenek és megerősödjenek. Ugyanezt kívánta a hadtestparancsnokság a front mögötti kiképzőterületre jutó legénységi pótlás számára is. Tudvalevőleg sok embernek az eleség a harcvonalban nem vált annyira javára, mint a hátul levő csendes pihenőszállásokon; ezért volt itt szükség felemelt élelmi pótlékra. Ha ezek után a harcos jóltáplálva és jó erőben érkezik a frontra, az összes megerőltetésekkel szemben sokkal ellenállóbb. A tényleges élelmező létszámnak felfelé kikerekítése egynéhány százalékkal, esetleg a szállítás alkalmával beálló vagy romlás által előidézett veszteségek pótlására, nagyon kívánatos lett volna. Azok az osztagok, melyek nagyon elgyengültek, az egészségügyi főnök javaslatára bőséges élelmi pótlékkal lennének ellátandók.

3. Ruházat.

Amilyen vigasztalan volt a csapatok ruházata október közepén, olyan gyorsan javult a bőséges utánszállítás következtében a helyzet. Egy ruharaktár felállítása a hadtest területén előre nem látott és sürgős esetekre, nagyon előnyösnek bizonyult. Csak az őrbundák és prémescipők csekély száma

volt nagyon kellemetlenül érezhető. (Téli hadjárat magas hegyek között.)

A legnagyobb kellemetlenséget a mögöttes országból érkező pótlegénység elégtelen felruházása és felszerelése okozta. A hadtestnek kellett ezen alakulatokat, nagy utánjárással beszerzett szűk készletéből tökéletesen felszerelnie. Amiből az következik, hogy az összes hivatott hatóságok számára azon alapelv legyen irányadó, hogy a frontra irányított összes alakulatok teljesen felszerelve induljanak útba, még pedig az évszak, a harctér és egyéb körülmények számbavételével.

A cipőszükséglet különösen *igazi* hegymászó cipőkben igen nagy, elhasználásuk pedig tetemes volt, aminek oka a sokszor rossz anyagon kívül az volt, hogy egyrészt nem állott elegendő konzerváló szer (bőrzsír) rendelkezésre, másrészt, mert lehetetlen volt a cipők váltása, mert jóformán egy embernél sem volt egy második pár cipő készletben. Egy cipészműhely berendezése a hadtestnél nagyon előnyösnek bizonyult.

A fronton lévő harcosnak három készlet fehérneműre van feltétlenül szüksége, ebből két párnak nála kellene lennie. Október óta a legénység nem kapott kálikófehérneműt; alsónadrág és haskötő október közepén sűrűn hiányzott. Ha a katonának csak *egy* készlet fehérneműje van, azt addig hordja, míg széjjel nem mállik és azután eldobja, amely eljárás legkevésbbé sem gazdaságos!

Ezekből következik, hogy a kár a katona elégtelen és túlzott takarékossággal történt felszerelése következtében sokkal nagyobb, mint rendes, kielégítő felszerelés esetén. A fronton lévő harcos nincs abban a helyzetben, hogy fehérneműjét maga mossa ki; ezen okból tiszta fehérneműt kell utána szállítani, hogy így a szennyes fehérneműjét mosodába adhassa. Ezen okokból felsőbb helyen egy gőzmosoda felállítását kértük.

4. Jóléti intézmények.

A kiürített vidékek lakosságának visszaözönlése alkalmával ragályos betegségek, ú. m. himlő, vörheny stb. léptek fel, amelyeknek terjedését a legénység között a katonaorvosok lelkiismeretes tevékenysége megakadályozta. A helységek, valamint lakosságuk fertőtlenítése és egészségügyi ellenőrzése, a legszigorúbban történt. A hadtest területén uralkodó rend és tisztaság általánosan ismert volt és felsőbb helyen mintaszerűnek mondották.

Jóléti intézmények a csapatok számára:

a) A hadosztály egészségügyi intézeteknél és segélyhelyeknél: fürdők, tetűirtó intézetek. Október vége felé már 15 fürdő és 13 tetűírtó volt felállítva, hatnak felállítása pedig folyamatban volt.

A hadsereg rendelkezésünkre bocsátott: egy fürdővonatot állandó üzemmel, több zuhanyfürdőt és közönséges fürdőintézetet.

b) A tábori kórházak saját használatukra mosodákat rendeztek be.

c) Sebesültszállítmányok részére üdítő- és váltóállomások lettek felállítva. Októberben már 10 ilyen volt üzemben.

d) A pályaudvarparancsnokságok gondoskodtak róla, hogy képesek legyenek mindenkor élelmező állomásokat berendezni. Ez az előrelátás nagyon gyakran igen előnyösnek bizonyult.

A már október közepén kezdődő téli időszak beállta val, a csapatok útasítást kaptak, hogy fedezékeik fűtése céljából rajkályhákat igényeljenek, mert a hadseregparancsnokság által megállapított mennyiség — 1300 minden hadosztály számára — nem volt elegendő. Megokolás: Egy-egy század harcvonala némelykor két kilométerre terjedt; ezenkívül csoportokba elosztott őrszemekre (lövészek és gépfegyverfészkek) tagozódott; ezeknek kis fedezékeit fűteni kellett. Ezekből kifolyólag körülbelül még 700 rajkályhát igényelt a hadtestparancsnokság.

A már felsorolt jóléti intézményeken kívül még szükség volt: a tetűírtó intézetek és fürdők szaporítására, üdülő telepek felállítására közvetlenül a harcvonal mögött és üdülőtelepek felállítására a hadtest mögöttes részében. Négy üdülőtelepre hadosztályonként, két üdülőtelepre hadtestenként, legalább is szükség volt.

A hadtest saját kezdeményezésére a mögöttes területen wollingépeket szerelt fel, hogy így a bőséges wollinszállítást a csapatokhoz lehetővé tegye. Vasúti szállítási nehézségek következtében azonban ezt hosszú ideig lehetetlen volt a csapatokhoz juttatni. A legelső állásokhoz vezető legfontosabb pótlási vonalokon teakonyhával felszerelt blokkházak állíttattak fel, melyek a hideg időszak alatt kitűnően beváltak.

Ezzel az anyagi gondoskodás felsorolása és az ehhez fűzött megjegyzések lezárulnak. Ezek tanúsítják, hogy a hadtestparancsnokság mindent megtett, hogy a hegyvidéken küzdő harcos életét, amennyire a körülmények megengedték, tűrhetővé tegye.

A hadműveletek folytatása október 19-től kezdve.

A 72. gyaloghadosztálynál a 19-ére virradó éjszaka csendesen telt el. A Sander-különítmény 7 órakor reggel a La Prelucitól északra készen állott a Csipkés megtámadására. Délután 12 óra 15 perckor a magaslatot átkarolással birtokába vette. A teljesen meglepett ellenség Jvanos felé volt visszavonulóban.

A hadtest északi szakaszán (37. honvédgyaloghadosztály) szakadatlan őrjáratharcok folytak. Jelentések érkeztek, melyek orosz gyalogság és lovasság jelenlétét állapították meg. A Tilbesul marera és a Monte Stegere előretolt különítmények vissza lettek verve, tehát szükségessé vált a tilbesuli, valamint a Bistriciora-völgyben lévő Bélbor felé vezető útak elzárása.

A hadtestparancsnokság úgy ítélte meg a helyzetet, hogy az oroszok állandóan csapatokat tolnak délre, hogy az oláhokat ilyenképpen vagy támogassák vagy felváltsák.

A hadtestparancsnokság hadműveleti szándékai, a bajor 8. tartalékhadosztály harcbavetését illetőleg késedelmet szenvedtek az, 1. hadseregparancsnokság 20-án érkezett sürgönye következtében, mely nagyjában így szólt:

„A hadseregparancsnoksághoz érkezett hírek újonnan érkezett orosz erőknek Csikszeredára irányzott lökésére engednek következtetni. A hadseregfőparancsnokság tehát elrendelte a 8. bajor tartalék hadosztály felhasználását a VI. hadtest megerősítésére. A hadosztály ezen hadtestparancsnokságnak rendeltetik alá és azonnal útba indul oda. A XXI. hadtesthez, Parajdra, a bajor 10. hadosztály érkezik, mely október 20-tól kezdve indul a 7. hadseregtől."

A 72. gyaloghadosztálynál 20-án reggel a helyzet megváltozott. A Sander-különítmény a Csipkésen biztosításul egy fél zászlóaljat hagyott két hegyi löveggel és az ellenség irányában tovább hatolt előre. Az ellenségnek sikerült ezen csoportot a Csipkésen 20-án reggel 4 órakor megtámadnia. A csoport szétugrott, de a két löveget még idejekorán használhatetlenné tette. A Sander-különítmény legnagyobb részének keresztül kellett magát az ellenséges csapatokon vágnia, ami nagy veszteség árán sikerült is. A 72. gyaloghadosztály jobb szárnyával szemben, 20-án, az ellenséges fronton jelentékeny erősítések voltak megállapíthatók.

A 72. gyaloghadosztály értesült, hogy egy hétnél hamarabb a hadtestparancsnokságnak több erő nem áll rendelkezésére, tehát a hadosztálynak mindent meg kell tennie, hogy a birtokában lévő vonalat megerősítse és tartsa. A szárnyon minden további vállalkozást meg kell szűntetni.

A szomszéd hadtestek általános helyzete a következő volt: a XI. hadtest déli szárnya némileg vissza szorult, de azért a hadtesttel még érintkezett. A VI. hadtestnél a 39. honvédgyaloghadosztály már nem bírt előrehatolni. A Trotus völgyben lévő 61. gyaloghadosztályt egy ellentámadás visszaszorította, a Geiosatól mindkét oldalra terjedő vonalba.

A XXI. hadtest északi szárnyának biztosítása, orosz haderők felbukkanása és a XI. hadtest déli szárnyának hátrálása következtében, egyre fontosabbá vált.

20-án a következő nehéz napok már előrevetették árnyékukat. Sötét felhőként húzódtak össze az ellenséges tömegek. Ezen sötétségből a XXI. hadtest csillagának annál fénylőbben kellett felkelnie.

A helyzetet jellemzi a hadtest naplójának ez a mondata: „Reméljük, hogy az ellenség nem szorít tovább, mert tartalékok nincsenek."

Ez a remény 21-én szerencsére valóra vált. A helyzetet ezen a napon a 5. vázlat mutatja.

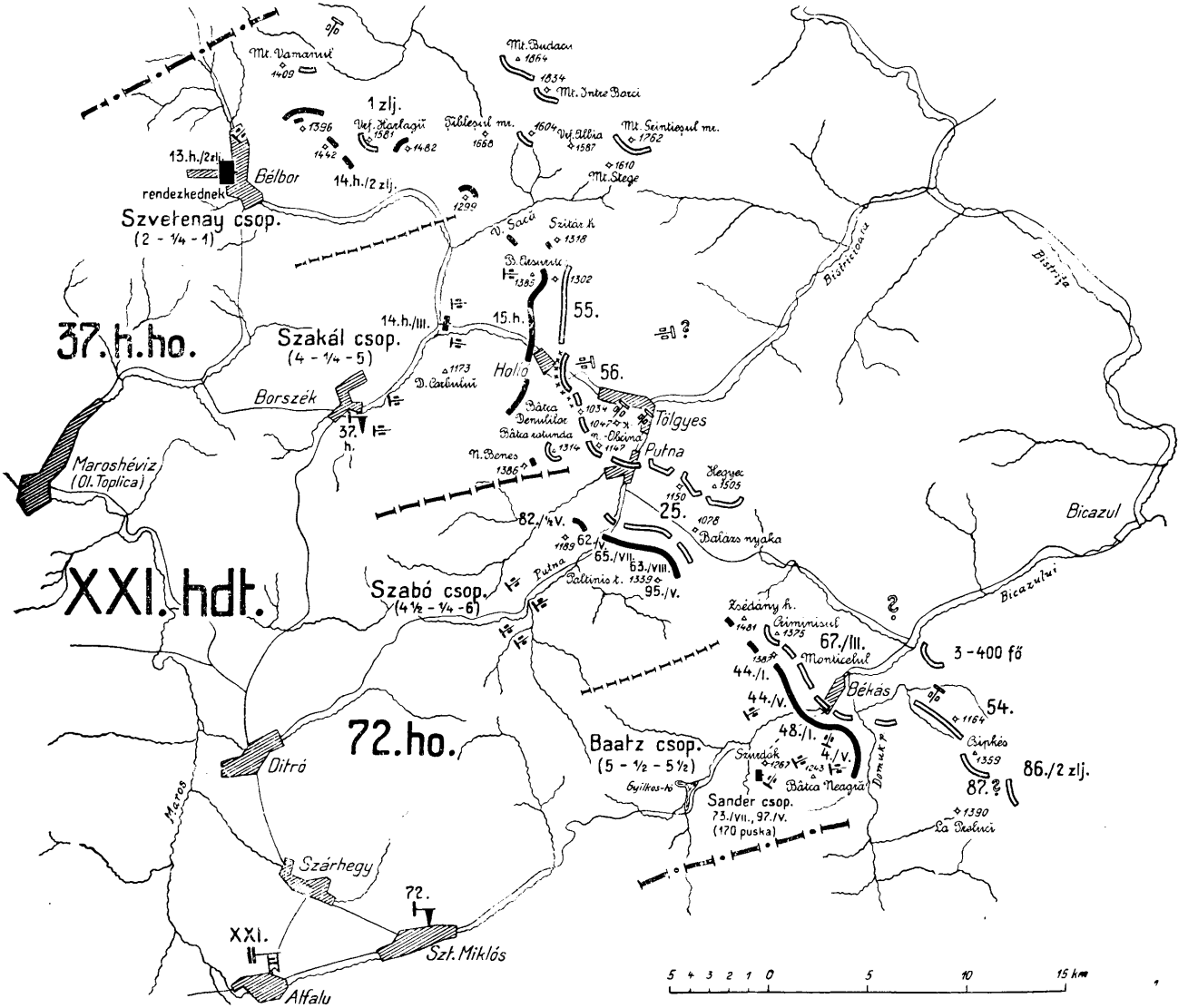
A hadtestparancsnokság tehát 21-én a hadseregparancsnokságnak jelenthette, hogy a helyzet mindkét hadosztálynál általában változatlan, csak a 72. gyaloghadosztály húzta vissza jobb szárnyát az éjszaka folyamán a Domuk-patakon túl. A biztosító osztagok délfelé és a Domuk-patak keleti partján helyükön maradnak. A Sander-különítmény az ellenségen átvágta magát és a nap folyamán Szurdokház közelébe érkezett, anélkül, hogy az ellenség üldözte volna. A többi helyen az ellenség tétlenül viselkedett. Állásainak javításával foglalkozott.

A pótlási nehézségek ezen napokon olyan nagyok voltak, hogy a hadtestparancsnokság kénytelen volt egy „Kommando-Trainzug"-ot rendelkezésére bocsátani, hogy a csapatokat ennek segítségével legalább némileg elláthassa.

Október 22-én az a hír érkezett a hadtestparancsnoksághoz, hogy Mackensen hadseregcsoportja Constanzát elfoglalta. A központi hatalmak nagy sikere kezdett délen megérni.

A XXI. hadtestnél mindenekelőtt az állások megtartása és a jelzett bajor 10. hadosztály megérkezése utáni erőteljes csapás forgott szóban.

Abban, hogy ez sikerülni fog, a hadtestparancsnokságnál senki sem kételkedett. Ezen nap alkonyán az 1. hadseregparancsnokság értesítette, hogy a bajor 10. hadosztály már 29-én reggel az első lépcsővel Parajdra érkezik. Ez a hadosztály Gyergyó-Szent-Miklós—Alfalu—Remete—Tekerőpatak vidékére érkezése után, a Heeresfrontkommando számára ott marad mint tartalék.

3. vázlat. — A XXI. hadtest helyzete október 21-én este.

A hadtestparancsnokság ebből azt látta, hogy tervei a megvalósuláshoz közeledtek, mit a napló következő szavai jellemeznek legtalálóbban: „Csak a hadosztály már itt lenne! Tartalékban nem soká fog maradni".

Az ellenségről 22-én ezt tudtuk meg: a 37. honvédgyalog-hadosztály előtt a Monceluin és onnan keletre a Tilbesulon, már erősebb osztagok mutatkoztak, a Monte Stegen állásokat ástak és lövegeket vittek oda. A 72. gyaloghadosztály előtt az ellenség tovább ásta be magát, a Csipkést pedig nagyon megerősítette. A Szabó-csoporttal szemben két zászlóaljat állapítottak meg; továbbá két Hegyes felől Balázsnyaka felé előrenyomuló zászlóaljat is észleltek.

22-én a hadtestparancsnokság kimerítő parancsot adott a két hadosztálynak, mely a hadtest csoportjainál az összhangot és kapcsolatot szabályozta; a Bélbor körüli vidékre különleges biztosító intézkedéseket rendelt el: elrendelte továbbá ezen térben és a délkeleti kapcsolt vidéken a szükséges műszaki megerősítéseket, végül a tűzérség részére váltó-állások készítését és a Domukvölgy elzárását.

Ez a parancs különösen kiemelte a 37. honvédgyalog-hadosztály céltudatos és kezdeményező vezetését.

Később, a napközben beérkező jelentésekből a következő kép tárult elénk: Az ellenség a Tölgyes-szakaszban szemmelláthatóan megerősödik és úgy látszik, a súlypontot inkább erre a szakaszra, mint a 72. hadosztály jobb szárnyára teszi.

Október 23-án a bajor 10. hadosztály első szállítmányai tervszerűen megérkeztek. A hadosztály első vezérkari tisztje délben már a hadtestparancsnokságnál jelentkezett, a hol a hadosztály táborozását illető segédeszközöket megkapta és a helyzetről kimerítően tájékoztatták.

A helyzet a fronton nagyjában változatlan volt. Mindenütt úgy a mi csapataink, mint az ellenségesek, beásták magukat. A 72. hadosztállyal szemben az ellenség látszólag támadástól tartott. A Csipkés fokozott megerősítése folytatódott. A hadtest északi szárnyán az ellenséges munkálkodás a határmagaslatokon tovább tartott.

Hadifoglyok állítása szerint Piatrára és Tölgyesre oroszcsapatok érkeztek. Felderítésünket a rossz ködös idő majdnem lehetetlenné tette.

24-én a hadtestparancsnoksághoz érkezett Randa, az első hadseregparancsnoksághoz beosztott vezérkari alezredes, azon megbizatással, hogy a bajor 10. hadosztály tervezett felhasználását a hadtestparancsnokkal s ennek vezérkari főnökével megbeszélje. Erre vonatkozólag a következő felvilágosítást kapta:

„A bajor 10. hadosztály támadó felhasználását illetőleg,

nagyjában két terület jön számításba, még pedig a Békáshágó és a Tölgyes-hágó. Az első iránynak az az előnye, hogy eredményes lökés esetén aránylag leggyorsabban lehet ellenséges területre jutni és a Bistrita-völgyet Bicazulnál a leggyorsabban elzárni. Hátránya pedig az, hogy a 10. hadosztály, ha ott már egyszer harcba keveredett, úgyszólván ki van játszva és északról jövő esetleges orosz nyomás esetén semmiféle tartalék se áll rendelkezésére. Mint utánpótló vonal, csak a Gyilkostó felöl jövő út jöhetne számításba. Ez azonban csak a tóig használható és innen kezdve helyre kellene állítani, illetőleg egészen újra építeni.

A Tölgyesre irányuló lökésnek az az előnye van, hogy úgyszólván a belső vonalon lehet maradni és a támadáson két csoport (a Holló- és a Tölgyes-csoport) vehet részt. Ha ez a támadás sikerül, az ellenség útja Hollónál el van vágva, vagy időnek előtte vissza kell vonulnia. Azonkívül két útunk van Tölgyesre, az egyik Ditrón, a másik Borszéken át. Ezenkívül még meg van annak a lehetősége is, hogy állásainkat a határig tolhatjuk és ezzel sokkal kedvezőbb harcvonalra tehetünk szert."

Randa alezredes a második megoldást választotta a Heeresfrontkommandonál tartandó megbeszélés alapjául.

A szomszéd hadtestnél naplementéig a következőképpen alakult a helyzet: a VI. hadtestnél az ellenségnek nem volt sikere. Este fedezékeibe vonult vissza. A XI. hadtestet erősen támadták az oroszok, a Jalavitet megszállták. Ellentámadásunk készülőben volt.

Estefelé a bajor 10. hadosztály parancsnoka, Burghardt tábornok, megérkezett és a hadtestparancsnoknál jelentkezett, aki kimerítően tájékoztatta.

Az estebéd a hadtestparancsnokságnál, mely a törzs összhangzatos összetétele folytán mindig a felüdülésnek és az erkölcsi munkaerő megszilárdulásának volt forrása, október 24-én különös jelentőséget kapott azzal a bajtársiassággal, mely az osztrák-magyar hadsereget a némettel összeforrasztotta és amely különösen akkor érvényesült, mikor válságos helyzetek szerencsés megoldására került a sor. Október 25-én a hadtestparancsnok vezérkari főnökével a 37. honvédgyaloghadosztálynál időzött, ahol a legjobb benyomásokat nyerte: a rend a hadosztálynál mintaszerű volt.

A szomszéd hadtesteknél az események kedvezően folytak le. A VI. hadtest a Trotus-völgyben egy kissé előrehatolt. A XI. hadtest erős támadásokat vert vissza. Délen a Mackensen-Heeresfront szép eredményt ért el; Cernavoda kezeibe került.

26-án a Heeresfrontkommando a XI. hadtestet a 7. had-

sereg, a 37. honvédgyaloghadosztály egész 73. dandárát pedig a XI. hadtest alá rendelte.

Október 27-én a hadtestparancsnokság hadműveleti szándékait fekete keretbe foglalta.

A bajor 10. hadosztály még nem érkezett teljes egészében a hadtest területére, midőn az 1. hadsereg útján a Heeresfrontkommando azon parancsa érkezett, hogy ezt a hadosztályt azonnal indítsa a Csikmedencébe, a VI. hadtest körletébe, a Heeresfront tartalékául. Alig, hogy a hadtestparancsnok beleélte magát abba a gondolatba, hogy végre van egy erőcsoportja, mellyel biztosan számolhat, máris elvették tőle.

Ezen hadosztály elvonása, továbbá a 73. honvédgyalogdandárnak előtte való napon elrendelt átadása, éppen a legnehezebb válság idejében, midőn az ellenség a hadtesttel szemben, különösen Tölgyes vidékén, tetemesen megerősödött és az északi szárny a 73. honvédgyalogdandár elvonása következtében különösen veszélyeztetve volt, nagyon nehéz helyzetbe sodorta a hadtestet. A szomszéd hadtestek helyzetéről ismeretes volt, hogy a VI. hadtest valamivel hátrább szorult és védelemre kényszerült; a XI. hadtest pedig a bukovinai Dornawatrától keletre sikerült támadást vitt véghez.

A XXI. hadtestparancsnokság még 27-én ezt a jelentést terjesztette fel az 1. hadseregparancsnoksághoz, amelyből a hadtest helyzete kivehető volt:

„A birlalt, hosszú északi szárnnyal biró arcélnek, hogy csak valamivel erősebb ellenséges nyomásnak sikeresen ellenállhasson, szüksége van, a rendelkezésre állónál tetemesen magasabb lövőfegyver állományon kívül, hadtesttartalékra is. Ezt saját kötelékeiből nem alakíthatja meg.

Az arcvonal mögött felvonuló bajor erőket már két ízben elvonták és ezenkívül állományunk a 73. honvédgyalogdandár már beérkezett részeinek elirányításával is gyengült. Ezzel lehetetlenné válik az, hogy a bélbori fontos hadseregcsatlakozási- és szárnyterületen bármily szerény helyi tartalékot is hagyjunk. Az igért gyenge menetalakulatok megérkezése — mint már előbb kifejtettem — a helyzeten nyilvánvalóan alig változtat valamit.

A 73. és 97. zászlóalj számára ujból kérem menetalakulatok soron kívüli kiutalását.

Tekintettel a tárgyilagosan leírt helyzetre, a hadtestparancsnokság számára egy legalább is három zászlóaljból álló tartalék kieszközlését kérem, hogy adott esetben a kitüzött feladat félig-meddig megoldható legyen és egyes különösen igénybevett csapatokat felválthassak."

28-án egész nap tartott a kitünő állapotban levő bajor csapatok átvonulása. A hadtestparancsnokság fájó szívvel kísérte távozásukat.

29-én a hadseregparancsnok és csakhamar utána a „Heeresfrontkommandant" Károly főherceg érkezett a hadtestparancsnoksághoz. A hadtestparancsnok útalt a vigasztalan állományviszonyokra[5].

Erősítéseket igértek. Tervbe vétetett, hogy a hadtest területére érkező Brudermann lovashadtest egyes részeit rendelkezésre bocsátják, hogy így legalább az arcvonal megfelelő állása Batcarotundára keresztülvihető legyen.

A lovashadtest részben vasúton, részben gyalog, a hadtestparancsnokság kívánsága szerint, a Ditró és Remete körül fekvő területre, tehát a hadtest arcvonalának közepe mögé lett irányítva, hogy egyelőre mint a Heeresfront tartaléka ott maradjon.

A Heeresfrontkommando ezen intézkedése a hadtestparancsnokságot nem elégítette ki és így 30-án a következő sürgős kérést intézte a hadseregparancsnoksághoz:

„Arcvonalunk megrövidítése és helyzetének javítása céljából tervbe volt véve, hogy a 73. honvéd gyalogdandár megérkezése után, a Batca-rotunda körüli területet elfoglaljuk és egyidejűleg az Adorján- és Szabó-csoportot Tölgyes felé lehetőleg előretoljuk. Ezzel a Zsédány-patak völgye mint ellenséges rokádvonal elesnék és az ellenség békási állása legalább is veszélyeztetve lenne. A 73. gyalog dandár hiánya miatt ezen terv meghiusult.

A bajor 10. gyaloghadosztály megérkezése után Randa alezredes útján a hadseregparancsnokságot felkértem, hogy ezt a hadosztályt lehetőleg erre a célra tartsa fenn. A hadosztály másfelé irányítása ezt meghiusította.

A Brudermann-féle lovashadtesttel három lövészosztály is érkezik, kérjük ezeknek alárendelését, az előzőleg említett terv végrehajtása céljából kieszközölni.

Idejekorán megkezdődő bevezetés miatt kérek sürgős határozatot. Hozzájárulás megtagadása esetén kérek egy lövészosztályt a jobbszárny és a hadtest közepének közvetlen tartalékául."

A 29-iki szóbeli helyzetjelentésből, továbbá a fentjelzett kérelemből kivehető volt, hogy a hadtestparancsnokság nem tágított és ragaszkodott, az annyira nélkülözhetetlen hadtesttartalékhoz. A hadtestparancsnok úgy érezte, hogy sem a Heeresfrontkommando sem a hadseregparancsnokság a hadtest hadmüveleti helyzetét és feladatát az összhelyzet

[5] Például a 27 km. arcvonalra terjedő 72. gy. hadosztálynak csak 5700 lövőfegyvere volt, azaz minden 7m-re jutott egy ember.

keretén belül nem méltányolta eléggé, vagy hogy a hadseregparancsnokság a Heeresfrontkommando makacsfejü vezérkari főnökével — Seeckt porosz tábornokkal — szemben nem bírta érvényre juttatni kivánságát a XXI. hadtest érdekében. Az ellenséges áttörés veszélye a Gyergyó-vidékre — súlyos következményeivel az összhelyzetre — küszöbön állott.

A fentemlített kérelemre az a válasz érkezett, hogy a Heeresfrontkommando továbbra is fenntartja magának a lovashadtesttel való rendelkezés jogát. Lövészosztályok tehát egyelőre rendelkezésre nem bocsáthatók.

A hadseregparancsnokság még hozzáfűzte, hogy a hadtestparancsnokság terveihez tökéletesen hozzájárul és később a szükséges erők felszabadítását megfogja kisérteni.

Valóban nagyon gyenge vigasz a hadtestparancsnokságnak!

* * *

Az időjárás rosszra fordult. Mindenütt eső és erős köd lépett fel. A hegyi utak annyira elromlottak, hogy időközönkint teljesen vagy részben csak málháslovakkal voltak járhatók.

Október 30-án a hadtesttel szemben levő majdnem egész arcvonalon orosz erőt állapítottak meg.

A változott összhelyzet következtében az 1. hadseregparancsnokság útasítást adott ki, amelyben a hadtest feladatairól csak annyi volt, amit a hadtestparancsnokság már úgyis elrendelt. Ezért csakis azt említem röviden meg, ami az általános helyzetre vonatkozik.

„A 9. hadsereg az érkező erősítésekkel a főhatást a jobb szárnyra (Szurduk-Vulkánhágó) helyezi át, anélkül, hogy ezzel a Vöröstoronyi-szorosról és a Brassótól délre irányított támadás erélyes folytatásáról lemondana.

Az 1. hadsereg eddigi feladata továbbra is megmarad.

Az 1. hadsereg jobb szárnyának támadó mozdulatai az Ojtoz-Uz- és Trotus-völgyben majd csak akkor kezdődnek, amikor a kiegészítések (menetalakulatok) már be vannak sorolva és a kötelékek rendezve vannak. Addig az összes csoportok jelenlegi területükön akadályozzák meg az ellenség előrenyomulását."

31-én az oroszok bezárólag Békásig már felváltották az oláhokat. Az állások kiépítésénél, valamint tűzérségi hatásukkal másképen érvényesültek, mint elődeik. Hadifoglyok állításából arra lehetett következtetni, hogy a XXXVI orosz hadtest érkezőben van és a támadás megkezdődik.

Ezen a napon végre befutott Gyergyószentmiklósra az első mozdony.

A novemberi harcok.

November 1-én a XXI. hadtest hadosztályai a következő minimalis csatárlétszámot mutatták ki: A 10½ zászlóaljjal biró 72. gyaloghadosztálynak 8400 helyett csak 3740, a 6 zászlóaljból álló 37. honvéd gyaloghadosztálynak 4800 helyett csak 2320 csatárja volt, összesen tehát 6060. A hadtest kiterjedése több mint 70 kilóméter volt. 10 méterre kb. egy ember, tartalékra pedig semmi se jutott.

A hadtest mögött nem volt semmi más, mint az egyelőre alája rendelt Brudermann lovashadtest, 2160 karabélyállományú gyalogalakulattal és 2930 lovassal.

Ezen szomorú állományviszonyok dacára, a hadtestparancsnokság bizalma a vezetésben nem ingott meg, mert a hadtestparancsnok, mint a budapesti 31. gyaloghadosztály parancsnoka, a belchatówi nehéz ütközetekben (1914 decemberében) ötszörös erő ellen győzelmet aratott; a kárpáti téli harcokban mint egy hadtest vezetője sikerrel működött; 1916-ban a tiroli magas hegységben az olaszok ellen győzelmesen vezette hadtestét. Mindezt a hadtestnél általánosan tudták.

Ezt csak azért soroltam fel, mert a hadtest vezérkari főnöke válságos órák idején azt szokta mondani: „Kegyelmes uramnak mindig szerencséje volt; a háboruban pedig csak szerencsés vezetőket lehet használni."

A hadseregparancsnokságnak jelentettük, hogy az ellenség az északi szárnyon nagyon élénk járőrszolgálatot fejt ki; mindenütt állásain dolgozik és ütegeit — a nehezeket is — belövi. Továbbá, hogy a beérkezett oroszokon kívül, a hadtest egész arcvonalán még mindig vannak oláhok is.

A szemben álló XXXVI. orosz hadtest állományát 25—28.000 lövőfegyverre kellett becsülni. Ez a hadtest a 68. gyalog hadosztályból (3 ezreddel) és a 25. gyaloghadosztályból (4 ezreddel) állott. Minden ezrednek 16 százada volt, nagyobbrészt teljes állománnyal, 200 lövőfegyverrel századonként. Ezekhez később hozzájárult az egy-egy Don- és Terekkozák hadosztályból álló III. lovas hadtest. Ezeken kívül több ízben a 26. orosz gyaloghadosztály részei, valamint oláh gyalogezredek is résztvettek a harcokban.

A hadtest éppen leírt helyzete, a hadtestparancsnoknak a hadseregparancsnokkal, valamint a vezérkari főnökökkel folytatott ismételt telefonbeszélgetése folyamán, újra meg ujra hangsúlyozva lett.

Az 1. hadseregparancsnokság a XXI. hadtest valóban válságos helyzetével annyiban törődött, amennyiben intézkedett, hogy a helyzet és szükséglet szerint, úgy a 8. bajor tar-

talék gyaloghadosztályt, mint a bajor 10. gyaloghadosztályt gyorsan a XXI. hadtest kötelékébe juttathassa.

A XXI. hadtestparancsnokságnak gondoskodnia kellett arról is, hogy a beérkező erősítések gyorsan kirakhatók, biztosan szállásaikba vezethetők és ott megfelelően élelmezhetők legyenek stb. stb.

Minthogy ezekben a nehéz napokban az ellenséges viszonyoknak repülők általi földerítése nagyon fontos volt, szükségesnek látszik, hogy egyetmást az időjárásról és a repülő felderítésről is közöljünk.

A vigasztalan sűrű köd mely már napok óta megfeküdte az egész Gyergyóvidéket, hosszabb idő óta megakadályozta a repülők általi felderítést. Minthogy azonban olyan napok is voltak, amelyeken a Gyergyó-medence felett sűrű köd, a fronton pedig tiszta időjárás volt, a hadtestparancsnokság a fronton meteorologiai állomásokat rögtönzött, hogy a repülőszázadot megfelelően tájékoztathassa az ellenséges oldalon uralkodó időjárásról. Ez az intézkedés kitünően bevállt.

November 2-án az ellenség fokozott tevékenységet fejtett ki. Először járőrszolgálatát illetőleg, azután pedig tábori őrseinkre intézett erősebb támadások alakjában. Egy ellenséges zászlóaljat. keleti irányból jövet, a Zsédány-patak völgyében észleltünk. Ágyútűzbe fogtuk és menekülésszerű visszavonulásra kényszerítettük.

A hadsereg parancsa alapján kiadott útasítások a két bajor hadosztály gyors és kifogástalan eltolását illetőleg, esetleg a hadtest északi szárnyáig, sok és a legapróbb részletekig menő munkát okoztak. 2-án este a két bajor hadosztály mindenről tájékoztatva volt és megtehette előzetes intézkedéseit: a 72. és 37. gyaloghadosztály ugyancsak megtette a hadosztály körletén belül, az eltolódásra vonatkozó összes rendelkezéseit.

Ezzel végső esetre volt valami biztosíték arra, hogy idejekorán erősítést szerezzünk. A hadtestparancsnokság törekvése most már az volt, hogy a lovashadosztálynak legalább egy részét megszerezze.

November 3-án ez a kívánság teljesült. Ezen a napon az 1. hadseregparancsnokság a hadtest alá rendelte a 3. lovashadosztály részeiből alakított gyaloglövészeket.

Erre a hadtestparancsnokság az 1. huszárezred lövészeit (750 ember Ditrón) és a 4. dsidásezred lövészeit (300 ember Remetén) a 72. gyaloghadosztályhoz, a 7. dsidásezred lövészeit (380 ember Maroshévízen) és a 3. dragonyosezred lövészeit (346 ember szintén Maroshévízen) a 37. honvéd gyaloghadosztályhoz osztotta be. Az útbaindítás a lovashadtestparancsnoksággal egyetértve. november 4-ének 8 órájára lett

megállapítva. Menetcél: Hágótőalja, illetőleg Borszék, ahol mint hadtesttartalék marad.

Ez ugyan gyenge, de mégis nagy örömmel üdvözölt erősítés volt.

A nap eseményei röviden a következőkben foglalhatók össze: A Holló körüli csoportnak északi szárnyán folyton erősödő nyomás volt észrevehető. Az ellenség erősebb különítményeket és erős járőröket tolt előre, amelyek mindenütt támadtak és a mi (természetesen gyengébb) biztosító csapatainkat visszaszorították. Az ellenség tűzérsége belőtte magát.

A 3. lovashadtest lövészalakulatainak ereje (összesen 1774 ember) elegendő volt ugyan a fronton keletkező hiányok pótlására, de egy esetleges fenyegető támadás feltartóztatására gyenge volt. Ezért a hadtestparancsnokság az 1. hadseregparancsnokságnak ujból vázolta a helyzetet, hivatkozva az október 24-én előterjesztett hadműveleti tervre. Ez a helyzetjelentés a következő szavakkal végződött: „Véleményünk szerint máris szükség lenne a bajor hadosztályok ittlétére, hogy támadással keresztezzük az ellenség támadó mozdulatait."

Az érkező lövészosztályok elé vezérkari tisztek mentek s a szükségletekről tájékozódtak. Kézigránátokat kellett kiútalni, mert a lövészeknek nem volt. A legénység nagy része nem volt kiképezve a kézigránátdobásban.

Hogy ezek az osztagok a hegységben használhatók legyenek, különböző szükségletek kielégítéséről kellett gondoskodni; így málháslovak beosztásáról, főzőládák kiutalásáról, a téli felszerelés kiegészítéséről stb. Az, hogy a lövészek kiképzése megfelelő volt-e, egyelőre nyilt kérdés marad.

November 4.

November 4-e elsőrangu kritikus nap volt. A hadtestparancsnokságnál tisztában voltak azzal, hogy ha ez a nap szerencsésen elmúlik, az 1700 főnyi lövész harcbavetésének lehetőségével legalább a legrosszabból kilábol a hadtest.

Az ellenségnek még mindig több mint háromszoros ereje, nem okozott különösebb gondot a hadtestparancsnokságnak. Hogy azonban döntő eredményt érhessen el, még több erősítésre volt szükség.

A hadtestparancsnok eltökélte, hogy ha erősítések érkeznének is, semilyen esemény által nem engedi magát a rendelkezésre álló erősítések szétforgácsolására, vagy ezek cseppenkinti felhasználására indíttatni.

A hadtestparancsnokot az a meggyőződés hatotta át, hogy eredmény csak az erők egységes latbavetésével érhető

el. Bármilyen egyszerűnek látszik ez az alapelv, a világháború története mindenképpen bizonyítja, hogy alkalmazása felette nehéz. Tátongó hiányok kitöltésének szükséges volta rendesen szétszakítja a kötelékeket.

Annál lélekemelőbb, hogy itt iskolapéldáját láthatjuk annak, hogy egy parancsnokság, melynél sem idegesség, sem kicsinyesség, sem belső surlódás nem létezett, melynél mindenki a másik erejét s ezáltal saját erejét fokozza, hogyan volt már kezdettől fogva eltökélve, szükségben és veszélyben, a helyes irány követésére. Ez a parancsnokság minden kedvezőtlen eseménnyel dacolva, az erők egységes harcbavetéséhez az összes következő napokon tényleg ragaszkodott, míg a vezető lelkében lakozó, mindenki által előrelátott eredmény majdnem mathematikai pontossággal be nem következett.

*

* *

A november 4-én bekövetkezett első események ideje alatt Frigyes főherceg, hadseregfőparancsnok, valamint az 1. hadsereg parancsnoka a hadtestparancsnokságnál Alfalun időzött.

A hadtest helyzetéről történt előadás után, Ő cs. és kir. fensége jóváhagyta a hadtestparancsnok összes nézeteit és értesítette, hogy végre sikerült a bajor 10. hadosztály alárendelését kieszközölnie és hogy, a Tölgyesre irányuló lökéshez, a hadtest rendelkezésére fogja bocsáttatni.

A november 4-i harcok eredménye a hadtestparancsnokságnak az 1. hadseregparancsnoksághoz intézett következő jelentéséből tűnik ki:

„Az ellenség tegnap és ma megkezdette támadásait. Céljai a hadosztály szárnyai. Az ellenség helyenként és időközönként a mienket meghaladó erőt vet átkarolás szándékával a harcba és ezzel, gyengébb állásainkkal szemben, eredményt ér el. Bitca Arsunilort az ellenség elfoglalta, Zsedány h. szintén az ellenség birtokában van.

A repülő felderítés nagy valószínűséggel további erők közeledésére enged következtetni a hágók felé.

Az ellenség a mi részünkről ismételten tervezett és ajánlott kezdeményezést magáévá tette. Ennek megzavarását vagy megakadályozását a rendelkezésre álló erő nem engedi. A hadtesttartalékokat (lövészosztályokat) a hadosztályoknak kellett támogatás céljából átengedni.

Ha az ellenség folytatja tevékenységét, a jelenlegi erőviszonyok mellett további eredményre számíthat. Ennek a helyzetnek gyökeres megváltoztatása végett kérjük a hadtest számára egy olyan csapattest kiutalását, amelynek segít-

ségével erőteljes lökés válik lehetővé. Evégből újra a Putna-völgytől nyugatra fekvő területet javasolom.

Ha az a terv, hogy a hadtest arcvonalának egy részét a Brudermann-lovashadtest vegye át, akkor erre csakis a bélbori szárny egyik szakasza jöhetne számításba."

A hadtestparancsnokság vezetőtevékenysége 4-én főképpen az volt, hogy egyes visszaszorított részek hátrálását lehetőleg korlátozza. A csekély tartalékok, amelyekkel a hadtestparancsnokság a válságos napon rendelkezett (3. lovashadosztály 1700 lövésze) teherautón azonnal és még elég jókor a hadosztályokhoz jutottak.

Az 1. hadseregparancsnokság még aznap délután a hadtest alá rendelte a 3. lovashadosztály eddig oda nem útalt részeit, amelyek közül egyik-másik még csak napok mulva rakódott ki Maroshévizen. Egyelőre ezek közül csak 620 ember és 2 gépfegyver állott rendelkezésre.

Végre délután 10 óra 30 perckor az 1. hadseregparancsnokságtól értesítés érkezett, hogy a bajor 10. hadosztály, mint a Heeresfrontkommando tartaléka, azonnal a Ditró, Várhegy, Remete körüli területre, tehát azon területre indul, ahol a főösszekötővonal a Putna-nyeregről Tölgyesre visz.

Most már a hadtestparancsnokság végre remélhette, hogy ennek a támadásra szánt hadosztálynak teljes megérkezése és készenlétbe helyezése után, döntésre kerül a sor. Addig azonban ki kellett tartani. És ez nem volt könnyű dolog!

A hangulat a hadtestparancsnokságnál az ütközet napjának esti óráiban bizalommal teljes volt, ami úgy a hadtest szerveire, mint az alárendelt parancsnokságokra jótékony hatással volt.

Ennek tudatában a hadtestparancsnokság a két hadosztály által 5-ére ajánlott és megokoltnak látszó visszahelyezéseket megengedte. Ha a hadtestparancsnokság egyrészről az ellenség nyomásának a vezetés szempontjából rugékonyan engedett is, mégis szükségesnek mutatkozott, hogy az alárendelt vezetőknél és csapatoknál megakadályozza annak a téves hitnek keletkezését, hogy a fennálló nehéz helyzetben a visszavonulás folytatólagosan szükséges jelenség.

Ezért a hadosztályoknak megparancsolta: „A feladat a régi. Az állások megtartását minden eszközzel támogassa. A tűzérség leggyorsabban és leghatásosabban alkalmazkodjék az új helyzethez."

November 3-én tiszta, hideg nap, az útak, minthogy kőkeményre vannak fagyva, nagyon jól használhatók.

A legfontosabb és döntő pillanat azon nehéz órákban, amelyeken a hadtest éppen átesett, ez volt: „A bajor 10. hadosztály tervszerűen megérkezik. Délután az összes gyalog-zászlóaljak itt vannak. Lovasítottak és járművek mene-

telnek. Terv: Az 1. hadseregparancsnokságnak annak idején ajánlott lökést Tölgyesre immár végrehajtjuk."

Ezzel kezdődnek ezen a napon a feljegyzések a naplóban.

Ezalatt a fronton nem játszódtak le kedvező események. A Zsedány-h. elvesztése után, a 72. gyaloghadosztály Barwick-csoportjának vissza kellett vonulnia a Lapos-havas sarkára, ami sikerült is anélkül, hogy az ellenség kellemetlenkedett volna, A Szabó-csoportnál azonban egészen más volt a helyzet.

A 93/V. zászlóaljat áttörte és legnagyobbrészt elfogta az ellenség, a 63/VIII. zászlóaljat szétugrasztotta és ezzel Szabó jobbszárnya megsemmisült. A Szabó-csoportot tehát vissza kellett venni egész 1168—1020 Somlyó p. Sarka-Piciorul cu Paltinis vonalig, hogy ezen csoport jobb szárnya a Paltinis tetőn álló 4. dsidás lövészosztályhoz csatlakozzék.

A 72. gyaloghadosztály balszárnya a bajor 10. gyaloghadosztály kezdődő felvonulása következtében, rövid idő mulva erősítésre úgyis számíthatott.

A 37. honvéd gyaloghadosztálynál az 1233 magaslaton, kb. 2 km-re nyugatra a Bitca Arsunilortól, a megérkezett 7. dsidás lövészosztályt a sötétben két támadás érte. Azonban csak a harmadik hajnali támadás kényszerítette a lövészeket a Tiblesul m-e. magaslatra való visszavonulásra. A Hollócsoportnak két ellentámadása az ellenség által megszállt a Bitca Arsunilortól nyugatra emelkedő magaslatra nem járt sikerrel és a Corbului magaslatra volt kénytelen visszavonulni.

Az ellenségről alkotott általános benyomás az volt, hogy a támadószándék egyes frontrészek ellen még meg van és úgylátszik, hogy az ellenség a Barwick- és Szabó-csoport között akar áttörni. A hadifoglyoktól kapott különféle értesülésekből is, küszöbön álló orosz támadásra lehetett következtetni. A hadtest északi szárnyával szemben erősebb orosz nyomás vált érezhetővé. Az a veszély, hogy ezt a szárnyat benyomják, mindig tisztábban lett észrevehető.

Mialatt a fronton a nap folyamán ez az aggasztó helyzet kifejlődött, megérkezett az 1. hadseregparancsnokság következő várt parancsa:

„A bajor 10. gyaloghadosztályt a XXI. hadtest alá rendelem, Tölgyes és a falu mindkét oldalán elterülő magaslatok elfoglalása végett. A hadosztályt egységesen állítsa harcba."

Az előkészületek azonnal kezdődjenek, hogy a támadás minél elébb megtörténhessék. A kifürkészés feltűnés nélkül történjék, nehogy az erősítések tervezett harcbavetése idő előtt kitudódjék. Az ellenség megtámadása tehát meglepetés-

szerű legyen. Gondoskodni kell róla, hogy a szomszéd csoportok kifogástalanul támogassák a támadást.

A támadás befejezése után a 10. gyaloghadosztály nem hagyható meg a XXI. hadtest szakaszán; ennélfogva az elfoglalt állások műszaki megerősítését azonnal elő kell készíteni. A XXI. hadtesthez a hadseregparancsnoksághoz beosztott Watzdorf őrnagyot rendelem összekötőtisztül, aki mint a Heeresfrontkommando híradó tisztje is, ennek közvetlenül tartozik jelentést tenni.

— · —

A fenti parancsnak az a mondata, hogy: „egységesen állítsa harcba", a hadtestparancsnokság törzsénél nagy örömöt okozott. Az 1. hadsereg ezzel azt a tervet hagyta jóvá, melyet a hadtestparancsnokság már október 24-én Randa vezérkari alezredesnek kifejtett.

Este megérkezett a 10. gyaloghadosztály, amely 3 gyalogezredből (3—3 zászlóaljjal), bőséges géppuskás csoportokból, 9 ágyús- 3 tarackos ütegből (4—4 löveggel), továbbá nehéz, közepes és könnyű aknavetőkből állott. A 16. ezred két zászlóalja Bélbortól északra a XI. hadtestnél volt.

A 10. gyaloghadosztály parancsnokát — Burghardt tábornokot — a hadtestparancsnok személyesen és kimerítően tájékoztatta, úgy a hadtest helyzetéről, mint a 10. gyaloghadosztályra háramló feladatokról és a következő írott parancsot adta át neki, mely a fent említett hadseregrendelkezés kiegészítéséül szolgált:

1. A helyzettel számolva, minél előbb meg akarom indítani a támadást. Kívánatos lenne november 7-én megkezdeni.

A hadosztály jelentse, hogy az előkészületek addig befejezhetők-e? Ellenkező esetben jelentse a lehető legkorábbi időpontot, melyet akkor látok elérkezettnek, amikor a géppuskák és a meredektüzű tűzérség megérkeztek és tüzelésre készen állanak. Ez előreláthatóan november 8-ig elérhető.

2. A hadosztály főerejével Nagyrész t.-1368 Fagycel 1380 területén, egy-egy csoporttal Melegmező sarkánál és az 1330 magaslaton Nagyrész t.-től északkeletre készen álljon, hogy Batca rotundán át a Bistriciaoravölgyig végrehajthassa a lökést.

3. Az előcsapatok még 5-én gondoskodjanak az említett területek biztosításáról.

4. Két hegyi üteg ($\frac{3}{12}$ és $\frac{1}{15}$) a hadosztály rendelkezésére áll; ezek közül a $\frac{3}{12}$-nek 6-ának delétől kezdve Közrész t-nél kb. 9 kmre Borszéktől északnyugatra, az $\frac{1}{15}$-nek pedig 6-án Ditrón kell állnia.

A 37. és 72. hadosztály tűzérségének közreműködése a támadás területén, az ottani javaslatok beérkezése után, lehetőleg kiadósan fog alakulni és pontosan szabályoztatik.

5. Anyagi segítség és kiútalások iránti kérelmeknek, amennyiben még nincsenek folyamatban és ezeknek megfelelni valamiképpen lehetséges, a hadtestparancsnokság eleget fog tenni.

A 10. gyaloghadosztály hiányzó két zászlóalja a 7. hadseregtől már útban van. Megérkezésük ideje a lökés megkezdését semmiképen se befolyásolja.

6. Ezen pontokra adott válasz után, amelynek beérkezésére minél előbb számítok, megteszem a további részleges rendelkezéseket."

A 10. gyaloghadosztály két zászlóalja tárgyában, amely a 7. hadsereg körletében, a XI. hadtestnél volt, két sürgöny érkezett, még pedig az 1. hadsereg parancsnokságától. A 16. gyalogezred két zászlóalja előreláthatóan 8-án délben Dragoiosáról Bélborba indul. Ottani élelmezéséről és elhelyezéséről a XXI. hadtest gondoskodjék. A zászlóaljakat azután a 10. gyaloghadosztályhoz juttassa.

A XI. hadtestparancsnokság hasonló sürgönyt küldött a XXI. hadtestparancsnokságnak.

A 8. bajor gyaloghadosztálytól, amelynek még előbbi kimerítő parancsa volt a XXI. hadtesthez való esetleges útbaindítás előkészítését illetőleg a következő sürgöny érkezett:

A hosszú út miatt, az 1. hadsereg parancsnoksága a gyalogoló részeknek még egy menetnapot adott.

Megérkezésük tehát este 8 óra előtt nem volt lehetséges.

November 6.

„A hadtest általános helyzete — mint azt a napló mondja — nem volt rózsás. Ott ahol a front mögött erősítések vannak — a 37. és 72. gyaloghadosztály között, ahol a bajorok felvonulnak — az ellenség nem támad; ahol gyengék vagyunk és nem segíthetünk magunkon, ott támad."

A hadtestparancsnok mindamellett állhatatosan megmaradt elhatározásánál, hogy a 10. gyaloghadosztályt nem erősítésül, hanem zártan, mint támadóerőt használja fel.

Események: A csapatok az új állásokat az éjszaka folyamán elfoglalták. A 6-ára virradó éjjelen az ellenség nem zavart bennünket. Reggel a 72. gyaloghadosztály jobb szárnya ellen erős támadás indult, mely miatt ezt a szárnyat vissza kellett húzni. Ugyanakkor a Holló-csoportot (Adorján) három heves támadás érte, de mind a három az ellenség véres visszaverésével végződött. Délfelé különféle hadifogolyvallomá-

sokból értesültünk, hogy Tölgyesre és környékére két gyaloghadosztály érkezett, amelyek a következő reggel a Putnavölgy mindkét oldalán fognak támadni.

Délután a Bistriciaora-völgyből északra és nyugatra újabb erős támadás indult, nagy lövegtűzzel az Adorján-csoport bal szárnya ellen, amely mindezek ellenére csak egyes részeit volt kénytelen este visszavonni.

A hadtest helyzete annyiban volt kedvező, hogy 7-én már csak a front lehető megtartása játszott szerepet, hogy azután 8-án az egységes lökést a biztos siker reményében végre lehessen hajtani.

A hősies harcok, melyeket 6-án a 37. honvédgyaloghadosztály részei vívtak, a hadtestparancsnokot arra indították, hogy még aznap este a 37. honvéd gyaloghadosztályhoz és a 72. gyaloghadosztályhoz a következő parancsot intézze:

„A 37. honvéd gyaloghadosztály Adorján-csoportjának bal szárnyán álló csapatok ma a tűzérség által kitűnően támogatva, a fölösszámú ellenség három támadását teljesen visszaverték.

A résztvevő vezetőknek és a legénységnek bátor és állhatatos magatartásáért köszönetemet fejezem ki.

Ez a példa legjobban mutatja, hogy egy gyenge csapat is, amely katonai becsületére ad valamit és fegyverében bízik, számbelileg erősebb ellenséggel szemben is biztonsággal teljesítheti azt a feladatát, hogy egy talpalattnyi hazai földet se enged elveszni. Elvárom a hadtest összes vezetőitől és katonáitól, hogy ez a szép példa őket is mindenütt és minden alkalomkor hasonló tettek végrehajtására buzdítsa."

A hadtest vezérkari főnöke este megvitatta a helyzetet a hadsereg vezérkari főnökével és elérte azt, hogy az utóbbi megfontolás tárgyává tette a hadtestnek a 10. lovashadosztály egyes részeivel történő megerősítését. Ennek következménye az volt, hogy már este 9 órakor az 1. hadseregparancsnokságtól telefonértesítés érkezett, mely szerint a 10. lovashadosztály lövészdandárát és egy ütegét a hadtest Barwik-csoportjának rendelkezésére bocsátja és a leggyorsabban a Gyilkostóhoz küldi. Ennek a lovashadosztálynak maradékából hadseregtartalék lesz Gyergyó Szt. Miklósnál. A lovas hadtestparancsnokság ezzel feloszlik.

A bajor 10. gyaloghadosztály parancsnoksága, amelynek a megbeszélés alkalmával a hadtestparancsnok megparancsolta, hogy támadási parancsának megszerkesztése előtt, személyesen terepszemlét tartson, már 6-án intézkedhetett a 8-án végrehajtandó lökés alapvető rendelkezései dolgában.

Mindkét rendelkezés, a hadtestparancsnok személyes

befolyása és a hadosztályparancsnok által tartott terepszemle, a legnagyobb előnnyel járt. Ezek olyan rendelkezések, melyeket, ha a viszonyok megengedik, sohasem szabad elmúlasztani.

A megtartott terepszemle után, 6-án estefelé, a bajor 10. gyaloghadosztály parancsnoka jelentette, hogy a legszükségesebb támadási előkészületek 7-ig be nem fejezhetők, továbbá, hogy akkor se lehet a legnagyobb erőfeszítéssel és az összes eszközök kihasználásával se arra számítani, hogy a hadosztály összes meredektüzű ágyúi közreműködésre készen álljanak.

Ehhez a jelentéshez a 7-ére kiadott hadosztályparancs volt mellékelve, azzal a megjegyzéssel, hogy a 72. hadosztály és a 37. honvéd gyaloghadosztály tűzérségének közreműködését illetőleg, a javaslatot majd csak a befejezett hírszerzés után terjeszti elő. Ennek a közreműködésnek főszempontját a hadosztályparancs tartalmazza.

A bajor 10. gyaloghadosztály által 6-án kiadott tiszta és szabatos parancs leglényegesebb tartalma ez:

„A hadosztály 7-én folytatja előkészítő mozdulatait, valamint a hírszerzést, a 8-án kezdődő támadáshoz.

Újból útalok arra, hogy az ellenség a német csapatok jelenlétét a támadás megkezdéséig meg ne tudja. Sisakban mutatkozni nem szabad! Óvatosság a felvonulásnál! Tábortüzek, valamint erősen füstölgő tűzhelyek tilosak.

A 6. tartalék-gyalogezred a ⅔ 23. sz. útászszázaddal, esti 7 órától a Piciorul cu Paltinultól nyugatra, a 1177—1141 Putna irányában való támadásra készen áll.

A 8. tartalék-gyalogezred és a 16. gyalogezred egy zászlóalja a 20. gyalogdandár parancsnoksága alatt, befejezte felvonulását Nagyrész t. (1368)—1350 vonaltól nyugatra.

A készenlét területét 8-án reggeli szürkületkor, a hegygerincen 1328 ponttól északra és délre támadásra Bacta rotundán át Obcina irányában ki kell kutatni.

Hadosztály tartalék: a 6. tartalék gyalogezred II. zászlóalja és ⅓ útászszázad, 10 kerékpáros század és lovasszázad Csengellérnél. A tűzérség külön útasítás szerint vonul fel.

A Laporte-tűzércsoport: Nagyrész t. tájékán, 1 nehéz tarackos-, 2 tábori ágyús-, 2 hegyi üteggel.

A Granich-tűzércsoport: (2 nehéz tarackos-, 2 tábori ágyúsüteg) és a Szabó-csoport tűzérsége, a Putna-nyereg területén és tőle délre.

Az összes ütegek reggel 8 órára tüzelésre készen álljanak. A nehéz tarackok belövése 7-én nem engedhető meg. A 37. honvéd gyaloghadosztály tűzérsége Holló vidékéről támo-

gatni fogja a támadást a Batca rotundára. Ehhez a parancshoz egy a kölcsönös helyzetet 5-én este mutató vázlat volt mellékelve, ezzel a megjegyzéssel: Az ellenség Szabó ezredesnek a Putnavölgy mindkét oldalán álló osztályait megtámadta és visszaszorította; a támadás folytatásával számolni kell. A Szabó-csoportnak a Paltinis magaslati vonalat (1339) —1168—1020, ha lehetséges; a Vithavas (1389)—1390 — Hágótőalja vonalat pedig feltétlenül tartania kell. (A hadtestparancsnokság útasítása szerint.)

A 37. honvéd gyaloghadosztály és a 72. gyaloghadosztály megkapta a hadtestparancsnokságtól a szükséges parancsokat, hogy miként viselkedjék a 10. bajor hadosztály támadása alkalmával. A legfontosabb mozzanatokat csak vezérszavakban idézem:

„A Batca rotundára intézendő támadásra mind a három hadosztály előkészíti a tüzelést. A Szabó-tűzércsoportot a 10. gyaloghadosztály alá rendelem.

A legfontosabb az, hogy a 10. gyaloghadosztályhoz csatlakozó gyalogsági szárnyak, a támadó hadosztály előnyomulásának érdekében mindent megtegyenek és az ellenséget legalább is rögzítsék maguk előtt.

A Szabó-csoport V. 62. zászlóalját a 10. gyaloghadosztállyal egyetértve, este 7 óra felé német csapatok váltják fel. Ezt a zászlóaljat a Szabó-csoport jobb szárnyának megerősítésére kell felhasználni."

November 7. A napló ezt a napot így jellemzi: „Ma a frontot tartani kell. Holnap mi támadunk, akkor pedig minden máskép lesz."

A nap eseményei, noha a készenálló csapatoknak legalább részben való harcbavetését kívánatossá, sőt sokszor nagyon is szükségessé tették volna, nem tudták megingatni, a hadtestparancsnok elhatározását és akaratát, mely szerint csakis egységesen akart támadni. Az 1. hadsereg parancsnokságához intézett jelentések, amelyek a csapatoknak több helyen történt hátrálásáról és az északi szárnyat fenyegető veszélyről szóltak, azon következménnyel jártak, hogy a hadseregparancsnok a hadtestparancsnokot személyes megbeszélés végett, a távbeszélőhöz rendelte. Arról akarta meggyőzni, hogy a front sok részén észlelhető aggályos hátrálás az új csapatok egyes részeinek harcbavetését tanácsossá tenné. Ezen a téren a két parancsnok nézetei eltérőek voltak. Ebből heves szóváltás támadt, mely azzal végződött, hogy a hadtestparancsnok teljesen szabad kezet kapott az alája rendelt csapatok felhasználására.

A nap eseményei a 72. gyalog hadosztálynál. A hadosztály jobb szárnyával szemben az ellenség nem volt különösen

tevékeny, azonban tekintélyes erő nyomult előre, Balasa nyaka irányából a magaslatokon át délfelé. A Szabó-csoportnál a 4. dsidás ezred lövész osztagát Paltinisen átkarolva megtámadták és először a Somloy p. (890)-ra kényszerítették visszavonulni. Azután Vithavasnál hátrább kellett húzni. A Paltinistől keletre levő 1. huszár ezred lövészosztagát, amelynek szárnya és háta volt veszélyben, sietősen Laposfejére kellett visszarendelni. A 10. lovas hadosztály lövész osztaga, az üteggel együtt, továbbá a 4. dsidás és az 1. huszárezred lövészosztagai, utasítást kaptak, hogy Vithavas-Laposfeje hatalmas gerincét védelmezzék.

37. honvédgyaloghadosztály. Az Adorján-csoport ellen tegnap este megkezdett támadás ma nagy eréllyel tovább folyt, úgy, hogy a csoport csapatait a Korhant-Corbolin vonalig vissza kellett vonni. Veszteség kb. 550 ember. Az Adorján-csoporttól északra Raissky dsidás-alezredes alatt újjá alakított csoport (2 zászlóalj honvéd, a 7 dsidás ezred lövészei és a 3. dragonyos ezred lovasosztályának egyes részei), mely reggel a Tilbesul mr.-tól déli irányba nyúló lejtős hátat a Bistriciaora-völgyig, azután az ettől nyugotra eső tetőket megszállva tartotta, egy erőteljes északra átkaroló támadás és a Bélbor-csoport áttörése következtében, kénytelen volt az eredetileg keleti irányú arcvonalat északira átváltoztatni. Ellenséges behatás alatt, nehéz hegyividéken, bizony nagyon nehéz mozdulat.

Bélbor felé a nap folyamán 3 oldalról mindig növekvő támadás fejlődött; erős lovasság is észlelhető volt, úgy, hogy a hadtest északi szárnyát komoly veszedelem fenyegette.

Az ellenség most leírt sikere és a hősiesen küzdő csapatoknak többnyire veszteséges harcok árán a nap folyamán kikényszerített visszavonulása ellenére, a hadtestparancsnok azon elhatározásánál maradt, hogy a 10. gyaloghadosztály egyetlen emberét sem veti harcba erősítés céljából.

Ezt az elhatározást az 1. hadseregparancsnoksággal abban a pillanatban közölte, midőn az orosz III. lovas hadtest Bélbornál az áttörést megkísérelte és a XXI. hadtestparancsnoksághoz olyan hírek érkeztek, hogy az ellenséges lovasság már Maroshévizen van. Ez a hír, szerencsére, a valóságnak nem felelt meg.

A korábbi elhatározáshoz való szilárd ragaszkodás hozta meg a hadtestnek a győzelmet.

Most még egy a hadtestparancsnokságnál 7-én felvetődött hadműveleti taktikai kérdést szeretnék szóvátenni, mert egy érdekes, történelmi alapon álló, megbeszélés alapja lehetne.

Mint már előbb említettem, november 5-én a XI. hadtest

értesítette a hadtestparancsnokságot, hogy a bajor 16. gyalogezred két zászlóalja a 8-án Bélborra érkezik, a XXI. hadtest rendelkezésére.

A 37. honvéd gyaloghadosztály 7-i helyzete és a hadtestparancsnok 8-i szándéka folytán, a két zászlóalj menetének szabályozása vált szükségessé.

Ugyanis két lehetőség volt. Vagy közvetlenül Bélborra, vagy a M. Vamanulon át a Bélbor felé törekvő lovasság hátába irányítjuk a két zászlóaljat.

Az első felfogás vezérelte a hadtest vezérkari főnökét. a XI. hadtesthez intézett távirat fogalmazásánál:

„Felkérem, hogy a 16. gyalogezred két zászlóaljának menetét akként szabályozza, hogy még 8-án délelőtt Bélbort elérjék és az ottani parancsnokkal, Benczur alezredessel, tüstént érintkezzenek. Minthogy az ellenség biztosítékainkat a Piatra-Luparu-M. Vamanul vonalra szorítja, a zászlóaljaknak harci menetben kell jönniök. Ha a közvetlen útat (Dragoioasa-Bélbor) az ellenség elzárta volna, nyugatra kell letérni. A Szék p. völgyének északi szélét a 964 magaslati pontnál, ezen vonal elzárása céljából, feltétlenül el kell érni.

Hadműveleti szempontból tüntető tüzelést kérünk a XI. hadtest déli szárnyán 8-án 7 óra 30 perctől délig. A rendelkezésekről minél előbb értesítést kérek."

A 37. honvédhadosztályt hasonlóképpen értesítettük azzal a megjegyzéssel, hogy a két zászlóalj menetére vonatkozó híreket mindig közvetlenül a hadtestparancsnokságnak jelentse.

Minthogy a hadtestparancsnok távol volt, az ügy nagyon sürgős volta miatt ezen sürgönyöket mindjárt el is küldötték. A hadtestparancsnok visszatérve, utólag jóváhagyta ugyan ezen sürgönyöket, de azt a véleményét nyilvánította, hogy mindkét zászlóaljat a M. Vamanulon át, a bélbori ellenség hátába kellett volna irányítani.

Nem szólva mindkét megoldás harcászati-hadműveleti érdekességéről, mert mindkettő mellett és ellen sok érv és ellenérv szól, nagyon érdekes látni, hogy a nézeteltérés a törzsnél uralkodó szerencsés viszonyt legkevésbbé sem zavarta meg, és a parancsnok, kitől távol állott a már egyszer elküldött sürgönyök utólagos megváltoztatása, az összes később kiadott fogalmazványokat, melyek ebben a tovaszövődő ügyben elő lettek terjesztve, kizárólag vezérkari főnökének már egyszer jóváhagyott álláspontjából ítélte meg, nehogy a parancsolás annyira szükséges egységessége valamiképpen megzavartassék.

A vezérkari főnök, akinek úgyszólván életfeltétele volt parancsnokának sikere, ennek távollétében nem vállalhatott

nagyobb kockázatot és azért határozta el magát a kevésbbé veszélyes, de a helyzetnek teljesen megfelelő álláspontra és ezt az idő rövidsége miatt megis valósította.

A hadtestparancsnok, mint főfelelős, a vakmerőbb tervet akarta és meg is tudta volna valósítani. Ő vállalhatta volna a kockázatot. Azt akarta, hogy a két zászlóalj ne ereszkedjék le az Alusinul magaslatról (1440) Dragaiosatól délre a bélbori medencébe, hanem hatoljon előre azon a gerincen, mely az Alusinulról a M. Vamanul—Piciorul Laparun át délre húzódik.

Anélkül, hogy azon érdekes részleteknek tárgyalásába bocsátkoznám, melyek a két zászlóalj Bélborra indulásával függenek össze, csak azt akarom megemlíteni, hogy a XI. hadtest egy hegyi üteget és egy osztrák-magyar géppuskás osztagot rendelt a bajorok alá és a 37, honvéd gyaloghadosztályparancsnokságát megbízta, hogy a bajorok szárnyának védelme céljából a M. Vamanult foglalja el. Egyidejűleg a XI. hadtestnek nyugati irányban, a 11. lovas hadosztálynak a M. Vamanultól északra, nyugati irányban, Gluduluira tüntetnie kell.

A Benczur-csoport, amely Bélbor mellett volt, ezen a területen nagyon fel volt aprózva, egyes részei a Bélbortól délre eső magaslatokra, mások ettől a helységtől nyugat felé vonultak vissza, úgy, hogy sem a 37. honvéd gyaloghadosztály, sem a hadtestparancsnokság nem tudott tiszta képet alkotni magának erről a csoportról. A 7-én este fennállott valószínű helyzet a 4. vázlatból látható.

7-én délután 6 órakor az 1. hadsereg parancsnokságától azon értesítés érkezett, hogy a bajor 8. tartalék-hadosztály november 8-án, a Brassó mellett lévő részekkel (3 zászlóalj és a tűzérség zöme) Szalamisz—Maroshévíz területén — tehát a XXI. hadtest északi szárnya mögött — mint a Heeresfrontkommando tartaléka, gyűlik össze; továbbá, hogy a 10. lovas hadosztály lovasdandára 8-án délelőtt 9 órakor Ditrótól közvetlenül keletre, mint hadseregtartalék készen álljon.

A bajor 10. gyaloghadosztálytól 7-én délután 3 óra 30 perckor érkezett meg a javaslat a XXI. hadtest hadosztályainak közreműködését illetőleg.

A hadtestparancsnokság az említett javaslat alapján délután 4 órakor a 72. és a 37. hadosztályhoz, valamint a bajor 10. gyaloghadosztályhoz a következő egybehangzó sürgönyt küldötte:

„10. bajor hadosztály holnap, 8-án támad. Mindenekelőtt Batca rotunda, M. Obcina, Batca Denulinor terület elfoglalását tervezem."

A közreműködésre ezt rendelem el:

I.. *37. honvéd gyaloghadosztály.*

1. Biztosítja a 10. hadosztály bal szárnyát és leköti az ellenséget. Ezen célból 1189 illetőleg 1153 ellen, a tűzérség élénk támogatásával, előre kell nyomulnia. Kezdete holnap reggel 8 órakor. Korhantnak biztosítva kell maradnia.

2. A tűzérség megakadályozza, hogy az ellenség holnap délelőttől kezdve Singerosa—Baraszó vidékéről újabb erőt hozzon a 10. hadosztály bal szárnya ellen.

3. A 10. hadosztályt valamennyi számbavehető üteg tüze támogassa, még pedig:

a) Batca rotunda északi részére 40 percig;

b) 1034 magaslatra. Kezdetéről és tartamáról a 10. hadosztály a 37. honvéd hadosztályt közvetlenül értesíti;

c) Valamennyi elérhető ellenséges üteg lekötése, amelyek a 10. hadosztály ellen működhetnek. (A legkeletibb kb. 1.5 km-re lenne a 664 magaslattól.)

II.. 72. *gyaloghadosztály.*

1. A Szabó-csoportot ma este 6 órától kezdve harcászatilag a 10. hadosztály alá rendelem.

2. Az ellenség előrehatolását, Paltinis t. felől *meg kell akadályozni,* ha az újramegszállás nem sikerülne. Ha sikerül, akkor holnap délben 1292 felé kell előrenyomulni.

3. A Zsedany t. völgy elzárása ellenséges eltolódások meggátlása céljából, további intézkedésig a hadosztály ott tevékenykedő egész tűzérségének főfeladata.

Hogy képet nyujtsak arról, hogy a 10. bajor hadosztály hogyan hajtotta végre a hadtest parancsait, szószerint közlöm a hadosztály rendelkezését:

1. Az *ellenség* ma a 72. hadosztály bal szárnyát a Lapostető—Vithavas—1168 pont közötti vonalra szorította vissza.

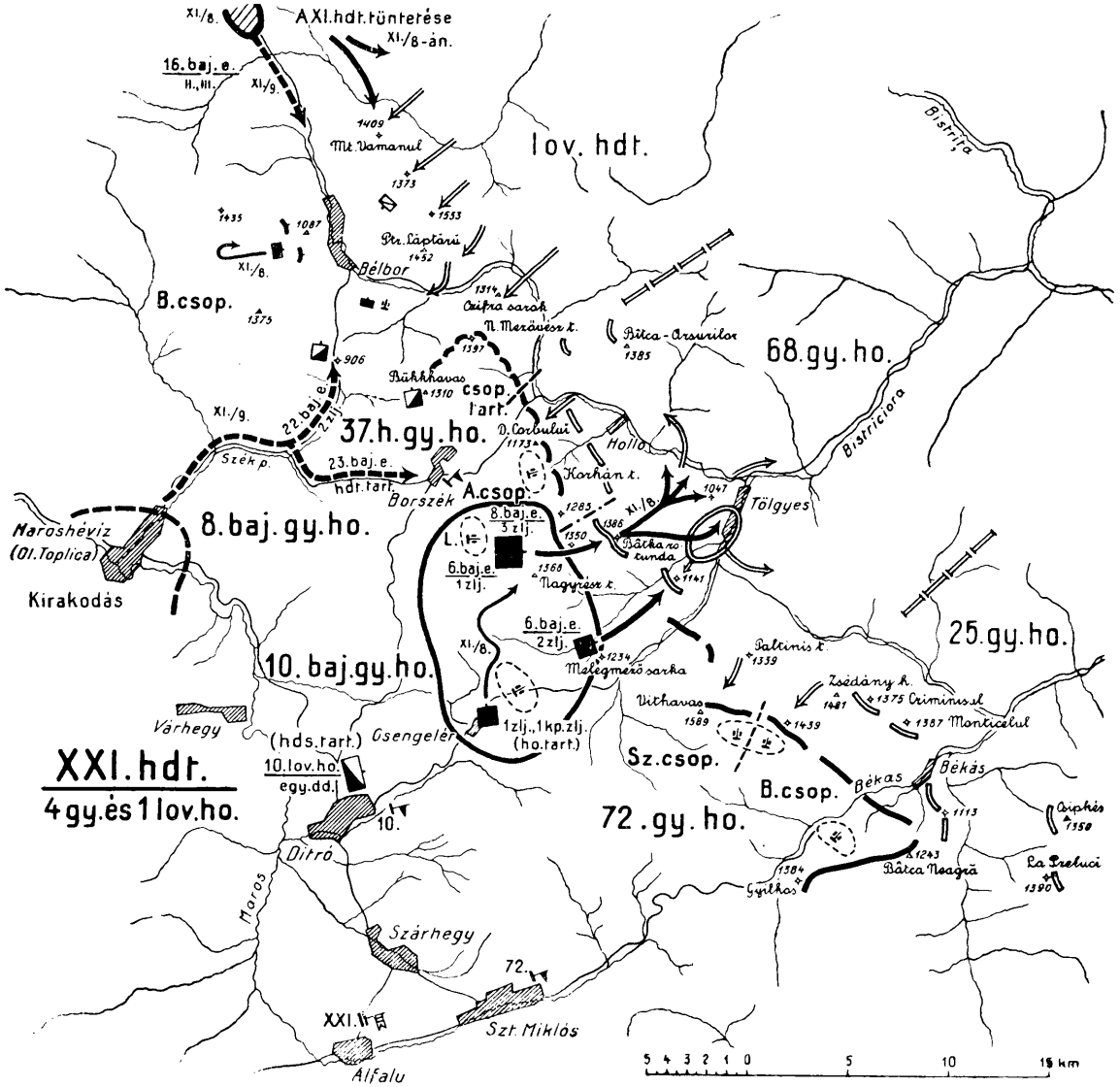
A hadosztály arcvonala előtt és a 37. honvéd hadosztály jobb szárnyán a helyzetben nem állott be lényeges változás.

2. A *Szabó-csoportot* a hadosztály alá rendelték. Ennek az ellenség további előrenyomulását Paltinistól a Putnavölgy felé feltétlenül meg kell akadályoznia, és a 7-ről 8-ára virradó éjjel Somlyópataktól keletre állásba kerülő ütegeket kell fedeznie. Ezen célból a Vithavas — 890 pont — 1168 pont vonal feltétlenül tartandó.

3. A Szabó-csoportnak ezt a ténykedését Gramich ezredes tűzércsoportja és a 72. hadosztály tűzérsége támogatja. Ennek 3 üteg 8-án reggel a Lapostető—Vithavas vonalon fog állani. A bajor 6. gyalogezred egy századát és 6 gépfegyverét a Szabó-csoport alá rendelem.

A csoportnak a Putnavölgytől nyugatra felszabadult részeit hajnalkor a jobb szárnyra kell áthelyezni.

A bajor 6. tartalék gyalogezred előrenyomulása után, a

4. vázlat. — A XXI. hadtest helyzete november 7-én este.

Szabó-csoportnak még a Putna és Nagyrész p. között álló részei Somlyópataktól keletre, mint csoporttartalék gyűlnek össze.

4. *Baligand harccsoport.* (6 tart. gyalogezred, I. és ¾ III. zászlóalja, 1. 2. géppuskásszázad) a Piciorul—Paltinulról fejlődve, birtokába keríti az 1141 pont mindkét oldalán elterülő magaslatot.

5. *Gramich tűzércsoport.* (Szabó osztrák-magyar tűzércsoportja, 3½ bajor tábori ágyúsüteg, 2 nehéz tábori tarackos- és két könnyű tábori tarackos üteg) feladata:

1. A 6. tart. gyalogezred előrenyomulásának támogatása és jobb szárnyának fedezése.

2. A Szabó-csoport támogatása, Paltinis irányából jövő ellenséges támadások elhárítása alkalmával.

3. Meier ezredes harci csoportjának támogatása, a Batca rotunda magaslat és később az 1147 magaslat ellen irányított roham előkészítésénél közreműködve. A rohamot előkészítő tüzelés kezdetéről és tartamáról a hadosztály a Gramich csoportot értesíteni fogja.

4. A nehéz ágyúsüteg zárótüze a választútra Gy. Tölgyesről északra.

5. Egy fél hegyi ütegnek reggel 6 órára, a 6. tart. gyalogezred parancsnokának rendelkezésére, a Piciorul cu Paltinulra kell érkeznie.

6. *Meier ezredes harccsoportja* (8. tart. gyalogezred; I/16 gyalogezred ¾; II/6 tart. gyalogezred; 20. útász-század; a Laporte-tűzércsoport + 1 nehéz-, 2½ könnyű tábori tarackos- és 3½ tábori ágyúsüteg, valamint az osztrák-magyar 3/12 és 2/4 hegyi üteg.

Feladat: A Batca rotunda magaslatainak elfoglalása, bezárólag az 1147—1034 magaslatig.

Végrehajtása: Készenlét a támadásra hajnalban N. Benes vidékén. A Laporte-csoport belövése. Ezzel kapcsolatban hatásos lövés a Batca rotundára egy óra hosszat.

A lövegtűz tartama alatt a gyalogság olyan közelre jőjjön, amennyire csak tűzérségünk hatása engedi. Az egyformán igazított órák szerint a lövegtűz előirányozása és roham.

Mint első támadási szakaszt az 1145—1314—1270—1121 vonalat kell elérni.

Főáttörési hely: 1314 (Batca rotunda).

A kötelékek rendezése és a támadás folytatásához való tagozódás a második támadószakasz megszerzése (1147—1171—1034 pont).

Ezalatt a Laporte-tűzércsoport előkészíti a tüzelést a második támadási szakaszra (főnyomaték 1171-re).

A tűzérség részeinek lépcsőzetes előremenetele. A gyalog-

ság előrenyomulása rohamtávolságra, a tűzérség tüzének védelme alatt.

A lövegtűz elirányozása és roham egyformán igazított órák szerint.

Az 1034. magaslat tartása és berendezkedés védelemre. A támadás előrevitele az 1147-től Kis Obcináig szorgalmazandó.

A Laporte-csoport főfeladata a két szakasz megszerzése után: Ellenséges ellentámadás elhárítása, záró tűz a völgyre és a válaszútra Gy. Tölgyestől északra.

A 37. honvéd gyaloghadosztály a XXI. hadtestparancsnokságtól útasítást kapott, hogy reggel 8 órától kezdve az 1133 pont ellen nyomuljon.

Tűzérségének:

a) meg kell akadályozni az ellenség előrenyomulását Singerosa—Baraszó vidékéről a 10. gyaloghadosztály szárnya ellen.

b) a rohamot előkészítő lövésben az első szakasz ellen az 1270-en, a második szakasznál az 1034-en közre kell működnie.

A rohamot előkészítő lövés kezdetéről és tartamáról a 37. honvéd gyaloghadosztály a 10. gyaloghadosztálytól kap értesítést.

A bajor 20. gyalogdandár a 10. hadosztály parancsnokságának idejében jelentse, hogy mikor kezdhető meg a Laporte-tűzércsoport rohamelőkészítő lövése.

7. Mint *hadosztály tartalék* Csengelléren marad: a 6. gyalogezred 1 százada, 3/5 chevaux-legers ezred, 10. kerékpáros század; 89. könnyű géppuskás csapat és 1/3 23. útász század.

8. A hadosztálytörzs Ditrón marad.

9. Ezt a parancsot kiadom: . . . . . , , , .

Ezzel november 7-én a XXI. hadtestparancsnokságon kívül, a Heeresfrontkommando, az 1. hadseregparancsnokság és a XI. hadtestparancsnokság részéről is minden megtörtént, ami a XXI. hadtest november 8-i sikerét biztosíthatta.

Az október közepe óta állandóan hősiesen harcoló 72. és 37. hadosztály november 7-én a sokkal erősebb ellenség előrenyomulását megfékezte. Ezek a hősök teljes dicséretet érdemelnek!

A helyzet már egy kissé ki volt egyensúlyozva. Az ütőerő érintetlenül és gyengítetlenül állott, *„ugrásra készen,"* az arcvonal mögött.

Az egész hadtestben senki sem kételkedett a győzelemben. A napló 7-én a következő mondattal végződött:

„Stolzenberg német nagyvezérkari alezredes, mint a

német legfelsőbb hadvezetőség összekötő tisztje, a hadtestparancsnoksághoz érkezett.

Látszik, milyen fontosságot tulajdonítanak arcvonalszakaszunknak."

A tölgyesi csata.[6]

(November 8.)

Mielőtt a XXI. hadtest ezen dicső napjának eseményeit elbeszélnők, az északi szárny viszonyait kell közelebbről megvilágítanunk, mert ezek a hadtest rendelkezéseit nagyon befolyásolták.

Számolva a hadtest általános helyzetével, 8-án, midőn a bajor 10. hadosztály ékszerűen az ellenséges arcvonalba hatolt, szükségesnek látszott, hogy az északi szárnyra fokozottabb figyelmet fordítsunk, mert ott csak Benczur alezredes nagyon gyenge csoportja állott. (2½ nagyon gyenge zászlóalj, összesen 8 századdal, ¼ lovas század és 2 üteg).

Az északi szárny ellen az orosz III. lovas hadtest már 7-én mindig növekvő erővel hatolt előre és aggasztóan fenyegette.

A hadtestparancsnokság jól tudta, hogy ennek a szárnynak védelmére éppen 7-től kezdve, az ottlevőnél nagyobb erő lenne szükséges. Mégis le kellett mondania ennek a csoportnak megerősítéséről, mert a rendelkezésre álló erő alig volt elegendő arra, hogy az orosz XXXVI. hadtestet féligmeddig feltartóztassa. Csak a 10. hadosztály állott rendelkezésére, melyhez azonban, mint már többször említettem, a hadtestparancsnok nem akart nyúlni.

A Benczur-csoport feladata nagyon nehéz volt. Csekély erő, a fedezendő oldal nagy mélysége, északról délre nyúló hatalmas hegyhát, mely Bélborral egy magasságban élesen keletre — tehát az oroszok ellen — hajlik és amelynek déli lejtőjén Tölgyesről Bélborra visz az út. Mindezzel számolni kellett.

Valóban a Benczur-csoport 7-én a M. Vamanultól az említett völgybe vezető útig, nyolc kilométernyire arcvonalon, meglehetősen szétszórtan volt csoportosítva, minek következtében sehol sem lehetett komoly ellenállásra gondolni. Mindent fedezni annyi, mint semmit se fedezni.

Este 7 órakor a csoportot a völgybe vezető út elhajlásánál Bélbortól kb. 3 km-nyire keletre áttörték, minek következménye az volt, hogy a hősiesen küzdő Raissky-csoport (a 37. hadosztály bal szárnya) kénytelen volt bal szárnyát,

[6] 4. vázlat.

keletre nézőből északra néző arcvonalra, nehéz hegyes terepen, visszavenni.

Benczur alezredes, csapatainak az állás déli részében lévő maradványával, a N. Rakotyásra, Bélbórtól délkeletre vonult vissza: a 3. dragonyosezred lovasosztályát, mely 7-én hozzá lett beosztva, a Székpatakvölgy északi kijáratára, a 946 ponthoz irányította. Az a rész, mely messze északra a M. Vamanul tájékán volt, 7-én, mikor magát az orosz kozákszázadoktól bekerítve látta, Bélboron át, a helységtől nyugatra elterülő magaslatokon vonult vissza. Ezalatt 4 ellenséges lovasszázad és állítólag gyalogság is, bevonult Bélborba.

8-án reggel az ellenség megszállva tartotta a terepet Bélbortól délre, nyugatra és keletre. A nyugati szélről az ellenség a Bélbortól nyugatra eső megszállt magaslatokra ellentámadást intézett: az ottani honvédgyalogság nyugatra egy magasabban fekvő csúcs felé tért ki.

Ilyen volt az északi szárnyon a helyzet, amelyet a hadtestparancsnokság csak 9-én délelőtt tudott meg. A két bajor zászlóalj menetéről (Dragoiosatól Bélborba) mitse tudott.

A hadtestparancsnokság további rendelkezéseit, az északi szárny védelmét illetőleg, később tárgyaljuk.

Most térjünk vissza a főeseményhez, az áttöréshez.

* *
*

November 8-a a régen óhajtott támadás napja, tiszta, hideg téli nap volt.

A derék, valóban hősiesen küzdő 72. és 37. hadosztály csapatai, beleértve az osztrák-magyar és lengyel lövészeket, s a lovashadosztályok lovas osztályait is, a sokkalta erősebb ellenségnek minden támadását visszaverték. Különösen ki kell emelni Raissky dsidás alezredes csoportját, melyet az 1397 m. magas Mezővészen több zászlóalj kilencszer támadott meg, de valamennyi támadást az oroszok nagy veszteségével visszaverte. A 3-as dragonyosok, 1-es huszárok és 7-es dsidások a hős honvédekkel egyesülve küzdöttek.

A bajor 10. hadosztály támadása pontosan a 7-én kiadott parancs szerint lett végrehajtva. Délelőtt 11 órakor a rohamot előkészítő lövés be volt fejezve s 11 óra 45 perckor a Batca rotunda és az északra és délre csatlakozó csúcsok a hadosztály birtokában voltak. A négy zászlóaljnyi 270. orosz gyalogezredet annyira megrázta a hatalmas lövegtűz, hogy amidőn Meier ezredes 3 zászlóaljjal meglepte, már csak nagyon gyenge ellenállást fejtett ki.

A támadási rendelkezéseknek megfelelően, ez a csoport délután 4 órakor elérte a 2. szakaszt, még pedig a N. Obcina magaslatot, a Nagyrész p. völgyéig, ahol az ellenség erősíté-

seket vetett harcba, azután a Batca Denulinor magaslatot. Ezzel a Bistriciora völgytől közvetlen délre húzódó gerincvonal birtokunkban volt, úgy hogy a Singerosa melletti völgybe vezető útat géppuskával lehetett lőni.

A Baligand-csoport, a 6. tart. gyalogezred 1¾ zászlóaljával, amelyeknek a Melegmező sarka-hegyháton, Piciorul cu Paltinulon át, egyes részekkel a Putnavölgybe kellett előre nyomulnia, küzdelem nélkül elérte Piciorul cu Paltinult. Ezen a magaslaton tovább előrenyomulva, 271. gyalogezredének főerejét vezette ellene harcba az ellenség s így az előrenyomulás az 1147 magaslatra holtpontra jutott. A Putnavölgyben csak Reczefalvát birta elérni, mert az ellenség ott makacsul ellenállott.

Az ellenségről a következő képet nyertük: A 37. honvéd gyaloghadosztály jobb szárnya előtt a 269., a Meier-csoporttal szemben a 270., a Baligand-csoporttal szemben a 271. ezred állott; a 272. ezredet pedig mint hadosztálytartalékot délután Tölgyesen állapították meg. (Hadifoglyok állításai ezt az észleletet igazolták.)

Az ellenség át volt törve. Azokat a részeit, melyek a Baligand-csoporttal állottak szemben, 8-án este az elvágás veszélye fenyegette, mert a Meier-csoport a Putnavölgynek a Bistriciora völgybe nyíló torkolata melletti magaslatokon állott. A tűzérség a Tölgyes-hágón átvezető útra tüzelt. A Putnavölgyet gyalogság zárta el.

Mielőtt a további eseményeket és rendelkezéseket taglalnám, behatóan akarom fejtegetni a hadtestparancsnok fontolgatásait és intézkedéseit, a hadtest északi szárnyának biztosítása végett.

November 8-án délelőtt 9 órakor érkezett az 1. hadseregparancsnokságtól az értesítés, a még aznap érkező bajor 8. tart. hadosztály 3 zászlóaljáról. Ez így hangzott: Ma háromórás időközben Maros-Hévízre (Ol. Toplica) és Gy. Várhegyre érkezik: a 16. gyalogdandár törzse, a 22. tart. gyalogezred 2 zászlóalja és a 23. tart. gyalogezred 3 zászlóalja.

A 8. tart. tábori tűzérezred egy vonaton, a podgyász, a géppuskás alakulatok és a felsorolt zászlóaljak és törzsek lovai több vonaton érkeznek.

A gyalogság szállítmányai csak lovak nélküli tábori konyhákat, és a kirakás napjára egy élelmi adagot visznek magukkal.

Minden más előkészületet a XXI. hadtestnek kell megtennie. Főképpen: szekerek, lovak, málhásállatok és a kirakodó állomáson az élelmezés előteremtését. A 16. gyalogdandár parancsnoka gépkocsin érkezik a XXI. hadtestparancsnoksághoz.

A hadtestparancsnokságnak a bal szárny mögé érkező 8. bajor tart. hadosztályra vonatkozó gazdászat-közigazgatási intézkedéseit nem tárgyalom, de annál inkább fejtegetem a hadműveleti és harcászati helyzetet az északi szárnyon.

Délután 6 óráig a hadtestparancsnoksághoz nem érkezett hír sem a XI. hadtesttől útbaindított két bajor zászlóaljról, sem a 14. II. honvéd zászlóaljról, mely Bélbortól nyugatra a magaslatokon volt. A Benczur-csoport gyenge maradványától, mely Bélbortól délre állott, nem lehetett azt várni, hogy egy orosz támadásnak ellenálljon.

A 37. honvédhadosztály bal szárnya a N. Mezővész t.-en nagyon gyenge volt. Az ottani csapatok az eddigi összes támadásokat heves küzdelmek után visszaverték ugyan, de a hadtestparancsnok nem volt meggyőződve róla, hogy a támadásoknak állandóan ellen birnak-e állani. A hadosztálytartalék előre küldése a 37. honvédhadosztály megsegítésére, nagyon sürgősnek mutatkozott, mert az előbb említett magaslaton csak egy lövészszázad volt. A 37. honvédhadosztály bal szárnya nagyon gyenge volt. A Benczur-csoport Bélbortól délre összegyűjtött erejének 250 fegyvere nem nyújtott megbízható szárnyvédelmet. Minthogy sem az északról jövő bajor zászlóaljakról, sem a Bélbortól nyugatra lévő honvéd zászlóaljról semmiképpen sem lehetett hírt szerezni, számolni kellett azzal a kedvezőtlen tényezővel, hogy ez a két csoport nem fog idejekorán rendelkezésre állani és ennek következtében az északi oldal nagy veszélyben forgott. Fontossága az eddigi Hollósarka melletti arcvonal megtartása miatt nagy volt és fontossága a 10. hadosztály eredményes áttörése következtében még fokozódott. Az északi oldal megbízható biztosítása tehát feltétlenül szükséges volt.

A hadtestparancsnokság tehát sürgönyben kérte az 1. hadseregparancsnokságot, hogy a már megérkezett 8. bajor tart. gyalogezred két zászlóaljának alárendelését az északi szárnyon, eszközölje ki a Heeresfrontkommandónál.

Az 1. hadseregparancsnokság ezt a kérést *elútasította,* azonban a hadtest vezérkari főnökét különösképpen félig magánútra terelte, amennyiben azt ajánlotta, hogy a hadtest, ha segítségre van szüksége, forduljon az összekötőtiszt (Watzdorf őrnagy) útján a Heeresfrontkommandóhoz.

Ez meg is történt. A Heeresfrontkommandó a két zászlóalj helyett az egész 8. tart. hadosztályt a hadtest rendelkezésére bocsátotta.

Két zászlóaljat azonnal Bélborra toltam előre a helyzet tisztázására, hármat pedig, mint hadtesttartalékot, Borszékre irányítottam.

A Bélbor körüli viszonyok csak november 9-én tisztázódtak.

Az esti 8 órai helyzetet a 4. vázlat mutatja.

November 9-ére a hadtestparancsnokság ezt a rendelkezést adta ki:

„A bajor 10. gyaloghadosztály győzelmes, gyors lökéssel a Batca rotunda, Denulinor, K. Obcina, 1141. gerincig nyúló terepet elérte. A harcok még nincsenek befejezve.

9-én a 10. hadosztály a Bistriciora völgyet elzárja és a Szabó-csoporttal a Paltinist megtámadja.

A 72. hadosztály a támadást tűzzel és az 1416 elleni nyomással támogatja.

A 37. honvédhadosztály a jobb szárnyat erősíti, a bajor 10. hadosztályhoz csatlakozva, készen arra, hogy a bal szárny és a 10. hadosztály közepe ellen netalán meginduló támadást megakadályozza.

Különben az összes állások mindenképpen tartandók.

Ahol az ellenség hátrál, követni kell.

A 10. hadosztály útasításai úgy szólottak, hogy a Meier-csoport három zászlóaljjal tartsa a megszerzett vonalat és ott makacs ellenállásra rendezkedjék be. A megmaradt két zászlóalj hajnalban Nagyrészpatak-Putnán át nyomuljon az ellenség hátába (mellyel a Baligand-csoport állott szemben); ezzel akadályozza meg, hogy a Balázsvölgybe menekülhessen.

A Laporte-tűzércsoportnak hajnaltól kezdve, a 37. hadosztály tűzérségével együtt, a Hollótól kb. két km-re délre fekvő magaslaton álló ellenséget kellett erősen lőnie. Az 1220 gerincre előretolt (bajor) századnak feladata az, hogy a 37. hadosztály jobb szárnyával közösen, a tűzhatás kihasználásával, az 1153 magaslatot ismét elfoglalja.

A Baligand-csoportnak a szembenálló ellenséget le kell kötnie s így elvonulását a Balázs p. völgybe megakadályoznia.

A Szabó-csoport, amely még egy bajor századdal és ⅓ útász-századdal megerősíttetett, a Gramich-csoport által végrehajtott erőteljes tűzérségi előkészítés után a Paltinist vegye birtokába. A 72. hadosztály egy harccsoportjának előrenyomulását Laposfejéről az 1416 magaslat felé, a Gramich-csoport egy üteg támogassa.

November 9. A 9-ére virradó éjszaka az 1141 magaslaton álló ellenség, ahonnan a visszavonulást egy bajor zászlóalj már elvágta, csak úgy menekült meg a tervezett megsemmisítéstől, hogy még éjjel a Balázsvölgybe vonult vissza.

A 37. hadosztály jobb szárnya előtt lévő ellenség északra,

a Barassulni-völgybe ment vissza. A hadosztály jobb szárnya az 1153 magaslatot elfoglalta.

A K. Obcinától és Danulinortól északra fekvő lejtőkön tartózkodó csapatok még az éjszaka folyamán visszavonultak.

Délben már a mi csapataink voltak Tölgyesen és Singerosán.

Tölgyesre ellenséges ellentámadás nem történt. Az orosz 68. gyaloghadosztály szétugrott és kénytelen volt három szétágazó irányban visszavonulni.

A bajor 10. hadosztály, hogy a sikert hadműveletileg kiaknázza, már 9-én este megkezdte az erők visszavonását az arcvonalból, hogy készentartsa őket az orosz 25. hadosztály jobb szárnya ellen induló támadásra.

A Szabó-csoport támadásai Paltinisre és a Lübbe-csoport támadása az 1416-ra, erős ellenállásra bukkant, de végre ezt is megtörte. A két fontos magaslat már 9-én birtokunkba jutott.

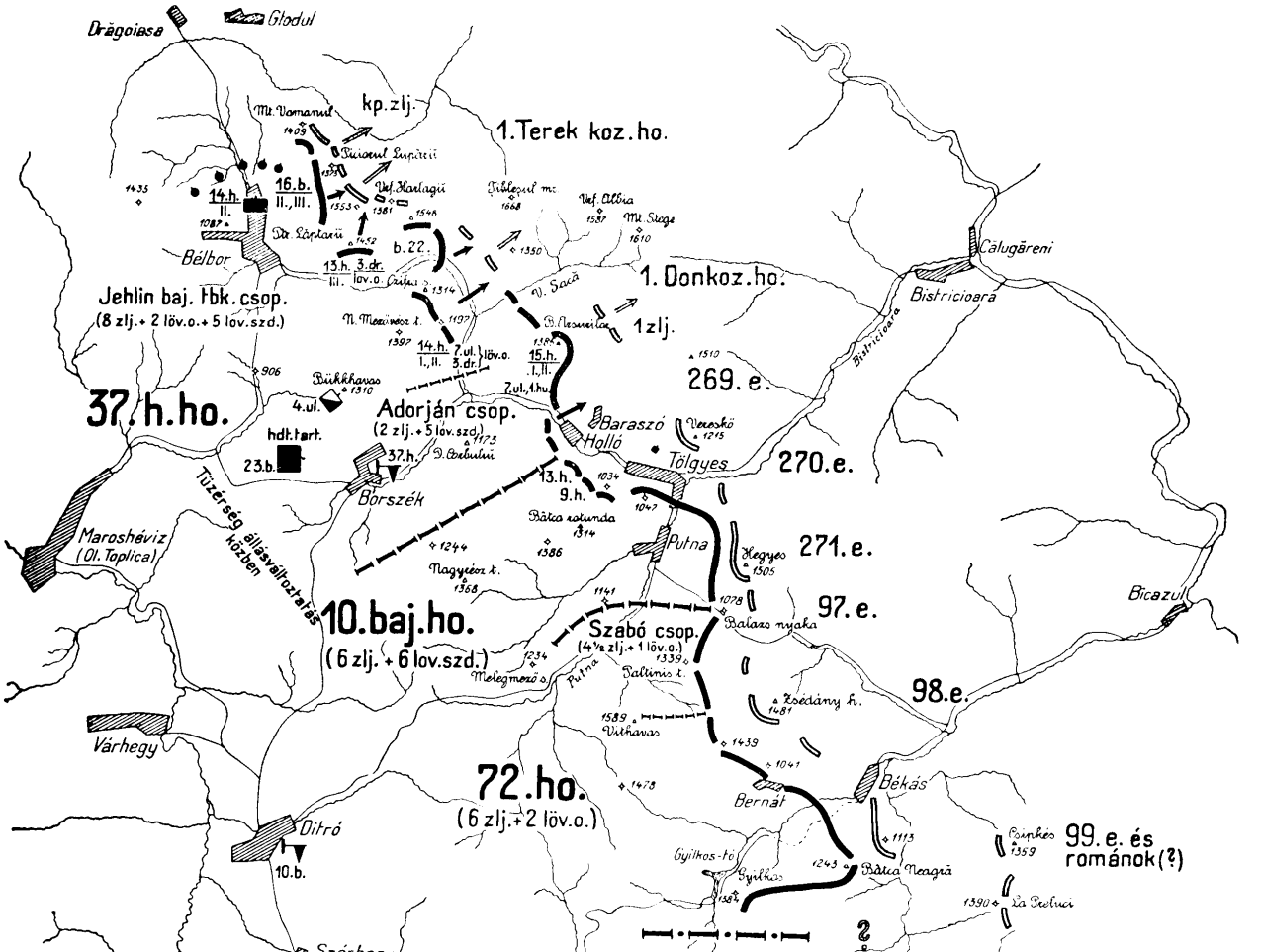
* *
*

A hadtest győzedelmes előrenyomulása alatt a hadtestparancsnokságnak újból nagy gondjai akadtak. A 10. hadosztály kivonása ezen hadműveletek befejeztével és a lovastestek másirányú felhasználása volt tervben. A csapatok minél előbbi felváltásának szükséges volta, helyreállításuk (retablirozás), továbbá hadtesttartalék alakítása céljából, a vezérkari osztálynak sok fejtörést és munkát okozott. Ehhez járult még, hogy a Heeresfrontkommando a 8. tart. hadosztály három zászlóaljára, saját tartaléka céljából igényt tartott.

A 10. hadosztály a 23. gyalogezred, a 8. tart. hadosztály és a lovashadosztályok elvétele, azt a benyomást keltette, hogy a még megmaradó erő túlgyenge arra, hogy erőteljes, gyors támadással az elérendő vonalba jussunk. Ezért november 10-én az 1. hadseregparancsnokságtól a 10. gy. hadosztály és a lovashadtest meghagyását kértük. A hadseregparancsnokság újból a Heeresfrontkommando összekötő tisztjének közbejárására utalt. Ezen az uton sikerült is mindkét alakulat meghagyását biztosítani.

A lovasság lassanként harcba jutott, ezzel a nagyon megviselt gyalogság egyes részeinek legalább némi helyreállítása lehetővé vált.

Az arcvonalon november 10-én a bajorok egyes részeikkel keleti irányban egészen Hegyesig értek, jobbra csatlakozva Balázsnyakán át Paltinisig a Szabó-csoport, azután a Vithavasról előrenyomult 72. hadosztály Lübbe-csoportja

Drăgoiasa
Glodul
Mt. Vomanul
kp.zlj.
1.Terek koz.ho.
Turnul Lupăriei
Vf. Harlagii
Vf. Albia
Mt. Stoge
14.h. II.
16.b. II.,III.
Bélbor
Dr. Lăptarii
b.22.
13.h. 3.dr. lövo.
1. Donkoz.ho.
Jehlin baj. hbk. csop.
(8 zlj.+ 2 lövo.+ 5 lov.szd.)
1zlj.
Bistricioara
Călugăreni
14.h. 7.ul. lövo. 3.dr.
15.h. I.,II.
269. e.
Bükkhavas
4.ul.
37.h.ho.
Adorján csop.
(2 zlj.+5 lov.szd.)
hdt.tart.
23.b.
Baraszó
Holló
Tölgyes
270.e.
37.h.
Borszék
13.h.
9.h.
Bátca rotunda
Tüzérség állásváltoztatás közben
Maroshéviz (Ol. Toplica)
Putna
Hegyes
271.e.
Nagyéor k.
10.baj.ho.
(6 zlj.+ 6 lov.szd.)
Szabó csop.
(4½ zlj.+ 1 lövo.)
Balazs nyaka
97.e.
Bicazul
Melegmező
Putna
Baltinis t.
Zsedány h.
98.e.
Várhegy
Vithavas
Bernát
Békás
72.ho.
(6 zlj.+2 lövo.)
Ditró
10.b.
Gyilkos-tó
Gyilkos
Bátca Neagrá
Csipkés
99.e. és románok(?)
La Brebuci
2

volt. Északra a bajor 10. hadosztályhoz kapcsolódva, az Adorján-csoport egész Hollóig hatolt és a Corboluitól északkeletre fekvő magaslatoknak ismét birtokában volt. A hatalmas Bitca Arsunilor sziklacsúcsot az oroszok még mindig makacsul védték. A Raissky-csoport a Czifra sarkot rohammal elfoglalta.

A két nap előtt annyira veszélyeztetett északi oldal védelmére sietö 22. tart. gyalogezred, amely 9-én Maroshévizről Bélbortól délre érkezett, 10-én már a Harlagia-gerincre intézett támadást, visszaszorítva az oroszokat.

A 16. bajor gyalogezred két zászlóalja, mely 9-én végre Bélborra érkezett, Bélboron át a Peatra Laptarii magaslatokat eredményesen támadta, miközben az előrenyomuló 13 III. honvédzászlóalj és a 3-as dragonyosok délfelől támogatták. A III. 14. honvédzászlóalj Bélboron maradt biztosító szolgálatra.

A tűzércsoportok helyet változtattak előre. Ez a mozdulat még 11-én is tartott.

November 11-én már csak a 10. hadosztály tolódott el a Dendulinortól keletre Tölgyesen át Balázsnyakáig, a lovasságot a 10. hadosztálytól balra Hollónál állították be úgy, hogy az Adorján-csoportnak tetemesen keskenyebb terület jutott és így tartalékok voltak alakíthatók. Az északi szárnyon és a bal oldalán úgy állandósúltak a viszonyok, hogy minden veszélyeztetés ki volt zárva.

Csak az Adorján-csoport előtt lángolt fel heves harc a Bitca Arsunilor sziklacsúcs birtokáért, melyet aznap a derék honvédek rohammal elfoglaltak, mely alkalommal több géppuskát zsákmányoltak[7].

November 11. A XXI. hadtest ünnepnapja volt. A trónörökös főherceg Arz hadseregparancsnokkal megjelent, hogy a hadtestparancsnoknak ezen válságos napok alatt tanúsított jó és szerencsés vezetéséért és az olyan fényesen sikerült támadásért, köszönetét és elismerését fejezze ki.

Ez a nap a történelemben is tovább fog élni még pedig azért, mert ez volt az utolsó nap, amelyen a trónörökös csapatokat vezetett, mert az általánosan szeretett, de a sorstól súlyosan sújtott Ferenc József császár és király halálos ágyához kellett sietnie.

A tölgyesi győzelmes áttörés után, a Gyergyó-medence véglegesen megszabadult az ellenségtől.

November 11-ének emlékére, midőn a trónörökös a hadseregparancsnokkal a Putna-nyeregre hajtatott, hogy ott a hadtestparancsnok a helyzetről tájékoztassa, a hadtestparancsnokság 10 m. magas porphyroszlopot állíttatott fel,

[7] A november 11-i (esti) helyzetet az 5. vázlat mutatja.

felelő előfeltétel is kell, amely az ő hadműveleténél is fennforgott. Hatalmas tűzérségi előkészítés, gáztámadás, köd amely a völgybe való betekintést megakadályozta, az ellenségen való rajtaütés: az olaszokat igen erősen megrendítette és megzavarta.

A XXI. hadtestnél, a Putna-völgyében, egy ilyen áttörési kísérlet aligha járt volna eredménnyel: a hágó útjainál erős orosz tartalékok helyezkedtek el. A hatalmas tűzérségi előkészítés után a meglehetősen széles hegyháton keresztül meglepetésszerűen irányított előretörés áttörte az orosz arcvonalat és csapataink még aznap eljutottak a Tölgyes-szorosban lévő keresztúthoz.

Ha több hadoszlop (csoport) támad, mindegyiknek önállóan kell előretörnie, nem törődve a szomszédos hadoszlop (csoport) előrehaladásával. Így történt a bajor Baligand-csoporttal, amely az áttörésnél megakadt, míg a Batca-rotundára irányított csoport fennakadás nélkül nyomult előre.

A XXI. hadtest annak köszönheti elért sikerét, hogy a terepet alaposan megismerte, hadműveletét lelkiismeretesen előkészítette, elhatározásához szívósan ragaszkodott, nemkülönben annak is, hogy a parancsnok valósággal belevitte akaratát az alárendelt parancsnokok és a valóban kitűnő csapatok agyába és szívébe.

Mint a XXI. hadtest harcainak leírásából láthatjuk, a hadsereg frontparancsnokság és az 1. hadseregparancsnokság is, a szakadatlanul előterjesztett kérésekre és javaslatokra csak akkor bocsátott megfelelő erőt a hadtest rendelkezésére, amikor annak helyzete olyan kritikussá vált, hogy frontszakaszát az orosz áttörés már igen közelről fenyegette. Éppen csakhogy sikerült megelőzni az orosz támadást.

Minthogy a hadtestparancsnokság támadó terve csak ebben az időpontban válhatott valóra és így inkább a szükségből eredt, felsőbb helyen beérték azzal, hogy az oroszokat kivessék támadó területükből. Világosan bizonyítja ezt az, hogy az 1. hadseregparancsnokságnak az volt a szándéka, hogy a két bajor gyaloghadosztályt és a lovashadtestet azonnal visszavonja a frontszakaszról.

Röviden megemlékeztünk már azokról a hatalmas munkálatokról, amelyek szükségessé váltak, hogy az újonnan szervezett hadtestet cselekvőképessé tegyék. Nemcsak a hadtest saját hadosztályainak, hanem a gyorsan egymásután érkező két bajor gyaloghadosztálynak és a lovashadtestnek ellátásáról, szállásáról, élelmezéséről is gondoskodni

kellett. Mindezeknek szálai a vezérkari főnök kezében futottak össze, akinek éppen elég munkát adtak a hadműveleti munkálatok is.

Hogy a hadtestnél minden kifogástalanul működött, az mindenekelőtt Höger ezredes és a hadtestparancsnokság céltudatosan dolgozó közegeinek az érdeme. Kötelességem tehát, hogy munkám végeztével vezérkari főnökömről, Höger ezredesről, néhány szóval megemlékezzem. Höger ezredes a csak igazán nemes katonák lelkét jellemző, áldozatkész szeretettel ragaszkodott a hadtesthez és büszkén mondhatom, hogy személyemhez is. Kitűnő, a sikert önmagában hordozó, soha el nem lankadó munkatársam volt.

Hogy a XXI. hadtestnél mit végzett, azt nem lehet leírnom néhány szóval. Ehhez az kellene, hogy ismertessem a XXI. hadtest egész működését, 1916 tavaszán Déltirolban történt felállításától, egészen 1917 őszéig, amikor nagy felelőséggel járó állásba a hadseregfőparancsnoksághoz vezényelték.

I. Függelék.

Hadi- geopolitikai szemlélődések a Kárpátokról.

Európa legfontosabb közlekedési völgyének hídfőjében, a Kárpátok 1350 km. hosszú bástyáján vívták a világtörténelem legóriásibb harcát, az 1914-15 évi kárpáti téli hadjáratot. A pánszlávok millióiból álló orosz hadsereg ellen vívott győzelmes védőharcban, mint hadosztályparancsnok, később mint hadtestparancsnok vettem részt, tehát gyakorlatilag tapasztalhattam, hogy a Duna-medence számára, hadi geopolitikai és stratégiai szempontból, milyen hatalmas jelentősége van ennek a gátnak.

A Déli- és Keleti-Kárpátokban, az Erdélybe hatolt három oláh hadsereget csakhamar kiszorítottuk a Falkenhayn parancsnoksága alatt álló hadseregnek Nagyszeben és Brassó mellett vívott győzelmes csatái, továbbá a világtörténelemnek a Déli-Kárpátokban vívott legmozgalmasabb, harcai és az Arz gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt álló 1. osztrák és magyar hadseregnek a Keleti-Kárpátokban történt győzedelmes előretörése után. Ide az oláhok még a hadüzenet napján vonultak volt be.

A XXI. hadtestnek leírt harcaiból és abból a nekem juttatott feladatból, hogy 1918 március elején a IX. és XXI.

hadtesttel Okna ellen támadást intézzek, szintén gyakorlati tapasztalatot szereztem arra, hogy a Kárpátoknak Erdélyben is milyen rendkívüli védőszerepük van.

Békében és háborúban, valamint a hegyi háború folyamán végzett tudományos tanulmányaim alapján szerzett összes tapasztalataimból kifolyólag, a Dunavölgy hidfőjének — tehát a Kárpátoknak — a trianoni és st. germaini békekötés folytán az északi pánszlávoknak történt odaajándékozását csak azzal magyarázhatom meg, hogy a világháború idejéig csak átvonulási területnek szánta a haditudomány az olyan hatalmas hegyláncokat, mint a Kárpátok és hogy Franciaország, Anglia és Amerika az Alpokban csak kis mértékben, a Kárpátokban pedig egyáltalán nem harcoltak.

A világháború előtt kevés olyan haditudós volt a világon, aki a polgári alpinizmus hatalmas fejlődéséből csak megközelítőleg is következtetni tudott volna a magas hegységekben vívandó harcok nagy fejlődésére, amit a világháború valóban magával hozott.[9]

Oroszország mindenkor tisztában volt azzal, hogy a Balkánon és a tengerszorosok melletti területeken létérdekeit érinti politikai helyzete és — ha távol jövőben is — de ragaszkodni fog a keleti kérdés orosz szellemben való megoldásához. Ilyenformán a pánszlávizmus — akár vörös, akár fehér szellemben — ujból feléled.

Kérdezzük, nem rejlik-e a Nyugatra nagy veszély abban, ha az északi és déli szlávok ujból egyesülve, a pánszlávizmus felé haladnak?

Minden világosan látó emberben önkéntelenül is feltámad az a gondolat; milyen rettenetes veszedelem volna Nyugatnak, ha Magyarország, Ausztria és Románia nem tudnák elzárni az északi szlávoktól, a déli szlávokhoz vezető útat. Ez esetben a Keleti tengertől az Adriáig terjedő pánszláv vámsorompók megakasztanák a Kelet és a Nyugat közötti szárazföldi forgalmat és rövid idő mulva a Dardanellák is ugyanerre a sorsra jutnának.

A Duna-völgy világforgalmának veszélyeztetése csak akkor tehető jóvá, ha a Dunamedence hidfőjét, a Kárpátokat, visszaadják ezeréves tulajdonosának, Magyarországnak és ezzel Nyugatnak.

---

[9] Ezen alpinisták között legkiválóbb *Czánt* vezérőrnagy, aki az általam tárgyalt témára jóval a világháború előtt útalt műveiben, amelyek úgy belföldön, mint külföldön elismerést arattak.

Ha a nagyhatalmak világpolitikája a legrövidebb időn belül nem hajlandó arra, hogy a hadi politikát, a hadi geografiát és történelmet jogaiba visszahelyezze; ha Európa békéjének érdekében a békediktátumok revizióját meg nem valósítja, akkor Oroszország — minden megnemtámadási szerződés és a Nyugathoz való kapcsolódás ellenére, — csakhamar megváltoztatja taktikáját és ujból hagyományos politikáját követve, a nyugati szlávok védőjeként fog fellépni. Ezzel az évszázados pánszlávizmus megint megszületik.

A Kelet-Oroszország felé irányuló forgalom valószínűleg örökre megszűnt volna, ha Oroszország hatalmas hadseregének sikerült volna a kárpáti téli hadjárat arcvonalát áttörnie, vagy később az oláhokkal egyesülve, a Déli- és Keleti-Kárpátokon át, kelet Galicián, Bukovinán és Erdélyen keresztül sikerült volna a kárpáti frontot áttörnie és a szövetségesek arcvonalát a jobb szárnyon felgöngyölítenie.

Az orosz pánszlávizmusnak Nyugat ellen indítandó jövendő hadműveleteinél ilyen, végzetes akadállyal már nem kell számot vetnie, mert hiszen Trianon, a szó szoros értelmében odaajándékozta a pánszlávizmusnak a világforgalmi jelentőségű Dunavölgynek ezt az egyetlen hídfőjét.[10]

Ez az odaajándékozás legfőképen annak tulajdonítható, hogy a béke diktátorainak fogalmuk se volt a hadi geopolitikáról. Teljes joggal állítható, hogy Európa legtöbb művelt politikusa egyáltalán nem ismerte azt a lapidáris tényt, hogy a Kárpátok bástyája a világforgalmi jelentőségű Duna-völgy ideális hidfője volt és ma is az. A kis cseh nemzet annál inkább tisztában volt vele.

Abból kiindulva, hogy csak az itélhet és dönthet helyesen, aki a tárgyalt ügy lényegével teljesen tisztában van, ma, amidőn Európa oly súlyos időket él, sokkal fontosabb, mint valaha, hogy tisztában legyünk a Kárpátok védőbástyájának rendkívüli jelentőségével és mindazzal, ami a hegyi háborúval és az alpinizmussal összefügg.

Mindazoknak a férfiaknak, akiknek legnagyobb része a világháború frontharcaiban nem vett részt, de akik az egyes államok sorsáról döntöttek és most megint dönteni fognak, tisztában kell lenniök ennek a tényállásnak nagy fontosságával.

Báró Lütgendorff Kázmér.

[10] Lásd *Czánt:* Alpinizmus és világháború.

II. Függelék.

A cs. és kir. XXI. hadtest hadrendje.

Parancsnok: Báró Lütgendorff gyalogsági tábornok.
Vezérkari főnök: Höger ezredes.

72. gyaloghadosztály: Bandian altábornagy (kezdetben Barwik ezredes). Vezérkari főnök: Phleps őrnagy.		
Gyalogság	143. gyalogdandár: Barwik ezredes	Szabó ezredes gyalogdandára:
	103. gyalogezred ($\frac{44.}{I.\ V.}$), $\frac{92.}{V.}$ $\frac{62.}{VII.}$ $\frac{63.}{VIII.}$	$\frac{95.}{V.}$, $\frac{97.}{V.}$, $\frac{73.}{VII.}$ $\frac{4.}{V.}$, $\frac{48.}{I.}$, $^1/_2$, $\frac{82.}{V.}$
Lovasság	1. század.	
Tüzérség	4 táb. ágyúsüteg, 4 táb. tarackosüteg, 2 nehéz tarackosüteg, 1 nehéz ágyúsüteg, 2 hegyi ágyúsüteg, 1 hegyi tarackosüteg.	
Műszaki csap.	2 árkász- és 1 repülőszázad.	
Összesen:	10 $^1/_2$ zászlóalj, 1 lovasszázad, 14 üteg.	
37. honvédgyaloghadosztály: Haber tábornok. Vezérkari főnök: Modly százados.		
Gyalogság	73. honv. gyalogdandár: Hodula ezredes	74. honv. gyalogdandár: Pogány ezredes
	13. honv. gyalogezred (3 zászlóalj) / 18. honv. gyalogezred (3 zászlóalj) — XI. hadtestnél	14. honv. gyalogezred (3 zászlóalj) / 15. honv. gyalogezred (3 zászlóalj)
Lovasság	2. század.	
Tüzérség	3 táb. ágyúsüteg, 4 táb. tarackosüteg, 2 nehéz tarackosüteg, 3 hegyi ágyúsüteg. A többi a XI. hadtestnél.	
Műszaki csap.	1 árkász-század.	
Összesen:	6 zászlóalj, 2 lovasszázad, 14 üteg.	

Ezenkívül az áttörésre a hadtest rendelkezésére állott:

10. bajor gyaloghadosztály: 3 gyalogezred (3—3 zászlóalj), 1 lovasszázad, 17 üteg, nov. 6-tól kezdve.

8. bajor gyaloghadosztály: 2 gyalogezred (3 zászlóalj) és a hadosztály tűzérsége, nov. 8-tól kezdve.

Brudermann-lovashadtest: a 3. dragonyos-, az 1., 9., 10. és 13. huszár-, a 4., 7. és 12. dzsidásezred lovas- és lövészosztályai s a hozzájuktartozó lovasütegek, nov. 5-től kezdve.

1 lovasdandár (lovon) a hadtest körletében, mint hadseregtartalék, nov 7-től kezdve.

TÁRCA

Gróf Zichy István huszárezredének kérdéséhez.

Schneider Miklós a Hadtörténelmi Közlemények mult évi kötetében[1] foglalkozik ezzel az ezreddel és azt írja, hogy: „a zentai csata hadirendjében gróf Zichy István huszárezrede nincs megemlítve. Ellenben a balszárnyat vezető Vaudémont herceg hadtestében, a szélső balszárnyon szerepel tizenegy lovasszázad, megnevezés nélkül s ez az ezred, mint alábbi táblázat mutatja, éppen tizenegy századból állt. Az ezred létszámát kimutató táblázat a zentai csata után készült. Az ezredparancsnok Andrássy Pál írta alá...“

Schneider Miklós sejtését eddig publikálatlan adattal igazolhatjuk, de szabadjon előbb az ezred felállítójáról pár szóval megemlékeznünk. Ez ifjabbik gr. Zichy István volt (sz. 1647, megh. 1700 máj. 4.), ki gróf Esterházy Jánosnak 1692-ben bekövetkezett halála után jutott a győri vicegenerálisságba; addig ugyanott substitutus vicegenerális volt.[2] Ez a Zichy István legnevezetesebb hadi tettét 1690-ben vitte végbe, mikor Kanizsa várát, gr. Batthyány Ádám országos főkapitánnyal együtt megadásra kényszerítette. Ezért, búcsúztatójának szavai szerint, Lipót királynak „aranyban gyémántban foglaltatott drága képével, mezei fő-strázsa mestergenerálisséggal“ lett megjutalmazva.[3] Ifjabbik Zichy István második fia volt öregbik Zichy Istvánnak, ki fiatalkorán jóhírű végi vitéz, győri főhadnagy, utóbb tatai főkapitány, míg végül 1646-tól Győr várának és a győri végeknek vicegenerálisa volt. A vitézi élettől ugyan búcsút kellett vennie, mikor a király 1655-ben kamaraelnökké nevezte ki, de azért vicegenerálisi rangjáról csak 1680-ban mondott le.[4] Talán nem

[1] H. K. XXXIV., 304—305.

[2] *Gr. Esterházy János,* Az Esterházy család. Budapest. 1901. 181—182.; Századok, 1872. 248.; Búcsúztatója: Érdemes ligeteknek..., M. Nemz. Múzeum könyvt., R. M. K. I. 1565a.; Sírfelírása: Laurentius Károlyi, Speculum Jauriensis Ecclesiae, Győr. 1747. 7.

[3] Érdemes ligeteknek..., 25, 30.

[4] Gr. Z. I.-nak és fiainak tisztségeire vonatkozó adatok a Zichy család zsélyi levéltárának 39. fasciculusában, öregb. gr. Z. I.-ra még: grófi diplomája, kelt 1679. aug. 21., zsélyi lvlt. fasc. 41:5.; Búcsúztatója: Az szörnyű halálnak..., M. Nemz. Múz. könyvt. R. M. K. I. 1448.

érdektelen a várkapitányságok kérdésének megvilágítására, ha megemlítem, hogy öregbik Zichy István atyja Zichy Pál is győri vicegenerális volt, legkésőbb 1628-tól fogva 1638-ban bekövetkezett haláláig.[5] Zichy Pál halála után Körtvélyessy István örökölte ezt a tisztséget, ki anyja, Zichy Erzsébet révén Pálnak unokaöccse volt.[6] Ezután szarvaskendi Sibrik Pál lett győri vicegenerális, ki másodfokú unokatestvére volt Zichy Istvánnak,[7] aki aztán az ő helyére lett kinevezve. Öregbik Zichy István első fia Pál, győri substitutus vicegenerális volt, mikor 1684 júniusában elesett.[8]

Ezt az állást azután öccse, István, kinek ezredére még visszatérünk, örökölte.[9] Meg kell még jegyeznem, hogy ezekben, az egy atyafiságon belül történt kinevezésekben, nem kell valami családi protekció túltengését sejtenünk; az említett vicegenerálisok és substitutusok mind a lányágra szálló némai Kolos és varsányi Jósa vagyon örökösei közé tartoztak.[10] Ezeknek az osztályos birtokoknak tekintélyes része Győr körül vagy annak közelében feküdt és a végváraknak folytonosan nehézséggel küzdő ellátása szempontjából nagyon hasznos lehetett, ha a parancsnokok vagy főtisztek egyúttal a vidék nagyobb birtokosaiból kerültek ki.

Ezen hosszas elkalandozás után, most már térjünk vissza tárgyunkra. Gróf Zichy Ádámnak, öregbik Zichy István harmadik fiának, 1686-tól 1701-ig vezetett feljegyzései között, ezt olvassuk 1697 Szeptember 14-i dátum alatt: Gyöt Bécsben Vaudemont Herczegh ki hozta hirét, hogy a' Török Császárt a' Tisza Duna közt hadával együt kegyetlenül megh verték, 72 ágyuit és minden Taborat elnyervén, Princz Eugenius Sabaudiay Herczegh, azon a' Harcon jelen vóltak Groff Zichy István és László. amellett Andrassy Pál Eöcsém uraim."[11] Miután már a Schneider Miklóstól közölt kimutatásból tudjuk, hogy Zichy István ezredének Andrássy Pál volt a parancsnoka, Zichy László pedig az ezred nyolcadik századáé, semmi kétségünk sem lehet abban. hogy ez a huszárezred vett részt, a szélső balszárnyon a zentai csatában. Báró Andrássy Pál, br. Andrássy Miklósnak és Zichy

[5] *Zsélyi* lvlt. fasc. 9:49.: Az szörnyű halálnak ... 28.

[6] Körtvélvessy I. sírfelírása: L. Károlyi i. m. 8.

[7] *Magy. Tört. Tár.* VII, 54. 114. (mindkét adat ugyanazon eseményre vonatkozik. Sibrik P. v.-generálisi címét a győrmegyei sérelmi jegyzőkönyv felvételének évében. 1642-ben viselhette).

[8] Sírfelírása: L. Károlyi i. m. 6.

[9] *Századok:* 1872, 248.

[10] A Kolos és Jósa örökösök rokonsági viszonyai: zsélyi lvlt. fasc. 9, 22, 23.: gr. Esterházy János is Kolos—Jósa leszármazó és örökös volt, v. ö. *gr. Esterházy* J. i. m. 179. 28. jegyz.

[11] Raplatura domestica C: Ádami Zichy ab A: 1686. usq. ad. A. 1701. Egy kötet lapsz. nélkül. (*Zsélyi lvlt.* D. p. 329. f. 39 et H. No. 6)

Klárának, öregbik Zichy István leányának fia és így az ezredtulajdonosnak unokaöccse volt. Zichy László, az ezredtulajdonos fia, később gr. Forgách Simon huszárezredében volt alezredes,[12] 1703 március elején a Rajna melletti harcokban halálos sebet kapott és március 15én halt meg Wolfachban, egy badeni városkában. A Zichy Ádám feljegyzésében említett István, nyilván maga a vicegenerális lesz, a szöveg „öcséim" jelzője így csak a másik két személyre vonatkoznék. Ezt a kérdést azért kellett felvetnünk, mert Ádámnak István nevű öccse is volt, az 1684-ben elesett Pálnak fia. Ez, Ádámnak 1697 december 11-i feljegyzése szerint. „Darmstat lovas Regimentyében" volt kapitány.

A Schneider Miklóstól közölt kimutatás szerint, a hetedik század parancsnoka Horváth Ferenc volt. Zichy Ádám feljegyzései közt 1694. december 30. alatt ezt találjuk: „Horváth Ferenc a' lovászmester, ki lövén Jancsár Puskamot eszve szakadozot kezében." Nagyon valószínűnek látszik, hogy ez ugyanaz a személy, mint a három évvel utóbbi századparancsnok.

Befejezésül, mint a zentai csatát előkészítő csatározásokra és a magyar csajkások történetére vonatkozó adatot, még Zichy Ádámnak 1697 szeptember 10-i feljegyzését idézzük: „vettem Groff Zichy Imre Eöcsém uram levelét, kiben tudósét, hogy a' maga alatta való Saikaival 21. Augusti sokat ellenkezet 20. Török Fregattával". Zichy Imre, később Árva megye főispánja, az 1684-ben elesett Pálnak első fia volt.

Gróf Zichy István.

---

[12] *Gr. Károlyi család oklevéltára*, V, 5.
[13] *Zsélyi lvlt:* fasc. 43·25.

XVII.-századi magyarnyelvű hadbírósági ítélet.

Az alábbiakban eredeti szövegében közöljük Sárosfalvi Bittó Gergely gyilkosának, Hölgye Andrásnak a győri hadbíróság előtt lefolytatott gyilkossági perét. Ennek a pernek az a nevezetessége, hogy a győri hadbíróság Horváth Ferenc katonai főbíró vezetésével mind a közbeeső végzéseit, mind pedig végítéletét, valamint a vádlott által kért perujításban kimondott ítéletét is magyar nyelven hozta meg. A vádlott pedig a saját mentségére bemutatott német nyelvű bizonyítékoknak a vádló kezéhez leendő kiadását magyar nyelvű fordítással kérte, aminek a hadbíróság helyt is adott.

Ha nem is mondjuk, hogy ez a magyar nyelvű katonai ítélet unikum, mégis bátran merjük állítani, hogy ily ítéletlevél ritkaság számba megy. Ezért tartottuk érdekesnek ezen ítéletlevélnek, mely a Magyar Nemzeti Múzeumban letett Bittó levéltárban őriztetik, közzétételét.

Maga az eset és tárgyalása bővebb magyarázatra nem szorul, minden további nélkül követhető az eredeti szövege alapján. Legfeljebb csak arra kell röviden kitérnünk, hogy a gyilkosság mikor történt? A vád szerint az ítéletlevél szövegéből kivehetőleg 1643 évi nyárutóján, „Kisasszonynap tájban", azaz szeptember 8-ika körül, mint azt a vádló Bittó Lukács ügyvédje Csiba János állította.

Ezzel szemben a terheltnek eredetiben ugyan fenn nem maradt, tartalma szerint azonban a királyi kancellária előterjesztéséből ismert, még 1643 év őszén keletkezett kegyelmi kérvénye szerint az eset már korábban is történhetett, legalább erre mutatnak a kir. kancellária előterjesztésének „superioribus annis" szavai. Valószínűbbnek tartjuk mégis azt, hogy a gyilkosság 1643 év ősz elején történt, mert a meggyilkolt Bittó Gergely testvérbátyja, a vádat emelő Bittó Lukács, mindenesetre legjobban tudhatta a tett elkövetésének idejét. Másrészt még e mellett szól az is, hogy a vádlott a katonai bíróság illetékességét is kifogásolta, azt állítván, hogy a tett elkövetésekor még nem volt katona s így reá nézve nem illetékes a katonai bíróság. Ezért érdekében állott a tett elkövetésének idejét néhány évvel előbbre tenni oly időpontra, mikor még nem volt a győri sereghez tartozó lovas katona. Egyébként az ügy érdemét illetőleg ennek nincs is fontossága.

A másik körülmény pedig, amelyre ki kell térnünk, annak a megállapítása, hogy a kir. kancelláriának előterjesztésében felem-

lített Kéry János, aki a gyilkosnak kegyelmet kért, ki volt. Alig szenvedhet kétséget, hogy ez a Kéry János nem lehet más, mint Nagykéri Kéry János, aki 1633-ban Balassa-Gyarmat várának kapitánya, 1642-ben báró, 1647-ben koronaőr és 1654-ben gróf.[1]

A bűnpörnek a győri hadbíróság tárgyalását megelőzően beterjesztett kegyelmi kérvényre vonatkozó kir. kancelláriai előterjesztés és vélemény szövege a következő:

„Andreas Hölgye exponit: contigisse superioribus annis, ut cum inter se ac Gregorium quondam Bito dictum, contentio oriretur, exindeque ad verbera deventum fuisset, paribus armis congressi, casu infelici ipsum Gregorium Bito in capite vulnerasset, eundemque incuria, ut credi potest chirurgi, post septem circiter hebdomadas mori contigisse.

Supplicat sibi gratiam perennalem clementer elargiri.

Commendatur instantia eiusdem suae Maiestati humillime per dominum Joannem Kéry.

Opinio: stare in benigna suae Maiestatis benignitate, si dignabitur ipsi annualem saltem gratiam ob respectum domini Kery et ad eiusdem commendationem".[2]

A hadbíróság előtt folyt tárgyalás és az ebből folyólag hozott ítélet és újított perbeli ítélet szövege a következő:

Nos Franciscus Horuáth iudex ordinarius, coeterique iurati assessores sedis iudiciariae militaris exercitus Hungarici praesidii Jauriensis, damus pro memoria, quod nobis die undecima Junii, in anno praesenti millesimo sexcentesimo quadragesimo octavo, hic in dicto praesidio Jauriensi, die videlicet et loco celebrationis sedis nostrae iudiciariae, pro faciendo moderativo iudicio causantibus pro tribunali sedentibus et constitutis nobilis Stephanus Chyba junior cum nostris et praemissa solemni protestatione, nomine et in persona nobilis Lucae Bÿtho de Saarosffalwa ut actoris contra agilem Andream Heolgie, militem equestris ordinis praesidii huius Jauriensis, velut in causam attractum proposuerat quandam actionem Hungarico idiomate conscriptam huius modi sub tenore: Hogÿ mykeppen az elmult 1643 esztendeöben Kÿs Aszonÿ nap taÿban, az megnevezett I.[3] elvegezet gonosz szantszandekbul, az nehaÿ Bÿtho Gergelt, ezen A.-nak ver szerint ualo attyafiat, mydeön szegheny jnnejt Gieörrül Challókeözy házához akart uolna menny es az Dunan, a reueszek fogiatkozása miat, mingiárt altal nem mehetet uolna, azon reueszeknek hÿvasokra akorÿ Kyral Istvan neuü Remethey ember házához bemenuen, es ott más emberseges emberekkel, chak kichin ideigh beszelgetett volna, ezen I. nem tudatik honnejt indittatuan, elszánt, gonosz szandekjabul, ugian ott Remethen, mely uagion Szigethkeözben, es Poson warmegieben, az megh irt Kÿral Janos leueles szennije alat semmit nekÿ nem vetvén, chak eszeben sem vehette, az I. kÿ

[1] Nagy Iván: Magyarország családai. VI. k. 227—228. l.

[2] Orsz. Ltár, M. Kancell. propositiones et opiniones 1643 nr, 323 de dato 1643, XII. 9.

[3] A szövegben előforduló I = in causam attractus, azaz alperes vagy vádlott, az A betű pedig annyi mint actor, vagyis felperes vagy vádló.

ránt uán Pallossat, keminyen meghuagdalta, mely uagdalasok miatt, azon Bÿtho Gergel, chakugian hamar megh is holt. Minek okáert Orszaghunk teoruenye szerint, mely az illieten gilkosok feleöl megh irattatot, fejére valo sententiát pronuncialtatnÿ, es annak executioját is peragaltatnÿ kÿuán az A. az megh irt I. ellen. Qua actoris actione audita, dictus in causam attractus personaliter astando, per procuratorem suum, nobilem Gregorium Cheokkeör protestatus de non consentiendo ad quaevis, sed reservando sibi facultatem de omnibus seorsim et singillatim, suo loco et tempore disputandi, excipiendi et probandi, paria actionis contra se erectae sibi dari petierat. Procurator autem actoris in contrarium asserebat, paria dari non posse nec debere, ex eo: Miuel illyen deliberatum homicidiumnak processusi essent breves, nemes szemelyeknek iollehet neha ex certis rationibus meghadattatnak, de itt maskeppen leuen az dologh, kÿuánia az A. az I.-nak petitioját reÿcialtatnÿ. Procurator in causam attracti ragaszkoduan ez nemes Uÿtezleö Teorueny Széknek az Párok kÿ adasaban valo megh reogzeött ususához, feökeppen in criminalibus, petierat ut supra. Actoris vero procurator, inhaerendo supradictatis, addiderat, hogj myuel tempore patrationis homicidÿ nem uolt uolna az I. eö feölsege it ualo szolgáia, petierat ut supra, et producit inquisitiones et attestationes contra eundem I: admonendo cum paribus. Procurator I. similiter inhaerendo a se dictatis productorum quoque paria sibi iudicialiter decerni postulaverat. Unde nos talem tuleramus iudiciariam deliberationem: Miuel az A.-nak procuratora semmÿ melto ratiojt nem adhattja, melyekbül az par az I-nak megh nem adattathatnek, az okaert ez generalis Uitezleö Teorueny Szeknek be uett szokasa szerint feökeppen az Causa criminalis leuen, ezen actionak pariaja es az productumoknak is az I-nak megh adatik iudicialiter. Quibus obtentis causa praesens diem primum mensis July dilative attigerat, quo instante nobisque pro discutendis causis litigantium una existentibus, partium quoque procuratoribus legitime comparentibus actoris, qui videlicet in praeterito termino, cum iisdem petierat, iuxta contenta actionis suae in praeterito termino factae, iudicium et iustitiam sibi elargiri. In causam attracti vero, idem qui supra, praemissae suae protestatione inhaerendo allegaverat: Hogÿ miuel ezen causa nemes szemelyek keozeött inchoaltatot volna, az A. penigh nem is ezen Uitezleö Seregh Teoruenÿ Szekÿ jurisdictioja alat uolna, jollehet az I. ezen Gieorÿ Seregh keozeott iratos ugian, mindaz által az praetensum factum is, minthogÿ nem az ideö alat, az mellyen az I. ezen Uitezleö allapatra atta magát, hanem mégh annak eleötte egjnehan esztendeöuel teörtént volna, annak okaert nemes szemelyére nezue leen az I.-nak varmegieje, kyuanÿa, iuxta articulos anni 1618. 20 et anni 1635. 75. azon varmegie Szekÿre ezen causat relegaltatnÿ, egieb arant protestal de non recedendo nemes szabadsagátul es ezen citalt Articulusoktul. Procurator actoris Tudomant teuen az I.-nak feleletin azt mongia, hogÿ dato sed non concesso, bator az I. nemes szemelÿ volna is, kÿ az A.-nak nem constal, ha az homicidak az helrül, az hol teortent az dologh el futnanak is, mind az által valamelÿ biroságh alat találtatnak, kyualtkeppen voluntarie homicidae meghfogattathatnak, es

az kÿnek iurisdictioiában vagion személye, az olljanokra teoruent is pronuncialhatnak, az mint ky teczik az Neuzoliumi Decretumnak, tudni illik 1543 esztendeobelinek 30-dik articulusabul, Matthiae 6. articulo 51 ad primum, Primi Wladislai articulo 82, Ittem Anni 1563 articulo 38 et alibi passim, azert meltán ezen Vitezleö Teorueny Szeken üleö bÿrák Uraim teoruent pronuncialhatnak, az mint kÿuanja is az A. Procurator I. ulterius allegaverat: Hogj az A. nem dubitálhatna az I.-nak nemes voltaban, myreöl az elmult terminuson az maga procuratora asserálta, hogj ezen ket peöreös felek nemes szemelyek uolnának es ha az nem elegseges, dato termino kesz megh probalnÿ nemességet, az citalt articulusok penigh az I.-ra es ezen Vitezleö Szekre nezue, az A.-nak nem suffragalnanak, miuel coram competentibus et ordinarÿs iudicibus keolletik akarkynek is teoruent vennÿ, iuxta regulam iuris, actor sequitur forum rei. Kÿuánia azert ut supra. Actoris procurator solenniter protestando, asserebat in contrarium, hogj az hol nemes embernek mongia az I., hogj iratta uolna eotet az A., in ea parte refert se ad priora sua allegata, melibül kÿ nem teczik az, hogj penigh nemes voltának bÿzonittasára terminust kér az I., ez arant lattatik eleobbi feleletitül el tauozny es azt annihilalnÿ, mÿuel ez kyuánságáual megh bÿrallotta bÿrák Urajmat, effele dologhnak penigh megh bizonittasa non in termino, hanem in instanti szokott lennÿ, kiuanja azert ez kyuánságát az I.-nak reÿcialtatnÿ es cogalnÿ az megh felelesre. Post varias itaque et longas partium allegationes et exceptiones deliberatum fuerat eo modo: hogy myuel az I. Groff Generalis Urunk eö Nagysaga iurisdictioia alatt leueö személj, es az actio it erigáltatot ellene, azokaiert tartozik az I: ezen eö Nagysaga Uitezleö Teoruenj Szekin, meritorie megh felelnÿ, es teoruent recipialni, non obstante praerogativa nobilitari, ha szinten volna, a melj nem constal. Qua deliberatione nostra audita, procurator in causam attracti protestans super ea, non sponte, azt mongia (nem recedalna mindazáltal,) hogj Bÿtho Gergelt nem eö eolte volna megh, es kesz is dato termino ez aránt valo ártatlanságát megh bizonittannÿ, azon kÿuül akor is iuridicum remediumokal eelnÿ; cum poena indebitae. Procurator actoris Tudomany tetellel ellenben azt mongia, hogj miuel in praesentia dominorum iudicum tagadná az I., hogj Bÿtho Gergel halálának eö volna oka, azert az A. arra szedettetet bizonsagit, mellyekett az eleöbbi terminuson beadott volt, most is repetallya s kÿuania azokat ruminalnyi es calculalnÿ, s annak utánna teoruent is pronuncialtatnÿ. Procurator in causam attracti protestando super allegatione actoris dicebat, hogj mÿuel az be adatot bizonságoknak szedese, nem ezen Szeken lett deliberatio szerint lett volna, melj okbul chak collateralisoknak mondattatnak, kiknek ez teoruenben hel sem adattatik, kÿuánja azert azokat reycialnÿ, es az I.-nak, maga mentsegére való bizonittasanak terminust adnÿ. Procurator actoris ulterius allegaverat, hogj mÿuel azon factum mas birák iurisdictiojaban teortent, kÿuánia, hogj beadott bizonsághÿ pro reali attestatione et inquisitione vétessenek be, az mÿntt, ezen Gieor varmegiej Szeken ez eleott valo esztendeokben Doczj Urak causaiában, hasonlo attestatioknak hel adatot, coram tribunali, más az, maga is az I. nem tagadhattja, hogj az A.-t egjne-

hanj rendbelj feö emberek által ez chelekedetirül requiralta, kész leuén contentalnÿ az megh holtnak homagjumjárul az A.-t, kit most késeö tagadnÿ, az okaert az A. az be adatot bizonsagok vallasÿ szerint finalis deliberatiot kÿuán birák Uraim altal pronuncialtatnÿ. Procurator vero in causam attracti inhaerendo aeque supradictatis, ragaszkodik ezen vitezleö Szeknek be vett szokasahoz is. Quibus sic positis et allegatis nos deliberaveramus tali modo: Hogj mÿuel az A. által be adatot inquisitiok es attestatiok nem ezen Uitezleö teöruenj Szeknek deliberatioiabul szedettenek, hanem annak eleötte, mely okbul collateralisoknak találtattak lenny, azert az A. in termino actiojat, az I. is oblatioia szerint ártatlan uoltát bizonichák megh. Qua deliberatione nostra audita, procurator actoris annectit, hogj mÿuel az be iratott attestatiokban nemelyek az bizonságok keözül medio tempore megh holtanak, azokrul protestal és akar azoknak is bizonittásakal, ez jeövendeö teoruenykor elnÿ. Et sic causa praenotata, ad diem decimum quintum mensis Julij [dilative attigerat], praesente quo adveniente, nobisque pro discutendis causis litigantium pro tribunali simul constitutis, procurator actoris, Nobilis Michael Czunko, cum nostris et solenni protestatione allegaverat, hogy hoszu pereben bochatkoznÿ, es az I.-nak hoszu feleletinek consentialni ne láttassek, akarna ezen Uitezleö Teörueny szekbely birák Uraim deliberatiojának eleget tennÿ, beadgia bizonsaginak vallásit sub littera A. Azon kÿuül, mÿnt hogj az eleobbi terminuson az A. azzal is aianlotta volt magát, hogj az megh holt emberek tanuvallasival is akarna élnÿ ebben az processusban, producallja az aránt is azon megh holt személyek vallásit sub littera B., kiknek holtok kÿ teczik szolgabÿro es eskütt Uramek relatioiabul, azon kÿuül, minthogj ennek eleötte is ezen vitezleö szeken feön forgot nemÿnemw collateralis attestatio is, pro meliori eliquidatione rei, azt is producallja sub littera C., mellyekett kÿuán hogj bÿrák Uraim ruminaluan és calculaluan, az I. ellen capitalis sententia pronuncialtassek. Procurator in causam attracti asserebat protestando, hogj ne láttassek az A.-nak beadott bizonsaghÿ vallásira consentialnÿ, kÿvánnya azoknak pariaiat, az mellyek ennek eleötte valo terminuson producalva nem lettenek uolna. Vgimint sub littera A. es ugian most az I.-nak mentsegére valo bizonsagok vallasit is az deliberatio szerint, in scriptis et litteris A. B. et C. be adgia, kiknek is pariait hasonlokeppen iudicialiter kÿ adnÿ kÿuánja, az nemett irásnak magjarra fordittásáual. Procuratores itaque partium ultrocitroque testium fassiones producendo, paria earundem iudicialiter sibi dari postulaverant. Nobis quoque ita deliberantibus. Tandem causa praesens in huiusmodi partium extradatione pendens, ad diem vigesimum sextum augusti devenerat. Quo instante et nobis in loco praenotato simul existentibus, procurator actoris nobilis Michael Czunko cum nostris protestando petierat, hogÿ ez, nemes Vitezleö Teorueny szeken wleö birák uraim az beadot bizonsaginak vallásit ruminaluan es calculaluan, azoknak es az Actionak is continentiaja szerint, az I. ellen finalis sententiat pronuncialljanak. Amÿ penigh az I.-nak be adot bizonsagÿ vallasit illeti, melljeket mentségére be adott, azok nekÿe semmit sem hasznalnak, seött inkab ellene vannak es val-

lanak nemellyek keözüleök, mert az elseö rendbeliek chak hallomást vallanak, oly embertül penigh az kÿ az dologhnak allapattjához nem sokat ért, hallomásnak penigh Országunk éleö teoruenye szerint, ugimint par: 2 Tit.: 27 dik semmÿ hel nem adatik. Az másik rendbeli tanuk vallásinak is hel nem adattathatik, mert kérkütt (!) Tanu vallásának, nem hogj illjen derekas helen leueö Teöruen szekben, de chak paraszt helenn is hele ninch es nem lehet. Más az, unus testis pro nullo reputaretur: accidal az is, hogi azon egy Tanunak vallását az posonÿ Tanuk telliessegel semmisse teszik, miuel az egj Tanu azt vallotta, hogi sem eret sem inat nem sértet uagásáual az I.. azok penigh azt valljak, hogi halalos sebek uoltanak Bytho Gergelen, mellyek causalták halalát, es igj az bizonságok contrarialkodnak egimással, kiket kiuán telljessegel reÿcialtatnÿ es cassaltatnÿ az A.: varuán teöruent az 1563-dik esztenteobeli 63 dik articulusnak continentia szerint az I. ellen pronuncialnÿ. Procurator in causam attracti qui in praeteritis terminis, inhaerendo superius a se dictatis. Tudomant teuen az A. procuratorának allegatioin es be adott bizonsaginak vallás tételin, az kik tudnÿ illik, vallást tesznek ugian valamÿ vagdalás feleöl, hogi nemellyek látták s nemellyek hallották volna, de hogi azon vagdalasnak idejen holt uolna megh Bÿtho Gergel, nem valljak, miuel penigh az utannis sok ideigh élt Bÿtho Gergel, nem láttathatnak vallást es itiletet tennÿ arrul, hogi egialtalljaban azon uagdalás miat, mellyet láttak, holt uolna megh Bÿtho Gergel. melynek ellenkezeseben az I.-nak bizonsághÿ niluán valo vallást tesznek az Posonÿ masodik, es Samarjaÿ negiedik bizonsaghin kiuül, hogi az Samarjaÿ Barbelnek, gonduiseletlen auagi tudatlansága miat mérgesedet es nehezedett uolna megh Bÿtho Gergel. mely abbul is kiteczik, hogi az posonÿ Barbelok curaia alá nem uitetet volna az sebes, ha az Samarjaÿ Barbelnak meghirt fogiatkozását nem látták volna; az Lipothon lakozó bizonságh penigh magától is ez Atul, hallotta beszelnnÿ, a minthogi Bÿtho Gergel felesege is azont mondotta, hogi ha ezen bizonsághtul, ugi mint Barbel Janostul, Bÿtho Gergelt el nem vittek volna, megh giogitotta uolna; az Posonÿ elseö bizonság is, az Barbelnak gondviseletlen uoltát adgia okul, az Samarjaÿ elseö, es masodik bizonságh is, az kik uicinusok léuén, hathatob bizonságok lehetnek. más tanukban ualo bizonsagoknal, hasonlokeppen az Samarjaÿ Barbelnek gondviseletlen uoltat vallják, holott Morocz Farkas uramtul hallották, hogi ezen okert pallost, es nem Barbelságot érdemlene az Barbel, kyuanÿa az okaert, hogy az I. ezeknek calculálásÿ utan feöl szabadittassek. Procurator actoris, ulterius replicaverat: Ragaszkodnak mind az actiohoz, s be adott bizonsaginak vallásihoz, el hagia hosszu feleletét mellyet tehetne, ha az ideönek mÿ uoltat nem tekintene, mindazáltal, miuel az I. lattatik ereösittenÿ maga oblatiojat, hogÿ tudnÿ illik, Bÿtho Gergel az Samarjaÿ Barbelnek gonduiseletlensége es nem az sebek miatt holt uolna megh, ez ratiojat az I.-nak heltelennek mongia lennÿ, s nem is teczik az kÿ, hogi ugi volna, kyt chak abbul is, az mitt az posonÿ ket Tanu vall, megh ruminalhatnak birák Uraim, holott mind az ketteö az I. ellen fateal, es dato sed non concesso, ha az ugi uolt uolna is, a meli nem constál, mindazonaltal, miert hogi az I. procuratora

egi feleöl az Barbelt akarja büneösse tennÿ, masfeleöl penigh azon I. az actorhoz egynehán rendbely emberekett, alkuuásnak es bekellesnek okaert küldeött, azt mongiak penigh az teoruenben: qui cum adversario paciscitur, crimen confitetur, azaz valaki ellenségével szerzeödik, auagi alkuuasban indul, magat az büneösse teszi [.....] az I.-nak oda feöliratot replicajabul is kyteczik az, hogi az I. procuratorja, ezen factumot nem tagadta, kyrül az A. valamint akor, most is az szerint protestal, es kyuanja, minthogÿ contra confitentes nem kyuantatik egieb, hanem hogi finalis deliberatio es sententia pronuncialtassek az I. ellen. Procurator vero in causam attracti protestando allegaverat, hogi az hol az A, procuratora alkuuast emlegett, az melihez (recedálván bizonsághÿ vallásitul) láttatik ragaszkodnÿ, de az nem constal, es dato sed non concesso, ha teortenik is neha affele alkuuasra valo hailandoságh, de nem mindenkor pro confessione criminis, hanem giakrabban, pro redimenda vexatione, hogi penigh az I. procuratorja fatealta uolna az eleött valo terminuson az praetensum factumott, az mint az A. procuratorja ereösitti, hogi az küleömben legien, kÿteczik abbul, hogi az bizonittást mÿnd az kétt félnek itilte az teörueny meliben most is fügh ezen causa, mert ha az I. procuratorja meg uallotta volna az factumot, nem kyuántatot volna az bizonsagh vetés, kÿuán azert ut supra, az bizonságok calculálásÿ utan feöl szabadulast az I.-nak. Procurator actoris ragazkoduan oda feöl lett allegatiojhoz, kÿuán az beadott bizonságok vallásinak calculálása utan, az I. fejere finalis sententiat pronuncialni, birák Uraim által. Quorum testium fassionibus perceptis et sane intellectis, habito inter nos praematuro consilio et calculatione praetitulatorum testium ruminata, iudicandum commiseramus eo modo: Mivel az A. által beadott tÿz bizonsagoknak uallásibul, kik az factumot szemekel látták, uilagossaghra jütt az, hogi Heolgie Andras által lett vagdalások miat holt megh Bÿtho Gergel, hogi penigh ex praeconcepta malitia chelekedte az I., azt is azon bizonsagok keözül nemelljek megh uallják, es hogi azon gonosz chelekedetre regen szandekia uolt az I.-nak, de eleöbb ueghez nem uihette, kit magatul az I.-tul, az uagdalás után hallották azon tanuk, es hogi mikor barbelert akartak uolna is mennÿ, eszeben veuen az I. es loua hátán forgolodva azt kiáltotta monduán, valakÿ az esse fia barbelert megien, utanna megiek, es megh leöueöldeözeöm, had halljon meg az esse lelek fia, kibül is kÿteczik, hogi nem casualiter lett halála Bÿtho Gergelnek, hanem az I. deliberato animo patralta az homicidiumot: accedal az is, hogi az I.-nak maga mentsegére Posombul hozatot bizonsaghÿ is azt uallják, hogi az halalos sebek, mellyek Heolgie Andrastúl lettenek, causálták Bÿtho Gergelnek halálát, de azon bizonsághnak egike azt is niluán vallja, hogi nem tulajdonithatnÿ az Samarjaÿ Barbelnak, hanem az halálos sebeknek az A. eochenek halálát: az teöb bizonsághi is az I.-nak semmit maga mentségére nem militálnak, mÿuel csak valamÿ hallomast mondanak. Mely bizomos ratiokra nezue az I. Heölgie Andras. Feÿ vételre iteltetett. Judicialiter qua deliberatione audita, procurator succumbentis I. protestando, a generoso domino Francisco Horuath iudice nostro primario bellico, literas quasdam novi iudicii in ea duntaxat parte, in

qua ipsi onerosum iudicium pronunciatum fuisset, impetraverat et ad ea contenta memoratum Actorem et triumphantem coram nobis citari et certificari curaverat. Causaque in huismodi novo iudicio pendens, diem 16 Septembris anni currentis, attigerat; quo instante nobisque in praedicto sedis nostrae iudiciariae loco, pro dirimendis et discutiendis causis litigantium, conventum habentibus iudicialem, memoratus in causam attractus personaliter astando allegaverat hoc modo, hogÿ myuel procuratora ithon nem volna, eleghtelen az novumnak prosequalására, meli okbul kÿvánna touab valo terminust. Procurator autem actoris nunc vero I. Tudomanÿ tetellel azt mongia, hogÿ az I.-nak auagi exponens mentsegenek hel nem adattathatnek, mÿuel elégh ideje uolt miulta novumot impetrált, kinek jmar harom heti es feolpeoreosse téuén magát az novum mellet citaltatuán az I.-t is alias A.-t azon novum melle, mintt Actornak kesznek kellett uolna lennÿ, az mint Orszagunk teöruenye dictallja, es rea keszülhetet uolna, myuel penigh az novumnak revisioja egy terminusra valo, ez okbul kÿuánya az I. alias A. hogi in instanti adgia okat az exponens, mÿert uette uolna az novumott, egyebarant dictaluan az Orszagunk teoruenve, ugimint anni 1518. art 29 hogi valakÿ az novumot veszÿ, es annak melto okat nem adhattja, eo facto succumbal, az szerint kÿuánnÿa most is az eleott lett deliberatiot, birák urajm által helen hagiatnÿ, nem obstaluan allegatio vindemiae, mely mégh derekasan nincs, seot el sem kezdetet, de ha az exponens mentsege heles lehett, sokal inkab mentheti magat az A. az sok gonosz utaknak mÿ uolta miat, mindazon altal teoruent vár. Unde nos ad instantiam procuratoris A. penes novum I. talem tuleramus iudiciariam deliberationem: Miuel orszagunk teoruenye azt tartja, hogi az novum unius termini legien, kit ha az impetrans nem prosequal, eo facto succumbal, meli melleol birák Uraim is nem recedalhatván, az elmult terminuskor lett es pronuncialtatot deliberatiot most is helen hatták, tudnÿ illik hogi az I.-nak alias exponensnek feje vetessek. Super...

A „super" szóval az oklevél megszakad. Véleményünk szerint azonban már csak az utolsó két-három sor hiányozhat. Erre mutat a „super" szó is, mely nyilvánvalólag kezdő szava annak a mondatnak, mely körülbelül úgy szokott szólni, hogy „amiről ezen bizonyságlevelünket az érdekelt feleknek ezért és ezért kiadtuk, kelt itt és itt, ekkor és ekkor".

Végrehajtatott-e az ítélet vagy sem, nem tudjuk, mivel e részben adatokat sem a családi levéltárban nem találtunk, sem pedig egyebütt felkutatnunk nem sikerült.

Közli: *Dr. Bittó Béla.*

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

József főherceg tábornagy: *A világháború, amilyennek én láttam.* VII. kötet. Tirol védelme és összeomlás. (1918. július 21 — 1918 november 20.) 669 nagy 8° oldal, 57 melléklettel; Budapest 1934. A magyar Tudományos Akadémia kiadása. Ára 20 pengő.

A Hadtörténelmi Közlemények megelőző számában ismertettük a VI. kötet lényegét, a végzetes kimenetelű piavei csatát. A kötetnek utolsó lapjain írja József főherceg, hogy az uralkodó ítélete szerint is, Conrad tábornagy volt nagyrészt okozója a júniusi nagyszabású támadás kudarcának. Ő erőszakolta ki, hogy a főerő Asiago felé támadjon, ahol éppen a legerősebb és legkiválóbb ellenség állott. A csapatokat feláldozta, de eredményt elérni nem tudott, a hadi szerencse is elhagyta.

Ezek a nyomós okok késztették Ő Felségét arra, hogy a tiroli hadsereg csoport (10. és 11. hadsereg) vezetését Conrad tábornagy kezéből kivegye és József főhercegre ruházza át.

A nehéz feladatot súlyosbította, hogy a császárhoz évszázadokon át hű Tirolnak Bajorország felé gravitáló népét kellett megnyernie az osztrák császár számára. Azt hihetnők, hogy csak rossz álom volt, és mégis ismételten találunk feljegyzéseket a naplóban, melyek a tiroli lakosság megromlott hangulatáról és elkeseredéséről számolnak be. Az a tudat, hogy szülőföldjüket az ellenséges országhoz akarják csatolni, bizalmatlanná tette őket a császár iránt és nyilvánosan hirdették, hogy száradjon el a kéz, mely Tirol átadásának okmányát aláírni merészeli.

„Kimondhatatlanul sajnálom szegény jó fiatal uramat. Ily rettenetes időkben egyedül, mindent maga akarván vezetni, mindig újból kénytelen a legkeserűbb csalódásokat tapasztalni."

Találóbban jellemezni nem is lehetne az akkori helyzetet, mint ezzel a néhány őszinte szóval.

A VII. kötet a világháborúnak azt a három legszomorúbb hónapját eleveníti meg, melyek a Monarchia tragikus felbomlását, az osztrák császári trón összeomlását és magyar hazánk kegyetlen feldarabolását — úgyszólván az akkori vezető tényezők szeme láttára — nagy gyorsasággal megérlelték.

*

József főherceg július 21-én nehéz szívvel mond búcsút a Montellón hősiesen küzdött csapatainak és Bozen mellett, Griesben,

hamarosan átveszi a tiroli arcvonalon harcoló hadseregcsoport felett a parancsnokságot.

A csapatok itt is éheznek, létszámuk siralmasan gyenge. A napi fogyaték átlagosan ezer ember. Az önbizalom oszlófélben, mindenki lógatja a fejét. A csehek csoportosan szökdösnek az ellenséghez, pedig átszivárgott hírek szerint odaát megvetéssel fogadják őket. A sötét hangulatnak bizonyára a juniusi kudarc is okozója volt.

Adva volt tehát a legsürgősebb feladat: a halódó önbizalmat felébreszteni és mielőbb kiadós élelemről és hadianyagról gondoskodni. Érezte mindenki, hogy József főherceg kiharcolja mindazt, amivel mostoha sorsban lévő csapatain segíthet.

A hadseregcsoport és az ellenség akkori helyzetét a VII. kötet 34. és 35. mellékletei mutatják. A védelmi övben Asiago területe a leginkább veszélyeztetett szakasz, mert az ellenség az állásokat és az utakat teljesen belátja, hatásosan lövi és ez a szakasz kedvező támadási célt jelent számára.

A handseregcsoport parancsnoka Asiagotól északra új védelmi ővben berendezéséről gondoskodik, hogy ha a védelmet alkalmas időpontban oda helyezi át, az ellenség jusson kedvezőtlenebb helyzetbe.

A 10. és 11. hadseregparancsnokságnak a helyzetet és hangulatot felölelő jelentéseiben, (5—24. lap) a háború negyedik évében megoldatlan, nehéz problémákkal találkozunk. Tanulságok a jövőre is!

A hadsereg belső értékére vet kedvező fényt az egyik hadsereg parancsnokának az a kívánsága, hogy alaposan átgondolt támadást kell megindítani. Ha mindent megkapnak a csapatok, amire szükségük van, akkor a szellem és a hangulat emelkedni fog, és a hadsereg a nemzet megmentője lesz.

A hadseregcsoportparancsnok akkoriban már úgy vélekedett, hogy nagyobb szabású támadást alig lehet kezdeni, mert a Monarchia erejének végére ért. Ami júniusban nem sikerült, azt német támogatás nélkül megismételni nagyon is kockázatos vállalkozás lett volna. De a német hadsereg is kijátszotta már utolsó ütőkártyáit és az egyre növekedő túlerővel szemben, maga is támogatásra szorult. Amidőn pedig augusztus elején híre jött Hindenburg ama kijelentésének, hogy a csatát elvesztette, József főherceg az uralkodó előtt fejti ki azt a szilárd meggyőződését, hogy mielőbb szerény békét kell keresni. Mert hiába minden erőlködés, a hiányok egyre fokozódnak, az elhasznált hadi anyagot a hátország már nem tudja pótolni. A hadosztályok harcértéke — egyre fogyó létszámuk folytán — igen érezhetően csökkent; egy-egy repülőgépre 3—4 ellenséges gép jutott; Olaszországban amerikai hadosztályok gyülekeztek és az ellenség minden jel szerint nagyszabású döntőtámadásra készült.

József főherceg most is fáradhatatlanul járja a csapatok állásait és személyesen győződik meg a tiroli arcvonalnak rendkívüli nehézségeiről, ahol a harcoló csapatok mindennapi ellátása erőt emésztő, súlyos feladat és ahol annyi derék csapat oly rohamosan elhasználódott.

Folytonos gondok közepette is időt szakít magának arra, hogy az Alpok legmagasabb régióiban, a jégborította havasokon harcoló csapatait is meglátogassa.

Néhány ilyen kirándulásnak megkapó ismertetése lebilincselő olvasmány. Élvezetet és tanulságot nyujt azoknak, akik a természet nagyszerű alkotásaiban gyönyörűséget találnak és méltányolni tudják az ilyen vállalkozásoknak rendkívüli nehézségeit.

Augusztus 19-én megmássza a 3862 m magas Ortlert. Az egyedüli tábornok, aki katonáit ott meglátogatta.

„Büdös nagy hegyek" mormogta magában az alföldi fiú, aki lent a völgyben várakozott visszatérő urára. Bizonyára ezzel a keresetlen jelzővel vélte bámulatát találóan kifejezésre juttatni.

Az arcvonalon kisebb nagyobb helyi harcok követik egymást. A csapatok a harcban szívósak és derekasan visszaütnek, ha az ellenségnek egyik-másik vállalkozása némi sikerrel jár. Jogosan hinni lehetett tehát, hogy az ellenségnek még mindig kemény dió a Monarchia hadserege, mely a megpróbáltatások végtelen során ment át a háború négy esztendeje alatt.

Annál lesujtóbban hatott az augusztus 21-én Bellunoban lefolyt vezérkari megbeszélés eredménye, ahol a hadsereg helyzetének tarthatatlanságát állapították meg. (47. sz. melléklet.)

Az amerikai hadsereggel karöltve lépett fel a másik gonosz ellenség, a spanyol járvány. Utóbbi — némi igazság érzettel — válogatás nélkül szedi áldozatait mindenfelé. Pusztítása ellenséges földön is borzalmas.

József főherceg szeptember végén újból megjelenik az uralkodó előtt. Sürgeti a békét és kéri, hogy vasökéllel sujtsanak le mindenütt az izgatókra. Ekkor hallotta gróf Tisza István szájából azt a kijelentést, hogy ha nem jön hamar a béke, már csak az összeomlás következik.

Rövidesen meg is történik a szövetségesek fegyverszüneti ajánlata, aminek nyomán október 5-én Trientben megalakult a fegyverszüneti tárgyalásokra hivatott bizottság.

Az események rohamosan peregnek a katasztrófa felé. Az október 16-án megjelent osztrák császári manifesztum súlyos csapás a hadseregnek a multban annyira féltett egységére is. A manifesztum az osztrák tartományokban nagy riadalmat okozott; a régi Ausztria megszűnt létezni.

Magyar menetalakulások orosz hadifogságból visszatért emberei kijelentették, hogy október 21-én haza utaznak, mert magyar hazájukat a délről fenyegető betörés ellen akarják megvédeni. Szétosztották őket a küzdő csapatokhoz.

De mi lesz — kérdi József főherceg — ha az összes szívekből kitör ez a vágy?

Két horvát honvéd ezred legénysége vonakodott a harcvonalban küzdő testvérdandár felváltására előre menni. Ezeket hátra küldték.

Október 24-én, a Piavetól—Asiagoig megindult az utolsó ellenséges támadás. Csapataink az első nagy rohamot hősies küzdelemben kivédték; ami harcközben elveszett, gyorsan visszafoglalták.

József főherceg e napon legfelsőbb parancsra az uralkodóhoz utazik, ahol megbízatást kap a délkeleti hadseregarcvonal parancsnokságának átvételére. Ő felsége tábornaggyá nevezi ki, egyben megigéri, hogy a Magyarországból kiegészítődő összes csapatokat rendelkezésére bocsátja és felhatalmazza, hogy igéretét a Tirolban küzdő magyar csapatoknak hirdesse ki.

Visszatér állomáshelyére, hogy csapataitól elbúcsúzzék.

A háború utolsó napjainak zavaros történetéhez tartozik, hogy búcsú parancsát, melyben a király igéretét a magyar csapatokkal közli, nem hirdették ki. A csapatokat pedig nem szállították a délkeleti arcvonalra.

Nyilt kérdés marad, hogy más fordulatot vett volna-e a magyar sors, ha a hadvezetőség még *idejében* intézkedik, hogy Magyarország ezeréves határait magyar csapatok védjék meg?

Elől tovább tombol a nagy csata, hátrább a magyar csaptok között terjed a honvágy. Most már mindenki tudja, hogy a haza veszélyben van, Ausztria bomladozik. Védje mindenki a magáét.

József főherceg elutazása előtt az utolsó pillanatban megpróbálja a nyugtalan lelkeket meggyőzni, hogy a kritikus órákban egyesült erővel kell a legközelebbi ellenséggel szembeszállani, mert ha tért nyer, elszállításukat megakadályozhatja. Érvelésének hatása van. A csapatok megigérik, hogy folytatják a küzdelmet addig, amíg az elszállítás sora rájuk kerül. A fellázadt losonczi 25. gyalogezred azonban kapacitálások ellen eltorlaszolja magát és fegyverrel védi cselekvési szabadságát.

Az ellenség egyre fokozza erőfeszítéseit és áttöri a piavei arcvonalat.

Már csak a vég következhetett.

A fegyverszüneti bizottság október 28-án útnak indul, hogy a tárgyalásokat megkísérelje, de az ellenség akkor már nem tárgyal, hanem diktál.

A nagy zürzavarban a seregtesteket nem lehetett rendben visszavezetni, a hadvezetőség a fegyverszünet kérésével elkésett.

József főherceg október 26-án elhagyta Tirolt, hogy a délkeleti arcvonalra utazzék, de működésének új színterére már nem ért el.

A magyar hősök tízezreinek eszményképét, a nemeslelkű katonát, a sors a politika posványos talajára sodorja. A süllyedő hajót megpróbálja révbe juttatni. A hajó megfeneklett, bordái összeroppantak. Ő Fenségének az izgalmas napokról szóló feljegyzései igazolják, hogy önfeláldozó vállalkozása a megfertőzött légkörben nem sikerülhetett. A kormány kalandorok kezébe jutott.

A magyar katonától átkos kezek elvették a fegyvert. Hazánk elbukott.

„Én megtettem kötelességemet. Isten látta, hogy milyen tövises utakon kellett e szörnyű négy és fél évig járnom".

És valóban, aki nagy munkáját elolvassa, az teljesen átérzi a fenti szavakat, de örül a lelke, hogy a tövises út mentén mindenütt a magyar hősiesség hervadhatatlan virágai nyiltak.

*

A VII. kötettel lezárult József főherceg háborús visszaemlékezése.

A nagy munka folytatólagosan megjelent köteteinek bírálatát a napi sajtó hasábjain és folyóiratokban, illusztris írók tollából is, gyakorta olvashattuk. Ismétlésekbe bocsátkoznánk, ha a hét kötetnek megrendítő adatait, szépségeit vagy amire mi magyarok jogosan büszkék vagyunk, a magyar katona hősi tetteit, itt újból méltatni akarnók.

Ez a nagyjelentőségű munka egyre újabb területre vezeti az olvasót és a világháborúnak gyakran olyan eseményeiről lebbenti fel a fátyolt, amelyeknek hátterét, valódi okait akkoriban hiába kutattuk volna, csak jó vagy rossz hatásait érezhettük.

De a történetkutató nem elégszik meg az egymást kergető események megismerésével, elmélkedésekre nem kíváncsi, az indító okokat kutatja. Az utókor számára sem elegendő a száraz okmányok alapján készült munka. A háború változatos eseményeiről egyik is, másik is főként szemtanuk benyomásaiból alkot magának találó képet. Hű feljegyzéseknek történelmi értékük van.

József főherceg hatáskörében egyre magasabb lépcsőre hág. Mint hadosztály parancsnok kezdi és mint hadseregek parancsnoka végzi be a nagy háborút. Egyre magasabb nézőpontból szemlélője az eseményeknek; a vezető egyéniségekkel gyakorta személyesen érintkezik, többet hall, többet lát, többet tud, mint kortársai és nagy művében az élesszemű vezér látomásait örökíti meg.

Többször ő is keveset tud ahhoz, hogy mikor meglátásait fáradt lélekkel, kesergő szívvel papírra veti, teljesen pártatlanul vagy elfogulatlanul ítélhesse meg az eseményeket és felsőbb intézőit. De ez is értéke ennek a munkának, mert okulás azok számára, akik véleményt mondanak, ítéletet alkotnak vagy bírálgatnak a nélkül, hogy mások tetteinek rugóit — különösen sorsdöntő időkben — teljesen ismerhetnék. József főherceg munkájának már címében is kifejezésre juttatja, hogy a háborút úgy írja le, amilyennek maga látta és kitűzött céljához mindvégig hű marad.

A mű tanulságot nyujt arra is, hogy a világháború évről-évre más és más arcot mutat. Aki a félelmetesen nagy orosz hadsereg ellen hadba vonult és akinek a nyugat felé haladó gőzhenger megállításában része volt, az Isonzó mentén ujoncnak érezte magát és újra kellett tanulnia. Erdély védelme és az oláh betörés visszaverése más harcmódot követelt, mint az 1916. és 1917. években erőben és lendületben egyre fokozódó olasz tömegtámadások kivédése. Aki az 1917-évi tolmeinei áttörés alkalmával — ha indokoltan is — óvatosan haladt előre, kedvező alkalmakat szalasztott el, hogy az ellenség felbomlását elősegítse. Aki pedig 1914-ben lelkesen rohamozott, az 1918-ban ugyanazzal a lendülettel tömeggyilkosságot élt volna át.

Végül különösen kiemeljük itt is, hogy József főherceg nagyszerű és magasztos történelmi adatokat szolgáltat művében a világháború egyik legkitűnőbb katonájának, a magyar harcosnak örök arcképéhez, amilyen volt és amilyen marad a magyar nemzet örök fia.

Itt szembe szállunk azzal az állítással, mintha Ő a Monarchia nemzetiségeinek fiait háttérbe szorította volna. Kötelességtudó, derék harcosait egyaránt nagyrabecsülte; tanuskodik erről munká-

jának számtalan lapja; hogy csak egyet említsünk, megmászta az Alpok jégmezőit, hogy a derék császárvadászok mellét vitézségi érmekkel személyesen feldiszítse.

De ő magyar hadosztálynak, majd pedig magyar hadtestnek volt a parancsnoka; mint Erdély védője és mint hadsereg parancsnok a Montellón, túlnyomóan magyar csapatokat vezetett. Lehet-e azon fennakadni, hogy a talpig magyar vezér a minduntalan háttérbe szorított, hősiesen küzdő magyar katona sorsát szívébe zárta? A magyar katonát mások amúgy is elégszer lekicsinyítették, hogy önmagukat dicsőítsék.

Hatszázezret meghaladó magyar hősi halottnak, még több sebesültnek és millió meg millió magyar katonának a legméltóbb emléket állította, amidőn nagy művét megírta.

A munkának külső megjelenése ép úgy, mint minden sora tiszteletet és megbecsülést parancsol a magyar nemzetnek. Minden nemzet büszke lehetne, ha ilyen monumentális történelmi emléke volna. Több ez minden emléktáblánál, minden szobornál, mert ezeket az idő foga megrághatja, szentségtelen durva kezek szétzúzhatják, ez a mű azonban elnemmúló emlék sok-sok ezer, szebb jövőben reménykedő magyar család szentélyében.

Ő Fensége azt írja, hogy okiratos bizonyságokat hagy hátra a következő nemzedékre a magyar hazaszeretetről, hősiességről és áldozatkészségről, mely a háború vértengeréből, mint a rügyfakasztó napsugár a zordon téli éjszaka után, reménnyel teljes fényt vet egy jobb jövő reggelére.

Olvassa el ezeket a bizonyságokat, aki a háborúból tanulni akar, aki fajáť szereti, a magyarlélek mélységeit és a magyar katona örökké emlékezetes hadi tetteit meg akarja ismerni, mert a világháború magyar katonája az egyedüli kincs, melyet a borzalmas véráldozatok romjaiból megmentettünk.

vitéz Kovács Aladár.

Darkó Jenő: *Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugateurópára.* Danubia-könyvkiadó. Budapest—Pécs, 1934. 1—162. l. huszonöt ábrával.

Érdekes és sok új gondolattal fellépő munka. Áll pedig, címének megfelelően, nagyjában két részből. Az I—V. fejezet a magyar taktika fejlődését és lényegét foglalja össze, a két következő az igen kényes hatáskérdéseket óhajtja megvilágítani; majd a jövő felé fordulva, a nyert eredmények értékesítésére tesz kísérletet. Nem lesz érdeklődő, ki ne olvasná örömmel minden egyes sorát. Széleskörű forrásismerete, fordulatos előadásmódja, a legnehezebb átmeneteket is elsímító alakítóművészete, kétségkívül általános elismerést fog aratni. De a két főrész, a munka minden egyöntetűsége ellenére sem egyforma értékű; mindegyikről külön kell néhány szót ejtenünk.

Az első fejezeteket csakis osztatlan elismerés dícsérheti. A tudós szerző tudvalevőleg nem először szól az itt tárgyalt kérdésekhez. Kutatómunkásságának talán legbecsesebb része éppen a

honfoglalási kor byzanci kútfőinek feldolgozását és értékelését illeti. De annak idején elsősorban a nagykészültségű filologust köszönthettük benne, most az egyetemes historikust. Egyenesen örvendetes megfigyelni, mennyire fejlődik a hazai kutatás módszereinek sokoldalúsága az utolsó esztendőkben. Szerzőnk is javában idegen attól a fokozattól, mely csak betűadatokat gyűjt, azokat kritizálja, s pusztán belőlük igyekszik együttes képet szőni. Az archeologiai emlékeknek legalább olyan fontosságot tulajdonít, mint az előbbieknek. Igy válik egész gondolatmenete valóban meggyőzővé, mit csak elmélyit a magyar hadügy taglalásának széles megalapozása. Nem egyedül az ide vonatkozó kútfőanyagot nézi t. i., hanem erősen kiemeli, hogy a magyar részese a nagy turáni egésznek, s fellépésének lényeges vonásai éppen a testvérnépek magatartásával való összevetés révén világosodnak meg. Nagyon nevezetes vonása továbbá, hogy a magyar taktika minden előnyének elismerése és kiemelése mellett sem esik a historiai intellektualizálás csábító és sokakat elragadott hibájába. A honfoglaló magyarság, minden műízlése, kétségkívül színes mondakincse és fölényes taktikája ellenére is, barbár nép volt; hozzá igen kisszámú. Amennyire értett egyes csaták ügyes beállításához és végigküzdéséhez, annyira valószínűtlen, hogy egész hadjáratok politikai szempontból való átgondolása, az, amit stratégiának nevezünk, sajátja lehetett volna. Hisszük, hogy az akkori Európa népeinek még ebben is felette állt, de amennyire megítélhetjük, előnyomulásait mindig a legkisebb ellenállás irányában bonyolította le s ha szövetségesekre tehetett szert, vállalta őket válogatás nélkül. Tehát a politikai célt tulajdonképpen azok érdeke szabta meg, nem a magyarságé. Hasonló kultúrfokozaton a hunokat is csak a hegemón világhelyzet, s a hatalmas symmachia kényszerítette nagypolitikai magatartásra. Ehhez hasonló a magyarnak sohasem állott rendelkezésére, s a honfoglalás után, az aránylag kis tömeg adott volta mellé, gátló tényezőül a kezdetbeli egység kétségtelen meglazulása is járult. Szerzőnk az egész alakulást igaz elmélyedéssel, a lényeg folytonos kidomborításával foglalta össze. Erre a részre, a teljes elismerés előrebocsátásával, valóban nem tehetünk egyéb megjegyzést, mint hogy az ékalakú hadrendnek talán egy kicsit túlzott jelentőséget tulajdonít s hogy a sisakot elvszerűen kirekeszti a honfoglalók fegyvertárából. Holott Lenz ismertet olyan, bár oroszföldi, de alkalmasint magyar sírt, mely sisakot, sőt páncélingmaradványokat is tartalmazott (In Russland gefundene frühmittelalterliche Helme. I. Beiheft der Zeitschrift für hist. Waffen- und Kostümkunde 1924. 7—9. l.). A magyar leletek következetes sisaknélkülisége persze igen feltűnő és szerzőnk mellett szól, ámde ezt egyéb körülmény, a fegyverdarab ritka volta s mindenáron megmenteni kívánása is magyarázhatja.

Bármint legyen, a dolgozatnak ezt a nagyobbik, a tényállásra, a fejlődésre vonatkozó felét úgy amint van elfogadhatjuk, nem tudjuk ellenben a szerzőt követni arra a felette süppedékes talajra, melyen a nyugati hatáskapcsolatokat felépíti. Szerinte a középkori Európa egész alkatát és képét a Kelet formálta tulaj-

donképpen. „A germán hűbériség gyökerei a turániakhoz vezetnek" (112. l.), sőt egyenesen „magyar hatás alatt szilárdul meg és válik századokra uralkodó tényezővé a hűbéri rend egész Nyugat-európában". (124. l.) Bizonyára nem egészen igazságos egyes mondatokat így kiszakítani az egészből, s hangsúlyozzuk, hogy aki maradéktalanul helyes ítéletet óhajt formálni, annak a könyvet utolsó betűjéig el kell olvasnia. De bármennyire méltányoljuk is szerzőnk hivatottságát, a munkájához felhasznált apparatust ilyen horderejű társadalomtörténeti kérdés egész kutató nemzedékek kifejtette felfogásának tökéletes felforgatásához, mégis kevesel-nünk kell. Ime a 116. lapon mit olvasunk! „Észrevették, hogy a hűbériséghez hasonló társadalmi és katonai rendszer sokfelé kimutatható az ó- és középkor folyamán". Nyilvánvaló. A hűbériség természetes velejárója a középkor gazdasági rendjének s hasonló fokozaton mutatis mutandis következetesen jelentkezik. A Nyugaton talán legerőteljesebben. A miért-nek kifejtése nem tartozhatik ide, de annyi kétségtelennek látszik, hogy míg a terménygazdaság meg nem rokkant, Európa társadalmi- és katonai rendszere alig reagált a Kelet egészen más harcmódot kitenyésztő szomszédságára. Az évszázadokra terjedő keresztes hadjáratokat, a magyaréval lényegben azonos természetű könnyű lovassággal szemben, súlyos közlekedési és taktikai nehézségek ellenére mindvégig lovagseregek vívták. Azt lehetne mondani, minden taktikai készültség nélkül, tisztára a lovag egyéni hadiképzettségében bizakodva. Mit vehetett át ez a lovaghad egy fortélyosan támadó, hátrálást színlelő, kétségkívül tömegfegyelemben tartott, elsősorban nyilazó művészetében bizakodó könnyű lovasságtól? Véres kudarcok után reájött annyira, hogy bizonyos hadrendet meg kell őriznie — egyéni harcra született feudális kötelékeknél máris teljesítmény — mert a szétszóródás vesztét okozza. De különben, különösen számbeli fölény esetén, esetleg annak hijján is, nehezebb fegyverzete és fejlett technikájú közelharca következtében övé a diadal. Ezen a primitiv rendtartási szemponton kívül, a Nyugat hűbéres tömegei, anélkül, hogy önmagukból teljesen kivetköződtek volna, a turáni népektől bajosan tanulhattak. Az egész középkor homogén fejlődése azt mutatja, hogy nem is tették. A nyugati hűbériség eredetét Guilhiermoz-val és Delbrück-kel még a császári Róma limesei mögött keressük, s a római hadügy barbarizálódásában, a légiók bukásában és a lovasság felülkerekedésében leljük a kezdeteit. De ettől fogva önálló belső fejlődést látunk, mit hunok, avarok, magyarok, befolyásoltak ugyan, de csak a felületen, lényegben semmiesetre. A Kelet és Nyugat szeges ellentéte a középkor egyik legjellemzőbb vonása, hogy az utóbbi éppen lényegét, a hűbéri szervezetet keleti hatás alatt tette volna uralkodó csillagzatává, több mint valószínűtlen s, valljuk be, mi sem bizonyítja.

Annak idején, mint ismeretes, Salamon Ferenc szintén a byzanci kútfők kapcsán szólott a magyar haditörténethez a vezérek korában. Szerzőnknek is ez az útja s a két munkának sok rokonvonása van mindenképpen; mindkettő duzzad a felvetett problémáktól. Salamon Ferenc kérdéseire azonban azóta, amennyiben

azokat megoldatlanul hagyta, ha nem is a magyar, de mint sajnálattal kell megállapítanunk, a külföldi kutatás jórészt feleletet adott. És pedig igenlőt. Ez lesz az eset Darkónál is? Az ő hatásproblémáinak bővebb megalapozását és megválaszolását tőle magától várjuk. De mikor könyvét letesszük, nem hallgathatjuk el, hogy idevágó munkássága elé nyomós kételyekkel nézünk.

Tóth Zoltán.

Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc a hadvezér.* 8° 443 lap, 22 ábrával. Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1934. Ára?

1935-ben lesz II. Rákóczi Ferenc halálának kétszázadik évfordulója, amelyet bizonyára a nagy fejedelemhez méltó kegyelettel fognak megünnepelni országszerte. Természetes, hogy ebbe a nevezetes évfordulóba a Magyar Tudományos Akadémia is bekapcsolódott s szerencsés választása Rákóczi hadvezéri pályafutásának megiratására esett. Mert — talán sokak ellenkező nézetével szembeszállva — ki kell jelentenünk, hogy Rákóczit, a katonát s a hadvezért, mostanáig vagy egyáltalán nem ismerték, vagy pedig téves megvilágításban látták legtöbben.

Ugyanis azok, akik ennek a kornak hadtörténetét eddigelé feldolgozták, nagyobbára nem voltak katonák s így minden elméleti és gyakorlati katonai szaktudás nélkül ítélkeztek olyan kérdésekben, amelyekhez a legjártasabb szakember is csak fokozott óvatossággal mer nyúlni. Ennek pedig az lett az el nem maradható következése, hogy az anélkül is fogyatékos történelmi érzékű magyar olvasóközönség, amely legtöbbször a napilapok egyáltalán nem tárgyilagos közleményeire is mint szentirásra esküszik, II. Rákóczi Ferenc hadvezéri egyéniségéről se alkothatott magának a valóságnak megfelelő képet.

Mivel pedig megcsontosodott balvéleménnyel nagyon bajos szembeszállani, fölötte nehéz annak a történetírónak helyzete, aki arról akarja meggyőzni olvasóját, hogy lehet valaki nagy szabadsághős, anélkül, hogy egyúttal nagy hadvezér is lenne, mint azt éppen II. Rákóczi Ferenc esetében látjuk.

Markó Árpád alezredes, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Rákóczi-kor hadtörténetének legszorgalmasabb kutatója és leghivatottabb feldolgozója, vállalkozott reá, hogy Rákóczit, a hadvezért, minden elfogultság nélkül, a maga igazi mivoltában állítsa elénk. Örömmel látjuk, hogy teljes sikerrel oldotta meg ezt a nehéz feladatot. Könyve semmit se nyirbál le Rákóczi dicsőségéből, de nem is állítja hősét tömjénfüstbe és görögtüz fényébe; ellenben közelebb juttatja hozzánk, mint nagy embert s mint a 8 évig tartott háború felelősségének roppant súlyát hordozó vezért.

Hosszas tanulás és gyakorlat árán lehet valakiből kitünő katona, de ebből még nem következik, hogy egyúttal jeles hadvezér is váljék belőle, mert erre születni kell. Rákóczinak 1703-ig nem volt alkalma, sőt talán kedve se hozzá, hogy katonává képezze ki magát. Huszonhét éves koráig alkalmasint maga se gondolt reá soha, hogy valamikor a harcmezőn arasson babérokat. A sors mást

határozott; odadobta az események árjába, amely elemi erővel ragadta őt magával a hosszú és véres háborúba, amelyet addig sohase óhajtott s amelynek vezetésére már eleve gyöngének tudta magát. Meg is írta őszintén magáról és vezértársairól, hogy „egyikünk se értett a hadimesterséghez."

Az önbizalomnak ebből a hiányából folyt, hogy a maga, gyakran igen talpraesett terveit se merte szigorú következetességgel megvalósítani, hanem akárhányszor meghátrált lármás és erőszakos, de nálánál a hadvezetésben alig járatosabb alvezérei elől. Pedig egy olyan mindenféle, részben nem is kívánatos, elemből összerótt hadsereg vezetéséhez, aminő az övé is volt, kíméletlen vasmarok kellett volna. Itt azonban az volt a helyzet, hogy a kurucsereg szerette urát, de nem félt tőle, meglévén győződve róla, hogy Rákóczi nem tud kegyetlen bíró és szigorú előljáró lenni.

A sok balsiker másik oka maga a kuruc hadsereg volt, amelyet Rákóczi talán valódi értékénél is kevesebbre becsült s ezért nem is látott alkalmasnak sorsdöntő csaták vívására. Homloktérbe került egy harmadik körülmény is: Rákóczi fogyatékos emberismerete, amelynek következtében nem válogatta meg jól segítőtársait s nem állította őket tehetségüknek és tudásuknak megfelelő helyre.

Markó nyomatékosan hangoztatja, hogy Rákócziból nem hiányzott a hadvezéri tehetség. Volt elegendő ítélőképessége, higgadtsága, szervezőtehetsége, sőt nagyobb stratégiai elgondolásokhoz való fogékonysága is. Elismerte ugyan egyes esetekben a portyázóharc nélkülözhetetlen voltát, de azt is jól tudta, hogy döntő sikert csak nagy csatában lehet kivívni. A veleszületett s később még fokozódott felelősségérzet mindig visszatartotta a vakmerősködéstől és az oktalan nekirohanástól, bárha ő maga tagadhatatlanul bátor ember volt. Kapkodást, ötletszerűséget soha se látunk terveiben. A hiba rendszerint a megvalósításban volt, az előbb már említett okoknál fogva. Hadvezetésének szomorú eredménye az, hogy sohase tudott döntő diadalt kivívni, de a vereségnek sohase ő volt az egyedüli okozója. A fátum, erejét és hadvezető képességét meghaladó feladatot zúdított reá, olyat, amellyel kortársai közül talán csak Savoyai Eugen tudott volna megbirkózni.

Rákóczi 8 évig, szinte emberfölötti erővel dolgozott, hogy olyan hadsereget állítson fegyverbe, amely nemcsak „aprólékharcban", hanem nagy csatában is megállja a sarat a császáriakkal szemben. Markó részletesen és elevenen írja le könyvének II. és III. fejezetében ezt a mindvégig meddőnek bizonyult erőfeszítést. Egyúttal szembeszáll azzal a nálunk eléggé elterjedt téves felfogással is, mintha a kuruc- és az 1848/49-i honvédsereg megalakítása azonos feladat lett volna.

A magyar a XVIII. század elején is vitéz nemzet volt, de nem volt már katonanemzet s fiainak nehezen fegyelmezhető volta — megfelelő tisztikar hiányában — alig lebírható nehézségek elé állította a fejedelmet. Magyar környezetében, talán Forgách Simont leszámítva, senki se értett a hadszervezéshez s így, kivált eleinte, teljesen Rákóczi vállát nyomta ez a súlyos munka, amelyhez neki se volt elegendő szaktudása és gyakorlata. Vezérkara sohase volt, úgyszintén hiányzott az állandó irányító központ is. A szervezés részletkérdéseit — inkább rosszul, mint jól — minden csoport-

parancsnok maga oldotta meg. Legmegbízhatóbbnak az idegen zsoldoscsapatok bizonyultak; Rákóczi tőle telhetőleg kedvezett is nekik, amivel éppen elég szemrehányásra adott okot.

A szervezésnek legsarkalatosabb hibáját azonban a teljesen feudális jellegű, hivatásának meg nem felelő, tisztikarban kell látnunk, amelynek fenntartásához, annyi keserű tapasztalás után is, mereven ragaszkodott Rákóczi.

A különféle fegyvernemek közül, a tűzérség megteremtése bizonyult legsúlyosabb feladatnak. Ezen a téren el is fogadta a fejedelem a franciák helyes tanácsait.

Az a kuruc sereg, amely a háború második felében Rákóczi rendelkezésére állott, számra elegendő lett volna a Magyarországon harcoló, aránylag gyönge császári csapatok ellen, de kiképzése és fegyelme amazokénál sokkal gyengébb lábon állott. Csakis így történhetett, hogy a császáriak annyiszor vehettek diadalt a jóval nagyobbszámú kurucokon.

Különösen érdekes és fontos Markó könyvének IV. fejezete: „Rákóczi mint stratéga és katonapolitikus."

A fejedelem, a felkelés kezdetén még nem dolgozhatott ki részletes hadműveleti tervet, mert akkor még azt se tudta, hogy kire és mire támaszkodhatik. Később azzal az alapjábanvéve helyes gondolattal foglalkozott, hogy Ausztria határán átkelve, a bajor választófejedelem seregével egyesül. Mivel Magyarországon a háború kezdetén mindössze 3 lovas- és 3 gyalogezredre rugó császári katonaság volt, a terv nem ennek az ellenállásán, hanem azon feneklett meg, hogy a bajor választó megváltoztatta hadműveleti vonalát. A bajorokkal való együttműködés később se sikerült.

Rákóczi jól látta, hogy Bécs ellen csak akkor fordulhat, ha a Dunántúl az ő kezében van. Ezért már 1704-ben ennek az országrésznek elfoglalása lett a hadműveleti cél. Ámde némi kezdeti siker után ez a vállalkozás is meghiusult.

A fejedelem legéletrevalóbb hadműveleti terve az volt, hogy a nehézkes Herbeville seregét a Vág és a Dudvág mocsarai között zsákutcába szorítja (1705). Ez könnyen sikerülhetett volna, ha alvezérei mindent el nem rontanak. A bizonyosra vett diadal helyett a pudmerici vereség következett.

Még 1705-ben Erdély felé tolódott a hadműveleti súlypont, de a zsibói vereség után ez az országrész nem játszott többé nagyobb szerepet a felkelésben.

Ezután bukkant fel az a terv, hogy az Olaszországban harcoló franciákkal Horvátországban fog kezet a fejedelem, azonkívül pedig Feriol konstantinápolyi francia követ biztatására, a szultán engedelmével, Boszniában akart toboroztatni csapatokat. Ámde a horvátokat nem sikerült megnyernie, a boszniai toborzást pedig, a császár kívánságára, megtiltotta a szultán.

Merőben reménytelen volt Rákóczinak az a terve, hogy XII. Károly svéd királyt kibékíti Nagy Péter cárral s az előbbit ráveszi, hogy Bécs ellen vonuljon. A fejedelem a maga számára is akart volna 6000 főnyi svéd zsoldos hadat biztosítani, hogy azzal Sziléziába törhessen be. De ez a sokféle tapogatózás semmi sikerrel se járt, s időközben a felkelés ügye mindegyre rosszabbra fordult.

A szileziai betörés gondolata mégegyszer felbukkant ugyan, még pedig 1708-ban, de Rákóczinak ezt a valamennyi között legszabatosabb hadműveleti tervét teljesen elgáncsolták alvezérei s az agyonnyirbált hadművelet csattanója a trencséni végzetes kudarc lett. 1709 után már jól látta a fejedelem, hogy nagyobbszabású hadműveleti tervet nem kovácsolhat többé! De felismerte — bár későn — azt a sivár valóságot is, hogy külföldi szövetségre, vagy segítségre nem számíthat, mert egyik nagyhatalom se hajlandó az ő kedvéért hajbakapni a Habsburg-házzal.

A franciák se adták meg neki azt a támogatást, amelyre eleinte számíthatni vélt. Fegyveres segítségük sokkal csekélyebb volt, hogysem a felkelés hanyatló ügyének jobb fordulatot adhatott volna.

Rákóczival, mint csatavezetővel, foglalkozik a könyv V. fejezete. Ebben azt állapítja meg a szerző, hogy Rákóczi ezen a téren jóval gyöngébbnek bizonyult, mint stratégiai elgondolásaiban. Harcközben minduntalan kisiklott kezéből a vezetés, amelyet azután alvezérei ragadtak magukhoz s ezzel legjobb esetben is kavarodást csináltak. A baj főoka az volt, hogy Rákóczi elvesztette első harcait s ez a körülmény egyrészt aláásta önbizalmát, másrészt pedig arra bátorította alvezéreit, hogy uruk hadműveleti- és csataterveit megbuktassák s a maguk legtöbbször helytelen eszméit erőszakolják reá.

A nyolc évig tartott háború folyamán mindössze hat nagyobb csata volt: a koroncói (1704 jún. 13.), a nagyszombati (1704 dec. 26.), a pudmerici (1705 aug. 11.), a zsibói (1705 nov. 11.), a trencséni (1708 aug. 3.) és a romhányi (1710 jan. 22.).

A koroncói csatán nem vett részt Rákóczi; a zsibóit is csak előkészítette. A vereség okozója azonban itt se ő, hanem Károlyi Sándor volt. Az addig vívott balsikerű harcok közül a zsibóinak lettek legsúlyosabb következményei; csaknem olyan súlyosak, mint a három évvel későbbi trencséni kudarcnak.

Koroncónál jó volt a vezetés s a csapatok kisebb része is jónak bizonyult, de nagy részük teljesen felmondotta a szolgálatot. Ellenben Nagyszombatnál a csapatok többsége vitézül verekedett, de az alsó vezetés merőben csődöt mondott.

A vág-dudvági kelepce előkészítésében s a pudmerici csatában is kitűnően intézkedett Rákóczi s ha alvezérei pontosan végrehajtják minden parancsát, a császári sereg már augusztus 6-án megsemmisül s nem kerül sor a pudmerici vereségre. Az utóbbiban az érthetetlenül határozatlan és erélytelen Bercsényi volt a főhibás.

A katasztrófaszerű trencséni vereséget súlyos külső és belső okok összejátszása idézte elő. A külső okok legfontosabbika az volt, hogy a vezetés teljesen csütörtököt mondott. De sokkal járult a balsikerhez az is, hogy a tisztikarnak nem volt elég befolyása a hiányos fegyelmű és kevéssé kitartó csapatokra. A legsúlyosabb belső okot pedig abban találhatjuk meg, hogy a kurucok nem bíztak többé a háború sikerében s ennek tudható be, hogy a visszavonulás hovatovább futássá, majd pedig teljes felbomlássá fajult. Ellenben — mint azt Markó meggyőzően bizonyítja — Ocskay Lászlónak semmi része se volt a trencséni kudarc előidézésében.

A romhányi csata leírásában középúton jár a szerző Thaly Kálmán és Rónai-Horváth Jenő ellentétes nézete között. Szerinte a taktikai siker kétségtelenül a császáriak részén volt, de mindamellett ez a harc több stratégiai eredményt hozott Rákóczinak, mint Sickingennek. Rákóczi serege sokkal erősebb volt a császárinál s így a tisztikar megfelelő magatartása esetén, nem lehetett volna a vereségnek megtörténnie.

Főbb vonásaiban ez a gondolatmenete Markó Árpád lelkiismeretes és sokoldalú forráskutatásra épült, mindvégig nyugodt és tárgyilagos s éppen ezért meggyőző fejtegetéseinek. A szöveg megértését nagyon előmozdítják a szerző tervezte egyszerű, világos hadműveleti- és csatavázlatok, amelyeken az effélétől netalán húzódozó laikus is könnyen eligazodhatik.

Ez a szép könyv kétségtelen nyeresége a régibb korokra vonatkoztatva még most is szegényes és egyoldalú hadtörténetirodalmunknak. Teljes elismerés illeti a szerzőt, de vele együtt a Magyar Tudományos Akadémiát is, amely ezt a derék munkát felvette kiadványai sorába.

Gyalókay Jenő.

A világháború, 1914—1918. Szerkeszti és kiadja a m. kir. Hadilevéltár, III. kötet. Nagy 8° 666 oldal, 8 nagy melléklettel és 45 ábrával, Budapest, 1935. Ára fűzve 21.60 P, egész vászonkötésben 24 P, félbőrkötésben 30 P.

Ez év tavaszán, március havában jelent meg „A világháború, 1914—18" című műből a III. kötet.

Ezideig a 20 kötetre tervezett hadtörténelmi műből összesen 5 kötet hagyta el a sajtót. Ebből az I. kötet a világháború kitörésével kapcsolatos külpolitikai eseményekkel, a mozgósítással és 1914 augusztus 20-áig az orosz hadszíntéren folyt hadászati felderítéssel foglalkozik. A IV. és az V. kötet a világháború kezdetétől 1914 végéig terjedő időszakban, a szerb hadszíntéren történt eseményeket örökíti meg.

A II. és III. kötet együttesen az úgynevezett „1914-i galiciai bevezető nyári hadjárat" ismertetését foglalja magában. Anyagának ismertetése egymástól tulajdonképen szétválaszthatatlan, mert ennek a hadműveletnek eseményei egymással szoros és szerves összefüggésben folytak le. A hadjárat terjedelmes anyagának két kötetre való beosztása tehát önkényes és csak azért történt, mert a két könyvből egybefűzötten, nehezen kezelhető túlvaskos kötet lett volna.

Az 1914-i galiciai bevezető nyári hadjáratból a II. kötet 1914 augusztus 30-áig, a III. kötet pedig az 1914 szeptember 16-áig történt eseményeket ismerteti.

Mint a már előzőleg megjelent kötetekben, a III. kötetnél is a m. kir. Hadilevéltárban őrzött eredeti iratanyag szolgált alapul az események leírásánál. Ettől az elvtől a szerkesztők csak egész kivételesen tértek el olyankor, mikor egyes seregrészek cselekedeteiről eredeti okmányok hiányoztak. Ebben a néhány esetben a Hadilevéltár a magánszakirodalomban már eddig megjelent leírásokat használta fel.

A könyv történelmi értékét különösen emeli, hogy benne vannak az ellenfeleinktől származó leírások is és ilyképen a hadműveleti és harcászati események mindkét oldalról megvilágítva tárulnak az olvasó elé. Figyelemreméltó, hogy az orosz vezetők a magyar csapatokat teljesítményeik szerint értékelték s érdemeiket leírásukban kifejezésre is juttatták.

Az 1914-i galiciai bevezető nyári hadjáratról a szakirodalomban különböző nyelveken megjelent eddigi művek között, a m. kir. Hadilevéltár történelmi műve tárgyalja a legrészletesebben a világháború eseményeit pontos katonai tárgyilagossággal.

Az 1914-i galiciai bevezető nyári hadjárat eseményeinek leírása után, a III. kötet a Keletporoszországban és a francia hadszíntéren 1914 szeptember közepéig történt eseményeket is ismerteti. A két utóbbi hadszíntér hadműveleteinek leírása a németbirodalmi Hadilevéltár által kiadott mű alapján történt.

A Világháború 1914—18. című mű III. kötetének anyaga hét részre tagozódik:

A) A keletgaliciai helyzet 1914 szeptember elején. Lemberg feladása.

B) Események a Búg és Visztula között. A komarówi csata befejezése. A Lublin alatti és a Por menti harcok.

C) A 3. lembergi csata.

D) Az osztrák-magyar haderő visszavonulása a San mögé.

E) A keletporoszországi hadműveletek szeptember első felében.

F) Események a nyugati hadszíntéren a háború kitörésétől 1914 szeptember közepéig.

G) Visszapillantás és összefoglalás.

A felsorolt részeken belül az egyes fejezetek napok szerint világosan és részletesen rögzítik az egyes hadseregek, azoknak keretében az összes hadtestek és hadosztályok, több esetben még egyes csapattestek helyzetét és teljesítményeit is. Ily módon a világháborúnak e legmozgalmasabb és érdekfeszítően izgalmas időszakából megörökítették a szerzők a Magyar Szentkorona területéről kiegészített seregek, de különösen a m. kir. honvédség csapatainak örökké csodálatraméltó teljesítményeit, győzedelmes harcait és sokszor gyászos emlékű küzdelmeit.

A galiciai hadszíntéren küzdött haderők helyzeteit áttekinthetően összegezik a mű pontos és hiteles okmányok alapján szerkesztett mellékletei.

Ilyen módon élesen kidomborodnak mindazok az események, melyek az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokságot Lemberg feladása után arra a merész elhatározásra késztették, hogy a 4. hadsereg zömét a komarówi győzelem után délkeletre fordítsa, azzal a szándékkal, hogy ezzel a győztes hadsereggel az osztrák-magyar 3. hadsereg ellen előnyomuló orosz 3. és 8. hadsereg oldalába, majd hátába támadhasson. Világossá válik, hogy ez a nagy győzelemmel kecsegtető nagy hadászati terv miért végződött mégis kudarccal. Az orosz délnyugati arcvonal parancsnoksága ugyanis, az ugyanakkor beállott hadászati helyzetet teljesen tévesen ítélte meg. Abban a hitben, hogy a már egyszer megvert osztrák-magyar 3. hadsereg Lemberg feladása után a küzdelmet csak a San mentén kezdheti meg újból, ezt az osztrák-magyar hadsereget az orosz

délnyugati arcvonalparancsnokság csak 8. hadseregével követte. A 3. hadsereget viszont a megvert orosz 3. hadsereg üldözésében vélt osztrák-magyar 4. hadsereg déli oldalába, északnyugat felé irányította.

Az orosz délnyugati arcvonalparancsnokság téves helyzetbírálatának következménye az volt, hogy az osztrák-magyar 4. hadsereg tervezett átkaroló támadásából szembetámadás lett. A hadvezetés művészetének különös szeszélye, hogy a téves orosz helyzetbírálat dacára is az oroszok felé fordult a szerencse.

Az új nagy hadászati átcsoportosítás után bekövetkezett az osztrák-magyar haderő válságos helyzete. A délkelet felé irányított osztrák-magyar 4. hadsereg északkeleti oldalát megtámadta a már egyszer megvert, de újból harcra kész orosz 3. hadsereg. Ennek következtében az osztrák-magyar haderő arcvonalának derekán hatalmas ür támadt. Az osztrák-magyar 4. és 1. hadsereg belső szárnyai között, 150 km szélességben, az orosz hadvezetőség számára beláthatatlan győzelmi lehetőségek merültek fel. Ekkor azonban az oroszok elmúlasztották a beállott nagyon kedvező hadászati helyzet megfelelő kihasználását.

Az itt odavetett vonásokkal vázolt hadászati események mellett, a Hadilevéltár művében természetesen kidomborodnak mindazok a részletesemények, meglepetések, rajtaütések, vakrémületek, melyek mindkét félnél a világháború kezdetén olyan sok véráldozatot követeltek. Különösen tanulságos a műnek az a részlete, amely az osztrák-magyar 4. hadsereg megfordítása után, a hadseregvonat mozgását tárgyalja.

A felsőbb vezetés szempontjából érdekes a III. kötetnek az a részlete is, amely azokat a döntő körülményeket tárgyalja, melyeknek súlya alatt az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokságnak arra az elhatározásra kellett jutnia, hogy az orosz hadszíntéren küzdő haderejét a San mögé vonja vissza, ahol azt nagy veszteségek után, a küzdelem folytatására csoportosította. Nem kevésbbé súlyos elhatározások előtt állott azonban az orosz hadvezetőség is, mert amint a Hadilevéltár szóbanforgó művéből — orosz forrásokból — kiviláglik, a 3. lembergi csatában az orosz 3. és 8. hadsereg is nagyon kedvezőtlen helyzetbe sodródott.

A galiciai hadszíntéren megtörtént események ismertetését a III. kötet az osztrák-magyar haderőnek a San mentén történt csoportosításával zárja be.

Ezután még áttér a keletporoszországi hadműveletek ismertetésére, nevezetesen a Mazuri-tavaknál 1914 szeptember 1. és 14. között vívott csatának leírására. Végül letárgyalja a nyugati hadszíntér eseményeit, a háború kitörésétől 1914 szeptember közepéig. Utóbbi részben a nyugati hadszíntérre vonatkozó kölcsönös hadműveleti terveket, a felvonulást és a hadászati felderítést, majd a német haderő előnyomulását a Marne-ig, a Marne-i csatát és a német haderő visszavonulását az Aisne-ig ismerjük meg.

Az összes hadszíntereken történt hadműveletek eseményeinek részletes ismertetése után, a mű még egyszer áttekinthetően összefoglalja a világháború kezdetén lefolyt eseményeket. Ebben a részben kifejezésre jutnak mindazok a tanulságok, melyek a mű megírása folyamán szűrődtek le. Itt méltatásra kerül:

a) a Visztula és a Bug közötti osztrák-magyar főtámadás,
b) a 3. lembergi csata megindítása, vezetése és félbeszakítása osztrák-magyar részről.
c) az osztrák-magyar és német haderők együttműködésének kérdése.
d) az orosz hadászati és hadműveleti vezetés összehasonlítása az osztrák-magyar és német hadvezetéssel.
e) a keletporoszországi és a nyugati hadműveletek.

Az itt kifejtett tanulságok, méltatások azért különösen figyelemreméltók, mert a m. kir. Hadilevéltár történelmi művének szerkesztői kivétel nélkül főbb parancsnokságoknál teljesítettek vezérkari szolgálatot a világháborúban. A mű szerkesztői tehát a vezetésbe bepillanthattak és az arcvonal egyes szakaszain az események szemtanui voltak.

Kívánatos, hogy a m. kir. Hadilevéltár nagy történelmi művének sajtó alá való rendezése olyan ütemben haladjon, hogy az egészet a világháborúban szerepelt egyének szerkeszthessék és írhassák meg.

vitéz Tanító Béla.

Atti dell' Istituto di Architettura Militare Italiana. Fascicolo IV—V e VI. Gennaio—agosto 1934. Nagy 8° 140 + 166 lap. Roma, 1934.

A fentemlített római intézetnek ez a mindenkor kíváló kiadványa, ezúttal is nagyon érdekes tartalommal jelent meg. A IV—V. füzetnek több mint felét magyartárgyú, Buda és Pest hajdani erődítményeiről szóló értekezés tölti meg:

Leone Andrea Maggiorotti és Florio Banfi: „Le fortificazioni di Budapest e gli architetti militari italiani" című munkája, amelyet 31 szövegbe nyomott ábra és 5 külön tábla is élénkít.

Őszintén szólva, bizalmatlanul szoktuk fogadni a hazánkról külföldön megjelenő, főként történelmi tárgyú műveket, mert tapasztalás szerint legtöbbnyire a teljes tudatlanság, vagy ami ennél is károsabb, a feneketlen rosszakarat jegyében születtek. Annál inkább meg kell tehát becsülnünk, ha tárgyilagosan és szakszerűen szól rólunk valamely külföldi szerző.

Maggiorotti táborszernagy — akinek egy kitünő és alapvető nagy könyvét az 1933. évfolyamban ismertettük — a Magyar Tudományos Akadémia tagja s már maga ez a körülmény is elegendő ahhoz, hogy bizalommal fogadjuk ezt a művét is, amelyet Florio Banfi Rómában élő honfitársunkkal összefogva írt.

A szerzők igen alapos kutatásokat végeztek s nem csupán az olasz, hanem az idevágó magyar irodalmat is gondosan felhasználták. Ezenkívül pedig a bécsi Hadilevéltárból, a budapesti Szépművészeti Múzeumból, Fővárosi Múzeumból és Hadilevéltárból, valamint a bolognai Egyetemi Könyvtárból s a karlsruhei Nemzeti Könyvtárból is szereztek képeket és térképeket.

Érthető és természetes, hogy a tanulmány elsősorban az olasz olvasóközönséghez szól s ennélfogva az olasz vonatkozásokon és kapcsolatokon van a főhangsúly, de mindamellett mi magyarok is tanulhatunk belőle eleget.

Első része Buda és Pest hajdani erődítményeinek képét rajzolja meg, Budaváránál főleg Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás király építkezéseivel foglalkozva. Teljesen igazuk van a szerzőknek, midőn megállapítják, hogy azok, akik egyik vagy másik várunkat lerajzolták, igen sokszor nem is látták, hanem csak valami régibb képét másolták le, a maguk korának megfelelően magyar, német, török stb. környezetet rajzolva hozzá. Így például nyilvánvaló, hogy a 3. ábrán bemutatott Siebmacher-féle metszet is egy, ma már ismeretlen, XV. századbeli kép másolata. Buda várának aránylag késő korból származó ábrázolásain is, legalább főbb vonásaiban megállapítható az a fejlődéssorozat, amely Nagy Lajos uralkodásától kezdve, Zsigmond és Mátyás király korán át az 1541-i török foglalásig vezet.

A szerzők az 1. ábrán a budai vár Anjou- és Zsigmond-korabeli valószínű alaprajzát tüntetik fel. Az, amit Nagy Lajos épített, tulajdonképen várkastély volt, vagyis nem volt külön védőöve, hanem az épületek igen erős falai egyúttal főgátul is szolgáltak. Azonban ez az építmény, amelynek magva a déli oldalon állott „István-torony" volt, sohase lett Nagy Lajos állandó lakóhelye, sőt még leánya és utóda — Mária királynő — is Ó-Budán székelt. Körfalak már csak Zsigmond uralkodása alatt épültek, az addigi terjedelmének több mint kétszeresére növelt erősség köré s ettől az időtől kezdve beszélhetünk Budavárról, mint állandó királyi székhelyről.

A 4. ábrán a budai vár Mátyás-korabeli alaprajzát látjuk. A nagy király építkezéseinek, katonai szempontból, az adott különös fontosságot, hogy ő már a tűzérség várvédő szerepével is számolt s a védőműveket ágyúk befogadására is alkalmassá tette. Így például a nyugati homlokzat földdel feltöltött hármas védővonalát is.

Részletesen leírják és külön alaprajzon is bemutatják a szerzők a vár déli oldala elé épült, „Baluardo d'Italia" néven is ismert nagy rondellát, a hozzácsatlakozó védőművekkel együtt. Megállapításuk szerint, a magyar történetírók egy része Zsigmond királynak tulajdonít olyan építkezéseket is, amelyek már Mátyás korának alkotásai. Az utóbbiak közé sorolandó a várhegyen lévő felsőváros körfala is, amely csak 1467 után épülhetett.

A felsőváros és egyáltalán egész Buda várműveinek szempontjából különösen fontos az a tervrajz, amelyet 1686-ban készített Marsili s amely most a bolognai egyetem könyvtárában van.

Szilárdabb védőművek, közvetlenül 1467 után is, csupán a felsőváros köré épültek, ellenben az alsóvárost és a vizivárost még sokáig csak palánk fogta körül. János király uralkodása alatt történt a várba foglalt felsőváros északi oldalának fokozottabb megerősítése. Ezen a homlokzaton kettős védővonal is volt. Itt kapcsolódik a budai vár építésének történetébe az a Domenico da Bologna nevű olasz építész, aki többek között az úgynevezett Esztergomi-rondellát is alkotta. De megerősíttette János király az alsóvárost is. Azonban a török uralom alatt már nem történt a váron semmi elevenbe vágó változtatás.

Pest erődítményeire vonatkozóan nagyon fontos a 21. ábra. Ezen a városnak egy, nálunk eddig ismeretlen térképét látjuk,

amelyet a XVII. században készített Gian Giacomo De Rossi. Ez a térkép a város kerítésének egy részét, már a bástyarendszerre történt átalakítás után mutatja. Ez a rész — a város északnyugati sarkán látható mentsvár — nápolyi ember, Mario Spicecasio (vagy: Speziecasa) műve. A város középkori jellegű körfalának az a része, amelyet a 24—26. ábra mutat, 7 méter magas és 2 méter vastag volt. Ormán 70 centiméter széles közökkel megszakított 2½ méter magas pártát, emögött pedig 1.3 méter széles védőkarzatot látunk.

Mindenesetre nagy kár, hogy akkor, amikor az új királyi palota alapfalait ásták és környékét rendezték, nem hívtak meg a munkálatokhoz katonai szakértőt is, aki talán jobban meg tudta volna állapítani a napvilágra került falmaradványok rendeltetését és hovatartozását, mint a várépítés technikájában és történelmi fejlődésében kevésbbé járatos polgári tudósok.

A 8. fejezet a Budán és Pesten működött olasz katonai építészekről szól, Filippo Brunelleschi jeles tanítványával, a firenzei Manetto Ammanattinival kezdve meg a sort. Ez előbb Filippo Scolarit (Ozorai Pipót), majd 1426-tól fogva Zsigmond királyt szolgálta.

Mátyás király olasz építészei közül legelőször is a nagyhírű (bolognai) Aristotele Fioravanti érdemel említést; ez azonban csak rövid ideig tartózkodott Budán s működése ilyenformán csupán a tervezésre s a munka megkezdésére szorítkozhatott.

Voltak még igen sokan, de tér hiányában csak nevüket sorolhatjuk fel. Ime: Ambrogio da Cappo, Pierantonio de Suigo, Lorenzo de Conturio, Cristoforo de Panigatis, Antonio Pallanza, Chimienti di Leonardo Camicia, Giovanni il Dalmata, Giovanni Grubanich, Marinus de la Braza, Michele Putera de Farra, Luca de Festa di Spalato, Petrus Radi Busanini de Tragurio, Franciscus Radi de Jadra, Benedetto da Maiano, Bartolomeo del Citto, Albisius Laurencius, Vectarius Petri Simonis, Dominicus Dominici és Francesco Roselli.

Mátyás király halála után, csak János király nevéhez fűződnek nagyobbszerű budai építkezések. Őt szolgálta az a Domenico da Bologna, akiről már volt szó s vele egyszerre dolgozott Magyarországon a szintén említett Mario Speziacasa is.

A 9—12. fejezetben felsorolják a szerzők mindazokat a számottevő olaszokat, akik 1540 és 1686 között Buda és Pest körül harcolva, kitűntették magukat. Külön fejezetben, részletesen szólanak a nápolyi Michele d'Aste báró, alezredesről, aki Gianbattista Ruggiero, Domenico Saluzzi és Bizozzero szemtanuk leírása, Caprara tábornok tudósítása és egy még 1686-ban Párizsban megjelent nyomtatvány szerint, elsőként hatolt be szeptember 2-án a felsővárosba, az Esztergomi-rondella résén át. De a viadalban nagyon súlyosan megsebesült s 9-én meg is halt. Halálos ágyán, Bizozzero egykorú feljegyzése szerint, ezt mondotta: „Fatemi portare gli Santissimi Sagramenti, perchè io muorio il più contento huomo del Mondo, avendo la fortuna di morire in Buda!" Állítólag Pesten temették el, a Ferencrendiek templomában, a szintén elesett Andrea de Medici mellé. Ez az állítás azonban téves, mert a pesti ferences kolostor és templom királyi adománylevele csak 1690-ben

kelt, ennél a dátumnál korábbi temetkezésről tehát nem lehet szó. Marsili később úgy találta, hogy D'Aste nem nyugszik hozzá méltó helyen; átszállíttatta tehát a budavári koronázótemplomba. Ismeretes az a szöveg is, amelyet ottani sírkövére szándékoztak vésni, de — úgy látszik — ez az epitaphium sohase készült el. A szerzők fel is vetik azt a kegyeletes gondolatot, hogy a hős emlékét valamiképen meg kellene a koronázó templomban örökíteni.

Mivel az 1686-i visszavívás következtében Buda védőművei siralmas állapotba jutottak, I. Lipót király megbízásából két javaslatot is készített helyreállításukra Marsili. Mindkettő Bolognában őrzött kéziratai között van.

A „Progetto" című olyan költséges építkezéseket és bontásokat ajánl, aminőkre az állam pénztárának akkori nyomorúságos állapotában gondolni se lehetett. Valamivel könnyebben lett volna megvalósítható a „Proposizione" című, amelyben Marsili azt javasolja, hogy az eredetileg 5 öl magasságú falakat csak 4 öl magasságban állítsák helyre. Erősítsék meg a nagy déli- s az Esztergomi-rondellát. Szaporítsák az ágyúval felszerelt oldalozó építményeket; állítsák helyre a Csausz Aga építette falat a Dunáig. Csináljanak körösköriil jó fedett útat s a kiugró szögletek alá kis alagútakat, ahonnan szükség esetén ellenaknákat lehessen ásni. Azonban anyagi fedezet hiányában ez a terv se valósulhatott meg soha. A pápa se adhatott többé elegendő pénzt.

A szerzők valóban szép emléket állítottak a Budán és Pesten, békében és háborúban egyaránt derekasan működött olaszoknak s joggal írhatják, hogy: „Indubbiamente il sangue ungherese defluì a rivi per le falde che degradano dal culmine ove si onora Santo Stefano; ma non è vanagloria l'affermare chè largo contributi di aiuti d'ogni fatta lo raggiunsero e soccorsero dalla terra di Dante."

L. Leconte: „Le Musée de l'Armée belge" címen, a belga hadsereg brüsszeli múzeumát ismerteti.

Egy rövid cikk két képen mutatja be Monaco régi erődítményeit, egy másik pedig *G. Bacile di Castiglione:* „Castelli Pugliesi" című műve nyomán, két kép és egy alaprajz kíséretében ismerteti az oriai várkastélyt. Ennek hengeralakú két tornyát az Anjouk építették, harmadik tornya pedig II. Frigyes német-római császár fellegvárának utolsó maradványa.

A következő cikk a Sienától 25 kilométernyire, az Arbia és az Ombrone egybefolyásánál épült Buonconvento erődítményeit írja le, képen is bemutatva hatalmas kapuját és körfalának egy részletét.

A II. rész első közleménye „Vita del Museo del Genio" címet visel. Ebből megtudjuk, hogy ez a múzeum egybe fog olvadni a Katonai Építészeti Intézettel, „Istituto storico e di cultura dell' Arma del Genio" néven. Megtudjuk továbbá azt is, hogy a csikágói kiállításra, többek között, Győr olaszok építette várának tervrajzát is elküldötte.

Végül a füzet III. része az aquileiai ásatásokról, a torinoi római falakról, Buon Consiglio és Rapallo várkastélyáról, a Rómától 12 kilométernyire levő spizzichinoi és a tarantoi S. Angelo várkastély, valamint a firenzei S. Niccolo-torony helyreállításáról, a lodigianoi várkastélyról és egy Beneventoban talált római sírkőről szól.

A füzet irodalmi rovatában pedig megtaláljuk a múlt évben „A magyar katona. Vitézségünk ezer éve" címen megjelent díszmű részletes ismertetését is, „La gloria millenaria del soldato ungherese" címmel.

A VI. füzetben két nagyon alapos és tartalmas értekezést találunk.

Az egyik: *Carlo Calzecchi Onesti*-nek a Viscontiak paviai várpalotájáról szóló tanulmánya, amelynek rövidrefogott tartalma ez:

A híres vár- és kastélyépítő, II. Galeazzo Visconti, 1359-ben elfoglalta Paviát s rögtön hozzáfogatott a hercegi várpalota megalapozásához. Ez a palota elsősorban lakóhelynek volt szánva, de természetes, hogy azokban a zűrzavaros időkben nem hiányozhattak a kor követelményeinek megfelelő védőművei se.

Alapformája négyzet, amelynek mindenik sarkán egy-egy aránylag kevéssé kiszögelő, szintén négyzetes torony állott. Az oldalak hosszúsága kívül 142, az udvar felől 93 méter. A palotát körülfogó árok, amelybe a Carona vizét vezették, 24 méter széles és eredeti állapotában 8 méter mély volt. Az épület falmagassága, az árok fenekétől számítva csaknem 30, a tornyoké 45 méter. A négy homlokzatból ma már csak három van meg.

Az udvar felől oszlopsor tartja a csúcsíves ablakokkal áttört széles emeleti folyosót. Ezek az udvarra néző ablakok eredetileg mind négynyílásúak voltak, de később — nem tudni mi okból — a keleti és nyugati oldalon egy- és kétnyílású, de szintén csúcsíves ablakokkal váltották fel őket. A külső homlokzat valamennyi ablaka kétnyílású.

Azt, hogy ki tervezte és kik építették ezt a várpalotát, nem lehet megbízhatóan megállapítani. A szerző egy egész csomó olyan építészt sorol fel, akik egyikének vagy másikának több-kevesebb része lehetett az épület megalkotásában.

A hatalmas és rendkívül díszes palotát már 1365-ben „augustissimum"-nak mondja Petrarca. Udvarfelőli nagyszerű homlokzata szinte páratlan s építészeti szempontból csak a piacenzai városháza hasonlítható bizonyos fokig hozzá.

A Viscontiak után a várpalota a Sforzák kezére jutott, akiknek birtoklása alatt, 1513 június 28-án, XII. Lajos francia király hadai dúlták fel, majd 1527 október 1-én, rövid ostrom után, Odetto di Foix és Pietro Navarro foglalta el. 1535-ben kihalt a Sforza-család s az egykori fényes paviai várpalota ettőlfogva kaszárnyául és raktárul szolgált, átszenvedve minden ezzel járó rongálást és átalakítást. Ez az állapot 1920-ig tartott. Négy évvel később megkezdődött a szakszerű helyreállítás hosszadalmas nagy műve. Azonban 1932-ben olyan nehézségek és súrlódások támadtak, hogy már-már a munka félbemaradásától lehetett tartani. Ekkor lépett közbe Mussolini s szokása szerint gyorsan és alaposan rendet csinálva, újból megindította a kátyuba jutott helyreállítást.

A szerző, aki ezen a téren elsőrangú szakember, nem szorítkozik a várpalota s a megújítás száraz leírására, hanem az egyes építészeti elemek tárgyalásánál sokszorosan egybeveti a paviait

Itália hasonlókorú várkastélyaival és palotáival s így műve valóságos művészettörténeti tanulmánnyá szélesül, amelyből minden olvasója sokat tanulhat. A mindvégig szakszerű értekezés megértését nagyon megkönnyíti a hozzácsatolt alaprajz s a szöveg közé iktatott 34 kép. A függelékben a paviai várpalota ikonografiáját és irodalmát is összefoglalja a szerző.

A füzet másik értekezése: „Le fortificazioni ed il castello di Milazzo", *Stefano Cutelli Proto* tollából, Enrico Clausetti tábornok előszavával.

Sicilia különösen érdekes hadi műemlékei máig se részesültek még szakszerű feldolgozásban. Ezen a téren a mostani és a jövendő nemzedéknek kell a múltak mulasztásait jóvátennie. Tudományos szempontból, a sziget északi partján Messinától nyugatra eső Milazzo is mostoha elbánásban részesült; pedig ugyancsak viharos volt a története és ma is fennálló védőművei az egymást felváltó hódítók építőtevékenységének beszédes tanui.

A szerző nem érzi magát arra hivatottnak, hogy Milazzo erődítményeit a haditechnika nézőpontjából világítsa meg. Ezt a hivatásos hadtörténészeknek engedi át s inkább a vár és város történetével kíván foglalkozni.

Milazzo már Róma alapítása idején is fennállott. Legrégibb körfalának alapjai néhány évvel ezelőtt még meglátszottak. A városnak az első pun háború alatt igen fontos szerepe volt. Csak Krisztus előtt 204-ben jutott Róma birtokába, amely az eddigieknél jobb erődítményekkel vette körül.

Az Octavianus és Pompeius közötti háborúságban az utóbbinak pártján volt Milazzo s urának bukása után gyorsan elhanyatlott. Majd a népvándorlás hullámai öntötték el Siciliát, később pedig az arabok foglalták el s előbb elpusztították, azután pedig újból felépítették Milazzot. Ennek az időnek emléke a „Maschio Saraceno", a vár vaskos, alsó részében szétterpeszkedő öregtornya.

1060-ban végeszakadt az arabok uralmának. A normannok váltották fel őket, akik szintén nem csupán hódítottak, hanem sokat is alkottak Siciliában. Milazzo körfalait kerek tornyokkal látták el s a kőtőgátak belső oldalát földhányással is megerősítették.

Az Anjouk korszaka szintén nyomot hagyott Milazzo erődítményein, valamint a rákövetkezett spanyol uralom is.

Federigo d'Arragona alkirály, azonkívül, hogy újabb védőműveket építtetett, át akarta vágatni azt a tengerbenyúló földnyelvet, amelyre Milazzo épült, hogy ilyenformán minden oldalról víz környezze a várat és a várost. Ennek a bevégzetlen csatornának nyomai néhány évtizeddel ezelőtt még meglátszottak.

V. Károly uralkodása alatt, Ettore Pignatelli alkirály és utódai 1531 és 1556 között, a normann vártól délre, ¾ (siciliai) mérföld[1] hosszú új védővonalat építettek, amelyet két nagy baluard oldalozott. Ezzel a régi várból cittadella lett. Lorenzo Suarez de Figuerca alkirály pedig hegyesszögű fedőgátat épített a S. Maria

[1] Egy siciliai mérföld = 1487 méter.

nevű régi kerek torony elé, az V. Károly idejében létesült új védővonal hatásosabb oldalozása végett.

Érdemes megemlíteni, hogy amikor a spanyolok az 1713-i utrechti béke értelmében elvesztett Siciliát vissza akarták foglalni, magyar csapatok is harcoltak Milazzonál, 1719-ben és 1720-ban, az új gazda, Vittorio Amadeo savoyai herceg pártján.

A szerző 2 alaprajzon és 7 képen is bemutatja Milazzo régi erődítményeit.

Nagyon érdekes a füzet „Notiziario" rovata is, amelyben 30, nagyobbára itáliai várról, kastélyról stb. találunk fontos történelmi adatokat.

Gyalókay Jenő.

Pfannl Jenő: *Gróf Wymes Ferenc, a győri vár újjáépítője a XVII. században.* 8° 34 lap. (A Győri Szemle Könyvtára, 11. sz.) 1933. Ára ——?——

Eddigelé nem sokat tudtunk a győri vár újjáépítőjének, Gróf Wymes Ferencnek életéről. Jó szolgálatot tett tehát a hadtörténetirodalomnak Pfannl alezredes, amidőn szorgalmas kutatással ezt a kérdést is tisztázta. Megállapította, hogy az egyik ágában olaszszá vált Wymes-család Skótország Fiffa nevű tartományából származik s képen is bemutatott ősi kastélyában, Wemyss Castleben, ma is él.

Ferenc, a család olaszországi ágának sarja, 1623-ban, valószínűleg Bresciában született s a párizsi hadiakadémián nevelkedett. Már korán jóhírű hadmérnök lehetett, mert őt bízták meg azzal, hogy Malamocco főkapuja elé két sáncot építsen. Ennek elvégeztével egy gyalogezred parancsnoka, majd két candiai vár kormányzója lett. Innen visszatérve, a modenai herceg szolgálatába állott, de ennek halála után visszatért Velencébe. Itt néhány nemes azt a kalandos tervet eszelte ki, hogy 12 nagyobb és ugyanannyi kisebb hadihajóval megtámadják Konstantinápolyt. Ezt a vállalatot a kozákoknak is támogatnia kellett volna. Megnyerésükkel Wymest bízták meg s II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez küldötték, hogy ennek útján tárgyaljon a kozákokkal. Rákóczi Felsőmagyarországon találkozott Wymessel, menesztett is küldöttséget a kozákokhoz, de közbejött halála elvágta a további tárgyalás útját.

Még 1660-ban császári szolgálatba állott Wymes s Győrben kapott alkalmazást. Fokról-fokra tábornokságig emelkedett s 1679-ben magyar grófi rangot kapott. Altábornagyi címmel, 1682-ben vált meg a császár szolgálatától. Halálának helye és éve teljesen bizonytalan. A győri vár újjáépítésén valószínűleg 1677 januáriusáig dolgozott, de működése nem csupán erre szorítkozott. Belföldön Komárom, Pozsony, Guta, Veszprém, Pápa, Magyaróvár, Esztergom és Nyitra, külföldön pedig Bécs, Tulln, Prága, Eger és Bonn lett munkálkodásának színhelye.

A szerző közli a család skótországi ágának birtokában levő egykorú arcképét is. Barna, középtermetű, mogorva embernek mondották, aki nem tudott maga iránt nagyobb rokonszenvet kel-

teni. Ingerlékeny természete miatt, több párbaja is volt. Egyikben majdnem elvágták a torkát, egy másikban pedig olyan vágást kapott, amely mindenkorra elrútította az arcát. Sokoldalú ember volt. Németül, franciául és olaszul egyformán jól beszélt. Szolgált a gyalogságnál és a lovasságnál, résztvett várharcokban és tengeri vállalatokban is, de igazi szaktudása a vízi építkezésben bontakozott ki. Gondolatvilágát az akkori „Condottiere" anyagiassága jellemezte. Becsületesen szolgálta azt, aki őt megfogadta, de meg is követelte a jutalmat. Családot nem alapított; két törvénytelen leánya apáca lett.

A magyar indigenává lett Wymes Ferencnek hervadhatatlan érdeme, hogy Győr várát a XVII. század egyik mintaszerű erősségévé alakította át. Igaza van a szerzőnek: ha el is kallódott már az a márványtábla, mely a győri vár falán hírdette nevét, legalább nyomtatott betű örökítse meg emlékét.

Sz — ő

Dr. Glaser Lajos: *A karlsruhei gyüjtemények magyarvonatkozású térképanyaga.* Nagy 8° 136 lap, 2 térképpel és 1 képpel. (A „Térképészeti Közlöny" 6. különfüzete). Budapest, 1933. Ára ?

A történetírásnak, de főként a hadtörténetírásnak egyik nélkülözhetetlen segítőeszköze a térkép, amely a gyakran nem szakavatott kézből származó leírásoknál alaposabban tájékoztat egyik vagy másik hadieseményről, vagy annak színhelyéről. Ezt nálunk — sajnos — sokáig nem ismerték el s ezért találunk, különösen világháború előtti hadtörténetirodalmunkban, hosszú tanulmányokat, egyetlen térkép, vagy vázlat nélkül. Pedig a XVII. század második felétől kezdve, már vannak elég pontos felmérés alapján készült térképeink, persze kezdetben nem magyar, hanem olasz, francia és német mesterek kezéből. Különösen sok van a XVII. századvégi felszabadító háborúk korából. Ezek részben a bécsi Kriegsarchivba jutottak, részben egyes hadvezérek birtokában maradtak. Igy például egy körülbelül 400 darabból álló gyüjtemény a badeni nagyhercegi ház levéltárába került, az említett háborúkban szereplő két badeni őrgróf, Hermann és Lajos Vilmos jóvoltából.

A szerző ebben az aprólékos gonddal összeállított munkájában nem szorítkozik a térképek száraz felsorolására, hanem: I. Általános leírás, II. Kartografiai leírás, III. Az ábrázolásmód szempontjából, megállapítja feliratukat, szerzőjüket, mértéküket, nagyságukat és minőségüket; azután fokbeosztásukat, díszítésüket s összehasonlítva őket más egykorú ábrázolásokkal, kimutatja eredetüket is. Végül hegyrajz, vízrajz, település, kultúra s a nevek írásmódja alapján is ismerteti őket. Bemutatja a mostaniaktól eltérő térképészeti jeleket, azután pedig külön-külön ismerteti a nagyhercegi hitbizomány térképgyüjteményét, a General-Landesarchiv térképeit s a Badische Landesbibliothek gyüjteményét, mindössze 670 darabot. A névmutatóban pedig az egyes mesterek és kiadók rövid életrajzát is összefoglalja.

Mivel a felsorolt térképek egytől-egyig magyar vonatkozá-

súak, Glaser Lajos füzete valóban hézagpótló és igen jól használható segítőeszköze lehet minden hadtörténetírónak. Legyen elég itt még megemlíteniink, hogy csupán Budának 26 térképét és látképét ismerteti. Eger 5, Esztergom 6, Győr 7, Kanizsa 5, Kassa 8, Munkács 4, Nagyvárad 8, Pozsony 6, Temesvár 6, Tokaj pedig 11 darabbal van a karlsruhei térképgyüjteményekben képviselve.

—ő.

Polner Ödön: *A Mária Terézia-rend közjogi jellege.* Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1934. 8° 38 lap.

A mű egyik erőteljes hangadója annak a vitának, melyet Petrichevich György ezredes a mult évben megjelent könyvével („A katonai Mária Terézia-rend helyes közjogi és történelmi megvilágításban"), a magyar tudományos életben megindított.

Petrichevich lényegében azt állította, hogy Mária Terézia a róla elnevezett rendet magyar királyi minőségében, magyar rendként alapította. Elsősorban azért, mert Mária Terézia az alapítás idejében csak mint magyar király volt szuverén. A Habsburg-örökös tartományok a német-római birodalom alkotórészei voltak. Szerinte ez a rend nem volt közös intézmény, hanem a magyar alkotmány keretén belül álló, magyar királyi intézmény, melynek nagymesteri állása a magyar koronával volt kapcsolatban. Miután az Osztrák-Magyar monarchia felbomlott, s annak összes vérerejéből csak a magyar királyi honvédség maradt meg változatlanúl, a rend egyedül a magyar apostoli királyság jogos és törvényes tulajdona.

Ezzel a felfogással száll szembe Polner Ödön egyetemi tanár, alapos közjogi és történelmi tudással felépített tanulmányában, melynek gondolatszövését mindvégig a tárgyilagosság s az igazságkeresés előkelően nyugodt hangja kíséri.

Mindenekelőtt a rend 1758 december 12-én kiadott alapszabályát teríti maga elé. Az alapszabálynak többek között a nagymesteri méltósággal, a rend jelvényével, valamint a lovagi és a kancellári állással kapcsolatos intézkedéséből azt következteti, hogy a rend nem volt magyar királyi jellegű. Mária Terézia e rendet, mint az osztrák főhercegi ház hatalmának birtokosa, nyilvánvalóan osztrák főhercegi jelleggel alapította.

Minthogy Petrichevich fenti művének középpontjában a szuverenitás áll, Polner ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozik, s nem a forma, hanem a való tények megállapítását tűzi ki célul.

Való igaz — vezeti be fejtegetését —, hogy „osztrák állam" formailag azidőben még nem létezett. Az osztrák uralkodóház birtokában lévő tartományok a német állam alkotórészei voltak. De az is igaz, hogy a hűbérúr német államnak a rend alapítása idejében már alig volt hatalma. A német birodalomhoz tartozó tartományok az egyes fejedelmi családok kezén fokozatosan önálló államokká váltak. Az önálló államiság képviselői különben sem a tartományok, hanem az azokat birtokló fejedelmi családok, házak voltak. Ilyen hatalmi tényező volt az osztrák uralkodóház („Erzhaus Oesterreich") is, melynek hatalmát különösen növelte az a körül-

mény, hogy soraiból kerültek ki századokon keresztül a német-római birodalom császárjai.

A császársággal való állandó kapcsolata révén, az osztrák uralkodóház nemzetközi jogalanyként is előkelő helyre tett szert. Nem áll tehát az, hogy Mária Terézia külpolitikailag csak mint szuverén magyar király jöhetett tekintetbe. Bár osztrák állam a mai értelemben véve még nem létezett, de az osztrák uralkodóház, mint az uralma alatt állott németbirodalombeli tartományok birtokosa, nemzetközileg ugyanannyit jelentett, mintha az osztrák állam formailag is létezett volna.

Míg az osztrák uralkodóház a német tartományokat, a német királyság jogrendszere értelmében, közjogival vegyes magánjogi címen (hűbéri magánadományozás, örökösödési szerződések, végrendeletek stb.) birtokolta, addig Magyarországon a főhatalmat országos törvényekben megállapított átruházás alapján gyakorolta. Tagjai azonban ezt a különbséget nem tartották fenn, hanem Magyarországot is csak olyan birtokuknak tekintették, mint német tartományaikat. Nem magyar, hanem saját központi szerveik útján igazgatták s ennek következtében előállott az a különös helyzet, hogy a formailag alacsonyabbrangú osztrák főhercegi hatalom fölébe került a jogilag szuverén magyar királyi hatalomnak. A hatalom ilymódon való gyakorlása tulajdonkép nem volt más, mint az országot elözönlő ellenséges hadsereg fegyveres erejére támaszkodó kormányzás.

A Mária Terézia-rend alapításánál közreműködött szervek — a miniszteri konferencia, és az u. n. házi, udvari és állami kancelláriák — Petrichevich szerint a szuverén magyar királynő szervei voltak. Polner ezt az állítást helytelennek minősíti. Szerinte ezek kétségtelenül az osztrák főhercegi hatalom alapján felállított kormányzati szervek voltak. Hogy a magyar király volt szuverén s nem az osztrák főherceg, az igaz, de a valóságban kifelé legtöbbször az osztrák főherceg szerepelt. A szuverén Magyarország a nem szuverén Ausztria fogalmába értetett bele, s a központi hatóságok nem magyar, hanem osztrák jellegűek voltak. „Azt lehet mondani, hogy ennek nem így kellett volna lennie — hangsúlyozza a szerző — de azt bizonyítani, hogy ez nem így volt, annyi, mintha valaki a szerecsent fehérre akarná mosni".

A mű többi egymásbakapcsolódó érvei közül, melyekkel Polner a Mária Terézia-rend osztrák voltát bizonyítja, (az osztrák főhercegi címert viselő rendjelvény, a lovagi állás, az ünnepélyes felavatás számára megállapított szertartás stb.), még a rendjelalapítási joggal kapcsolatos megállapítását közvetítjük. Abból a körülményből, hogy Mária Terézia a rend alapításakor csak mint magyar király volt szuverén, mint osztrák főherceg azonban a német-római császár alattvalója volt, nem következik az — amit Petrichevich állít —, hogy a rendet csak mint magyar király alapíthatta. A rendjelek alapításának nem feltétele az alapító szuverenitása. A legelőkelőbb helyen állott Aranygyapjas-rendet 1429-ben Fülöp, burgundi herceg alapította, aki nem szuverén uralkodó, hanem két szuverénnek is alattvalója volt, t. i. a német császárnak és a francia királynak. A többi római birodalmi hűbéres fejedelmek is elég gyakran alapítottak ilyen rendeket, így az

olasz Annuziata-rendet 1363-ban III. Amadeo, Savoya grófja, a bajor Szent Hubert-rendet 1444-ben V. Gerhard, Jülich és Berg hercege, a würtenbergi Arany sas-rendet 1702-ben Frigyes Károly herceg, ugyancsak a würtenbergi katonai érdemrendet 1759-ben Károly Eugén herceg stb.

Mindezekután Mária Terézia férjének, Lotharingiai Ferenc császárnak, a rend alapítása körüli szerepe kerül sorra. Petrichevich szerint Ferenc császár egyrészt Mária Terézia hűbérura, másrészt, mint társuralkodó, alattvalója volt. A szerző szerint ez az ellentétes kettős minőség nem állott fenn. Ferencet nem Mária Terézia vette maga mellé, hanem az 1741 szeptember 20-án megtartott magyar országgyűlés, Mária Terézia mellé társuralkodóúl és társkormányzóúl (corregens et coadministrator) választotta meg, illetve ismerte el. Egyébként később sem kapott soha magyar indigenátust, tehát nejének alattvalójává nem lett. A rendet Mária Terézia és ő együttesen alapították, mely alkalommal Lotharingiai Ferenc mint egyenrangú társuralkodó, s mint az egységes hatalmú uralkodóház családfője járt el.

Nem változtatott a rend jogi helyzetén a rend számára anyagi jövedelmi forrást létesítő alapító-levél „Stiftsbrief" sem. Ez kizárólag magánjogi vonatkozású rendelkezés volt s ennek a rend megalapítása és jogi jellegének meghatározása szempontjából különösebb jelentősége nem volt.

Mellékesen említi még meg a szerző azt, hogy a rend osztrák jellege különösen a magyar szabadságharcot követő abszolutizmus idejében domborodott ki. Erre a korszakra esik 42 olyan egyénnek a rendi tagsággal való kitüntetése, akik az 1848/49. évi magyar szabadságharcban ellenünk harcoltak; köztük Jellachichnak, Haynaunak, Hentzinek stb. Ez a körülmény természetesen még nem zárná ki azt, hogy a rend magyar rendként alapíttatott, de beszédes bizonyítéka annak, hogy soha senkinek sem jutott eszébe, hogy magyarnak tekintse.

A kiegyezés csak annyi változást hozott, hogy a rend közös volta most már erőteljesebben nyilvánult meg. De a rendi tagság külső jelvénye még ezután is megmaradt olyannak, mint amilyen alapításakor volt, vagyis határozottan osztráknak.

Befejezésül a rend fenntartásának lehetőségei kerülnek mérlegelésre. Itt két álláspontból lehet kiindulni. Az egyik az, mely az Ausztriában és Magyarországon most fennálló állami rend jogosságát nem ismeri el s az osztrák uralkodóházat most is uralkodó dinasztiának tekinti. Ebben az esetben a megoldás nem okoz különösebb nehézséget.

A másik álláspont mellett azonban, mely a ma fennálló jogrendet, különösen Magyarországon az 1920:I. tc.-ket veszi alapúl, a rend fenntartása nem lehetséges. Mégpedig azért nem, mert a rend nagymestersége, az Ausztria és Magyarország fölött való kettős uralkodói minőséghez volt kapcsolva. A kettős uralkodói minőség megszűnésével együtt, az ehhez kötött nagymesterség lehetősége is megszűnt. Ha ezt a közjogi felfogást nem ismerjük el és a rendet magyar renddé avatjuk, akkor előállhat az a maga nemében páratlan helyzet, hogy az ekként magyarrá átminősített rend osztrák tagjai, egy Ausztriával feltételezett esetleges fegyveres

konfliktusunk esetén oly állammal szemben lesznek kötelezettek, amely hazájuk ellen háborút visel. Ennél továbbmenve mi történnék akkor, ha Ausztria is — bizonyára több joggal mint mi — fenntartaná a Mária Terézia rendet?

Részünkről a rend fenntartásának csak két módja lehet. Vagy olyan új magyar rendet alapítunk, melynek feltételei és jelentősége ugyanazok lennének, mint a megszűnt Mária Terézia-rendé; vagy pedig — és ez a másik megoldás — a megszűnt rend magyar állampolgárságú tagjaiból új magyar Mária Terézia-rendet létesítünk s a régi rend alapszabályait megfelelő módosítással átvéve, a rendjelvény osztrák címerét és színeit magyarral helyettesítjük.

Dr. Rédvay István.

v. Doromby József: *A cs. és kir. 83. és 106. gyalogezred története és emlékkönyve.* Kötve, nagy negyedrét, 400 oldal, számos vázlattal, sok harctéri fényképpel és arcképpel. Kiadta Fusek Emil, Budapest, VII. Csengery-u. 6. 1934. Készült Hollósy János könyvnyomdájában, Budapest, VII. Jósika-utca 20. Ára: 26 pengő.

A világháborús ezredtörténetek sorozata értékes munkával gyarapodott. A vasmegyei, sötétbarna hajtókás, fehérgombos 83. közös hadseregbeli magyar gyalogezred tisztikara bajtársi szövetségének megbízásából, vitéz Doromby József ny. őrnagy vállalkozott arra a feladatra, hogy megírja ennek a kitűnő és mindenkor derekasan harcoló ezrednek világháborús történetét. A feladatot szerencsés kézzel oldotta meg. Az ilyen ezredtörténetek megírásánál számot kell vetni azzal, hogy a munka necsak az események kalendáriumszerű felsorolása legyen, hanem helyet adjon a szereplő személyek működésének is, anélkül, hogy ez utóbbi leírásokkal személykultuszt űzzön vagy letérjen a tárgyilagosság mezejéről. Ebben a könyvben ezt a két szempontot szigorúan külön választották. A két első fejezet az ezred működésének történelmi részét tárgyalja, a III. fejezet pedig közli azoknak a volt ezredtagoknak fényképét és rövid élettörténetét, akiket ma még fellehetett kutatni.

A történeti rész első fejezetéből megismerjük a 83. ezred működését a mozgósítástól az összeomlásig, higgadt, mindvégig tárgyilagos, de amellett gördülékeny és nem szakemberek számára is élvezhető leírásban. Doromby őrnagy főleg a Hadilevéltárban található eredeti dandár- és hadosztály-iratokból volt kénytelen az erre vonatkozó adatokat kihámozni, mert az ezredparancsnokság hivatalos naplójának legnagyobb része, a hozzátartozó hadműveleti iratokkal, létszámkimutatásokkal stb. együtt, a forradalmak alatt elveszett. Munkájában a történelmi hűségre vetette a fősúlyt, magánfeljegyzésekre csak akkor támaszkodott, ha azok adatait hivatalos források is megerősítették.

A 83. ezred a komáromi 33. gyalog hadosztály és a pozsonyi V. hadtest kötelékében, Dankl lovassági tábornok 1. hadseregében kezdte a háborút Lublin alatt; folytatta a Kárpátokban Szurmay gyalogsági tábornok uzsoki csoportjánál, később résztvett a

zlota-lipai előnyomulásban, majd Podkamientől keletre, a Monarchia határán kívül, a Zwyzn-Batkow melletti állásharcokban. Az orosz hadszíntér elcsendesülése után, az olasz harctérre került és szívósan verekedett a nagy piavei csatákban. Az összeomlás után teljes rendben, fegyelemben vonult haza Szombathelyre.

A 83. ezredből sarjadzó — 1918-ban felállított — 106. gyalogezred szereplését, az akkori ezredparancsnok Lehár ezredes leírása nyomán, a könyv II. fejezetéből ismerjük meg. Az anyaezredhez híven, ez az ezred is kitűntette magát az olasz harctér minden ütközetében.

A Monarchiának kevés ezrede dicsekedhetik azzal, amivel a vitéz vasmegyei 83-asok, hogy soraikból három tiszt vívta ki a Mária Terézia-Rend lovagkeresztjét (Lehár Antal ezredes, Ungár Károly főhadnagy és Poppr Emil tart. hadnagy.) Hősi halottainak száma csaknem 7.000, sebesültjeinek száma csaknem 11.000.

Az ezredtörténet értékét lényegesen emelik a külön mellékletként és a szöveg közé helyezett, könnyen érthető vázlatok és eredeti harctéri felvételek. A nagyon ízlésesen, szépen kiállított munkában megtaláljuk az ezredbeli összes ezred-, osztály- és alosztályparancsnokok majdnem teljes névsorát, a háború minden hónapjából, ami igen értékes támaszpontul szolgál a későbbi történetkutatás számára is.

Markó Árpád.

Dr. Pataki Vidor: *Az egri vár élete.* 8° 47 lap. Eger, 1934. Érseki Liceum könyvnyomdája. Ára ?

A szerző nyolc évi helyszíni vizsgálat, régészeti és történelmi tanulmány alapján, tehát hivatott szakemberként tárja fel ebben az értekezésben, hazánk egyik legérdekesebb várának fejlődéstörténetét.

Mindenekelőtt megállapítja, hogy a honfoglalást megelőző állítólagos várépítésnek nincs se elfogadható kútfőalapja, se pedig régészeti bizonyítéka, sőt a legutóbbi egri ásatások se hoztak napvilágra olyan nyomokat, amelyekből a XIII. századot megelőző várépítésre lehetne következtetnünk.

A tudós szerzőnek ezt az állítását mi is elfogadjuk, amennyiben középkori értelemben vett *szabályszerű várra* vonatkozik. Azonban alig hihető, hogy azok, akik a XI—XII. században alapított egyházainkat építették, ne gondoskodtak volna se magának a templomépületnek védelemre való berendezéséről, se pedig az egyházat körülfogó védhető kerítésről. Ezt a pogányság ismételt felkelése, úgyszintén a bessenyők és kunok többszöri betörései is, szükségessé tették. Természetes, hogy Egerben is csak valami palánkszerű védőövre gondolhatunk, amely a veszedelem elmúltával gyors pusztulásnak indult. Így történt ez például a váradi (templom-) várnál is, amely a mongolok támadása idején már nagyon roskatag állapotban volt, úgy hogy Rogerius leírása szerint: „Et cum castrum *ex una parte dirutum cerneretur*, amplo muro illud fecimus reparari."

Abban azonban teljesen igaza van a szerzőnek, hogy annak

rendje és módja szerint épült *kővárról*. Egerben is csupán a mongoljárás siralmas tapasztalásai után lehetett szó, sőt első okleveles nyoma csak 1363-ból való. Ennek az első várnak valószínű alaprajzát az 1. ábrán mutatja be Pataki, jól megkülönböztetve rajta az 1100-, 1200- és 1300-körüli, valamint a bizonytalan és ismeretlen állapotot is. Az a terület, amelyet ez a vár elfoglalt, alig lehetett kisebb vagy nagyobb az 1568-i térképen ábrázolt belső várénál. Külsejére csak bel- és külföldi analogiákból lehet némi valószínűséggel következtetni.

A XV. század vége és a XVI. század közepe között, korábbi terjedelmének csaknem kétszeresére növekszik az egri vár s 1508-i leltárában már két olyan tornyáról olvashatunk, amelyek mindenike 2—2 ágyúval volt felszerelve. Ezek a tornyok, a várépítés úgynevezett átmeneti stílusának követelményei szerint, alkalmasint tágasabbak, de legalább is alacsonyabbak lehettek középkori elődeiknél.

A belső- és külsővárra való osztás 1531 után kezdődött. Az új választógát levágta a székesegyház csúcsíves szentélyét, amelyből bástya lett, máshol is eléggé gyakori példa szerint. A közlekedés a vár két része között emelcsős hídon és a most „Sötét kapu"-nak nevezett alagúton át történt. A kettéválasztás nagy munkáját Dobó István fejeztette be. Az ő idejében tűnik fel a (régibb) olasz bástyarendszer első nyoma, a belsővár nyugati oldalán ma is meglevő Dobó-bástya alakjában.

Az 1552-i ostrom után kezdődött az egri vár helyreállításának és korszerű átalakításának időszaka. Paolo da Mirandola, hírneves olasz katonai építész, többféle tervet dolgozott ki s ezek egyikét el is fogadta az Udvari Haditanács. Ez a terv nem javasolt teljes újjáépítést, mert ilyesmire idő és méginkább elegendő pénz hiányában, gondolni se lehetett. Csak arról volt szó, hogy a meglevő várműveket az olasz bástyarendszerhez idomítsák. Teljesen új mindössze a belső vár északi és délnyugati sarkára tervezett egy-egy bástya lett volna. Hogy még Mirandola tervéből is milyen kevés valósult meg, azt világosan mutatja Pietro Feraboscnak a 6. ábrán látható 1568-i felvétele.

A megkezdett, de soha be nem végzett teljes újjáépítés időszaka az 1569-ik évvel kezdődött. Az Udvari Haditanács annak a kornak talán legkiválóbb hadiépítészét, Ottavio Baldigarát küldte Egerbe. Baldigara tervei teljesen megfeleltek az akkori követelményeknek. Ő a belsővárra öt (hátratolt szárnyú) bástyát kívánt építeni, a külsővár keleti oldalára pedig kettőt. Azt akarta, hogy a száraz árok közepén fenékárok is legyen, ott pedig, ahova nem lehet vizet bocsátani, kellő módon gondoskodjanak ellenaknákról. A külsővár Királyszék és Tihamér felé néző bástyái s valószínűleg kötőgátjuk elé is, a németalföldi rendszerből „Faussebraye" („Niederwall") néven jól ismert „törpegát", (olaszul: „falsabraga") épüljön.

A bástyafülek belső oldalain egy-egy jól elzárható, de békében befalazott „gyalogajtó" (a szerző szerint: „rejtekkapu") legyen. Végül pedig a bástyaszárnyakba egymás fölé két sor kazamátát javasolt.

Azonban Baldigara tervei sohase valósultak meg teljesen. A

belsővár három bástyájába bele se fogtak; maga Baldigara 1582 után kiadta kezéből a vezetést. Ezt Cristoforo Stella vette át tőle. Az 1596-i török ostrom befejezetlen állapotban találta a várat, amely szégyenfolt számba menő silány védelem után, október 13-án megadta magát. Az új gazda — csakúgy mint máshol — itt se tűntette ki magát a várépítés terén s az 1687-i visszavívás a török uralom előtti állapotban találta a várat.

Ez az év jelzi különben a pusztulás kezdetét, mert Eger megszűnt végvár lenni s így korábbi fontosságát teljesen elvesztette. 1702-ben lebontják a külsővárat; a még meghagyott belsővár 1705 január 2-án a kurucok, 1710 december 1-én pedig a császáriak kezére jut. Ettőlfogva fenntartásáról alig-alig gondoskodik valaki; majd 1785-ban megkezdődik a végleges pusztulás, amikor Gróf Esterházy Károly a kincstártól megvásárolta s az építkezni akarók szabad prédájává tette a várat. Föld alá került maradványait az 1925-ben megkezdett ásatás tárta fel.

Pataki Vidor mindvégig érdekes és szakszerű tanulmánya sok fontos adattal járul az egri vár történetéhez. Külön meg kell dícsérnünk a rendkívül gondosan készült, minden félreértést kizáró tervrajzokat, főként pedig a 4—8. számúakat.

Nem gáncsoskodásból, hanem csupán közérdekből, a dolgozat nomenklatúrájához volna néhány szavunk. A régi várak egyikmásik alkotórészének vagy egyáltalán nincs magyar neve (például: bertesca, beccatello, garitta, poterna stb.), vagy ha van, hát nincs benne köszönet (például: sikam, ellenlejt, holdony stb.). Így tehát reá vagyunk útalva a nemzetközi mesterszók használatára is. Csakhogy ennek az a nagy bökkenője van, hogy ugyanaz a mesterszó, korok és országok szerint, különféle jelentést kapott. Hogy csak néhány példát idézzünk: „barbacane", „rivellino" („ravelin") és „faussebraye" („falsabraga") három, egymástól merőben eltérő védőművet jelent, de a régi időben mégis összezavarták őket.

A „ravelin" és „contregarde" alkotta egybefüggő védővonalat „enveloppe" szóval foglalták össze a franciák. Ezt az összetett védővonalat nálunk „contregarde" néven is emlegették a XVII. század végén, holott a contregarde az enveloppe-nak csupán egyik, könnyen megkülönböztethető alkotórésze volt.

Minálunk az „escarpe" és „contrescarpe" közötti fedett átjárónak „caponniere" volt a neve, a poroszok azonban azt jelölték ezzel a szóval, amit mi „Grabenkoffer"-nek hívtunk.

Mi „hátratolt szárny"-nak nevezzük a főgátnak a bástya füle (Bollwerksohr, orillon, orecchione) és a kötőgát (courtine, cortina) közé eső darabját, az olaszok ellenben csupán a bástyafül belső oldalát mondják „fianco ritirato"-nak, vagyis hátratolt szárnynak. De változott időről-időre, sok más között, a „piattaforma" és a „cavaliere"mesterszók jelentése is.

Mindez a szakembernek egy pillanatra se okoz nehézséget, de a laikus teljesen belezavarodik. Célszerű lenne tehát, ha a használható magyar s a ki nem kerülhető idegen mesterszókat abban az értelemben alkalmaznók, amelyben azok *minálunk*, a világháború előtti évtizedekben állandósultak. Eszerint például a 9. ábrán az

f — j közé eső rész volna helyesen az „escarpe", *m — n* a „contrescarpe", *j — m* a „főárok" (Hauptgraben, fossa principale), *k — l* pedig a „fenékárok" (Kesselgraben, cunette, cunetta).

Gy. J.

Przeglad. Historyczno-Wojskowy. (Revue d' Histoire Militaire.) Redaktor: Otton Laskowski. *Wydawany przez Wojskowe Biuro Historyczne.* Tom. I—VI. Warszawa 1929—1933. (Hadtörténelmi Szemle, szerkeszti: Laskowski Otto, kiadja a Katonai Történelmi Intézet, I—VI. kötet. Varsó 1929—1934.)

A Przeglad Historyczno-Wojskowy évenként két számban 320—400 oldalon megjelenő tudományos folyóirat, melynek minden számában 2—3 nagyobb hadtörténelmi értekezést kapunk, azután „Miscellanea" cím alatt kisebb értekezések vagy rövidebb s hadtörténelmi szempontból fontos és aktuális forráspublikációk következnek, e részt minden számban magas nívón álló, tárgyilagos és tudományos polémia követi, ami után a könyvismertetéseket találjuk. A „Kronika" rovat minden számban a lengyel és külföldi történelmi egyesületeknek lengyel hadtörténelmi szempontból megemlítésre méltó eseményeiről való beszámolókat hozza. — Az évfolyamok végén megkapjuk a hadtörténelmi irodalom bibliografiáját és az illető évfolyam indexét.

Mostani ismertetésünkben a folyóiratnak csak magyar vonatkozású anyagáról számolunk be.

I. kötet 269—271. l. *K. Tyszkowski* a podhorcei hetmani levéltár anyagáról beszámolva, mely nagyrészt a Rzewuski-ak XVII. sz. első felére eső működésére vonatkozik, megemlíti, hogy a levéltár a hetman vezetése alatt levő magyar gyalogságról is tartalmaz anyagot.

II. kötet 63—118. l. *O. Dambrowski:* „A bécsi hadjárat 1683-ban", című értekezésében, szigorú forráskritikával, a források és az irodalom alapos ismerete alapján, megállapítja a szemben álló csapatok nagyságát, megvizsgálja a csapatok fölszerelését, hadiképzettségét, elemezi a haditerveket, behatóan ismerteti Sobieski János és Lotharingiai Károly haditechnikáját, leírja a csapatok fölvonulását, Sobieski diplomáciai működését, ki a győzelem lehetőségét azzal is emelte, hogy a keresztény hadak vezéreit együttműködésre tudta rábirni s végül a csata leírását adja.

II. kötet 136—169. l. *O. Laskowski* az 1683-i bécsi hadjáratról közöl egykorú tudosítást. Az „Acta politica Anni 1683" című magánkézben levő kéziratgyűjteményben található a tudosítás, melynek címe: „Relatia seu Descriptia wojny pod Wiedniem, pod Strygonium i dalszej campaniej A. 1683. Prawdziwa przy obronie prawdy i honoru rycerstwa polskiego Relacja o przeszlej roku 1683 w Rakusiech i na Wegrzech campaniej". A kézirat szerzője Krasinski János, ki mint Jablonowski-párti, erősen Sobieski ellenes irányzatú; s mivel Jablonowski közvetlen környezetéhez tartozott, az eseményekről és azok indítékairól jól volt tájékozva. A kézirat keletkezési ideje 1684 eleje. A magyar történetírás szem-

pontjából azért is jelentős ez a forrás, mert Bécs fölszabadításán kívül bő anyagot találunk Sobieskinek és seregeinek magyarországi tartózkodásáról a párkányi és esztergomi ütközetről, Thökölyvel és Apaffival való tárgyalásokról, Absolon és Nagy követeknek elfogatásáról stb.

II. kötet 199—327. l. *A. Czolowski:* „III. János hadi ikonografiája" cím alatt összegyűjtötte azon Sobieskivel foglalkozó katonai tárgyú képeket, melyek egyidőben vagy pedig az egykorú adatok alapján később készültek és történelmi értékkel birnak. Nincsenek fölsorolva a szabad elgondolású kompoziciók és a XVIII. és XIX. századbeli értéktelen utánzatok. A 72 drb katonai tárgyú kompozició között 24. festmény és 48 rézmetszet található, melyek közül magyar vonatkozású 3 festmény (20., 21., és 22. számú) és 2 rézmetszet (35. és 36. szám). Ezek Sobieskinek Párkány és Esztergom alatti ütközeteit örökítették meg.

IV. kötet. 1—118. l. + térkép. *Cz. Chowaniec:* „Sobieski 1686-i moldvai hadjárata". — A bécsi és a párkány-esztergomi győzelem után megalakult a Szent Liga, melynek alapján Sobieskit arra kérte Lipót, hogy a további támadások ellen magyar földön egyesítse seregeit vagy küldjön lovas segédcsapatokat. Sobieskinek más haditervei voltak. 1684. tavaszán és telén és 1685-ben készített haditerveinek, kisebb eltéréseket leszámítva, az volt a vezető gondolata, hogy a császári seregek magyar földön, Sobieski pedig Moldván át egyszerre támadná meg a törököt. — Ezzel Apaffit, Erdéllyel együtt, a Szent Liga mellé lehetne kényszeríteni, mindenekelőtt azonban Thökölyvel kellene kiegyezni és a császári seregek egy részének vezetését Thökölyre és Apaffira bizni — Sobieski terveit a császári udvar elutasította. Még azt a tervet is elvetették, hogy a császári és lengyel seregek egyesüljenek. A linzi tárgyalásokra hivatkoztak, mely a csapatok egyesítését csak a szövetséges felek egyikének támadása esetén teszi lehetővé. Sobieski ennek ellenére elhatározta a török megtámadását. Mozgósította seregeit, melyekben magyar gyalogság is részt vett. Ez a mozgósítás azonban nem sikerült. Júliusban ismét egyesítette seregeit. Sobieski állandóan remélte, hogy a kényszerítő körülmények tervei elfogadására fogják bírni Lipótot, kit arra is kért, hogy Scherfenberget Erdélyből hívja vissza, és Apaffitól bizalmasan megkérdezte, hogy háború esetén, ha csapataival bármely oldalról közeledne Erdély felé, számíthatna-e reá, hogy eleséggel segítse? Július 21-én indult el Sobieski seregeivel a török ellen és azzal a tervvel foglalkozott, hogy a Dunamentén telel és a balkáni szláv elemekkel növelve seregét, folytatja a következő évben a hadjáratot, a gabonát pedig Erdélyből szerzi be. — Nagyon megnehezítette azonban helyzetét az, hogy Bécsből és Budáról semmiféle értesítést sem kapott és így nem volt tisztában a magyarországi hadiállapotokkal, a hadjárat, a hosszú menetek, nagy fáradságok és áldozatok után, teljesen eredménytelen maradt. Sem a védelem, sem a támadás tervei nem voltak jól előkészítve.

IV. kötet 305—329. l. + 1. térkép. *Cz. Chowaniec:* „Adatok Sobieski 1686-i moldvai hadjáratának történetéhez". Itt megkap-

juk Sobieski 1684 decemberi és 1685 augusztusi haditerveit, a császárhoz Sobieski részéről követként küldött hg. Lubomirskinek adott utasítást, Sobieski János fiának, Jakab hercegnek az 1686-i moldvai hadjáratban irott naplóját, és ebben a hadjáratban résztvett hadsereg összeírását. Ez utóbbi szerint Jablonowski Szaniszlónak, a korona nagyhetmanjának vezetése alatt 300, Potocki Endre, krakói várnagy vezetése alatt 200, a krakói őrségből 100 és a lubomi őrségből 100 magyar gyalogos vett részt a hadjáratban.

V. kötet 225—242. l. *I. Wolinski:* „Sobiesciana 1675-ből". Wolinski az V. kötet 207—222. lapjain Sobieski 1675-i lwów-i (lembergi) hadjáratáról ír, és azután az erre vonatkozó fontosabb anyagot közli. A hadsereg összeírásából megtudjuk, hogy 1675-ben a Litván-nagyhercegség seregeinek bal szárnyán az ütközetben Radziwill Mihály Kázmér litván-nagyhercegségi alkancellár vezetése alatt, 320 magyar gyalogos, 100 janicsár fegyverzetű magyar gyalogos, Polubinski Sándor Hilárius, litván nagyhercegségi marsall csapatai közt 200, Sapieha Kázmér, polocki vajda vezérlete alatt 100, összesen 720 magyar gyalogos küzdött, akik közül Pac Mihály vilnói vajda és litván nagyhercegségi hetman vezetése alatt 2 zászlóaljnyi (150 ember) és Radziwill Mihály Kázmér vezetése alatt szintén 2 zászlóaljnyi (150 ember) magyar gyalogos tért vissza a hadjáratból.

VI. 9—37. l. + 3. térkép. *6. Laskowski:* „A bécsi hadjárat". A lengyel hadtörténészek, mert az osztrák hadtörténészek részéről Sobieskinek és a lengyel hadseregnek szerepe eddig a megérdemelt méltánylásban nem részesült, szívesen és kötelességszerűen foglalkoznak Bécs 1683-i fölszabadításával, ami Sobieski egyik legnagyobb haditénye, hogy Sobieski és a lengyelek szerepét tisztázzák. Ez értekezésben Laskowski a források alapos ismerete alapján hadászati szempontból foglalkozik a Bécs fölszabadítására való készületekkel, különös tekintettel van a lengyel hadak stratégiai fölvonulására, a fölszabadító haditervek értékelésére és Sobieskinek és a lengyeleknek a végleges haditerv megállapításába való befolyására.

VI. kötet 39—60. l. + 2 térkép. *I. Wolinski:* „Párkány (1683. okt. 7. és 9)". Sobieski Bécs fölszabadításában nem a végcélt látta, hanem a török elleni nagy keresztény összefogás első győzelmét s ezért gondolt Bécs fölszabadítása után azonnal Buda és Magyarország török uralom alóli megmentésére. Az volt a terve, hogy egyenesen Budát menti föl és ezzel a harcvonal mögötti Esztergom, Érsekujvár, stb. várakat lehetetlen helyzetbe juttatva, mostmár nemcsak a nagyvezir seregére, hanem az egész török birodalomra döntő csapást mér s megmenti Európát a török veszedelemtől. — Az Udvari Haditanács azonban, miután Bécset fölmentve látta és mert Sobieskitől vagy fiától esetleg a magyar koronát féltette, a nagykoncepciójú támadás helyett megelégedett kisebb csatározásokkal. Sobieskit bántotta tervének mellőzése és a csapataiban uralkodó honvágy. Mindezek ellenére már szeptember 18-án megindult a lengyel sereg Bécs alól a Duna elpusztult jobb partján Pozsony felé. — A császári seregek egy része Lotharingiai Károly

vezérlete alatt követte őket. A hadseregben az éhség és a betegségek nagy pusztítást vittek véghez. Szeptember 24—27-én keltek át a Duna balpartjára és október 2-án már Komárom alá értek. A keresztény táborban keveset tudtak a török seregek helyzetéről; az elfogott „nyelvektől" tudták meg, hogy a török seregeknek és Thökölynek egyesülniök kell. Sobieski, nem lévén megelégedve a keresztény hadak lassú menetével, seregeivel előre tört. Később azonban, nehogy a fölös török erő megsemmisítse seregét, elhatározta, hogy bevárja a császári csapatokat. Október 7-én, előzőnapi elhatározása ellenére, megtámadta Párkányt, melyben tudomása szerint csak 1000 védő volt és így a török segédcsapatoknak Párkányba való bevonulása előtt akarta ezt a várat elfoglalni. — A Bécs alól menekülő nagyvezir azonban megerősítette Párkány és Esztergom őrségeit. Az október 6-ról 7-re virradó éjjel 15.000 török érkezett Párkány alá. A lengyel előőrsök támadását az erősebb török visszaverte. Sobieski, előőrsei vereségét látva, nem fogott ellentámadásba, hanem bevárta a császári seregek megérkezését. A következő napot a keresztény seregek és a törökök a támadásra való előkészülettel töltötték. Kara Musztafa megparancsolta Kara Mechmetnek, hogy a keresztény seregekkel mindenképen vívja meg a döntő ütközetet. Október 9-én reggel megkezdték a keresztény seregek a támadásra való fölvonulást. Sobieski a török sereg elhelyezkedéséből megállapította az ellenség haditervét. Fölismerte, hogy a kereszténységek csak akkor győznek, ha a törökök kezdik a támadást. Sobieski úgy állította föl a keresztény seregeket, hogy Párkánnyal szemben a jobbszárnyra nyolc és félezernyi gyalogságával hg. Starhemberg állt, akit két oldalt hét és félezernyi lovasság fedezett, északról Dünewald, délről Badeni Lajos vezetése alatt. — Az egész császári hadsereget Lotharingiai Károly vezette Párkánytól északra, a keresztény csapatok balszárnyát a lengyelek alkották. A lengyel seregek balszárnyát Jablonowski vezette; a lengyel jobbszárnyon pedig a megmaradt hét és félezernyi lengyelt Sobieski János közvetlen parancsnoksága alatt, Lubomirski Jeromos vezette. — Sobieski a balszárnyat erősítette meg, mert arról várta a török támadást. Kara Mechmet, a török vezér, nem gondolt arra, hogy a két nap előtti vereség után harmadnapra már ekkora keresztény sereggel találja szemben magát olyan helyzetben, hogy mögötte a Duna egy híddal és nincs gyalogsága. Kara Mechmet parancsot adott a támadásra és jobb szárnyával Jablonowskira vetette magát, de megtámadta Lotharingiai Károlyt is. A keresztény seregek bátor ellenállásán megbomlott a törökök hadirendje. Ekkor a keresztények félkörben körülfogták a törököket. 12 órakor délben kezdődött az ütközet s délután 3-kor a török már föladta állásait. Kis részük Garam mentén a bokrok közt keresett menedéket. A nagyobb rész a Dunán átvezető hídra menekült. Kara Mechmet 7—800 emberével még átjutott a hídon, mely azután a nagy tömeg alatt leszakadt. A hídfőnél a keresztény gyalogság nagy pusztítást vitt végbe a mindenfelé menekvést kereső törökök közt, kik csak a Dunán való átuszással

menthették meg életüket. A keresztény seregek teljes győzelmet arattak.

VI. 101—104. l. *Esztergom 1683. évi elfoglalásának naplója.* Wolinski e naplót a Przedziecki grófok varsói könyvtárának 325. számú kéziratos fóliánsának 12—14. lapjain találta. A napló egykorú és Gninskinek, Sobieski János alkancellárjának, kezéből származik. Belső bizonyítékokból az is megállapítható, hogy a napló Sobieski János ellenőrzésével készült. Fontos leírását tartalmazza a lengyelnyelvű napló az Esztergom elfoglalása előtti napok és az ostrom eseményeinek. Esztergom 1683 október 23—28-i napjainak történetéről, az akkori magyar—császári, császári—lengyel—Thököly viszony megvilágítására ad értékes anyagot.

VI. 259—271. l. + 1 térkép. *Laskowski:* „Az 1683-i magyar hadjárat naplója". E forrásközleményben Sapieha Kázmér litván nagyhetman és vilnói vajda munkáját kapjuk, aki mint a litván seregek vezére, leírja a Bécs ostromával kapcsolatban mozgósított litván seregeknek magyarországi hadműveleit, hogy megörökítse azokat a lengyel hadsereg érdemeihez hasonló litván hadi tetteket, melyek hivatva vannak a litvánoknak is örök emléket állítani. — Ebből a forrásból pontosan megállapíthatjuk a litván csapatok felvidéki vonulásának irányát, sok adatot találunk Sobieski magyarországi terveiről, a lengyel seregek és a litván hadseregbe osztott magyar csapatok működéséről, magyar és lengyel következésekről stb. Ez a forrás nélkülözhetetlen a Bécs fölszabadítása utáni magyar hadiesemények megértéséhez és mintegy kiegészítése az előbb említett lengyel forrásoknak.

Dr. Bottló Béla.